

1 | 2015

Slpř

Slovanský
přehled

Slavonic Review

Ročník 101 / Založen 1898

1 | 2015

Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní
a jihovýchodní Evropy*

Slavonic Review

*Journal for the History of Central, Eastern
and Southeastern Europe*

Ročník 101 / Založen 1898

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi European Reference Index for the Humanities (ERIH) jako časopis kategorie INT2 a v rámci Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice.

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in European Reference Index for the Humanities (ERIH) as INT2 Sub-Category (international publications with significant visibility and influence in the various research domains in different countries).

OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

Studie | Studies | Статьи

HLADKÝ Ladislav

Stý první ročník Slovanského přehledu.

Ohlédnutí za dosavadní historií časopisu

9

*The One Hundred and First Annual Volume of the Slavonic Review:
Looking Back on the History of the Journal from its Founding
to the Present Time*

ГЛАДКИЙ Ладислав

*Взгляд назад на предшествующую историю журнала. Сто первый
выпуск журнала „Slovanský přehled“*

HLADKÝ Ladislav

The One Hundred and First Annual Volume of the Slavonic Review:
Looking Back on the History of the Journal from its Founding
to the Present Time

23

KOŠŤÁLOVÁ Petra

Simeon Polský a jeho Putování: postavení arménských křesťanů
v Polsku a v Osmanské říši

39

*Simeon of Poland and his Journey: the Position of Armenian Christians
in Poland and in the Ottoman Empire*

КОШТЯЛОВА Петра

*Симеон Польский и его Путевые заметки: положение армянских
христиан в Польше и Османской империи*

ŠÍNOVÁ Lenka Pokus prince Karla Saského o ovládnutí Kuronska (1758–1763) <i>Prince Charles of Saxony's Attempt at Governing Courland (1758–1763)</i>	69
ШИНОВА Ленка <i>Попытка принца Карла Саксонского овладеть Курляндией (1758–1763)</i>	
HREBIKOVÁ Anežka – STELLNER František K tematickému zaměření divadelních her Kateřiny Veliké <i>On the Topical Focus of the Theatrical Works of Catherine the Great</i>	95
ГРЕБИКОВА Анежка – ШТЕЛЛНЕР Франтишек <i>К тематической направленности пьес Екатерины Великой</i>	
TICHÝ Lukáš Zahraniční a bezpečnostní politika Ruska a jeho zájmy v regionu Blízkého východu a severní Afriky v kontextu událostí arabského jara <i>Russia's Foreign and Security Policies and Interest in the Region of the Near East and North Africa in the Context of the Events of the Arab Spring</i>	125
ТИХИИ Лукаш <i>Внешняя политика и политика безопасности России и ее интересы в области Ближнего Востока и Северной Африки в контексте событий „Арабской весны“</i>	

Recenze | Reviews | Рецензии

NAGIRNYI Vitaliy (ed.), Colloquia Russica. Series I, vol. 4: Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10 th –16 th c.). Publication after 4 th International Conference, Mogilno, 14–16 th November, 2013 (Pavel Smrž)	157
ARIZANOVA Silvija, Bългарите в агиографјата от XIII–XIV век (Adam Kulhavý)	160

HOMZA Martin – MESIARKIN Adam (eds.), Symboly a mýty národov v stredoveku a časnom novoveku (Dana Picková)	162
STELLNER František, Rusko a střední Evropa v 18. století, II. Vliv střední Evropy na proměnu ruské společnosti (Veronika Lhotáková)	166
MARINELLI-KÖNIG Gertraud, Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Tschechische nationale Wiedergeburt, Kultur- und Landeskunde von Böhmen, Mähren und Schlesien, kulturelle Beziehungen zu Wien, Teil II: Sprachwissenschaften, Philosophie, Ästhetik, Rhetorik, Geschichte, Bildungsinstitutionen (Zdeněk Šimeček)	169
SCHÖN Franz – SCHOLZE Dietrich (eds.), Sorbisches Kulturlexikon (Petr Kaleta)	175
KOVALJEV Michail Vladimirovič, Russkije istoriki-emigranty v Prage (1920–1940 gg.) (Dana Picková)	181
JAKOUBEK Marek, Vojvodovo: identity, tradice a výzkum (Miroslav Jireček)	185
SHANDOR Vincent, Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očima přímého účastníka událostí) (Mykola Mušinka)	189
TEBINKA Jacek, „Wielka Brytania lojalnie dotrzyma swojego słowa“. Winston S. Churchill a Polska (Pavol Jakubec)	196
ZISSAKI-HEALEY Tassula, Řecký politický exil a národnostní menšina v českých zemích (Ivan Dorovský)	199

LIMBERGER Daniel, Polen und der Prager Frühling 1968. Reaktionen in Gesellschaft, Partei und Kirche (Pavol Jakubec)	203
---	-----

Zprávy | *Notices* | *Сообщения*

209

Zprávy z vědeckého života | *Reports from the scholarly life* | *Сообщения из научной жизни*

5. mezinárodní vědecká konference Colloquia Russica, Rus a střední Evropa v 11.–14. století, 16.–18. října 2014, Spišská Kapitula, Slovensko	219
--	-----

*5th International Scholarly Conference: Colloquia Russica, Rus,
and Central Europe in the 11th – 14th Centuries. 16.–18. October, 2014,
Spišská Kapitula, Slovakia*
(Pavel Smrž)

*5-я международная научная конференция Colloquia Russica, Русь
и Средняя Европа в XI–XIV вв., 16–18 октября 2014,
Спишска Капитула, Словакия*
(Павел Сморж)

Medzinárodná vedecká konferencia Chorvátsko a Slovensko: Historické paralely a vzťahy (od roku 1780 do súčasnosti)	220
---	-----

*International Scholarly Conference Croatia and Slovakia:
Historic Parallels and Relations (from 1780 to the present time)*
(Tatiana Huttyrová)

*Международная научная конференция Хорватия и Словакия:
Исторические параллели и отношения (с 1780-го г. до настоящего
времени)*
(Татьяна Гутырова)

Cetinjská konference o Černé Hoře za první světové války <i>Conference in Cetinje on Montenegro during the First World War</i> (František Šístek)	222
<i>Цетинская конференция о Черногории в годы первой мировой войны</i> (Франтишек Шистек)	
Možnosti porozumění (Západ a Rusko, Rusko a Západ) <i>Opportunities for Understanding (The West and Russia, Russia and the West)</i> (Lenka Vlčková Kryčerová)	228
<i>Возможности понимания (Запад и Россия, Россия и Запад)</i> (Ленка Влчкова Кричерова)	
Mezinárodní konference „Přesídlování a vyhlazování obyvatelstva – syndrom moderních dějin“ <i>International Conference: “Populations Transfers and Exterminations: A Syndrome of Modern History”</i> (Emil Voráček)	230
<i>Международная конференция „Переселение и истребление населения – синдром новейшей истории“</i> (Емил Ворачек)	
Profesor Mečislav Borák jubilující <i>Professor Mečislav Borák's Jubilee</i> (Jiří Friedl)	234
<i>Юбилей профессора Мечислава Борака</i> (Йиржи Фридл)	
Osmdesátiny slavisty a balkanisty Ivana Dorovského <i>Balkan and Slavic Scholar Ivan Dorovský's Eightieth Birthday</i> (Ladislav Hladký)	237
<i>Восьмидесятилетие слависта и балканиста Ивана Доровского</i> (Ладислав Гладки)	

- Za profesorem Jerzym Tomaszewským 241
A Visit to Professor Jerzy Tomaszewski
 (Jiří Friedl)
Скончался профессор Ежи Томашевски
 (Йиржи Фридл)
- Prof. Růžena Dostálová, CSc. (22. dubna 1924 – 18. srpna 2014) 244
Professor Růžena Dostálová, CSc. (22. April 1924 – 18. August 2014)
 (Konstantinos Tsivos)
Проф. Ружена Досталова, канд. наук (22 апреля 1924 – 18 августа 2014)
 (Константинос Цивос)
- Česko-ruské kulturní vztahy utrpěly velkou ztrátu 246
 (Irina Makarovna Poročkina, 1. února 1925 – 20. prosince 2014)
Czech-Russian Cultural Relations Suffered a Great Loss
(Irina Makarovna Poročkina, 1. February 1925 – 20. December 2014)
 (Lukáš Babka)
Чешско-русские культурные отношения понесли значимую потерю
(Ирина Макаровна Порочкина, 1. февраля – 20. декабря 2014)
 (Лукаш Бабка)
- Prof. PhDr. Josef Kolejka, DrSc. (7. března 1924 – 9. února 2015) 248
Professor Josef Kolejka, DrSc. (7. March 1924 – 9. February 2015)
 (Ladislav Hladký)
Проф. Йозеф Колейка, канд. наук (7. марта 1924 – 9. апреля 2015)
 (Ладислав Гладки)

STUDIE

Stý první ročník Slovanského přehledu. Ohlédnutí za dosavadní historií časopisu

LADISLAV HLADKÝ

Historický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno

The One Hundred and First Annual Volume of the Slavonic Review: Looking Back on the History of the Journal from its Founding to the Present Time

This article attempts to succinctly characterize and evaluate the last one hundred published annuals of the *Slavonic Review* journal, which was founded in Prague in 1898. The journal was initially conceived as an interdisciplinary publication, and in the first half-century of its publication it offered a wide spectrum of current information about cultural and social events in the Slavic lands. Since 1964 the *Slavonic Review* has been a scholarly journal that specializes in the history of the nations of Central, East and Southeast Europe. It also devotes a fair deal of attention to the study of inter-Slavic relations and the history of Slavic studies. The journal is open to researchers from the Czech Republic as well as from abroad. It prints contributions in Czech, Slovak, and English.

Key words: Slavonic Review journal; Slavs; Pan-Slavism; history of Central, East, and Southeast Europe; history of Slavic Studies

V roce 2015 vychází stý první ročník *Slovanského přehledu*. Tento časopis je jedním z nejstarších českých periodik zabývajících se slovanskou tematikou, který u nás v podstatě kontinuálně (pomineme-li časové mezery způsobené ve vydávání první a druhou světovou válkou) dodnes vychází. Chceme využít tohoto jubilea a v následujícím textu se pokusit o stručnou charakteristiku a zhodnocení dosavadní historie *Slovanského přehledu*. Na jednotlivých časových etapách jeho vydávání lze totiž velmi názorně ukázat nejenom postupně se vyvíjející a proměňující vztah české společnosti ke slovanství, ale také časté zvraty v českém politickém životě v důsledku společensky velmi neklidného 20. století a v souvislosti s tím i v české vědě.

První číslo *Slovanského přehledu* vyšlo v Praze v říjnu roku 1898. Zakladatelem a redaktorem časopisu byl významný český slovanofil, literát a překladatel Adolf Černý.¹ Svým vydavatelským počinem chtěl tehdy navázat na předchozí – byť nepříliš úspěšný – pokus dalšího českého slovanofila a publicisty Edvarda Jelínka, který v letech 1881–1887 v Praze vydával *Slovanský sborník*, jenž se tematicky zaměřoval především na historii a tradice mezislovanských kulturních styků.² Adolf Černý položil ve svém časopise jednoznačný důraz na současnost a reflexi aktuálního dění ve slovanském světě. Protože ideově patřil ke stoupencům Masarykova realismu, nešlo mu o pouhé mechanické propagování mezislovanské vzájemnosti, postavené v dřívějších dobách často na dosti romantických představách o slovanské kulturní jednotě, ale zejména o pravdivé, objektivní poznávání soudobého slovanského světa na bázi tzv. kritického slovanství. *Slovanský přehled* chtěl na jedné straně přispívat k zintenzivnění mezislovanské spolupráce, která byla v souladu s tehdejší předsvědčením většiny českého národa významným podpůrným faktorem v dobovém národně emancipačním snažení Slovanů, na druhé straně však tento časopis nechtěl zamlčovat – plně v duchu myšlení T. G. Masaryka a dalších čes-

1 Adolf Černý (1864–1952). *Slovanský přehled* redigoval v letech 1898–1914 a 1925–1931. Vedle rozsáhlé práce publicistické a překladatelské, věnované prakticky všem slovanským národům, se badatelsky zaměřoval zejména na jazyk, historii, kulturu a folklor Lužických Srbů. Černého proslavila také rozsáhlá básnická tvorba, kterou publikoval pod pseudonymem Jan Rokyta. O životě a díle A. Černého: Radoslava HNÍZDOVÁ, *Adolf Černý. Bibliografický soupis publikovaných prací*, Praha 1998; Petr KALETA, *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*, Praha 2006; Marcel ČERNÝ, *Adolf Černý jako první překladatel novodobé běloruské literatury*, Slavia 82, 2013, č. 1–2, s. 69–111; Jan CHODĚJOVSKÝ, *Černý Adolf (1864–1952)*, in: Roman Baron – Roman Madecki a kolektiv, *Česká polonistická studia. Tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, Praha 2014, s. 392–398.

2 Marie ŘEPKOVÁ – Zdeněk PEŠAT, *Edvard Jelínek*, in: Vladimír Forst a kolektiv, *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, svazek 2/1 (H–J)*, Praha 1993, s. 488–490.

kých realistů – ani velké kulturní rozdíly mezi jednotlivými slovanskými národy a četné politické rozpory. Jak stručně a výstižně uvedl A. Černý v úvodním slově k prvnímu číslu nového časopisu, jeho snahou jako redaktora bylo ideově navázat na motto vydavatelského úsilí E. Jelínka „Poznejme se“. Avšak osobně k tomuto heslu Černý vždy v duchu názorů Františka Palackého a Tomáše Garrigua Masaryka ještě přidával „[...] a vždy dle pravdy“.³

Slovanský přehled měl ve své první fázi (1898–1914) charakter široce koncipované zpravodajské revue, což měl vyjadřovat i tehdejší jeho podtitul *Sborník statí, dopisů a zpráv ze života slovanského*. Časopis přinášel na stránkách svých jednotlivých čísel (původně jich vycházelo zhruba deset do roka) vedle převážně faktograficky koncipovaných článků o společenském a kulturním dění v jednotlivých slovanských zemích také ukázky překladů slovanské poezie, recenze o odborných knihách i pracích z oblasti tzv. krásné literatury a také velice cenné zprávy o důležitých dobových událostech a problémech, které formou dopisů či glos zasílali časopisu jeho četní zahraniční spolupracovníci. Lze říci, že dobový úspěch *Slovanského přehledu*, který si brzy získal poměrně početné čtenáře doma i v zahraničí, v první řadě mezi intelektuály, stál a padal s nesmírným nadšením, čínorodostí a pílí Adolfa Černého.⁴

Za první světové války byl časopis pro svůj slovanský obsah zakázán. Časová mezera v jeho vydávání se protáhla až do roku 1925, neboť A. Černý několik prvních let po vzniku samostatné Československé republiky působil v diplomatických službách, konkrétně v Polsku. Zároveň však sílily hlasy po obnovení *Slovanského přehledu*, neboť i v nových politických podmínkách se vydávání takového periodika jevílo jako nanejvýš potřebné a užitečné. Nejprve proto vyšel v roce 1925 péčí odborníka na slovanskou jazykovědu Antonína Frinty⁵ sborník s názvem *Slovanský přehled 1914–1924* motivovaný tehdejšími šedesátinami A. Černého. Obsahově byl zaměřen v první řadě na Černého předválečné aktivity, na jeho úvahy o slovan-

3 Redakce, *Slovo úvodní*, *Slovanský přehled* (SIPř) 1, 1898, s. 1.

4 Adolf ČERNÝ, *Z počátků Slovanského přehledu*, SIPř 32, 1946, č. 1, s. 1–5; Vladislav ŠTĚSTNÝ, *Sto let Slovanského přehledu*, SIPř 85, 1999, č. 1, s. 5–9.

5 Antonín Frinta (1884–1975). *Slovanský přehled* redigoval v letech 1931–1939 a 1946–1948. Odborně se věnoval především problematice slovanské fonetiky. V meziválečné době byl docentem srovnávací jazykovědy na pražské univerzitě, po roce 1945 se stal na Univerzitě Karlově profesorem bulharského a lužickosrbského jazyka a literatury. O životě a díle A. Frinty: Radoslava HNÍZDOVÁ – Jan PETR, *Bibliografický soupis vědeckých prací prof. PhDr. Antonína Frinty s přehledem jeho činnosti*, Praha 1970; Radoslav VEČERKA, *Antonín Frinta*, in: Milan Kudělka – Zdeněk Šimeček a kolektiv, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů do r. 1760*. Biograficko-bibliografický slovník, Praha 1972, s. 124–126.

ství a slavistice a dále pak na postižení politických změn, k nimž došlo po první světové válce v rámci jednotlivých slovanských států. Organizátorům sborníku se nakonec podařilo získat A. Černého, aby se jako vydavatel a redaktor znovu postavil do čela *Slovanského přehledu*, který posléze v meziválečném období vycházel s podtitulem *Sborník pro poznání politického, sociálního a kulturního života slovanských států a národů*. Vydavatelem časopisu zůstal A. Černý až do roku 1939. V roce 1931 se však ze zdravotních důvodů musel vzdát redaktorské funkce, kterou předal svým nejbližším spolupracovníkům – jazykovědci Antonínu Frintovi a historikovi Janu Slavíkovi.⁶

Meziválečné Československo považovalo ideu mezislovanské spolupráce, v prvé řadě v oblasti kulturní a hospodářské, za důležitou součást své oficiální politické doktríny. *Slovanský přehled* se v té době stal poměrně prestižním časopisem, v němž nad články populárně-vědnými začaly postupně převažovat odborné stati, v prvé řadě z oblasti historie, kultury, hospodářské a sociální problematiky jednotlivých slovanských zemí. Na stránkách časopisu tehdy publikovali přední vědecké i politické osobnosti. Za všechny jmenujme např. Edvarda Beneše, který ve *Slovanském přehledu* na přelomu let 1925–1926 vyložil své představy o úloze a významu slovanství pro československou zahraniční politiku,⁷ Jana Slavíka, jenž na stránkách časopisu uveřejňoval své bravurní kritické analýzy a hodnocení Sovětského svazu a jeho režimu,⁸ či neméně fundované příspěvky novináře a publicisty Huberta Rip-

6 Jan Slavík (1885–1978). Spoluredaktorem *Slovanského přehledu* byl v letech 1931–1939. V letech 1925–1939 byl zároveň ředitelem Ruského zahraničního archivu při Ministerstvu zahraničních věcí Československé republiky. Odborně se zabýval moderními dějinami Ruska a Sovětského svazu, částečně též českými dějinami, především husitsvím. Po roce 1948 již nemohl z politických důvodů publikovat. O životě a díle J. Slavíka: Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*, Jinočany 2002; *Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978)*, Lukáš Babka – Petr Roubal (eds.), Červený Kostelec – Praha 2009.

7 Edvard BENEŠ, *Problémy slovanské politiky*, SIPř 17, 1925, č. 1, s. 5–19; č. 2, s. 81–89; č. 4, s. 241–249; č. 5–6, s. 321–345; SIPř 18, 1926, č. 1, s. 1–16; č. 2–3, s. 81–102; č. 4, s. 169–208.

8 Jan SLAVÍK, *Ruské strany politické za světové války*, SIPř 17, 1925, č. 1, s. 19–27; č. 2, s. 97–106; č. 3, s. 196–205; č. 4, s. 249–257; č. 5–6, s. 387–395; č. 7–8, s. 476–483; č. 9–10, s. 608–616; Idem, *V předvečer ruské revoluce březnové*, SIPř 18, 1926, č. 2, s. 124–131; č. 3–4, s. 240–247; Idem, *Studie k dějinám ruské revoluce*, Ibidem, č. 5, s. 350–359; č. 6, s. 428–439; č. 7, s. 516–525; č. 8, s. 609–617; Idem, *Vývoj bolševictví*, SIPř 23, 1931, č. 7, s. 499–507; Idem, *Stalin jako teoretik národnostní otázky v sovětském Rusku*, Ibidem, č. 9, s. 657–664; č. 10, s. 742–747; Idem, *Nová sovětská ústava*, SIPř 29, 1937, č. 1, s. 8–14; Idem, *Rusko po dvaceti letech své revoluce*, Ibidem, č. 3, s. 77–80; Idem, *Spiknutí v Rudé armádě*, Ibidem, č. 7, s. 215–219; Idem, *Dokázaná příčina slovan-ské nevzájemnosti*, SIPř 30, 1938, č. 8, s. 326–330.

ky o aktuálním politickém vývoji královské Jugoslávie.⁹ Prakticky až do konce 30. let přinášel *Slovanský přehled* nadále pravidelné zpravodajské soupisy nejdůležitějších událostí odehrávajících se ve slovanském světě. Z toho důvodu je možno na *Slovanský přehled* ještě i v této etapě nahlížet nejen jako na důležitý zdroj kompetentních odborných analýz, ale také jako na velmi cenný dobový dokumentační pramen. V roce 1939 vyšla však jen první čtyři čísla *Slovanského přehledu*. Okamžitě po německé okupaci zbytku Československa nacisté vydávání časopisu zastavili.

Vydávání *Slovanského přehledu* bylo obnoveno počátkem roku 1946. Časopis tehdy poprvé ve své historii přestal být vydáván jako soukromá aktivita jednotlivce či skupiny nadšených podporovatelů. Získal důležitou institucionální oporu, když se jeho novým vydavatelem stal v té době významný a ideově vlivný Slovanský výbor Československa v čele s předválečným historikem a muzikologem, profesorem Karlovy univerzity a po válce též významným politikem, Zdeňkem Nejedlým.¹⁰ Až do jara 1948 byl časopis řízen starým redakčním kruhem vedeným Antonínem Frintou. Uprostřed roku 1948 – krátce po komunistickém převratu – však Slovanský výbor Československa postavil do čela redakčního kruhu samotného Zdeňka Nejedlého a rozhodl o radikální proměně časopisu. Slova, kterými byla odůvodněna změna redakce, příznačně charakterizovala nástup nové komunistické ideologie v Československu a také nového pojmání mezislovanské spolupráce: „Slovanský výbor Československa změnil redakci ‚Slovanského přehledu‘, jelikož její dosavadní politické zaměření neodpovídalo jeho stanovisku. Byl utvořen nový redakční kruh v čele s prof. Zdeňkem Nejedlým. Slovanský výbor je přesvědčen, že nové vedení ‚Slovanského přehledu‘ přemění tento časopis ve skutečně pokrokový a bojový orgán správně informující o životě slovanských národů a přispívající

9 Hubert RIPKA, *Vznik Království Srbů, Chorvatů a Slovinců*, in: Antonín Frinta – František Tichý (eds.), *Slovanský přehled 1914–1924*. Sborník statí, dopisů a zpráv ze života slovanského: k šedesátým narozeninám Adolfa Černého, Praha 1925, s. 324–321; Idem, *Deset let Království SHS*, SLPř 20, 1928, č. 10, s. 721–740; Idem, *V pátém roce jugoslávské diktatury*, SLPř 25, 1933, č. 1–2, s. 1–2, 3–7; Idem, *Za králem Alexandrem*, SLPř 26, 1934, č. 8, s. 225–227; Idem, *Obrat v jugoslávské politice*, SLPř 27, 1935, č. 2, s. 49–52.

10 Zdeněk Nejedlý (1878–1962). V čele redakce *Slovanského přehledu* stál formálně v letech 1948–1961. Od roku 1919 byl řádným profesorem na Karlově univerzitě, po roce 1952 prvním předsedou Československé akademie věd. Jako muzikolog se věnoval např. problematice husitského zpěvu, jako historik se stal známým svými monografiemi o Smetanovi, Masarykovi či Leninovi. Již od 20. let se ideově přimkl ke Komunistické straně Československa a politicky se angažoval i po roce 1945, resp. 1948. Několikrát zastával funkci ministra školství a osvěty. O rozporuplném životě a díle Z. Nejedlého: Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha – Litomyšl 2012.

k upevnění přátelských styků mezi bratrskými slovanskými národy, národy lidově demokratických zemí a všemi pokrokovými silami na celém světě.“¹¹

Odborný charakter *Slovanského přehledu* se v následujícím období silně rozměnil, neboť měl novému režimu sloužit v prvé řadě k naplňování jeho propagandistických a agitačních cílů. Ideovou koncepcí časopisu se stala teze, že vítězství socialismu ve slovanských zemích po druhé světové válce nebylo náhodné, ale údajně zákonitým výsledkem vývojových specifík slovanské společnosti. *Slovanský přehled* vycházel v 50. letech plný fotografií a ilustrací, které propagovaly Sovětský svaz a další tzv. lidově demokratického státy a úspěchy socializačních změn v rámci sovětského bloku. Na rozdíl od předchozích let přinášel *Slovanský přehled* v tomto období také velké množství článků o dění v samotném Československu. Odborná hodnota většiny publikovaných příspěvků byla však velmi malá, resp. prakticky nulová.

Úroveň časopisu se znovu povznesla teprve začátkem 60. let, kdy gesci nad ním převzala Československá akademie věd (ČSAV) a jeho vydavatelem se od roku 1961 stal *Slovanský ústav ČSAV*. Do čela redakce byl o rok později postaven slavista – filolog Julius Dolanský.¹² V souvislosti s těmito změnami získal *Slovanský přehled* znovu podobu převážně odborného časopisu, přičemž jeho zaměření nadále zůstávalo víceoborové. Články v něm publikovali jazykovědci, literární vědci, historikové i uměnovědci.¹³

V průběhu roku 1963 rozhodlo vedení ČSAV v rámci řady tehdejších reorganizačních změn, že novým vydavatelem *Slovanského přehledu* se od roku 1964 stane nově založený Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV (ÚDESZ ČSAV) a že jeho vedoucím redaktorem bude ředitel ÚDESZ – historik Václav Král.¹⁴ Teprve

11 *Slovanský výbor Československa*, SLPř 34, 1948, č. 9–10, s. 513.

12 Julius Dolanský, původním příjmením Heidenreich (1903–1975). *Slovanský přehled* řídil v letech 1961–1963. V meziválečném období se habilitoval na Univerzitě Karlově v oboru srovnávacích dějin slovanských literatur, po druhé světové válce se zde stal profesorem jugoslávských jazyků a literatur. V letech 1952–1963 byl ředitelem *Slovanského ústavu ČSAV*. O životě a díle J. Dolanského: Viktor KUDĚLKA, *Julius Dolanský*, in: Vladimír Forst a kolektiv (ed.), *Lexikon české literatury*, svazek 1 (A–G), Praha 1985, s. 575–578.

13 Karel HERMAN a kolektiv, *Slovanský přehled 1898–1967. Bibliografický soupis, svazek 1–4*, Praha 1968.

14 Václav Král (1926–1983). Marxistický historik, v čele *Slovanského přehledu* formálně stál v letech 1964–1968 a 1969–1983. Odborně se věnoval zejména moderním československým dějinám v meziválečném období a za druhé světové války. Zkoumal rovněž některé segmenty československo-sovětských vztahů. Značně rozsáhlé, avšak zároveň i velmi kontroverzní dílo V. Krále nebylo doposud celistvěji, kriticky zhodnoceno. *Slovanský přehled* se detailněji jeho dílem zabýval v podstatě jen jedinkrát a to krátce po jeho smrti: Redakce, *K nedožitým šedesátinám Václava Krále*, SLPř 72, 1986, č. 3, s. 252–260. Zajímavé detaily o působení V. Krále lze nalézt rovněž v pracích:

od tohoto okamžiku se *Slovanský přehled* stal jednoznačně historickým periodikem. Částečně se rozšířilo i jeho teritoriální zaměření. Například se měl orientovat na studium historického vývoje celé širší střední, východní a jihovýchodní Evropy, a to národů slovanských i neslovanských. (První články o společenském vývoji např. v Maďarsku či Rumunsku se však ve *Slovanském přehledu* objevovaly již v 50. letech.) Těžisko zájmu časopisu mělo nadále spočívat v reflexi současnosti, konkrétně ve studování zkušenosti jednotlivých zemí s budováním socialismu. Poměrně značná pozornost v rámci vědecké koncepce ÚDESZ ČSAV byla však věnována i starším obdobím dějin a mj. také studiu teorie a dějin slavistiky. V souvislosti s posledně jmenovaným úkolem vyšel ve *Slovanském přehledu* již v roce 1965 podnětný článek brněnského slavisty – historika Milana Kudělky s názvem *Slavistika, slovanství a dnešek. Náměty k diskusi*,¹⁵ který v ÚDESZ ČSAV odstartoval mnoho let trvající úsilí o zmapování dějin české slavistiky, jež bylo později korunováno řadou cenných publikací.¹⁶

K významným okamžikům ve vývoji *Slovanského přehledu* patřil rok 1968. V relativně krátkém čase získal časopis tematicky i obsahově výrazně na kvalitě. Velkou měrou se o to zasloužil tehdejší nový ředitel ÚDESZ ČSAV a zároveň i vedoucí redaktor časopisu profesor Josef Macůrek, zakladatel historické slavistiky na filozofické fakultě brněnské univerzity a zároveň přední český hungarista a rumunista.¹⁷ ÚDESZ v roce 1968 změnil svůj název, nově se nazýval Ústavem dějin

Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999; Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011.

15 Milan KUDĚLKA, *Slavistika, slovanství a dnešek. Náměty k diskusi*, SIPř 51, 1965, č. 1, s. 1–4.

16 M. KUDĚLKA – Z. ŠIMEČEK a kolektiv, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*; Milan KUDĚLKA – Zdeněk ŠIMEČEK – Radoslav VEČERKA, *Československá slavistika v letech 1918–1939*, Praha 1977; Milan KUDĚLKA, *O pojetí slavistiky. Vývoj představ o jejím předmětu a podstatě*, Praha 1984; Milan KUDĚLKA – Zdeněk ŠIMEČEK – Radoslav VEČERKA, *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století*, Praha 1995; Milan KUDĚLKA – Zdeněk ŠIMEČEK – Vladislav ŠŤASTNÝ – Radoslav VEČERKA, *Česká slavistika od počátku 60. let 19. století do roku 1918*, Praha 1997.

17 Josef Macůrek (1901–1992). *Slovanský přehled* vedl krátce v letech 1968–1969. Patřil k žákům zakladatele českých historických bádání o slovanském světě na Univerzitě Karlově v Praze profesora Jaroslava Bidla. Od roku 1935 působil J. Macůrek jako profesor slovanských dějin na univerzitě v Brně. Po druhé světové válce v Brně zároveň několik desetiletí vedl pobočku Slovanského ústavu. V roce 1970 byl z ideových důvodů penzionován. O životě a díle J. Macůrka: Vladislav ŠŤASTNÝ, *Devadesát let profesora Josefa Macůrka*, SIPř 77, 1991, č. 1, s. 2–8; Ctibor NEČAS, *Josef Macůrek*, Praha 1998; Josef MACŮREK, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*, Brno 1998; *Josepho Macůrek viginti lustra complenti oblatum (Josef Macůrek a jeho přínos k dějepiscectví o střední a východní Evropě)*, Vladimír Goněc (ed.), Brno 2001.

východní Evropy ČSAV (ÚDVE ČSAV), což mělo mj. naznačovat, že jeho snahou bylo koncepčně se přiblížit k tzv. Ostforschungen, jež se pěstovaly na západ od hranic sovětského bloku. Na stránkách *Slovanského přehledu* se mohla po dlouhé době znovu objevit dříve tabuizovaná témata, např. studie o poměru T. G. Masaryka ke slovanství a rusofilství, články o společenském rozvoji socialistické (tzv. titovské) Jugoslávie, sondy do starších slovanských dějin přinášející informace nejen o mezislovanské spolupráci, ale i o případech konfliktů a sporů mezi Slovany apod.¹⁸

Na jaře 1968 otiskla redakce *Slovanského přehledu* v časopise zajímavou anketu, do níž přispěla řada významných vědeckých osobností nejen ze socialistických zemí, ale také z Francie, Velké Británie, Německé spolkové republiky a USA. V anketě, kterou *Slovanský přehled* zorganizoval při příležitosti tehdejšího VI. mezinárodního kongresu slavistů konaného v Praze a v níž měli dotazovaní historici odpovědět na otázku, co očekávají od nadcházejícího kongresu a jaká by měla být konkrétní úloha historiografie v rámci slavistického bádání, se projevil veliký rozptyl v názorech. Například profesor Jagellonské univerzity v Krakově Henryk Batowski ve svém textu zdůrazňoval, že v rámci slavistiky by se mělo „poukazovat mj. také ke stránce negativní: k protislovanským jednáním slovanských států a politiků v minulosti, abychom viděli nejen klady, nýbrž také chyby ve společné minulosti. Nesmí se opomenout fakt, že slovanské dějiny nějak odděleně vlastně neexistují (až na dějiny slovanských literatur a jazyků, snad také hudby), nýbrž že se musí přihlížet k větším zeměpisným i politicko-kulturním celkům, v nichž žily a žijí slovanské národy. Znalec slovanských dějin musí mít zájem také o dějiny všech sousedních národů byt i neslovanských a orientovat se např. ve vztazích česko-německých, bulharsko-řeckých, chorvatsko-maďarských atd.“¹⁹ Neměnné, silně dogmatické názory na hlavní priority slavistického historického zkoumání naopak v anketě prezentoval tehdejší ředitel Ústavu slavistiky Akademie věd SSSR Alexandr Ivanovič Chrenov, který napsal: „Soudím, že zvláštní pozornost musí historikové věnovat dvěma problémům. První z nich je úloha a význam Říjnové revoluce pro historický vývoj slovanských národů a druhá je úloha slovanských národů při porážce fašismu v letech druhé světové války.“²⁰

Bylo smutnou skutečností, že v následujícím období tzv. normalizace (1969–1989) dogmatické názory zvítězily i v Československu. Již v závěru roku

18 Milada BOHÁČOVÁ, *Slovanský přehled 1968–1980. Bibliografický soupis*, Praha 1984.

19 Henryk BATOWSKI, *Anketa*, SLP 54, 1968, č. 1, s. 11.

20 Alexandr Ivanovič CHRENOV, *Anketa*, Ibidem, č. 1, s. 12.

1969 byl ÚDVE ČSAV z rozhodnutí politických orgánů, dohlížejících mj. i nad vývojem v rámci tehdejší ČSAV, organizačně zrušen. Jeho pozici, včetně tematického a teritoriálního zaměření výzkumu, převzal „ideologicky spolehlivý“ Československo-sovětský institut ČSAV (ČSI ČSAV), což byla instituce, která existovala již v letech 1950–1953, kdy napomáhala komunistickému režimu v Československu k propagaci sovětské vědy jako celku (nejenom věd společenských, ale také věd přírodních, sovětské techniky, zemědělství atd.), a poté ještě v letech 1953–1963, kdy se činnost ČSI ČSAV zúžila na propagování ruského jazyka, ruské a sovětské literatury a stejně tak i historie. Ředitelem ČSI ČSAV byl na počátku normalizace jmenován osvědčený stranický kádr Václav Král, který opětovně formálně převzal i řízení a vydávání *Slovanského přehledu*.²¹ Časopis začal v následujících letech opět sloužit vládnoucí komunistické ideologii, když na svých stránkách publikoval často spíše pseudostudie o politických zkušenostech Komunistické strany SSSR, z marxisticko-leninských pozic pitval průběh ruských revolucí z počátku 20. století, otiskoval články k různým historickým výročím socialistických zemí, atd. Areálem hodným „vědecké pozornosti“ nebyl v této době pouze SSSR a evropské socialistické státy, někteří autoři zde publikovali také příspěvky o komunistické Číně, Vietnamu a Kubě. Prestiž časopisu alespoň částečně zachraňovaly články o starších etapách dějin, např. o období středověku ve slovanských zemích, o počátcích rozvoje slavistiky či o klíčových osobnostech českého národního hnutí na přelomu 18. a 19. století a o jejich vztahu ke slovanství – o Josefu Dobrovském, Františkovi Palackém, Karlu Havlíčkovi a dalších.²²

Po politických změnách, k nimž došlo v Československu v listopadu 1989, byl počátkem roku 1990 obnoven Ústav dějin východní Evropy ČSAV (v roce 1991 se název ústavu rozšířil na Ústav dějin střední a východní Evropy ČSAV – ÚDSVE ČSAV), do něhož se vrátila řada významných historiků, kteří byli nuceni v letech normalizace své řemeslo přechodně opustit – Milan Švankmajer, Jaroslav Valenta, Zdeněk Sládek, Vladislav Moulis a jiní. Tito lidé, spolu s některými dalšími mimoústavními spolupracovníky jako byl např. historik Václav Veber, záhy vtiskli nový charakter i *Slovanskému přehledu*, v němž se opětovně objevila badatelsky hodnotná témata, např. o ruské a ukrajinské emigraci v meziválečném Česko-

21 Po smrti Václava Krále v roce 1983 se stal ředitelem ČSI ČSAV a v souvislosti s tím i vedoucím redaktorem *Slovanského přehledu* další normalizační kádr – Antonín Dolejší, jehož „odbornou doménou“ byly propagandistické, obecně laděné statě o historickém významu ruských revolucí.

22 Milada BOHÁČOVÁ, *Slovanský přehled 1968–1980. Bibliografický soupis*, Praha 1984; Zdeňka RACHŮNKOVÁ – Michaela ŘEHÁKOVÁ, *Slovanský přehled 1981–1997. Bibliografický soupis*, Praha 1999.

slovensku, o násilných mechanismech sovětizace zemí střední a jihovýchodní Evropy po druhé světové válce apod. Vedením redakce *Slovanského přehledu* byl v letech 1990–1992 pověřen rusista Vladislav Moulis.²³

ÚDSVE ČSAV však bohužel v sérii „zeštíhlovacích“ organizačních změn v rámci ČSAV po třech letech své existence zanikl. Na jaře 1993 přešla část bývalých pracovníků ÚDSVE spolu s časopisem *Slovanský přehled* do Historického ústavu AV ČR (HÚ AV ČR). Díky osobnímu přičinění tehdejšího ředitele HÚ AV ČR Františka Šmahela a také jeho následovníka ve funkci Jaroslava Pánka, kteří dokázali docenit význam historické slavistiky v rámci českého historiografického bádání, získal *Slovanský přehled* v HÚ AV ČR vedle *Českého časopisu historického* postavení jednoho ze zásadních vědeckých časopisů, specializujících se na oblast historie, vydávaných v České republice. Odborná kvalita časopisu opět vzrostla, zlepšilo se i jeho tematické zaměření a čtenářská přitažlivost. Velkou zásluhu na tom měla skutečnost, že *Slovanský přehled*, s novým podtitulem *Revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy*, jehož vydávání v letech 1993–2009 zajišťovala redakční rada v čele s balkanistou Miroslavem Tejchmanem a hungaristkou Evou Irmanovou,²⁴ byl nadále schopen reflektovat aktuální dění odehrávající se ve východní části Evropy. Na konci 20. století přinášel *Slovanský přehled* např. zasvěcené rozbory a komentáře o rozpadu SSSR a sovětského bloku a následně také o rozpadu Jugoslávie. Zintenzivnil se však i zájem o starší historické etapy, zejména o studium národních hnutí v habsburské monarchii, o nacionalismus na Balkáně a také o problematiku vztahů mezi národy střední, východní

23 Vladislav Moulis (1931–2006). Vedoucím redaktorem *Slovanského přehledu* byl v letech 1990–1992. Odborně se zabýval moderními dějinami Ruska a Sovětského svazu, zejména problematikou totalitní sovětské moci. O díle V. Moulise: Zdeněk SLÁDEK – Jaroslav VALENTA, *Sedesátník Vladislav Moulis*, SLPř 78, 1992, č. 1, s. 100–101; Václav VEBER, *Vladislav Moulis odešel* (29. 8. 1931 – 10. 1. 2006), SLPř 92, 2006, č. 1, s. 127–130.

24 Miroslav Tejchman (narozen v roce 1938). Vedoucím redaktorem *Slovanského přehledu* byl v letech 1993–2009, v letech 1978–1992 zastával pozici výkonného redaktora tohoto časopisu. Odborně se M. Tejchman zaměřuje na dějiny jihovýchodní Evropy ve 20. století, v prvé řadě na dějiny Rumunska a Jugoslávie, velkou pozornost věnuje zejména problematice druhé světové války na Balkáně. O díle M. Tejchmana: *Lexikon současných českých historiků*, Jaroslav Pánek – Petr Vorel a kolektiv (eds.), Praha 1999, s. 312–313; *Lexikon českých historiků 2010*, Radek Lipovski – Lumír Dokoupil – Aleš Zářický a kolektiv (eds.), Ostrava 2012, s. 545–546. Eva Irmanová (narozená v roce 1943). Funkci výkonné redaktorky *Slovanského přehledu* zastávala v letech 1993–2009. Odborně se specializuje na moderní dějiny Maďarska a Slovenska ve středoevropském kontextu. O díle E. Irmanové: *Lexikon současných českých historiků*, J. Pánek – P. Vorel a kolektiv (eds.), s. 111; *Lexikon českých historiků 2010*, R. Lipovski – L. Dokoupil – A. Zářický a kolektiv (eds.), s. 195–196.

a jihovýchodní Evropy, které byly důsledně prezentovány a vysvětlovány v širším celoevropském kontextu 19. a 20. století.

Poslední změna v organizaci vydávání *Slovanského přehledu* nastala v roce 2010, kdy vedení redakce přešlo z větší části do brněnské pobočky HÚ AV ČR. Novými vedoucími redaktory se stali balkanista Ladislav Hladký (1958) a rusista Radomír Vlček (1957), kteří časopis řídí v úzké součinnosti s výkonným redaktorem časopisu, polonistou, Jiřím Friedlem (1976) a výrazně omlazenou redakční radou, v níž převládají historikové střední a mladší generace. Časopis se v posledních letech snaží o svou celkovou modernizaci, o čemž svědčí mj. používání jazyků, v nichž lze dnes ve *Slovanském přehledu* publikovat. Vedle tradiční češtiny a slovenštiny uveřejňuje časopis studie a články též v angličtině. Součástí *Slovanského přehledu* jsou od roku 2010 také *Slovanské historické studie* (SHS), které do té doby vycházely jako samostatná historická ročenka.²⁵ V současnosti jsou SHS vydávány jako samostatné, zpravidla ke konci roku vycházející, třetí číslo *Slovanského přehledu*, které přináší rozsáhlejší, komplexněji zpracované studie (v rozsahu 50–100 stran) o dějinách střední, východní a jihovýchodní Evropy. Redakce *Slovanského přehledu* se snaží rovněž o zintenzivnění spolupráce se zahraničními odborníky a o prosazení časopisu na širším mezinárodním poli. (V současných podmínkách se jedná hlavně o úsilí o zařazení časopisu do prestižních mezinárodních databází vědeckých časopisů a na stránky mezinárodních serverů zprostředkovávajících online přístup k vědecké literatuře.) Příspěvatelé z vnějšku by měli obohatit časopis nejenom po stránce tematické, ale také novými metodologickými přístupy. V současném *Slovanském přehledu* stále převládají příspěvky faktografického charakteru. To samo o sobě není jistě na závadu, zvláště pokud se publikované studie a články vyslovují k novým, dosud nezpracovaným tématům a pokud se opírají o poctivý, vlastní pramenný výzkum. Na druhé straně by kvalitě časopisu a jeho mezinárodní prestiži bezesporu pomohlo i čtenější publikování statí obecnějšího a více teoretického charakteru, zejména práce široce komparativního a areálového zaměření, vítány by byly např. studie z oblasti kulturních dějin. Přáním redakčního kolektivu proto je, aby na stránkách *Slovanského přehledu* napříště pokud možno publikovali nejenom historikové (historický aspekt příspěvků uveřejňovaných ve *Slovanském přehledu* by však měl zůstat nadále zřetelný), ale také etnologové, kulturní a sociální antropologové, uměnovědci, odborníci na hospodářské a sociální dějiny, politologové či specialisté z oblasti mezinárodních teritoriálních studií. Jako významnou

²⁵ První svazek *Slovanských historických studií* vyšel v roce 1955. Vznik tohoto periodika tehdy inicioval profesor Josef Macůrek.

snahu redakce o zlepšení kvality časopisu je možné zmínit také to, že od roku 2014 začal *Slovanský přehled* vycházet v modernější a pro čtenáře výrazně komfortnější grafické úpravě, jež umožňuje reprodukovat nejenom černobílé a barevné obrazové přílohy, ale také tabulky, grafy, mapy apod.

Na závěr se pokusme stručně charakterizovat současný *Slovanský přehled*. Jedná se o časopis obecně historický, jehož hlavním specifikem zůstává areál, na jehož dějiny se specializuje, tj. oblast střední, východní a jihovýchodní Evropy. Časopis se nebrání mezioborovým přesahům a je otevřený pro domácí i zahraniční specialisty. Významné místo v rámci jeho vydavatelské praxe nadále náleží historické slavistice, zejména zkoumání projevů slovanské ideje v dějinách jednotlivých slovanských národů, analyzování mezislovanských vztahů a také studiu dějin slavistiky.

Více než stoletá tradice *Slovanského přehledu* zavazuje i jeho současné vydavatele. Jak jsme se snažili ukázat v tomto krátkém článku, časopis prošel v období od svého založení až po současnost řadou – často velice rozdílných – etap. Současná redakce je přesvědčena, že nejhodnotnější a nejúspěšnější byl *Slovanský přehled* tehdy, když se snažil na svých stránkách o uplatňování hodnot, které dostal do vínku už v době svého založení, tj. o důslednou odbornou kritičnost a pravdivost, což se mu dařilo především v meziválečných letech a v období po roce 1989. Tyto hodnoty by časopis rád rozvíjel i v budoucnosti.

SUMMARY

In 2015 the one hundred and first annual volume of the journal *Slavonic Review* is being issued. This journal is one of the oldest periodicals engaging with Slavic issues that has been continually issued in the Czech lands (if we skip over gaps in its publication caused by the First and Second World Wars) still being printed to this day. The founder of the *Slavonic Review* in 1898 was the renowned Czech Slavophile, writer and translator Adolf Černý (1864–1952). At first, the journal offered a wide spectrum of popular-scholarly articles about current events in the fields of literature, language, music, theater, folklore, history, and politics in individual Slavic lands. The *Slavonic Review* even maintained its interdisciplinary character in the interwar period, but gradually it became ever more of a scholarly journal. Articles in it were written by the leading personalities of scholarly and public life, such as the politician Edvard Beneš, the historian Jan Slavík and the journalist Hubert Ripka. After 1948 the *Slavonic Review* temporarily – that is, in 1948–1961 and then also in 1970–1989 – served to fulfill the propaganda and agitation goals of the communist regime in Czechoslovakia. In 1964 the *Slavonic Review* became a scholarly journal specializing in the history of the nations of Central, Eastern and Southeastern Europe. The journal has maintained this territorial focus to this day. In regards to both content and ideology, the *Slavonic Review* again became a completely independent periodical since 1989 – subsequent to the fall of the communist regime in Czechoslovakia. Since 2010 it has been printing articles and studies in Czech, Slovak, and English.

STUDIE

The One Hundred and First Annual Volume of the Slavonic Review: Looking Back on the History of the Journal from its Founding to the Present Time

LADISLAV HLADKÝ

Institute of History AS CR, v. v. i., Brno branch

The One Hundred and First Annual Volume of the Slavonic Review: Looking Back on the History of the Journal from its Founding to the Present Time

This article attempts to succinctly characterize and evaluate the last one hundred published annuals of the *Slavonic Review* journal, which was founded in Prague in 1898. The journal was initially conceived as an interdisciplinary publication, and in the first half-century of its publication it offered a wide spectrum of current information about cultural and social events in the Slavic lands. Since 1964 the *Slavonic Review* has been a scholarly journal that specializes in the history of the nations of Central, East and Southeast Europe. It also devotes a fair deal of attention to the study of inter-Slavic relations and the history of Slavic studies. The journal is open to researchers from the Czech Republic as well as from abroad. It prints contributions in Czech, Slovak, and English.

Key words: Slavonic Review journal; Slavs; Pan-Slavism; history of Central, East, and Southeast Europe; history of Slavic Studies

In 2015 the one hundred and first annual volume of the *Slavonic Review* is being issued. This journal is one of the oldest Czech periodicals that deals with Slavic topics. It has been in print here almost continuously since its founding (if we overlook the lapses in its publication caused by the First and Second World Wars) and is still being issued today. We want to take advantage of this anniversary and in the following text attempt a concise summary and evaluation of the history of the *Slavonic Review* that leaves us in the present time. To wit, by tracking the individual stages of this journal's publication it is possible to very clearly illustrate not only the gradually evolving and transforming relationship of Czech society to Slavism, but also the frequent turnarounds in Czech political life as a result of the very socially turbulent 20th century and, in connection with this, in Czech scholarship as well.

The first issue of the *Slavonic Review* was published in Prague in October 1898. The founder and editor of the journal was the distinguished Czech Slavophile, translator, and man of letters Adolf Černý.¹ With his publishing enterprise he wanted to follow in the tradition of the previous – though not very successful – effort by another Czech Slavophile and writer, Edvard Jelínek, who in the years 1881–1887 published the *Slovanský sborník* [Slavonic Anthology] in Prague; a journal that focused primarily on topics of the history and traditions of inter-Slavic cultural relations.² Adolf Černý instilled clear-cut emphases on the present time and on reflections on current events in the Slavic world in the editorial practice of his new magazine. Because he was intellectually affiliated with the disciples of Masaryk's realism, he was not simply attempting to unreflectively propagandize the kind of inter-Slavic solidarity that was conceived in a past characterized by rather romantic notions about Slavic cultural unity. Rather, he endeavored to facilitate veracious, objective understanding of the contemporary Slavic world on the

- 1 Adolf Černý (1864–1952) was the editor of the *Slavonic Review* in 1898–1914 a 1925–1931. Besides his extensive writing and translating, as a scholar he primarily focused on the language, history, culture and folklore of the Lusatian Sorbs. Černý was also famous for his copious output of poetry, which he published under the pseudonym of Jan Rokyta. For more on the life and works of A. Černý, see: Radoslava HNÍZDOVÁ, *Adolf Černý. Bibliografický soupis publikovaných prací* (Praha: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 1998); Petr KALETA, *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého* (Praha: Masarykův ústav – Archiv AV ČR, 2006); Marcel ČERNÝ, “Adolf Černý jako první překladatel novodobé běloruské literatury”, *Slavia* 82 (2013), 69–111; Jan CHODĚJOVSKÝ, “Černý Adolf (1864–1952),” in *Česká polonistická studia. Tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, eds. Roman BARON – Roman MADECKI a kolektiv (Praha: Historický ústav AV ČR, 2014), 392–398.
- 2 Marie ŘEPKOVÁ and Zdeněk PEŠAT, “Edvard Jelínek”, in *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, svazek 2/1 (H–J)*, eds. Vladimír FORST et al., Praha 1993, 488–490.

basis of so-called critical Slavism. The *Slavonic Review* wanted, on the one hand, to contribute to the intensification of inter-Slavic cooperation, which was in accord with the conviction of the majority of the Czech nation at that time that a significant supporting factor in the period national-emancipatory efforts of Slavs; on the other hand, however (fully in the spirit of the thinking of T. G. Masaryk and other Czech realists) the journal did not want to cover up either the great cultural differences among individual Slavic nations or their numerous political conflicts. As A. Černý succinctly and aptly remarked in the introductory comments in the first issue of the new journal, his aspiration as its leader was to apply E. Jelínek's editorial motto: "Let us know ourselves". However, in the spirit of the thinking of František Palacký and Tomáš Garrigue Masaryk, Černý always added to the slogan: "... and always in accordance with the truth".³

The *Slavonic Review* in its first phase (1898–1914) had the character of a broadly-conceived news review, which was expressed by the subtitle it bore at the time: *Sborník statí, dopisů a zpráv ze života slovanského* [Anthology of Essays, Letters, and Reports from the Slavic Life]. On the pages of its individual issues (which originally came out about ten times annually), besides the predominantly fact-based articles about social and cultural events in individual Slavic countries, the journal also offered examples of translations of Slavic-language poetry and prose, reviews of scholarly volumes and so-called belles letters, as well as very valuable reports about important events of the time and issues that, in the form of letters or commentaries that were submitted to the magazine by its numerous foreign correspondents. It is possible to say that the success of the *Slavonic Review*, a journal which soon gained a fairly large readership at home as well as abroad, particularly among intellectuals, was integrally connected in that era with the immense energy, enthusiasm, and hard work of Adolf Černý.⁴

During the First World War the journal was banned on account of its Slavic content. The lapse in its publication was protracted until 1925, because for several years after the founding of the new, independent Czechoslovak Republic A. Černý was engaged in the diplomatic service, specifically in Poland. At the same time, however, voices for the revival of the *Slavonic Review* were gaining strength, because even under the new political conditions publication of this kind of periodical seemed an extremely necessary and worthwhile endeavor. Therefore, for the first

3 Redakce, "Slovo úvodní", *Slovanský přehled (SLP)* 1 (1898): 1.

4 Adolf ČERNÝ, "Z počátků Slovanského přehledu," *SLP* 32 (1946): 1–5; Vladislav ŠTASTNÝ, "Sto let Slovanského přehledu," *SLP* 85 (1999): 5–9.

time in 1925, thanks to Antonín Frinta,⁵ an expert on Slavic linguistics, a volume was issued with the title of *Slavonic Review 1914–1924* inspired by the occasion of A. Černý's sixtieth birthday. In terms of content, its primary foci were on Černý's prewar activities, his musings about Slavism and Slavic studies, and then on contributors' attempts to intellectually come to terms with the political changes that took place after the First World War within individual Slavic states. The organizers of the volume were finally able to get A. Černý back and again put him at the head of the *Slavonic Review* as its publisher and editor. Later, in the interwar period, the journal came out with the subtitle *Sborník pro poznání politického, sociálního a kulturního života slovanských států a národů* [Anthology for Knowledge of the Political, Social and Cultural Life of the Slavic States and Nations]. A. Černý remained the publisher of the journal until 1939. In 1931, however, for health reasons he had to give up his editorial duties, and he passed the function to his closest associates – the linguist Antonín Frinta and the historian Jan Slavík.⁶

Interwar Czechoslovakia considered the ideal of inter-Slavic cooperation, primarily in the areas of culture and economy, to be an important part of its official political doctrine. The *Slavonic Review* in this period became a relatively prestigious journal in which essays by specialists, particularly in the fields of history, culture, and economic and social issues within individual Slavic countries gradually began to prevail over popular-scholarly articles. In this period the journal's pages boasted articles by the leading scholarly and political personalities of the time. As

5 Antonín Frinta (1884–1975) edited the *Slavonic Review* in the years 1931–1939 and again in 1946–1948. His professional expertise mainly focused on issues of Slavic phonetics. In the interwar period he was the docent of comparative linguistics at the Prague University, and after 1945 he became a professor of Bulgarian and Lusatian Sorb languages and literatures. For more about the works of A. Frinta, see: Radoslava HNÍZDOVÁ and Jan PETR, *Bibliografický soupis vědeckých prací prof. PhDr. Antonína Frinty s přehledem jeho činnosti* (Praha: Univerzita Karlova, 1970); Radoslav VEČERKA, "Antonín Frinta," in *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů do r. 1760. Biograficko-bibliografický slovník*, eds. Milan KUDĚLKA and Zdeněk ŠIMEČEK et al. (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972), 124–126.

6 Jan Slavík (1885–1978) was the co-editor of the *Slavonic Review* in 1931–1939. In the years 1925–1939 he was also the director of the Russian Foreign Archives at the Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Republic. His professional specialty was the modern history of Russia and the Soviet Union, and he also took an interest in Czech history, and Hussitism in particular. After 1948, for political reasons he was no longer able to publish. For more about the life and works of J. Slavík, see: Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika* (Jinočany: H & H, 2002); Lukáš BABKA and Petr ROUBAL, eds.: *Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978)* (Červený Kostelec: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna – Praha: Pavel Mervart, 2009).

selected examples we will mention, for example, Edvard Beneš, who, as 1925 flowed into 1926, presented his ideas in the *Slavonic Review* about the role and significance of Slavism for Czechoslovak foreign policy,⁷ Jan Slavík, whose masterful critical analyses and assessments of the Soviet Union and its regime were featured on the journal's pages,⁸ and Hubert Ripka, a journalist and political commentator who provided no less well-researched contributions focusing on current political developments in the Kingdom of Yugoslavia.⁹ Practically until the end of the 1930s the *Slavonic Review* continued to bring forth regular news summaries of the most important events taking place in the Slavic world. For this reason it is possible to still regard the *Slavonic Review* even in this stage of its development not only as an important venue competent expert analyses, but also as a very valuable documentary source. However, in 1939 only the first four issues of the *Slavonic Review* went to press. Immediately after the Germans occupied the rest of Czechoslovakia, the Nazis shut down the publication of the journal.

Publication of the *Slavonic Review* was renewed in the beginning of 1946, and it was then that journal for the first time in its history ceased to be issued as a private activity by individuals or groups of enthusiastic supporters. It gained important institutional support when its new publisher became the important and intellectually influential Slovanský výbor [Slavic Committee] of Czechoslovakia led by Zdeněk Nejedlý¹⁰, a prewar historian and musicologist, professor at Charles

7 Edvard BENEŠ, "Problémy slovanské politiky," *SLPř* 17 (1925): 5–19, 81–89, 241–249, 321–345; *SLPř* 18 (1926): 1–16, 81–102, 169–208.

8 Jan SLAVÍK, "Ruské strany politické za světové války," *SLPř* 17 (1925): 19–27, 97–106, 196–205, 249–257, 387–395, 476–483, 608–616; *Idem*, "V předvečer ruské revoluce březnové," *SLPř* 18 (1926): 124–131, 240–247; *Idem*, "Studie k dějinám ruské revoluce," *Ibidem*: 350–359, 428–439, 516–525, 609–617; *Idem*, "Vývoj bolševictví," *SLPř* 23 (1931): 499–507; *Idem*, "Stalin jako teoretik národnostní otázky v sovětském Rusku," *Ibidem*: 657–664, 742–747; *Idem*, "Nová sovětská ústava," *SLPř* 29 (1937): 8–14; *Idem*, "Rusko po dvaceti letech své revoluce," *Ibidem*: 77–80; *Idem*, "Spiknutí v Rudé armádě," *Ibidem*: 215–219; *Idem*, "Dokázaná příčina slovanské nevzájemnosti," *SLPř* 30 (1938): 326–330.

9 Hubert RIPKA, "Vznik Království Srbů, Chorvatů a Slovinců," in *Slovanský přehled 1914–1924. Sborník statí, dopisů a zpráv ze života slovanského: k šedesátým narozeninám Adolfa Černého*, eds. Antonín FRINTA and František TICHÝ (Praha: Orbis, 1925), 324–321; *Idem*, "Deset let Království SHS," *SLPř* 20 (1928): 721–740; *Idem*, "V pátém roce jugoslávské diktatury," *SLPř* 25 (1933): 1–2, 3–7; *Idem*, "Za králem Alexandrem," *SLPř* 26 (1934): 225–227; *Idem*, "Obrat v jugoslávské politice," *SLPř* 27 (1935): 49–52.

10 Zdeněk Nejedlý (1878–1962) formally directed the editorial board of the *Slavonic Review* in the years 1948–1961. Starting in 1919 he was a full professor at Charles University, and after 1952 he became the first chairman of the Czechoslovak Academy of Sciences. As a musicologist he devoted himself to subjects including pre-Hussite song, and as a historian he became known for

University and – after the war – also a very prominent politician. Until the spring of 1948 the journal was governed by the old editorial board directed by Antonín Frinta. However, in the middle of 1948 – shortly after the communist takeover – the Slovanský výbor [Slavic Committee] of Czechoslovakia deployed Zdeněk Nejedlý himself to the head of the editorial board, and he resolved that the journal would undergo a radical transformation. The words in which the change in editors was justified very symptomatically characterized the accession of the new communist ideology in Czechoslovakia as well as the new conception for inter-Slavic co-operation: “The Slavic Committee of Czechoslovakia changed the editorial board of the *Slavonic Review*, seeing that its past political orientation did not correspond to its official stance. A new editorial board has been created, led by Professor Zdeněk Nejedlý. The Slavic Committee is convinced that the new leadership of the *Slavonic Review* will transform this journal into a truly progressive and militant mouthpiece that will correctly inform [the public] about the life of the Slavic nations and contribute to the consolidation of friendly relations among fraternal Slavic nations, people’s democratic nations, and with all progressive forces throughout the world.”¹¹

The scholarly character of the *Slavonic Review* in the following period deteriorated, because it was supposed to primarily serve the new regime in fulfilling its propaganda and agitation goals. The ideological conception of the journal became the thesis that the victory of socialism in the Slavic lands after the Second World War was not coincidental, but allegedly the predictable outcome of specific developmental features of Slavic society. The *Slavonic Review* in the 1950s was produced full of photographs and illustrations that propagandized the Soviet Union and other so-called people’s democratic states and the successes of socializing changes within the Soviet bloc. By contrast with the previous years, the *Slavonic Review* also offered a great number of articles about events taking place within Czechoslovakia in this period. The scholarly quality of most of the published contributions was, however, very low, or actually practically null.

The journal’s standard was only to be again upraised in the beginning of the 1960s, when its sponsorship was taken over by the Czechoslovak Academy of

his monographs about Smetana, Masaryk and Lenin. Starting in the 1920s he ideologically hewed to the Communist Party of Czechoslovakia and became politically engaged after 1945, and then in 1948. He served several times as Minister of Culture and Education. For more about the controversial life and works of Z. Nejedlý, see: Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění* (Praha: Národní archiv – Litomyšl: Paseka, 2012).

11 “Slovanský výbor Československa,” *SLPř* 34 (1948): 513.

Sciences [Československá akademie věd – ČSAV], and the Institute of Slavonic Studies of the Czechoslovak Academy of Sciences [Slovanský ústav ČSAV] became its publisher in 1961. The philologist and Slavic specialist Julius Dolanský¹² was appointed to the head of the editorial board one year later. In connection with these changes the *Slavonic Review* again began to resemble a primarily scholarly journal, while its orientation again became truly multi-disciplinary, publishing articles by linguists, literary scholars, historians and art historians.¹³

During 1963 the leadership of the ČSAV decided within the context of the reorganizational changes that were taking place that starting in 1964 new publisher of the *Slavonic Review* would be the newly-founded Institute of History of the European Socialist Countries of the Czechoslovak Academy of Sciences [Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV – ÚDESZ ČSAV] and its editor-in-chief would be ÚDESZ' director: the historian Václav Král.¹⁴ It was only starting from this moment that the *Slavonic Review* truly became a historical periodical. It also somewhat expanded its territorial coverage. Thenceforth it was to orient itself toward the study of historic developments in Central, Eastern, and Southeastern Europe, including both Slavic and non-Slavic nations. (However, the first articles about social developments, for example, in Hungary and Romania, had already appeared in the *Slavonic Review* in the 1950s.) The center of gravity of the journal's interest was to continue being reflections on the present time, specifically in the study of individual countries' experiences building socialism. However, the scholarly conception of the ÚDESZ ČSAV also allowed a fair deal of attention to

12 Julius Dolanský, whose original surname was Heidenreich (1903–1975) led the *Slavonic Review* in the years 1961–1963. In the interwar period he gained higher scholarly degrees (habilitace) at Charles University in the disciplines of comparative history of Slavic literatures, and after the Second World War he became a professor of Yugoslav languages and literatures. In the years 1952–1963 he was the director of the Institute of Slavonic Studies ČSAV. For more about J. Dolanský's works, see: Viktor KUDĚLKA, "Julius Dolanský," in *Lexikon české literatury, svazek I (A–G)*, ed. Vladimír FORST et al. (Praha: Academia, 1985), 575–578.

13 Karel HERMAN et al., *Slovanský přehled 1898–1967. Bibliografický soupis, svazek 1–4* (Praha: Ústav dějin evropských socialistických zemí, 1968).

14 Václav Král (1926–1983) was a Marxist historian who led the *Slavonic Review* in the years 1964–1968 and 1969–1983. His scholarly work was particularly focused on modern Czechoslovak history in the interwar period and during the Second World War. He also researched some chapters in Czechoslovak–Soviet relations. For more on the controversial life and works of V. Král, see: Redakce, "K nedožitým šedesátinám Václava Krále," *SLP* 72 (1986): 252–260; Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989* (Praha: Karolinum, 1999); Vitězlav SOMMER, *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011).

be dedicated to older periods in history, as well as to the studio of the theory and history of Slavic studies. In connection with this particular goal, the *Slavonic Review* came out with an important article by the Brno Slavist and historian Milan Kudělka in 1965 that bore the title of *Slavistika, slovanství a dnešek. Náměty k diskusi* [Slavic Studies, Slavism, and Our Time: Subjects for Discussion],¹⁵ which was to inspire efforts within the ÚDESZ ČSAV that were to be sustained for many years at mapping the history of Czech Slavic studies, and which would eventually culminate in many high-quality publications.¹⁶

Another one of the most significant milestones in the development of the *Slavonic Review* was 1968. In a relatively brief span of time the journal had also made great gains in the quality of its subject matter and contents. To a great extent the person responsible for this was a man who was serving as the new director of ÚDESZ ČSAV as well as the journal's editor-in-chief: Professor Josef Macůrek, a scholar who was known as a leading Czech expert on Hungary and Romania, and had been the founder of historic Slavic studies at the Philosophy Faculty of the university in Brno.¹⁷ In 1968 ÚDESZ ČSAV changed its name to the Institute of the History of Eastern Europe of the Czechoslovak Academy of Sciences [Ústav dějin východní Evropy ČSAV – ÚDVE ČSAV], which was supposed to, among other things, indicate that it was endeavoring to conceptually draw closer to so-called “Ostforschung”, which was being developed to the West of the Soviet bloc's

15 Milan KUDĚLKA, “Slavistika, slovanství a dnešek. Náměty k diskusi,” *SLP* 51 (1965): 1–4.

16 KUDĚLKA and ŠIMEČEK et al., *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů*; Milan KUDĚLKA, Zdeněk ŠIMEČEK, Radoslav VEČERKA, *Československá slavistika v letech 1918–1939*, (Praha: Academia, 1977); Milan KUDĚLKA, *O pojetí slavistiky. Vývoj představ o jejím předmětu a podstatě*, (Praha: Academia, 1984); Milan KUDĚLKA, Zdeněk ŠIMEČEK, Radoslav VEČERKA, *Česká slavistika v prvním období svého vývoje do počátku 60. let 19. století* (Praha: Historický ústav AV ČR, 1995); Milan KUDĚLKA, Zdeněk ŠIMEČEK, Vladislav ŠTASTNÝ, Radoslav VEČERKA, *Česká slavistika od počátku 60. let 19. století do roku 1918* (Praha: Historický ústav AV ČR, 1997).

17 Josef Macůrek (1901–1992) only led the *Slavonic Review* briefly in the years 1968–1969. He had been one of the pupils of Professor Jaroslav Bidlo, the founder of Czech historical research into the Slavic world at Charles University in Prague. Starting in 1935, J. Macůrek was engaged as a professor of Slavic history at the university in Brno. After the Second World War in Brno for several decades he also directed a branch of the Institute of Slavonic Studies. In 1970 he was pensioned off for ideological reasons. For more on the life and works of J. Macůrek, see: Vladislav ŠTASTNÝ, “Devadesát let profesora Josefa Macůrky,” *SLP* 77 (1991): 2–8; Ctibor NEČAS, *Josef Macůrek* (Praha: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 1998); Josef MACŮREK, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích* (Brno: Matice moravská, 1998); Vladimír GONĚC, ed.: *Josef Macůrek viginti lustra complenti oblatum (Josef Macůrek a jeho přínos k dějepisectví o střední a východní Evropě)* (Brno: Masarykova univerzita, 2001).

borders. After such a long time had passed, on the pages of the *Slavonic Review* there appeared topics that would have previously been taboo, such as a study of T. G. Masaryk's relationship to Slavism and Russophilia, articles about the development of socialist Yugoslavia (referred to as "Tito's Yugoslavia"), and probes into older Slavic history which provided information not only about inter-Slavic cooperation but also about cases of discord and conflicts among Slavs.¹⁸

In the spring of 1968, the editors of the *Slavonic Review* printed an interesting survey in the journal which many influential scholarly personalities not only from the socialist countries, but also from France, Great Britain, the Federal Republic of Germany, and the USA participated in. In the survey that the *Slavonic Review* organized upon the occasion of the VI. International Congress of Slavists that took place in Prague that year, there appeared a great divergence in opinions on the mission of historical Slavic studies. For example, the professor of Jagiellonian University, Henryk Batowski, in his text emphasized that within the framework of Slavic studies it was also necessary to "also refer to, among other things, the negative side: to the anti-Slavic actions by Slavic states and politicians in the past in order that we would not only see the positive, but also the mistakes in our mutual past. We mustn't neglect the fact that Slavic history does not exist in some separate sense (except for the history of Slavic literatures and languages, and perhaps also music), but it is necessary also to look to the larger geographical and political-cultural units in which the Slavic nations lived and are still living now. An expert in Slavic history has to also take an interest in the history of all the neighboring nations, even the non-Slavic ones and orient himself in, for example, Czech-German relations, Bulgarian-Greek relations, Croatian-Hungarian relations, etc."¹⁹ By contrast, inflexible, strongly dogmatic opinions on the main priorities of Slavic-historical research were presented in the survey by the director of the Institute of Slavonic Studies of the Academy of Sciences of the USSR at that time, Alexandr Ivanovič Chrenov, who wrote: "I am of the opinion that historians must devote particular attention to two issues. The first of these is the role and significance of the October Revolution for the historical development of the Slavic nations, and the second is the role of the Slavic nations in the defeat of fascism during the years of the Second World War."²⁰

18 Milada BOHÁČOVÁ, *Slovanský přehled 1968–1980. Bibliografický soupis* (Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1984).

19 Henryk BATOWSKI, "Anketa," *SIP* 54 (1968): 11.

20 Alexandr Ivanovič CHRENOV, "Anketa," *Ibidem*: 12.

It was a sad reality that in the subsequent so-called normalization period (1969–1989) such dogmatic opinions also prevailed in Czechoslovakia. By the end of 1969 the ÚDVE ČSAV was abolished as an organization by the fiat of political authorities who supervised, among other things, developments within the framework of the ČSAV. Its position, including approval of subjects and territorial areas considered suitable for research, was taken over by the “ideologically reliable” Czech-Soviet Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences [Československo-sovětský institut ČSAV – ČSI ČSAV], which was an institution that assisted the communist regime in making agitprop for Russian and Soviet history, language and culture first in the years 1950–1953, and again in 1954–1963. Václav Král, a well-proven party cadre, was appointed as director of the ČSI ČSAV, and formally took over the reins of the *Slavonic Review* as well.²¹ The journal began in the years thereafter to serve the ruling communist ideology, and on its pages it often published what could be best characterized as pseudostudies about the political experiences of the Communist Party of the USSR, Marxist-Leninist autopsies of the events of the Russian revolutions from the beginning of the 20th century, articles penned for various jubilees held by socialist countries, and so on. In this period the area considered worthy of “scholarly attention” was not only the USSR and the European socialist states, for some authors also published contributions on communist China, Vietnam and Cuba. The journal’s prestige was at least partially redeemed by articles about older periods in history, such as those about the medieval period in the Slavic lands, the origins of the development of Slavic studies and the relationship to Slavism of key personalities in the Czech national movement at the turn of the 18th and 19th centuries: Josef Dobrovský, František Palacký, Karel Havlíček, and others.²²

After the political changes that took place in Czechoslovakia in November 1989, the Institute of the History of East Europe was renewed at the beginning of 1990. (In 1991 the name of the institute expanded to the Institute of the History of Central and Eastern Europe of the Czechoslovak Academy of Sciences [Ústav dějin střední a východní Evropy ČSAV – ÚDSVE ČSAV]. Many distinguished

21 After Václav Král’s death in 1983, another “normalizing” cadre – Antonín Dolejší – became the director of the ČSI ČSAV and, in connection with this, also the editor-in-chief of the *Slavonic Review*. Dolejší’s “professional specialty” was writing propagandistic, very generally-phrased essays about the historic importance of the Russian Revolution.

22 BOHÁČOVÁ, *Slovanský přehled 1968–1980*; Zdeňka RACHŮNKOVÁ and Michaela ŘEHÁKOVÁ, *Slovanský přehled 1981–1997. Bibliografický soupis* (Praha: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, 1999).

historians who had been forced during the years of normalization to temporarily abandon their trade then began to return. Some of these notables were Milan Švankmajer, Jaroslav Valenta, Zdeněk Sládek, Vladislav Moulis and Václav Veber. These scholars soon put their mark upon the *Slavonic Review*, and papers exploring worthwhile research topics again began to appear on its pages. Some of these included Russian and Ukrainian emigration in interwar Czechoslovakia, the violent mechanisms of Sovietization in the countries of Central and Southeast Europe after the Second World War. The editorial board of the *Slavonic Review* in 1990–1992 was overseen by Vladislav Moulis, an expert on Russia.²³

However, unfortunately, in a series of “slimming” organizational changes, the ÚDSVE ČSAV ceased to exist within the framework of the ČSAV after it had only been there for three years. In the spring of 1993 some of the former employees of the ÚDSVE moved along with the journal *Slavonic Review* to the Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic [Historický ústav Akademie věd České republiky – HÚ AV ČR]. Thanks to the personal efforts of František Šmahel, the director of the HÚ AV ČR as well as his successor in the function, Jaroslav Pánek, who were able to appreciate the importance of historical Slavic studies within the framework of Czech historical research, the *Slavonic Review* gained a position within the HÚ AV ČR next to the *Český časopis historický* [Czech Historical Review] as one of the most important scholarly journals specializing in the field of history that is issued in the Czech Republic. The professional quality of the journal was again enhanced, and the scope of topics it covered also improved, as did its attractiveness to readers. A great deal of credit for these improvements is due to its leadership: in the period spanning from 1993 to 2009, publication of the *Slavonic Review* with its new subtitle of *Revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy* [Review for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe] was administered by a capable editorial board led by the Balkan expert Miroslav Tejchman and Eva Irmanová, a specialist in Hungary.²⁴ They

23 Vladislav Moulis (1931–2006) served as editor-in-chief of the *Slavonic Review* in the years 1990–1992. He professionally specialized in the modern history of Russia and the Soviet Union, particularly in the subject of Soviet totalitarian power. For more on the works of V. Moulis, see: Zdeněk SLÁDEK and Jaroslav VALENTA, “Šedesátník Vladislav Moulis,” *SLP* 78 (1992): 100–101; Václav VEBER, “Vladislav Moulis odešel (29. 8. 1931–10. 1. 2006),” *SLP* 92 (2006): 127–130.

24 Miroslav Tejchman (born in 1938) was the editor-in-chief of the *Slavonic Review* in 1993–2009. In the years 1978–1992 he occupied the position of executive editor of this journal. M. Tejchman professionally specializes in the history of Southeast Europe in the 20th century, particularly in the history of Romania and Yugoslavia, and he specifically dedicated a great deal

enabled it to continue developing its reflections upon current events taking place in the Eastern half of Europe. At the end of the 20th century, the *Slavonic Review* offered, for example, scholarly analyses and commentaries about the disintegration of the USSR and the Soviet bloc, and subsequently also about the breakup of Yugoslavia. However, interest in older historical periods, particularly studies of national liberation movements in the Habsburg Empire, nationalism in the Balkans, and the issue of relations between the nations of Central, Eastern and Southeastern Europe, was also growing stronger, so these were presented and meticulously analyzed within the wider European context of the 19th and 20th centuries.

The last change in the organization of the *Slavonic Review's* publication took place in 2010, when most of the journal's editors transferred to the Brno branch of the HÚ AV ČR. Its new editors-in-chief became the expert on the Balkans Ladislav Hladký (1958) and specialist in Russian studies Radomír Vlček (1957). They now lead the journal in close coordination with the executive editor of the journal, the Polonist Jiří Friedl (1976) and a significantly younger editorial board, which is dominated by historians of the middle and younger generations. In the last few years the journal has attempted to modernize itself in all aspects: one of the ways this goal has manifested is in the languages in which the *Slavonic Review* is published today. Besides the traditional Czech and Slovak languages, the journal also features studies and articles in English. Since 2010 part of the *Slavonic Review* are also *Slovanské historické studie* [Slavonic Historical Studies – SHS], which up until this time had been issued as an independent historical yearly.²⁵ At this time the SHS are published as an independent issue, generally toward the end of the year as the third issue of the *Slavonic Review*, and they provide more comprehensive and complex studies (ranging from 50–100 pages) about the history of Central, Eastern and Southeastern Europe. At the same time, the editors of

of attention to the subject of the Second World War in the Balkans. For more about M. Tejchman's works, see: Jaroslav PÁNEK and Petr VOREL et al., eds.: *Lexikon současných českých historiků* (Praha: Historický ústav AV ČR – Sdružení historiků České republiky – Pardubice: Východočeské muzeum, 1999), 312–313; Radek LIPOVSKI, Lumír DOKOUPIL, Aleš ZÁŘICKÝ et al., eds.: *Lexikon českých historiků 2010* (Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2012), 545–546. Eva Irmanová (born in 1943) held the function of executive editor of the *Slavonic Review* in 1993–2009. She professionally specializes in the modern history of Hungary and Slovakia in a Central European context. For more about E. Irmanová's works, see: PÁNEK and VOREL et. al, *Lexikon současných českých historiků*, 111; LIPOVSKI, DOKOUPIL, ZÁŘICKÝ et al., *Lexikon českých historiků 2010*, 195–196.

25 The first volume of *Slavonic Historical Studies* was issued in 1955. The genesis of this periodical was initiated by Professor Josef Macůrek.

the *Slavonic Review* are attempting to enhance their cooperation with foreign experts and to promote the journal in the wider international arena. (Under contemporary conditions this mainly means the attempt at getting the journal accepted into prestigious international databases of scholarly publications and on the pages of international servers that provide online access to scholarly literature.) Contributions from outsiders could enrich the journal not only thematically, but also with new methodological approaches. The contemporary *Slavonic Review* is still dominated by contributions of a factual nature. Certainly this in and of itself is no flaw, so long as the published studies address new, as yet untreated subjects and when they are based upon honest, source-based research conducted by the authors. On the other hand, the quality of the journal and its international prestige would also certainly be enhanced by more frequent publication of essays of a more general and more theoretical nature, particularly works that have a broadly comparative basis and wider geographical scope, and in particular, such studies coming from the field of cultural history. The editorial collective's desideratum therefore is that, if possible, the pages of the *Slavonic Review* will henceforth not only publish work by historians (the historical aspect of contributions featured in the *Slavonic Review* should, however, still remain conspicuous), but also ethnologists, cultural and social anthropologists, art historians, experts in economic and social history, political scientists and specialists in the area of international territorial studies. One of the significant efforts taken by the editors in innovating the journal has been updating its format: starting in 2014 the *Slavonic Review* began to come out in a more modern, and for readers, significantly more comfortable graphic format, which enables the reproduction of black and white and color picture appendices, as well as tables, graphs, maps, and the like.

In conclusion, let us attempt to succinctly characterize the contemporary *Slavonic Review*. It is a journal that is generally historical, and its main specificity remains the geographical area of whose history it has specialized; i.e., Central, Eastern and Southeastern Europe. The journal does not resist interdisciplinary encroachments and welcomes contributions by both domestic and international specialists. As in the past, it still reserves a significant place within its editorial policy for historical Slavic studies, particularly research into the manifestations of the Slavic idea in the history of the individual Slavic nations, analysis of inter-Slavic relations and studies of the history of Slavic studies.

Maintaining the more than century-long tradition of the *Slavonic Review* is also a commitment for its current publisher. As we attempted to demonstrate in

this brief article, the journal underwent in the period from its founding up to the present time a great number of – often radically different – stages. The current editorial team is convinced that the *Slavonic Review* has been most worthwhile and most successful when it attempted on its pages assert the values they were bequeathed at the time of its founding; i.e., thoroughgoing scholarly judiciousness and truthfulness, which it managed to best live up to in the interwar years and in the period after 1989. The journal desires to continue developing these values even into the future.

Translated by Melinda Reidinger

RESUMÉ

V roce 2015 vychází stý první ročník časopisu *Slovanský přehled*. Tento časopis představuje jedno z nejstarších periodik zabývajících se slovanskou tematikou, které v českém prostředí relativně kontinuálně (pomineme-li časové mezery způsobené ve vydávání první a druhou světovou válkou) dodnes vychází. Zakladatelem *Slovanského přehledu* byl v roce 1898 významný český slovanofil, spisovatel a překladatel Adolf Černý (1864–1952). Časopis zprvu přinášel široké spektrum populárně-vědných článků o aktuálním dění v oblasti rozvoje literatury, jazyka, hudby, divadla, folklóru, historie a politiky jednotlivých slovanských zemí. Víceoborový charakter si *Slovanský přehled* zachoval i v meziválečném období, postupně se však stále výrazněji stával časopisem odborným. Články v něm publikovali přední osobnosti vědeckého i veřejného života, např. politik Edvard Beneš, historik Jan Slavík či žurnalista Hubert Ripka. Po roce 1948, zejména v období 1948–1961 a poté ještě v letech 1970–1989, sloužilo toto periodikum do značné míry k naplňování propagandistických cílů komunistického režimu v tehdejší Československu. Od roku 1964 se stal *Slovanský přehled* odborným historickým časopisem specializujícím se na dějiny národů střední, východní a jihovýchodní Evropy. Toto teritoriální zaměření si časopis uchoval dodnes. Po obsahové a ideové stránce se stal *Slovanský přehled* znovu zcela svobodným periodikem po roce 1989 – po pádu komunistického režimu v Československu. Od roku 2010 otiskuje články a studie v českém, slovenském a anglickém jazyce.

STUDIE

Simeon Polský a jeho Putování: postavení arménských křesťanů v Polsku a v Osmanské říši

PETRA KOŠŤÁLOVÁ

Provozně ekonomická fakulta České zemědělské univerzity v Praze

Simeon of Poland and his Journey: the Position of Armenian Christians in Poland and in the Ottoman Empire

The travel accounts of Simeon of Poland, an Armenian deacon from Lviv, represent one of the most important works of modern Armenian literature. The work does not just record his journey to the Ottoman Empire in the years 1608–1618, but also frequently very detailed and lively description of the life there, during which the author primarily focuses on the everyday life of the Christian minorities. This travel journal is even supplemented at the end with several period colophons that illustrate the situation in Lviv and its close surroundings in the period between the 1620s and 1630s.

The article is derived from textual analysis of the primary source, which was written in one of the forms of medieval Armenian. The events included in it are compared with other primary sources from the same period that originated in the region of Central and Eastern Anatolia (particularly from Armenian chroniclers of the so-called Bitlis School). There is particular emphasis placed on analysis of the conditions affecting the members of the

Armenian apostolic community in that period as well as descriptions of their everyday lives and relations with their neighbors.

Key words: Armenia, Armenian History, Ottoman Empire, Simeon of Poland

Putování Šimona Polského neboli *Ughh begruthjun* písaře Simeona zvaného Lehaci (1584–1639) je pokládáno za jeden z nejvýznamnějších historických pramenů k arménským dějinám novověku vůbec. Jeho autor, Armén původem z Polska (arm. Lehastan), zachytil ve svém spise život Arménů coby náboženské menšiny ve světě na pomezí pravoslaví, katolicismu, arménské apoštolské církve a islámu. Text z počátku 17. století obsahuje detailní popis dobových arménských komunit a jejich sousedů, zároveň slouží i jako důležitý zdroj poznání každodenního života Osmanské říše a celého východního Středomoří. Samotný cestopis je doprovázen kolofony, minikronikami sepsanými na sklonku autorova života, které zachycují lokální dějiny Polsko-litevské unie, a je psán ve středověké formě arménského jazyka s mnoha jazykovými výpůjčkami z turečtiny a z polštiny.¹ Časově spadá do začátku arménského církevního obrození neboli osvícení (arm. zarthonkh), ač se s ním myšlenkově zcela nepřekrývá; nese určité charakteristické rysy cestopisů sepsaných na pomezí humanismu a baroka. Ve stejné době vznikaly na opačném pólu arménského světa, tj. v tzv. mateřské vlasti (východní Anatolii), regionální kroniky zachycující stejné události, jichž byl Simeon během svého putování Osmanskou říší očitým svědkem. Částečně se liší jen jejich úhel pohledu, neboť zatímco anatolští autoři patřili k těm „domácím“, Simeon pocházel z polské diaspory a skrze toto prisma si všímal některých odlišných jevů.²

Tento článek se opírá o textovou analýzu primárních historických pramenů, psaných v různých formách středověké/střední arménštiny. Soustřeďuje se zejména na informace, které lze ze Simeonova textu vyčíst ohledně každodenního života dobových arménských komunit a jejich postavení. Získané údaje byly srovnány

1 Originál Simeonova rukopisu, nalezeného armenistou N. Akineanem ve Lvovské univerzitní knihovně, byl ztracen během druhé světové války. Existuje pouze opis, který byl pořízen přímo N. Akineanem, a kritické vydání pramene z roku 1936, z něhož čerpáme v tomto článku (Nerses H. AKINEAN, *Simeon d'piri Lehacioc Ughh begruthjun, taregruthjun jev hišatakarakh* /Putování, kronika a kolofony písaře Šimona Polského/, Vídeň 1936). George BOURNOUTIAN, *Travel Accounts of Simeon of Poland*, Costa Mesa 2007, s. 12.

2 Simeonovým současníkem byl mj. i český cestovatel Kryštof Harant z Polžic a Bezručic, který jen několik let před Simeonem putoval do Egypta a Svaté země.

s dalšími arménskými primárními prameny, zejména s lokálními kronikami a kolo-fony z oblasti Vanského jezera; tato komparace doplňuje Simeonovo putování tímto regionem a jeho obraz matky-vlasti (arm. hajrenikh). Srovnávací studie se zabývá percepcí každodenního života té doby v lokalitách, které autor navštívil, a jeho pohledem na jinakost. Jeho údaje jsou obzvláště cenné proto, že jsou psány z pozice arménského křesťana vychovaného v Polsku, a tedy vnímajícího osmanské Armény zároveň jako „naše“ i jako „cizí“.

Žánr cestopisné literatury nepatří k charakteristickým arménským literárním žánrům. Z hlediska arménské literární tradice je Simeon Lehaci jedním z mála, kdo po sobě zanechal obsáhlejší text, zahrnující cestovní itineráře a zápisky z cest. Řadí se tak po bok známých osmanských cestovatelů té doby jako byl např. Evliya Čelebi, ač Simeonovo *Putování* není tak detailní a nezachycuje tolik lokalit.

Poznámka k transkripci arménštiny

Arménština, jeden z izolátů indoevropské jazykové rodiny, má v češtině hned několik prepisů; některé z nich jsou určeny spíše lingvistům (mezinárodní Hübschmann-Meilletova transkripce), jiné laickým čtenářům. V našem článku volíme způsob, který je nejbližší české výslovnosti, přičemž zohledňuje arménská specifika. Aspirované souhlásky s přídechem proto přepisujeme jako ph, kh a th. Dodržujeme také jinou výslovnost u dvou typů hlásky c a č (c' jako poněkud „tvrději“ vyslovené oproti c; stejně tak č'). Sídlo apoštolského katolíka proto přepisujeme jako Edžmiac'in („edž“ od idžnel, sestoupit; „c'in“ od c'nel, narodit se). „Gh“ je přepisem pro guturální „r“ (vyslovované asi jako francouzské „r“). Psaní určitého členu (výslovností obdobného jako anglické „a“) pro zjednodušení vynecháváme.

1. Lehahajer: Arméni v Polsku

Autor *Putování*, Simeon zvaný Lehaci (neboli Šimon Polský, 1584–1639) se narodil v Zámostí a většinu svého života strávil ve Lvově, multietnické obchodní křižovatce, která byla už od 14. století domovem početné arménské menšiny. Arméni, jeden z tradičních diasporických národů, patří zároveň k národům se silně rozvinutou literární tradicí, úzce spjatou s raným přijetím křesťanství a se vznikem vlastního písma (počátek 4. století a počátek 5. století n. l.). Absence vlastního státního

celku, četné válečné konflikty a nucené migrace se zapsaly do arménské historické paměti ve formě určité mentality obklíčení, důrazu na vlastní specifický dějinný osud a stereotypního obrazu pronásledovaného národa vyvoleného Bohem, jenž s ním má uzavřenou posvátnou smlouvu (arm. ucht).³ Arménská konfesionalní identita, podtržená výlučným a nemisijním charakterem arménské apoštolské církve,⁴ napomohla rozhodující měrou udržení arménské identity napříč staletími.⁵ Topos pronásledovaného národa ztotožněného s trpící církví,⁶ kult mučedníků inspirovaný biblickými knihami Makabejskými⁷ a existence početných komunit v diaspoře s úzkým vztahem k mateřské zemi přispěly k označení Arménů jako tzv. archetypálního diasporického národa nebo národa náboženské diaspory.⁸

Historická vlast, tj. východní Anatolie a jihozápadní Kavkaz, poznala díky nepřetržitým válečným konfliktům, invazím a hladomorům opakovaně vlny migrací. Výsledkem četných migračních proudů bylo od 11. století formování etablovaných diaspor, jejichž centra se nacházela na křižovatkách obchodních cest.⁹ Jedno z významných center tehdy představovala i oblast Volyně a Haliče, část Polsko-litevské unie, kam se Arméni průběžně stěhovali z oblasti Krymu a jižního Kavkazu.¹⁰ Arméni žijící na Krymu (ve středověku nazývaném arménskými dějepisci Armenia Maritima) byli ve středověku jednou z tamějších nejpočetnějších menšin a patřili mezi proslulé obchodníky; postupně opustili arménštinu a pod vlivem krymských Tatarů začali používat tatarský jazyk, psaný arménským písmem, pro nějž se vžilo označení arménokypčáctina. Ten pak nadále používali i po svém příchodu do Polska, kde se pro ně v průběhu 14. století stala arménokypčáctina literárním i hovorovým jazykem. Liturgickým jazykem zůstala nadále klasická arménština (grabar), většinou už nesrozumitelná, zatímco někteří kněží a písaři s vyšším církevním vzděláním psali směsicí grabaru a střední arménštiny; mnohé zápisky nepřilíš „národního“ charakteru (obchodní smlouvy, seznam závětí aj.) pak byly psány tatarsky s použitím arménského písma.

3 Robert W. THOMSON, *Studies in Armenian Literature and Christianity*, Aldershot 1994, s. 42.

4 Nina GARSOĪAN, *Church and Culture in Early Medieval Armenia*, Aldershot 1999, s. 100.

5 Theo Maarten VAN LINT, *The Formation of Armenian Identity*, in: Bas ter Haar Romeny (ed.), *Religious Origins of Nations: Christian Communities of the Near East*, Leiden 2009, s. 264.

6 *Loss: The politics of mourning*, David Eng – David Kazanjian (eds.), Berkeley 2003, s. 124.

7 Jean-Pierre MAHÉ, *Entre Moïse et Mahomet: Réflexions sur l'historiographie arménienne*, *Revue des études arméniennes* 23, 1981, č. 1, s. 121–153.

8 Anthony D. SMITH, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford 1999, s. 5.

9 Elizabeth REDGATEOVÁ, *Arméni*, Praha 2003, s. 236.

10 Gérard DÉDÉYAN, *Histoire du peuple arménien*, Toulouse 2007, s. 436.

Lehahajer neboli Arméni z Lehastanu, tj. arménská diaspora žijící v Polsku, získali během 14. a 15. století velký vliv. Lvov, jedno z významných měst polských králů, byl ve 14. století jednou z hlavních obchodních křižovatek, kde vedle sebe žili Rusíni (Rutheni), Poláci, Němci, Židé i Arméni.¹¹ Citujme z latinského znění Arménských Statut udělených králem Kazimírem III. z roku 1356: „gentibus Ormenis, Iudeis, Saracenis, Ruthenis [...] Thartharis“.¹² Polsko-litevská unie té doby představovala díky své blízkosti Osmanské říši z pohledu západní Evropy vlastně jakýsi „evropský Orient“, zatímco pro obchodníky z Persie a Osmanské říše byla zase branou na západ. Na jedné straně se tady otevíraly cesty po Dunaji do nitra střední Evropy, z původně janovské a pak osmanské Kaffy na Krymu zase vedly trasy přes Černé moře do Trapezuntu a Konstantinopole; pozemní cesty spojovaly tehdy polský Lvov se Sarájem, Astrachaní (a dále pak směřovaly do stepí Střední Asie) nebo vedly přes tzv. via tartarica do dnešního severního Rumunska, Moldávie a na jižní Ukrajinu. Jednalo se jak o město multietnické, tak i multináboženské; vedle katolické a pravoslavné víry se tu setkávalo i arménské apoštolské křesťanství s judaismem a islámem.

Postavení arménské komunity ve Lvově bylo potvrzeno královskými privilegii, která arménské poddané částečně vyjímala z pravomocí městské rady a dávala rozhodovací právo do rukou arménské radě; nejvyšší slovo ve všech sporech pak měl polský panovník. Roku 1356 potvrdil král Kazimír III. (1333–1370) arménským obchodníkům ve Lvově právo na vlastní soudy a tedy i na určitou samosprávu komunity; náboženská tolerance a možnost vyznávání arménské apoštolské víry byla zakotvena rovněž. Právo mít svého vlastního vojta a radu starších (c'erekh),¹³ na jejíž fungování dohlížel lvovský arcibiskup, byla později potvrzena i králem Zikmundem (1587–1632).¹⁴ Arménské soudy (arm. datastany) pracovaly tak, aby řečeno slovy hlavního písaře z let 1572–1619 Minase Tokateciho: „[...] dvanáct soudců odhalilo lež i pravdu, potrestalo viníky a osvobodilo nevinné [...]“; a aby přičky: „spravedlivé ortely jednomu jak druhému, [...] chudému jak bohatému, příteli i nepříteli [...] a to vše činí ne dle přízně či darů, ale pro Pána Boha“.¹⁵ Pravomoc arménské rady starších, jejíž právní řád se opíral o arménský středověký zákoník Mchithara Goše a byl přizpůsoben (např. v otázkách dědictví žen) středoevropským podmínkám, byla střídavě omezována nebo posilována panovnickými

11 *Haličsko-volyňský letopis*, Jitka Komendová (ed.), Praha 2010, s. 17.

12 Marian OLEŚ, *The Armenian law in the Polish Kingdom 1356–1519*, Řím 1966, s. 110.

13 Idem, *The Armenian law in the Polish Kingdom*, s. 30.

14 Vahan KURKJIAN, *A History of Armenia*, Indo-European Publishing 2014, s. 382.

15 Krzysztof STOPKA, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 31.

dekrety. Stejně tak docházelo k omezování arménského osídlení nebo naopak k jeho zvýhodňování a poskytování obchodních privilegií (od arménské komunity se očekávalo, že přispěje zvýšenými daněmi na vedení války apod.).¹⁶

V centru Lvova poblíž hlavního náměstí vyrostla koncem 14. století arménská katedrála Nanebevzetí Bohorodičky, která byla sídlem apoštolského biskupa (později arcibiskupa) a přirozeným centrem rychle se rozrůstající arménské čtvrti. Ve městě stávaly v dobách jeho největšího rozkvětu tři arménské uličky (dodnes je zachována jedna z nich pod názvem Virmenska), arménský rynek, vedle něj katedrála, církevní škola a špitál. Arménští kupci ze Lvova měli (vzhledem ke svým kontaktům) monopol na obchod s Krymem a provozovali karavany mezi Osmanskou říší a Polskem po via tartarica. Tyto „osmanské“ kontakty napomohly zvýšení jejich konkurenceschopnosti vzhledem k sortimentu židovských obchodníků. Arménskou společenskou elitu té doby představovali právě tito vlivní kupci (arm. chodžové, dovlatové) a rovněž církevní hodnostáři arcibiskupského dvora. V arménské čtvrti mohlo žít počátkem 17. století snad až několik tisíc Arménů; jejich celkový počet na území Polska je odhadován až na tři sta tisíc.¹⁷ Je však nicméně třeba mít na paměti, že podstatu arménské diaspory tvořilo městské obyvatelstvo, jehož obživa úzce souvisela s tehdejšími podmínkami a politicko-ekonomickou situací, jejich průvodním znakem proto byla především flexibilita a mobilita. Z těchto důvodů lze počet Arménů v dané oblasti a daném období jen velmi obtížně odhadnout, neboť hustota jejich osídlení variovala v závislosti na vůli konkrétního panovníka či starosty daného města (do Zámostí tak první arménské rodiny přišly až v roce 1585)¹⁸ a rychle reagovala na válečné konflikty, přírodní katastrofy, úpadek karavanních tras apod. Lvov však byl pro arménské migranty přitažlivý vlastně neustále a stal se cílem opakovaných migračních vln (z Krymu kvůli osmanskému záboru roku 1475, z Moldávie v letech 1550 a 1570 kvůli náboženskému pronásledování, z Podolí kvůli osmanskému záboru v letech 1671–1672, z Moldávie v průběhu 18. století atd.).¹⁹ Vedle Lvova byl pro migranty obdobně zajímavým městem i Ka-

16 Například lvovská samospráva s vlastním starostou (vojtem) fungovala od roku 1356 do roku 1469, pak už byl starosta jmenován z řad ne-Arménů, nicméně jeho roli částečně zastával erechpochan (vyšší kněz) a to až do josefínských reforem roku 1784, kdy došlo k nepatrným změnám (laikové byli vyloučeni z volby arcibiskupa). Poslední katolický biskup arménského ritu byl zvolen roku 1938. Yaroslav DACHKÉVYTCH, *L'établissement des Arméniens en Ukraine*, Revue des Études Arméniennes 5, 1968, s. 329–366.

17 G. DÉDÉYAN, *Histoire du peuple arménien*, s. 438.

18 Ya. DACHKÉVYTCH, *L'établissement des Arméniens en Ukraine*, s. 329–366.

19 Ibidem.

menec Podolský (na dobové mapě Kamence je podrobně zachycena oddělená arménská čtvrť) a přechodně (od roku 1585) i Zámostí, rodné město Simeona Polského.²⁰ Na venkově se usazovalo jen minimum arménských rodin, které žily z propachtovaných vesnic, a jejich příslušníci bývali v některých případech povyšováni do šlechtického stavu za zásluhy v boji.²¹

Nejvlivnější arménské rodiny, jimž patřily dodnes stojící lvovské domy s barokními a klasicistními fasádami, se věnovaly především obchodu s vínem (dovážely je hlavně z Krymu); jiní se zaměřovali na tradiční řemesla typu koželuh, barvíř, minciř, sedlař, švec aj. Mezi typická „aristokratičtější“ řemesla patřila výroba a dovoz sečných zbraní (tzv. arménských šavlí) a ozdobných holí a žezel (sloužily např. jako znak hejtmana).²² Lvovští Arméni platili i za uznávané dovozce orientálního zboží (látky jako zlatohlav, šamlat, jemná kozinka safián, koření, jižní ovoce, káva, aj.).²³ Roku 1588, tj. v době Simeonova dětství, patřilo celých 22 obchodů z celkových 38 Arménům; jednalo se o větší obchodní „domy“, specializované na mezinárodní obchod a situované poblíž lvovského Rynku.²⁴ Polští Arméni tradičně působili rovněž jako velvyslanci ve východních zemích; tuto funkci jim usnadňovala jak znalost jazyků, tak i možnost opřít se o tamější Armény a následně i o jejich kontakty. Jejich diplomatická role nachází svou paralelu v případě osmanských a perských Arménů, známých jako dragomani (převzato z perštiny a osmanské turečtiny ve významu tlumočník, tlumač) sultánů a zahraničních ambasadorů.²⁵ Arménská komunita v Polsku v tomto období tradičně vzkvétala, ač své nejslavnější období zažila spíše ve vrcholném středověku. Její přítomnost lze dokumentovat na velkém počtu dochovaných pramenů v polských a ukrajinských archivech, mezi něž patří např. opisy arménských privilegií (v latině, polštině i arménokypčáčtině), oficiální jmenování Arménů do pozice tlumočnicků, pozvednutí Arménů do pozice šlechti-

20 Adolf PAWIŃSKY, *Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z kościołem rzymskim w XVII wieku*, Varšava 1876, s. 21. Simeon se tak patrně narodil během cesty z Krymu do Zámostí, jeho matka krátce nato zemřela a Simeon byl vychován v rodině své starší sestry Džohar.

21 Sadok W. F. BARĄCZ, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lvov 1856, s. 15–20; A. PAWIŃSKY, *Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z kościołem rzymskim w XVII wieku*, s. 20–22.

22 Eva DOMANSKA, *The Orientalization of a European Orient: Turkquerie and Chinoiserie in Sixteenth and Seventeenth Century Poland*, *Taiwan Journal of East Asian Studies* 1, 2004, č. 1, s. 73–88.

23 K. STOPKA, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, s. 48.

24 Eleonora NADEL-GOLOBIČ, *Armenians and Jews in medieval Lvov: Their role in oriental trade, 1400–1600*, *Cahiers du monde russe et soviétique* 20, 1979, č. 3–4, s. 345–388.

25 Richard HOVANNISIAN – Simon PAYASLIAN, *Armenian Constantinople*, Costa Mesa 2010, s. 187. Sepuh ASLANIAN, *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*, Berkeley 2010, s. 38.

ců, mapy arménských čtvrtí (zejména arménská čtvrť v Kamenci Podolském a ve Lvově), obsáhlé materiály týkající se konverze arménské komunity ke katolictví, zprávy o vykoupení arménských obchodníků ze zajetí apod.²⁶ Vedle těchto materiálů se vyskytují i lokální arménské kroniky; v řídkých případech pak arménská přítomnost ovlivnila i toponymii města.²⁷ Z cestovatelských deníků zůstaly dochovány zápisky Simeona Lehaciho, o nichž bude dále pojednáno, a jeho současníka Sefera Muratowicze.²⁸

Polští Arméni se rovněž stávali častým cílem návštěv arménských církevních učitelů a mistrů (vardapetů – archimandritů), kteří pocházeli převážně z Nové Džulfy nebo z katolikova²⁹ sídla v Edžmiac’inu (ovládaných tehdy Persií) a přicházeli sem vést učené disputace a hledat potenciální mecenáše. Diaspora představovala významný zdroj inspirace pro mateřskou zemi³⁰ a zároveň reprezentovala i určitý výchozí bod pro první, církevní fázi arménského „osvícenství“ neboli „obrození“ (arm. zarthonkh). Bezpečí a možnosti společenského vzestupu zde přicházely hledat i rodiny arménských uprchlíků z anatolských měst a vesnic, které odešly z rodné země následkem dželálíjských povstání (jejich největší intenzita se datuje právě do začátku 17. století).³¹ Tyto rodiny tzv. panduchtů neboli gharibů (utečenců, exulantů) se poměrně rychle integrovaly do tamější arménské společ-

26 Ya. DACHKÉVYTCH, *Matériaux pour l'histoire des colonies arméniennes en Ukraine, se trouvant dans les bibliothèques de Cracovie et de Wroclaw*, Revue des Études Arméniennes 7, 1970, č. 1, s. 451–470; S. W. F. BARĄCZ, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, s. 12–15.

27 E. SCHÜTZ, *An Armenian-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars*, Revue des Études Arméniennes 5, 1968, č. 1, s. 455–457; H. A. ANASJAN, *Hovhannes Kameneci: Patmuthjun pate-razmin Chotinu*, Jerevan 1964.

28 Seferovy zápisky jsou spíše jen kratší zprávou z obchodní cesty, na kterou byl neoficiálně vyslán králem Zikmundem III., aby vyjednal s perským šáhem Abbásem I. výhodnější podmínky pro obchod s koberci. Abbás byl údajně nadšen, že Sefer mluvil jeho mateřštinou, a uzavřel s ním smlouvu. S. W. F. BARĄCZ, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, s. 235.

29 Katholikos je od 6. století n. l. jedinou a nejvyšší hlavou arménské apoštolské církve. Její autokefalita byla vyhlášena na koncilu ve Dvinu v roce 555 n. l., nesouhlasí s učením Chalcedonu. V důsledku historických souvislostí došlo ke vzniku dvou katolikosátů, které od 15. století existovaly paralelně, kilikijského (dnešní Libanon) a edžmiac’inského (dnešní Arménie), polská diaspora se nicméně nacházela pod jurisdikcí Edžmiac’inu.

30 *Armenian People from Ancient to Modern Times: Foreign Dominion to Statehood*, vol. 2, Richard Hovannisian (ed.), London 1997, s. 66.

31 Dželálíjská povstání proti centrální moci, proti nimž zasahovala sultánova vojska, probíhala v letech 1590–1610 a měla sociálně-ekonomický podtext; ani v pozdějších letech se situace příliš neuklidnila. Nejvíce byla tehdy zasažena oblast východní Anatolie spolu s arménskými lokalitami jako Tokat, Sivas aj., odkud pocházely četné vlny uprchlíků. Např. Simeonův předchůdce v církevní škole v Zámostí se jmenoval Hakob Tokateci, tj. Jakub z Tokatu. Srov. Hrant THO-ROSSIAN, *Historie de la littérature arménienne*, Paris 1951, s. 223.

nosti, která představovala i po několika staletích existence poměrně uzavřený celek. Většina arménského obyvatelstva tehdy žila ve městech, hovořila doma arménsky, tatarsky nebo už polsky a patřila mezi věřící apoštolské církve. Sňatky se odehrávaly povětšinou v rámci komunity, aby nebyla narušena „národní“ linie jednotné církve a mateřského jazyka. Tradiční arménské rodiny bývaly patrilineární, tj. synové dědili po otci a jako své příjmení si často brali otcovo patronymum s koncovkou -wicz; dcerám připadlo věno a od rodiny ženicha dostávaly tzv. výkupné za nevěstu (ve středoevropských rodinách arménského původu už však jeho výše nebývala tak zásadní). V rámci komunity byla zachovávána tzv. partanakuthjun, tj. společenská povinnost neboli závazek – od muže se předpokládalo, že se bude věnovat výnosnému povolání (bohatí kupci figurovali zároveň jako kulturní mecenáši a sponzoři nemajetných Arménů; roku 1672 tak během osmanského obléhání Lvova zaplatil chodža Astwadur Minasowicz výkupné za celou arménskou komunitu).³²

Autor textu *Putování*, Simeon zvaný Lehaci, byl písařem a nižším klerikem (arm. dpir) u dvora arménského apoštolského biskupa ve Lvově. Tento fakt odráží i styl jeho jazyka – píše hovorovou arménštinou své doby s celou řadou slovních výpůjček z jiných jazyků, což stejně jako jeho poměrně jednoduchá větná skladba dává tušit, že nepatřil do okruhu vardapetů a nedostalo se mu toho nejvyššího vzdělání v církevní škole; zároveň však znal a hovořil natolik dobře arménsky, že tento jazyk musel patrně být i jeho jazykem mateřským. Styl jeho vyprávění jej odlišuje od jiných arménských historiků té doby, Arakhela Davrižeciho nebo dějepisců tzv. Bitliské školy, jak po formální, tak po obsahové stránce – Simeon si všímá poněkud jiných věcí než oni a od tradiční historiografické linie, tj. od popisu univerzálních dějin arménského národa a seznamu jeho katolíků, mučedníků a pohrom sklouzává spíše k poněkud živější historické antropologii. Nepřekvapí tedy, že početné výpůjčky z osmanské turečtiny se týkají zejména sféry ekonomické, zatímco arménské pojmy jsou rezervovány výhradně pro doménu církevní. Podle vlastního tvrzení psal „tu na lodi, tu sedě na koni, či v hostinci“ a žádá své posluchače o shovívavost a trpělivost nad svým dílem.³³

Simeonovo putování Osmanskou říší se uskutečnilo v letech 1608–1618. Simeon se v zimě roku 1608 vydal (coby svobodný čtyřladvacetiletý muž) na cestu do Istanbulu s cílem naplnit hlavní „tužbu svého srdce“ a navštívit známá poutní místa té doby, tj. Jeruzalém, Řím a východoanatolské město Muš s arménským klášterem svatého Jana Křtitele-Karapeta; vedle toho i „hnán touhou [...] spatřit a na-

32 S. W. F. BARĄCZ, *Żyoty sławnych Ormian w Polsce*, s. 202.

33 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughbhegruthjun, taregruthjun a bišatakaranakh*, s. 175.

vstítvit cizí kraje, vzdálené a neznámé končiny pohanské“.³⁴ Celá jeho pouť – arm. ucht ve významu naplnění sakrálního slibu a závazku k Bohu – a zároveň i dobrodružná cesta trvala téměř jedenáct let. Trasu svého putování opíral Simeon převážně o lokální arménské komunity – útulek nacházel za zdmi arménských klášterů a stýkal se hlavně s místními Armény, proto jsou jeho zápisky zaměřeny převážně na ně, na jejich postavení a na vztahy se sousedy. Arménské obyvatelstvo dle svého tvrzení: „nalezl kdekoli, neb na jakékoli místo jsme přišli, tam jsme Armény našli, neboť rozptýlení a rozfoukání jsme po tváři zemské jako prach“.³⁵ Na různých lokalitách pobýval několik dní nebo i celé měsíce. V Istanbulu strávil dohromady několik let. Navštívil tehdy mj. Jeruzalém, Káhiru, Alexandrii, Damašek, Aleppo a samozřejmě „Stampol“ neboli Polis (tj. Istanbul); procestoval také arménskou mateřskou vlast (v době obrození později známou pod arm. pojmem Jerkir, Země), tj. centrální a východní Anatolii (Tokat, Charberd, Sebastia, Malatia, Muš, Diyarbakır) a zavítal i do „země franské“, pod čímž rozuměl Benátky a Řím. Simeon se ve východní Anatolii stal přímým svědkem povstání dželálíjců a tragických následků, které tyto revolty měly pro arménské místní obyvatelstvo; jeho zápisky týkající se této situace a zprávy o uprchlících patří k unikátním primárním pramenům. Během své cesty Simeon rovněž průběžně obchodoval a opisoval knihy (aby si vydělal na další cestu, neboť se na putování vydal bez větších finančních prostředků). Několikrát také doprovázel chaznu (roční tribut vyplácený osmanskému sultánovi) a účastnil se karavany s poutníky. Podařilo se mu tak překonat Balkán a stejným způsobem se dostal i z Káhiry do Jeruzaléma. Už během cesty si – soudě dle detailních popisů v originálním textu – dělal průběžné poznámky, které po svém návratu do Lvova roku 1618 zpracoval do cestopisu nazvaného arménsky *Ughghegruthjun* (*Putování* neboli *Zápisky z cest*). Nadále pak zůstal jako písař u arcibiskupského dvora a později vyučoval arménský jazyk v církevní škole v Zámostí a ve Lvově. Oženil se a ve 30. letech se zřejmě vydal ještě na jednu východní cestu, byť důkazy o ní byly nalezeny pouze na základě několika kolofonů uložených v jerevanském Matenadaranu a sám Simeon se o ní nezmiňuje.³⁶ Originál jeho textu *Putování* se dochoval ve lvovské univerzitní knihovně, kde jej před druhou světovou válkou našel (na základě informací orientalisty F. Maclera) armenista z kongregace mechi-

34 Ibidem, s. 2.

35 Ibidem, s. 55. Jedná se o tradiční formuli arménských kronikářů, pomocí níž dávají najevo, že exil a vyhnanství považují za specifický arménský národní osud – za kletbu a výzvu zároveň.

36 Yaroslav DACHKÉVYTCH, *Le second voyage de Siméon de Pologne en Orient et les questions relatives à l'étude ultérieure de son héritage littéraire*, Revue des Études Arméniennes 13, 1978, č. 1, s. 251–256.

tharistů Nerses Akinean. Ten si nechal originální text poslat do Vídně, kde jej přepsal a opatřil stručnými poznámkami. Akineanova verze je nyní jediným textem přístupným badatelům, neboť originál Simeonova textu údajně zmizel během nacistické okupace Lvova.³⁷

Simeonův život a jeho dílo je odrazem života arménské komunity ve Lvově a zároveň důležitým svědectvím týkajícím se každodenního života v Osmanské říši. Simeon projevoval coby apoštolský křesťan pocházející z území Polsko-litevské unie zvýšený zájem o postavení křesťanského obyvatelstva, celá řada jeho poznámek je však věnována i muslimům, Židům, syrským jakobitům, pravoslavným Řekům, sektě jezídů a jejich vzájemnému soužití. Veškeré události obvykle vnímá prisma-tem své arménské identity, kterou, jak vysvitne z následujícího textu, pokládá za fakt vyvolenosti, na druhé straně však mnohdy lamentuje nad zhanobením národa a zejména nad úpadkem apoštolské církve (arménská apoštolská církev a její představitelé byli tradičně pokládáni za „vůdce“ národa a jeho učitele).³⁸ Simeonova kniha je ve svém kontextu poněkud ojedinělá. Zatímco 17. století představuje v arménském literárně-historickém kontextu tzv. vřstátat žamanak, tedy období „plné smutku“, „těžkou a hořkou dobu [...] kdy muslimové vládnou nad křesťany“³⁹ a tradici navazující na středověké lamentace, v arménské diaspoře už touto dobou probíhalo určité osvícení, které se formou církevního obrození promítlo jak v literatuře a knihtisku, tak i např. v architektuře. Simeonovo dílo spadá jak svým stylem, tak tematikou do této první fáze arménské osvěty; na sklonku svého života se stal současníkem katoliků „reformátorů“ jako byl Movses Tathevaci a Philippos Aghbakeci. Jeho seznamy zázraků a mučedníků nejsou natolik detailní, jako najdeme v dílech dějepisců Bitliské školy nebo u Arakhela Davrižeciho. Jeho víra v moc ostatků není tak nezpochybnitelná a všímá si daleko víc všedních věcí. Dlužno ovšem podotknout, že Simeon nepsal na zakázku arménskému katoliku nebo arcibiskupa a jeho úkolem tak primárně nebylo vypsát dějiny arménskému národu a zachytit hlavní oporu jeho psané tradice, tzv. řád (arm. karg) a nepřerušenou posloupnost církevních představitelů, kteří figurují jako strážci tradice a garanti jediného „pravdivého“ obrazu světa. Simeon sice předpokládal, že jeho zápisky budou

37 G. BOURNOUTIAN, *Travell Accounts*, s. 12.

38 Henrik BACHČINJAN, *XVII.–XVIII. dareri haj grakanuthjun (Arménská literatura 17.–18. století)*, Jerevan 1999, s. 29–36.

39 Jervand LALAJAN, *C'uc'ak hajeren dzeragrac'* (Soupis arménských rukopisů-kolofonů), Tbilisi 1915, s. 750. „Těžká a hořká to doba, kdy muslimové vládou nad křesťany. Daně jsou příliš vysoké. Utíkáme z kraje do kraje [...] Bůh se na nás rozhněval pro naše hříchy.“ (kolofon z Varagu, dat. 1596).

číst i jeho následovníci (obrací se často na „své bratry“); jinak však jeho kniha v klášterních skriptoriích rozšířena nebyla. Jeho text je tak spíše než shrnutím arménských dějin své doby pohledem laika na arménský svět a na jeho bezprostřední sousedství.

2. Arméni na území Osmanské říše

Většina arménského obyvatelstva té doby byla soustředěna ve velkých osmanských městech a přístavech, mnoho jich také žilo jako zemědělci na anatolském venkově, kde byli obklopeni Řeky, Kurdy, Araby, Asyřany a Turky. Arméni žili na území Osmanské říše coby samostatná náboženská komunita se svými vlastními právy a povinnostmi, tj. millet-i Ermeni,⁴⁰ jehož hlavou byl arménský patriarcha v Istanbulu a oporou mu byli vlivní obchodníci. Sídlo nejvyšší hlavy apoštolské církve, Edžmiac'in, byl v Simeonově době pod výrazným vlivem perských šáhů, což snižovalo jeho duchovní supremacii a vážnost; jen několik málo let po Simeonově návratu do Lvova však došlo k obnově katolickovy moci a k začátku církevního obrození. Pozice istanbulského patriarchy tak postupně slábla (mj. i díky již zmiňovanému přílivu arménských uprchlíků z východní Anatolie, kteří spadali pod jurisdikci Edžmiac'inu),⁴¹ nicméně istanbulský patriarcha byl stále schopen soupeřit o vymezení pravomocí s arménským patriarchátem v Jeruzalémě, jenž se tradičně opíral o vysokou prestiž svatých míst a zejména o prestiž arménského držení kaple v chrámu Božího hrobu a kláštera svatého Jakuba.⁴² Determinujícím faktorem pro arménské obyvatelstvo však nebyly ani tak vnitrocírkevní spory o jurisdikci jako samotný fakt příslušnosti k apoštolské církvi – věřící apoštolské církve bývají z hlediska arménské dějepisné tradice vnímáni jako „praví“ Arméni, zatímco arménští konvertité k jiným náboženstvím (k islámu, k pravoslaví a ke katolické víře) už bývají z národní

40 Dobová osmanská společnost byla zjednodušeně řečeno rozdělena na tzv. millety (z arab. lid ve smyslu náboženské komunity) – nadřazené postavení měl muslimský millet, níže postavené pak byly millet pravoslavný neboli řecký (millet-i Rúmí), millet apoštolský, nepravoslavný neboli arménský (millet-i Ermeni) a millet židovský (millet-i Džehúdí). V pravém slova smyslu se nejčastěji hovoří o řeckém a arménském milletu. Nemuslimské millety byly pojímány v rámci statutu dhimmi, tj. chráněnce muslimské komunity neboli nemuslima, a týkala se jich řada omezujících opatření. Oficiální hlavou arménského milletu byl istanbulský patriarcha apoštolské církve, byť duchovně nadřazen mu zůstal edžmiac'inský katolikos.

41 G. DÉDÉYAN, *Histoire des Arméniens*, s. 403.

42 Oded PERI, *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden 2011, s. 104.

linie vymazání, označení za odpadlíky od víry. Postavení Arménů v rámci arménského milletu, tedy vyznavačů apoštolské víry, kolísalo a variovalo v závislosti na konkrétní lokalitě, době a celkovém kontextu. Obecně však lze situaci arménského obyvatelstva žijícího na anatolském venkově či na malých městech popsat jako sice tolerovanou, avšak podřízenou téměř ve všech aspektech běžného života.⁴³ V některých případech, a to zejména v období krizí, se jejich postavení blížilo i tzv. druhému nevolnictví.⁴⁴ Nemuslimové si v rámci svého tolerovaného statutu nesměli vzít za manželku muslimku, nesměli obracet muslima ke své víře, nemohli nosit zbraně ani viditelné bohaté oblečení, nesměli jezdit na koni a mnohde ani na oslu, kostely a kláštery mohly zvonit jen o svátcích a za úplatu, kostelní věže a zvonice nesměly být vyšší než minarety, bylo (až na výjimky a za úplatu) zakázáno konat výpravná procesí apod. Jedním z nejvýznamnějších arménských poutních míst býval klášter svatého Jana Křtitele ve městě Muš (arm. surb Hovhannes Karapet), kterému se přezdívalo Čengeli kilise (tur. kostel se zvony).⁴⁵ Jeho prestiž se mj. opírala i o multináboženská procesí, kterých se účastnili jak Arméni a syrští jakobité, tak i muslimové a jezidi; jako jeden z mála si tento klášter podržel výsadu zvonit na své zvony. Dhimmi,⁴⁶ tj. nemuslimové neboli „chráněnci“ muslimské komunity, byli zdaleka viditelní i díky předepsané barvě svých oděvů, opasku zunnaru a pokrývce hlavy.⁴⁷ Nemuslimové také platili mnohem vyšší daň a vzhledem ke svému zákazu sloužit v armádě nesli i největší tíhu válečných kontribucí. Jejich možnosti kariérního postupu byly omezené a profilovali se hlavně jako obchodníci a řemeslníci, případně tlumočníci. Jako ve všech případech, i v postavení dhimmi ovšem existovaly četné výjimky.⁴⁸

Početné arménské obyvatelstvo tehdy žilo v Istanbulu, Smyrně a v přístavních městech Rumélie, z vnitřně arménského pohledu však šlo o diasporu a o „uprchlíky“ (arm. gharib, panducht), o výsledek nedobrovolně vyhnáných uprchlických vln z etnické vlasti ve východní Anatolii a mj. i o výsledek tzv. *büyük kaçgün* (tur. velký útek), tj. masového odchodu vesničanů do měst. Patrně nejpo-

43 Bat YEOR, *Islam and Dhimmitude, Where Civilizations Collide*, Madison 2002, s. 104.

44 Bruce McGOWAN, *Economic Life in Ottoman Europe – Taxation, Trade and the Struggle for Land 1600–1800*, Cambridge 1981, s. 45, 53.

45 *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, Richard G. Hovannisian (ed.), Costa Mesa 2001, s. 53.

46 Dhimmi, odvozeno z arab. Ahl al-Dhimma (lid smlouvy) nebo Ahl al-Kitab (lid knihy), tj. křesťané, Židé a zoroastrovci; věřící, jejichž základem jsou svaté knihy, vnímané jako určití předchůdci islámu.

47 Peri BEARMAN, *L'encyclopédie de l'islam*, Leiden 1991–2005, s. 617.

48 Philip MANSEL, *Constantinople. La ville que désirait le monde*, Paris 1994, s. 36.

četnější menšina (až mírně převažující většina) arménského obyvatelstva tehdy žila v osmanských sandžacích Muš⁴⁹ a Bitlis⁵⁰, tedy v jižním okolí Vanského jezera. Tamější arménští poddaní spadali do osmanské kategorie reaya (tj. zemědělců odvádějících daně z úrody) nebo měšťanů, přičemž postavení vesnických reaya bylo mnohem zranitelnější a závislejší na vnějších okolnostech. V průběhu 17. století se pod vlivem vleklých válečných konfliktů a rostoucího daňového zatížení situace arménských poddaných postupně zhoršovala, docházelo k záborům půdy a úpadku karavanního obchodu, přibývalo i sociálních bouří a případů nepotrestaného banditismu. Venkovské obyvatelstvo se začalo stěhovat do větších měst, za jejichž hradbami hledalo ochranu.⁵¹ Osmanská města byla koncipována jako soubor náboženských obcí, kde měly jednotlivé čtvrti (arab. mahalle), vystavěné kolem církevních komplexů, segregativní charakter,⁵² a kde styčnými body kontaktu bývaly bazary, lázně a velká náměstí. Situace měšťanů (byť nově přistěhovaných) se částečně odlišovala od postavení závislých rolníků – nemuseli např. sloužit v pomocných jednotkách osmanské armády v případě potřeby nebo vypomáhat při opravě pevností, irigačních kanálů a mostů.⁵³ V osmanském kontextu je 17. století obdobím masových migrací vesničanů do měst. Status městských obyvatel představoval určitou garanci bezpečnosti, neboť Arméni neměli od konce středověku žádný vlastní stát a ani vlivnou šlechtu. Tzv. novou aristokracií se postupně stávala měšťanská vrstva bohatých obchodníků (chodžů), kteří dokázali využívat ke svému prospěchu vazeb patron-klient, a tímto způsobem se jim dařilo překonat i omezený status dhimmí. Počátkem 17. století se sice udrželo několik menších lokálních arménských autonomií (zejména jižně od Vanského jezera nebo v oblasti Karabachu);⁵⁴ všude jinde však převažovalo arménské obyvatelstvo v postavení závislých reaya – buď přímých poddaných osmanského sultána, nebo poddaných místních kurdských náčelníků⁵⁵ – a v postavení měšťanů nemuslimského vyznání. Kurdští náčelníci (ağové) byli v re-

49 Raymond KÉVORKIAN – Paul PABOUDJIAN, *Les Arméniens dans l'Empire ottoman à la veille du génocide*, Paris 1992, s. 477.

50 AL-BIDLISI, *Chêref-nâme ou Fastes de la nation kourde*, Petrohrad 1868, 1870, 1873, II. s. 223.

51 Stéphane YERASIMOS, *Les voyageurs dans l'empire ottoman (XIV.–XVI. s.)*, Ankara 1991, s. 88; Surayia FAROQHI – Randi DEGUILHEM, *Crafts and craftsmen of the Middle East*, London – New York 2005, s. 93.

52 Luďa KLUSÁKOVÁ, *Cestou do Cařihradu: osmanská města v 16. století viděná křesťanskýma očima*, Praha 2003, s. 122–123.

53 Stanford SHAW – Ezel Kural SHAW, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Empire of Ghazis (I.); Reform, Revolution and Republic (II.)*, Cambridge 1976–1977, s. 150.

54 Claude MUTAFIAN, *Atlas historique de l'Arménie*, Paris 2001, s. 65.

55 Mohammed AFIFI et al., *Sociétés rurales ottomanes*, Caire 2005, s. 247.

gionu východní Anatolie často faktickými nezávislými vládci spoléhajícími na své klanové síly,⁵⁶ neboť autonomie jim byla dána výměnou za loajalitu, vojenskou pomoc či ochranu hranic a průsmyků.⁵⁷ Jedinou možností ochrany arménského obyvatelstva, které bylo coby dhimmí fakticky bezbranné, bylo zapojit se do místních klientelistických sítí a stát se chráněncem osmanských pašů nebo kurdských ağů. V této pozici vynikali zejména vlivní arménští kupci. Ti pak nakonec zastupovali celou arménskou komunitu vůči osmanskému byrokratickému aparátu, jak o tom svědčí i Simeonovo svědectví.

Simeonovo putování spadá přímo do období válek mezi perským šáhem Abbásem I. Velikým a osmanskými sultány. Osmanské pohraničí, tedy bezprostřední okolí Vanského jezera s městy jako Van a Erzurum, byly lokalitami, o něž se válčilo nejvíce.⁵⁸ Obě strany přitom využívaly spalené země a přesídlování obyvatelstva (osm. *sürgün*); venkov byl nakonec natolik vypleněn, že docházelo k častým hladomorům, epidemiím a k masovému rurálnímu exodu do měst.⁵⁹ Už několik let před Simeonovým putováním tímto krajem (tj. 1611–1614) byly následky vleklých válek znát. „Přišly hořké a těžké časy, kdy jsme trpěli pod tyranii a útlakem jiných národů a nevěřících, v našich krajích bylo mnoho pohrom a neštěstí, strašný hlad, nikoho nešetřící meč a nemilosrdné zotročování, všechno v troskách, vesnice vypleněny; dželálíjci pobořili domy, projížděli různé kraje a nenechali nikoho na pokoji; od hlavního města Istanbulu až po náš kraj nenechali stát vůbec nic [...]“, poznamenává neznámý písař na okraj rukopisu, prepisovaného ve skriptoriu chizanského kláštera.⁶⁰ „Ke dvěma trestům – meči a smrti – se přidal strašný a nepopsatelný hlad, tak velký, že lidé jedli jako zvířata syrové maso, kolik sirotků zůstalo, kolik lidí zbavených veškerého jmění a příbytku“, píše dobový arménský kronikář Hovhannes C'areci.⁶¹ O výrazné degradaci místního života se zmiňuje i dobový kolofon z kláštera Aghthamar: „I zhoršila se tyranie a utrpení, a nejvíce trpěl arménský lid“. Celou situaci umocnil i proces decentralizace, který byl patrný na

56 Robert MANTRAN (dir.), *Histoire de l'empire ottoman*, Paris 1989, s. 389.

57 David McDOWALL, *A Modern History of the Kurds*, London 2007, s. 29.

58 G. DĚDĚYAN, *Histoire du peuple arménien*, s. 39.

59 Jean-Paul ROUX, *Histoire de l'Iran et des Iraniens*, Paris 2006, s. 395.

60 Kolofon z Chizanu, východní Anatolie, dat. 1606; V. A. HAKOBIAN, *Manr žamanakagruthjunner, XIII.–XVIII daver, hat. II., (Malé kroniky 13.–18. století, 2. díl)*, Jerevan 1956, s. 535. Kroniky a kolofony z tohoto období v českém překladu: Petra KOŠTÁLOVÁ, *Arménské kroniky od jezera Van*, Červený Kostelec 2011.

61 Kronika Hovhannese C'areciho; V. A. HAKOBIAN, *Manr žamanakagruthjunner*, s. 243–244.

62 Kolofon z Aghthamaru, východní Anatolie, dat. 1608; Jervand LALAJAN, *C'uc'ak hajeren dzer'agrac'*, s. 826.

osmanské straně; pozice sultána Mehmeda III. (1595–1603) nebyla příliš silná a poskytla prostor dalším sociálním bouřím a protestům. „Sultán nebyl schopen vládnout své říši; všichni jeho sluhové a páni povstávali a obraceli se proti němu, neboť on nebyl (skutečným) panovníkem; rozdával svá města různým pašům a páňům a po deseti nebo dvaceti dnech je buď jeho matka, nebo jeho sestra, nebo jeho žena nebo vezír dali jinému pašovi a dostali za to mnoho červených dahekanů (zlatých mincí). V Tigranakertu-Amidu⁶³ se během šesti let vystříдалo devět pašů [...] když přijížděli, tak věděli, že v rukou nemají nic, a tak začali okrádat město a celý kraj“, píše arménský kronikář z města Diyarbakır (arm. Amid) jménem Avetikh.⁶⁴ Ani dočasné příměří uzavřené roku 1612 mezi osmanským sultánem a Abbásem I. situaci příliš nezlepšilo, neboť východní Anatolie byla v té době sužována dželálíjskými povstáními, k nimž se přidali i tzv. softové, revoltující studenti z medres. „Země (arménská) se proměnila v poušť“, zmiňuje se jiný arménský kronikář z Bitliské školy, Nerses Baghišeci.⁶⁵ „Po tlupách se zde potloukali loupežníci a v těchto končinách rabovali, města a vesnice vypalovali, na jiné daň uvalili (výpalné), jako v Anatolii nyní softové činí“, podotýká k této situaci o něco později Simeon.⁶⁶ Migrace obyvatelstva ve vnitřní Osmanské říši tehdy dosahovala svého maxima; v dobových kronikářských textech často najdeme odlišení původního obyvatelstva od nově přistěhovaného (arm. jekac, přišli, versus bnakac, rodili).

Simeon se do východní Anatolie dostal jen několik let poté, kdy nechal šáh Abbás deportovat arménské obyvatelstvo z nachičevanské Džulfy a přesídlil je na předměstí Isfahánu (1604). Tento exil, arm. nazývaný akhsor, patřil ve své době k běžným válečným technikám – nepřítel pak našel jen pustý kraj, kde neměl žádné zázemí v domácím obyvatelstvu, zatímco přesídlenci mohli přispět k rozvoji nových regionů. To byl nakonec i případ Arménů z Isfahánu, kteří se během několika let vypracovali mezi nejvýznamnější perské obchodníky s hedvábím a s klenoty. S ohledem na vysoké ztráty na životech během přesunu se však tato událost zapsala do arménských dějin jako jedna z do té doby největších pohrom a katastrof (arm. aghet) vůbec.⁶⁷ „Odváděli obyvatele do nitra Persie, do Sús a Isfahánu. Odvedli všechny, katolika, biskupy, kněží a lid, muže i ženy [...]“, poznamenává kronikář

63 Tigranakert (arm. Tigranovo město) neboli Amid, dnešní Diyarbakır ve východním Turecku.

64 Kronika Avetikhova; V. A. HAKOBJAN, *Manr žamanakagruthjunner*, s. 516.

65 Kronika Nersese Baghišeciho – Mochraberdcioho; Nerses AKINJAN, *Bagheši dproč (Bitliská škola)*, Vídeň 1952, s. 193.

66 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughbhegruthjun, taregruthjun a hišatakarankh*, s. 83.

67 S. ASLANIAN, *From the Indian Ocean to the Mediterranean*, s. 38.

Barsegh Baghišeci.⁶⁸ „Prodávali Armény, zabíjeli nevinné lidi a vytrhávali děti z náručí jejich matek [...] Prodávali národ arménský [...]“, říká dobový kolofon z kláštera sv. Prvomučedníka.⁶⁹ „I přišel příkaz šáha nevěřících: odvedte arménský národ do perské země, tak jako kdysi Nabukadnézar rozkázal vystěhovat Izraelce do Babylóna [...]“, používá starozákonní paralely dobový kronikář Nerses Baghišeci.⁷⁰ Nachičevan i přilehlé oblasti dnešního východního Turecka se tak cestovateli musely jevit jako vyliďněné a vyrabované (sultán dokonce musel přikročit k částečnému znovuosídlení regionu).⁷¹ Simeon však Abbásovu deportaci nezmiňuje a celou „spálenou zemi“ pokládá za výsledek povstání dželálíjců – patrně nebyl takto do detailů ani informován, zatímco jeho současník, arménský kronikář Arakhel Davrižeci, udělal z džulfanské deportace jeden z ústředních bodů své dějepisné knihy.⁷²

Simeon Lehaci byl očitým svědkem velkých uprchlických vln a vyliďňování měst v souvislosti s dželálíjskými rebeliemi, které zejména v první třetině 17. století dokázaly otrást i autoritou samotného osmanského sultána. Mezi tyto povstalce se nejčastěji rekrutovali nespokojení timarioti nebo sipáhíové⁷³, propuštění janičáři⁷⁴ a vojáci nepravidelného vojska aj.; výjimkou však nebyli ani rolníci, kteří následkem velké inflace a zdražování přišli o veškerou půdu.⁷⁵ Jejich síla byla taková, že dokázali dobývat i velká města jako Aleppo, Erzurum, Tokat aj.⁷⁶ Simeon viděl na vlastní oči prázdná města s pobořenými hradbami, která se stala cílem dželálíjských povstalců. Jedním z nejhůře postižených bylo město Tokat, odkud (soudě dle frekvence příjmení Tokateci) také pocházela početná uprchlická vlna Arménů směřujících do Polska; dále pak Sivas/Sevaste aj. „Praví se, že dříve tu bývalo na tisíce arménských hane (domácností), ale že dželálíjci všechno vyplenili [...] Kolem Sevaste bývalo mnoho vesnic proslulých, výstavných a bohatých [...] celý kraj Bingol a Engel dželálíjci vyrabovali. Když jsme vstoupili dovnitř, byly ty domy veliké jako hostince,

68 N. H. AKINJAN, *Bagheši dprocě*, s. 82–83.

69 M. K. ZULALJAN, *Džalalinneri šaržum ev hay žolovurdi vičak osmanian kaysrut'ean medž* (*Dželálíjské rebelie a postavení arménského národa v Osmanské říši*), Jerevan 1967, s. 49.

70 N. H. AKINJAN, *Bagheši dprocě*, s. 190.

71 G. DĚDĚYAN, *Histoire du peuple arménien*, s. 448.

72 H. BACHČINJAN, *Haj grakanuthjun XVII–XVIII dareri*, s. 36.

73 Timarioti – držitelé timaru, tj. léna výměnou za vojenskou službu; v armádě pak sloužili jako tzv. sipáhíové, osmanská jízda.

74 Janičáři – osmanská pěchota, původně vybíraná systémem devširme (sběr chlapců z křesťanských rodin), později prodáváný úřad.

75 Halil INALCIK, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, s. 97.

76 Suraya FAROQHI, *Subjects of the Sultan (Culture and Daily Life in the Ottoman Empire)*, London – New York 2007, s. 56.

každý dům měl dvě i tři pece, tak velké, že by se dovnitř vešel i býk. Avšak vše prázdné, bez lidí [...],⁷⁷ poznamenává Simeon. Situace ve východní Anatolii se částečně zlepšila až po Simeonově smrti, kdy mír uzavřený mezi sultánem Muradem IV. a novým perským šáhem Sáfím z roku 1639 poskytl Osmanům teritoriální výhody (získali načas celý dnešní Irák) a do jisté míry obnovil bývalý pax ottomanica, kdy se „z Istanbulu do Isfahánu mohlo cestovat beze strachu“.⁷⁸ Vyčerpání z vleklého konfliktu však posléze přerostlo v další lokální povstání rebelů (tentokrát zvaných levendi⁷⁹) a ve všudypřítomnou anarchii.

Simeonovy zápisky z Anatolie se týkají zejména života tamějšího arménského obyvatelstva a jeho postavení v rámci statutu dhimmí. Jejich práva a povinnosti variovaly podle konkrétního časového období a lokality. Jejich velká proměnlivost dokládá flexibilitu instituce osmanského milletu 17. století. V zásadě však platila většina již uvedených pravidel, potvrzujících podřízené a tolerované postavení nemuslimských menšin. „V Charberdu [...] jsou tři kostely a na sto domů arménských [...] Tačikové (muslimové) jsou tu velmi zlí a špatní, srdce tvrdého. Navíc zde janičáři vládnu města [...] Uchvatitelé jsou to ukrutní. Lidé nemohou nic říci. Proto jen málo Arménů tady zůstalo.“⁸⁰ Postavení křesťanských dhimmí bylo zcela závislé na místních vládci a dovolat se autority sultána a Porty se v čase decentralizace stávalo obtížným. Arméni se na venkově a na malých městech snažili vystupovat jako jednotná náboženská komunita, jejímiž sponzory a do značné míry i plátcí výkupného byli obvykle ti nejbohatší obchodníci (chodžové), naplňující tak pravidlo solidarity (arm. partanakuthjun) a vzájemné pomoci v rámci komunity. Chodžové vystupovali nejen jako mecenáši, ale (soudě dle kronikářských záznamů) i jako mluvčí celé komunity. Vydávali se např. k soudům stěžovat si na neoprávněné represe nově jmenovaných pašů, vypláceli zajatce či rukopisy.⁸¹ Vnitřní arménské spory bývaly řešeny v rámci komunity (před místní obdobou rychtáře, rady starších a za církevního dohledu), zatímco konflikty s přesahem do muslimské ummy spadaly pod pravomoc šariátského soudu.

Obecná strategie dhimmí v čase krizí byla na sebe příliš neupozorňovat. Hlavním indikátorem hrozícího nebezpečí a eskalace konfliktu byla obvykle situace na místním bazaru – pokud se zavřely křesťanské a židovské obchody, očekávalo

77 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughbhegruthjun, taregruthjun a hišatakarankh*, s. 189.

78 G. DÉDÉYAN, *Histoire du peuple arménien*, s. 449.

79 Termín levend ve skutečnosti jen vystřídal starší termín dželálí, jednalo se o sérii socio-ekonomických bouří, které periodicky probíhaly s větší či menší intenzitou po celé 17. století.

80 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughbhegruthjun, taregruthjun a hišatakarankh*, s. 201.

81 Kronika Martirose Chalifajiho; V. A. HAKOBJAN, *Manr žamanakagruthjunner*, s. 488.

se rabování. Majetek obecně nebyl dáván příliš na odív a život celé komunity se do značné míry odehrával „za zavřenými dveřmi“. Podřízenému postavení tolerovaných dhimmí přičítá Simeon i úpadek arménské církve a vzdělanosti obecně. „Lid nejenže na mše nechodí, ale na Boha zapomíná pro mnohé starosti a mnohé daně žádané, též nomos (tj. čest, kodex správného chování) opomíjí. Neb není dne, kdy by (Arméni) měli klid a mír. Nízké a malé jsou dveře jejich, domy tmavé a pod zemí, a přec klidu nemají, neb kam jdou, tam sužováni jsou a trápení. Pomluva, kořistění a uchvacování, nepravosti dopadají na hlavy jejich. Kdo může pěkný dům vystavět, koně či mulu mít nebo pěknou čapku či pás si okolo hlavy uvázat, kdo může pěkný chalát nebo papuče nosit? Jen sandály, staré jakési pláště oblékají, a přesto osvobození nejsou z rukou (muslimských). Jen ti v čele města mají trochu klidu a pokoje, jako v Halabu, Stampolu a jinde [...] Ve Stampolu mají křesťané sice jen málo potěchy a radosti, mají však alespoň krásné kostely a o svátcích se shromažďují zpívající. Nasedají na koně i muly, oblékají kabáty z drahého sukna. Jedí, pijí, radují se. Mají domy převeliké, zahrady jako ráje. V Anatolii se to vůbec nevidí [...]“⁸² píše Simeon. Instituce osmanského milletu v 17. století však měla daleko do striktního modelu segregovaných náboženských komunit s jasně danými pravidly; jednalo se o systém do značné míry flexibilní a pragmatický, řídící se často okamžitými potřebami. Zatímco ve východní Anatolii na sebe Arméni podle Simeonova svědectví příliš neupozorňovali, v Aleppu měli arménští obchodníci (a to nikoli konvertování k islámu, jak bývalo zvykem v Egyptě) dokonce svou vlastní tělesnou stráž, obklopovali se velkým doprovodem a účastnili se honosných náboženských oslav. Naprosto tak nepřekvapí, že arménský patriarcha v Jeruzalémě byl schopen uspořádat nákladnou hostinu a živit několik tisíc arménských poutníků u příležitosti svátku Velikonoc, neboť na náboženské svobody bylo v rámci milletů pozorně dohlíženo; to vše se však samozřejmě dělo s posvěcením osmanských autorit a po odvedení příslušné částky. Pomocí zvýšených daní a pokut za porušení bylo možno se vyplatit z přísných nařízení, která nově nastoupivší sultáni často potvrdili a trvali (v závislosti na míře své ortodoxie) na jejich naplnění – platila se určitá částka za to, aby v klášterech a kostelech mohly být dál zapalovány svíce, aby se mohla konat procese, aby nebyly arménským mužům oholeny vousy, aby se nemuseli do detailů podřídit novému předepsanému oděvu apod. „Takto trápení a soužení jsou (Arméni v Tokatu) v rukou muslimských a skrze to jsou velmi chudí a ožebračení, neboť neustále jim něco berou, oškliví si je, pokutují je, ostouzejí je a více daní požadují. Jestliže má

82 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughghegruthjun, taregruthjun a bišatakarankeb*, s. 199.

někdo deset synů, za každého charadž⁸³ žádají. Jestliže (synové) odešli, stejně charadž chtějí. V krajích kolem Stampolu na koně, na mulu sedají. Od Sevaste do Amidu (mohou sednout) jen na osla či velblouda“.⁸⁴

Simeonovo vyprávění o postavení arménského obyvatelstva se často prolíná s žánrem lamentace (arm. *voghb*), ať už osobněji laděné nebo obecně adresované „arménskému lidu“. „A já ještě více nežli jindy jsem se soužil, a žalu jsem propadl, neb nebyl jsem místním a těmto věcem velmi jsem se podívoval a trpěl jsem jimi. A bez přestání ve smutku a utrpení jsem byl, k neutěšení“⁸⁵. „Ó můj Pane a Stvořiteli, do kdy nás ještě podržíš v zapomnění a do kdy od nás ještě budeš odvracet svou tvář? Proč jsi nás vydal do rukou nepřátel pohanských, nevěřících, krutých, těch vzbouřenců? Neboť ačkoli hřešíme, scházíme z cesty a nedodržujeme Tvá přikázání, přesto jsme cenou za Tvou čistou krev. K Tobě se modlíme o pomoc, Tvé znamení uctíváme, Tvé jméno vyslovujeme. Zachraň nás pro svou větší slávu!“⁸⁶ zapíše si kronikář po návštěvě trhu s křesťanskými otroky na místě dnešního velkého bazaru v centru Istanbulu. Simeon lamentuje jak nad tíživým postavením tamějších Arménů a nad jejich útlakem ze strany muslimů, tak nad obecným úpadkem arménské církve, morálky a vzdělanosti. Hlavním předmětem kritiky arménských dějepisců tradičně bývaly pohromy dopadající na arménský národ a také nečinnost a stagnace apoštolské církve, která bývala v raném a vrcholném středověku garantem vzdělanosti a zároveň i nositelem arménské etnicity. Simeon z hlediska své renesanční pozice apeluje na neutěšené podmínky panující v arménském vzdělávání, jež srovnává s italskými univerzitami: „Národ náš nemá vůbec starost a lásku ke vzdělání, takže žádní synové (na studia poslání nebývají). A pokud ano, tak jen málo, dokud (není zralý) na řemeslo a dokud nedoroste do určitého věku. Pak vezmou jej (ze školy) řkouce, že to už stačí, pojď domů. A tak chlapec je nehotový, a zůstane takto nevzdělaný“.⁸⁷ Nevzdělanost je vnímána jako jedna z pohrom, dopadajících na arménský národ, a jako trest za úpadek církve a nedodržování smlouvy s Bohem. Život „pod jhem jiných národů“, tj. coby *dhimmi* v muslimských zemích nebo v pozici vyhnance (*ghariba*) kdekoli jinde, je pak pokládán za jednu z největších katastrof vůbec. V arménském pojetí si za tato neštěstí může jednak národ sám („skrze své

83 Charadž – obecně daň, v tomto kontextu specificky křesťanská daň, ekvivalent *džizji* (daň z hlavy).

84 N. H. AKINEAN, *Simeon dprí Ughhəgruthjun, taregruthjun a bišatakarankh*, s. 150.

85 Ibidem, s. 93.

86 Ibidem, s. 31.

87 Ibidem, s. 40.

hříchy velké jako moře“, řečeno tradiční formulí dějepisců), jednak je za něj odpovědna kategorie Jiných.

3. Jiní a cizí národy: vztahy mezi náboženskými komunitami a vzájemné stereotypní obrazy

Simeonův text vykazuje tradiční stereotypní obrazy, co se komunit Jiných a jinakosti obecně týče. Za Jiné jsou považováni všichni nevěřící arménské apoštolské neboli gregoriánské církve, přičemž škála jejich označení je široká, od negativních popisů až po pozitivní hodnocení. Determinovat jinakost náboženským vyznáním je pro tuto dobu i pro celkový kontext zcela typické, neboť arménská identita byla po staletí udržována právě v kontrastu vůči jiným náboženstvím, kdy „být Armén“ znamenalo zároveň i být „apoštolské víry“. Za vyloženě negativní lze považovat obraz pravoslavných Řeků, které Simeon (zcela ve shodě s dalšími dobovými arménskými autory) považuje za proradný, lstivý a heretický národ, paktující se s muslimy: „není divu, že Řekové jsou odedávna nepřáteli Arménů [...] zlé skutky vrhali na hlavu našich předků. A jak škodili království arménskému“. ⁸⁸ Literární obraz řecké komunity bývá často zápornější než obraz muslimů; vysvětlení lze patrně hledat ve faktu, že Arméni a Řekové patřili k přímým konkurentům nejen na poli náboženském, ale i na poli ekonomickém. Akcentovány tak bývají spíše konkrétní spory mezi jednotlivými křesťanskými odnožemi, přičemž křesťansko-muslimské vztahy bývají často popsány obecně negativními vztahy mezi „našimi“ a „nevěřícími“.

Obraz muslimů neboli v arménštině doslova „jiných národů“, „cizozemců“ (arm. ajlazg) či tzv. Tačiků, bývá oproti Řekům poněkud ambivalentní; většinou však převažuje spíše záporné stanovisko arménských kronikářů, označujících je jako „nečisté pohany“. Muslimové rovněž často splývají s postavou uzurpátorů a tyranů. Vidění z pozice dhimmí jsou a priori popisováni z hlediska snášení útlaku a ponižování a chápáni jako nutné zlo, Boží trest seslaný na arménský národ za to, že se odchýlil od tradic předků a porušil smlouvu. Jejich útlak arménského obyvatelstva je chápán jako trvalý a nevyhnutelný, řečeno tradiční kronikářskou formulí: „to kvůli našim hříchům, velkým jako moře, se mohamedánský lid zmocnil arménské země, všechno ničil a lidi bral do otroctví [...] bořil kláštery a rozebíral je na stavbu pevností [...] My teď, s hlavou schýlenou a plni zmatků a pochybností, přemýšlíme

⁸⁸ Ibidem, s. 181.

– snad v tomto strašlivém neštěstí nám ani mistři učitelé nemohou být nápomocni [...]“.⁸⁹ Simeon pak zmiňuje ve svém textu jak případy ostře záporného obrazu muslimů, tak i případy kladné – obě situace se patrně vymykaly z běžného kronikářského úzu natolik, že byly hodny zapamatování. „Zdejší Tačikové (v Malatyi) jsou velmi dobří a pohostinní, nepodobní těm Tačikům, hadům a zmijím. Ani jednou nám neřekli kavur (ďaur, nevěřící), ale jen: Esaji nebo Jisakuli (sluha Ježíšův). Vysoce si cení a mají rádi náš lid [...]“.⁹⁰

Na opačném pólu směrem k záporným stereotypům se nacházejí syrští jakobité, od raného středověku považovaní (na rozdíl od nestoriánů) za významné spojence apoštolské církve. Věřící arménské apoštolské církve a syrští jakobité tvořili součást jednoho milletu (millet-i Ermeni), respektovali shodný církevní kalendář a celou řadu církevních svátků slavili společně. „V lásce se zde mají Arméni i Asorijci. Navzájem si dcery dávají a berou. A když zemře někdo z Arménů, asorijského kněze k pohřbu zavolají, též Asorijci volají arménskému khahanu. Všichni arménským jazykem hovoří“, podotýká Simeon k situaci na venkově jihovýchodní Anatólie.⁹¹ Tamější etnické kategorie se běžně prolínaly jak z hlediska jazykového tak i náboženského. Řada tamějších Kurdů, vyznavačů jezidismu nebo šiitského islámu, sdílela s křesťany jejich jazyk i celou řadu náboženských prvků. Arméni zase běžně uměli kurdsky a jakobité arménsky, kurdsky i arabsky; tímto způsobem se tradiční hranice jinakosti posunovaly a případně až stíraly.⁹²

Obraz Židů lze v Simeonově díle, které se z hlediska daných stereotypů nijak nevymyká arménské historiografické tradici, označit jako ambivalentní. Na jedné straně jsou to přímí předchůdci Arménů ve smyslu držitelů Bohem zjeveného náboženství, tj. monoteismu, a arménská literatura obsahuje celou řadu kalků na starozákonní texty;⁹³ na straně druhé patří (stejně jako Řekové) k přímým arménským konkurentům na poli ekonomickém. Z hlediska náboženského tedy rivaly nejsou, spíše „staršími“ a respektovanými bratry, jejichž pozici arménští dějepisci chápou jako nesnadnou, z hlediska srovnání s arménským dějinným osudem ovšem o něco lepší a výhodnější. Známým stereotypním obrazem týkajícím se židovského národa je citát z díla raně středověkého arménskému dějepisci Movsesi Chorenaci-

89 Hovhannes C'areci; V. HAKOBYAN, *Manr žamanakagruthjunner*, s. 240.

90 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughbegruthjun, taregruthjun a hišatakarankh*, s. 162.

91 Ibidem, s. 205.

92 Sébastien de COURTOIS, *Le génocide oublié (Chrétiens d'Orient, les derniers araméens)*, Paris 2002, s. 29; Peter A. ANDREWS, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden 1989, s. 112; Maria TODOROVA, *Balkan Identities (Nation and Memory)*, London 1998, s. 64.

93 E. REDGATEOVÁ, *Arméni*, s. 172.

ho,⁹⁴ který ve své lamentaci „Voghbam zkhez, hajoc aşcharh“ (Pláči nad tebou, arménská země) hovoří o tom, že Arméni: „nejsou jako lid Staré smlouvy, [...] náš osud je trpčí. Neboť nám odešel Mojžíš a nepřišel Jozue, který by nás dovedl do země zaslíbené [...] Matatíáš se nepostaví na odpor, (žádný) Makkabi nás nezachrání“.⁹⁵ Zatímco tento stereotyp vychází z představy náboženské inspirace a pouze malé vzájemné rivality (jak judaismus, tak apoštolská církev jsou svou podstatou nemisijní), u pozdějších arménských historiků už převažuje obraz, jenž bychom mohli nazvat stereotypem „horšího Jiného“,⁹⁶ tj. vnitřním nepřitelem a přímým rivalem na poli ekonomickém. Simeon se sice pozastavuje nad tragickými velikonočními pogromy v Římě,⁹⁷ zároveň však uvádí, že: „je jeden dobrý zvyk v zemi papežově a to přísný zákon na Židy, že každou sobotu musí jít do kostela a tam darovat kostelu dar ve jménu svaté Trojice [...] a nechtějí-li naslouchat slovu Božímu, tedy bijí je silně do jejich holých hlav, až se vaj (běda) rozléhá [...] A skrze to srdce Boha se šířilo a oni obraceli se k víře pravé“.⁹⁸ Simeon si vysoce cení „franské země“ (katolické Evropy), tj. konkrétně Říma a okolí, jednak kvůli jejímu na odiv dávanému bohatství a moci křesťanské víry, jednak i díky restrikcím týkajícím se židovského obyvatelstva. „Je zakázáno Židům v zemích franských řemeslo si otevřít, ani malý krámeček či obchod nesmí vést, ani nic jiného nesmí dělat nežli prodávat veteš [...] žádnou celnici ani mýtnici držet nesmějí tak jako (se děje) v Polsku nebo v Tačkas-tanu (tj. Osmanské říši). Neboť tam (v Polsku) je všechno v rukou jejich, všeho se zmocnili, ti nečistí [...] Proto v těchto zemích (franských) je toto zakázáno a vše je čisté. A je tu zvykem, že si Židé omotávají kolem hlavy veliké kusy látky [...] (barvy) žluté. A ti, kdo jsou zámožní a mají velké domy, nosívali žluté čapky nebo kabát žlutý [...] tak, aby jasně odlišeno bylo nečisté od svatého [...] Avšak v zemi polské jsou si křesťané a Židé rovni. A nemůžeš je odlišit nebo rozhodnout mezi nimi (kdo je kdo), neb jako my se podobně oblékají a ovládají veškeré celnice, mýtnice, hostin-

94 Movses Chorenaci neboli Mojžíš Chorenský, arménský dějepisec z 8. nebo až z 10. století, který vytvořil koncepci národního státu národa Haj (Arménů), potomků praotce Hajka – zemi Hajkh neboli později Hajastan. Jeho dílo vznikalo v době, kdy byl do té doby významný šlechtický (narchararský) rod Mamikonjanů zatlačen do pozadí a na významu získaly rody Bagratuni a Arcruni (které byly na rozdíl od Mamikonjanů stoupenci proarabské linie); G. DÉDÉYAN, *Histoire du peuple arménien*, s. 229.

95 Moise de KHORÈNE (Movses CHORENACI), *Historie de l'Arménie par Moïse de Khorène*, Paris 1993, s. 320–323.

96 Miloš MENDEL – Bronislav OSTŘANSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy*, Praha 2007, s. 270.

97 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughghegruthjun, taregruthjun a hišatakarakh*, s. 164.

98 Ibidem, s. 171.

ce a hospody, také mosty (mají pronajaty) a polnosti a vesnice [...] a tak křesťané jsou vydáni do rukou jejich. Žádné dobré nebo vážené dílo nedělají, ani zvyky chvályhodné nemají [...] všichni měšťané mají taverny a není mezi nimi kupců či dobrých řemeslníků [...].“⁹⁹ Lze konstatovat, že v Simeonově textu je výsledný obraz Židů daleko vyhraněnější a negativnější, než jak tomu bývá v případě jiných dobových arménských autorů, pocházejících z východní Anatólie a oblasti Kavkazu. Počet židovských obchodníků ve Lvově mohl v 17. století činit až několik tisíc.¹⁰⁰ Jednalo se tak o přímou ekonomickou konkurenci pro méně početné a organizované arménské kupce, kteří byli postupně vytlačováni.

Simeonovy sympatie se zjevně přikláníjí ke katolickému světu, „velkému Frangstanu“, který chápe jako opozici ke světu muslimů – Tačiků. Ač sám vyrůstal v katolickém Lvově, není ani zdaleka jediným arménským autorem, který tyto tendence vykazuje; smířlivý dialog s katolickou církví byl pro věřící církve apoštolské ve vrcholném středověku a novověku (zejména v diaspoře) typický. Osobně je však proti jakémukoli sbližování apoštolské a katolické církve, protože jeho identita a identita jeho současníků byla na konfesionální podstatě založena. Po konverzi větší části arménské komunity ke katolictví (1630) se Simeon zařadil mezi největší kritiky tehdejšího uniatského arcibiskupa Nikolaje Torosowicze (Nikoghose Torosjana) a stal se i autorem ostré filipiky namířené proti němu.¹⁰¹

Arménská diaspora v Polsku se dlouhodobě opírala o svou konfesionální identitu. Naprostá většina stereotypních obrazů v období novověku byla vytvářena na základě náboženského klíče; v arménském případě tak lze popsat jako naprosto determinující atribut příslušnosti k arménské apoštolské církvi, chápáné jako „národní“. Arménská apoštolská neboli také gregoriánská církev, přijatá už počátkem 4. století n. l., zůstala v následujících staletích úhelným kamenem arménské etnicity a hlavní oporou procesu jejího udržování a vymezování se vůči jinakosti. Hranice mezi „našimi“ a „nevěřícími“ či „pohany“ je v arménské tradici výrazná natolik, že po dlouhá staletí zůstávaly zmínky o konverzích víceméně tabuizovaným tématem – synonymem pro Armény se stala především apoštolská víra, ačkoli existovaly i početné komunity etnických Arménů konvertovaných k islámu, pravoslaví a konkrétně v prostředí Lvova přijímali mnozí i víru katolickou, a to i před rokem 1630.

⁹⁹ Ibidem, s. 170.

¹⁰⁰ Gershon David HUNDERT, *Jews in Poland-Lithuania in the Eighteen Century*, Berkeley s. 21–23.

¹⁰¹ Ya. DACHKÉVYTCH, *Siméon d'Épire Lebacé – Qui est-il?*, Revue des Études Arméniennes 12, 1977, č. 3, s. 347–364.

Arménská komunita v Polsku byla spravována prostřednictvím vojtů a arménské rady starších, přičemž její organizace fakticky podléhala arménskému arcibiskupovi.¹⁰² Apoštolská církev tedy byla tradičně hlavní nositelkou vzdělanosti a v situaci, kdy znalost arménské jazyky v běžné řeči už dávno upadala, zůstávala i „strážcem tradic“ v případech staré klasické arménštiny a liturgického jazyka zároveň (arm. grabar). Vzdělání Arméni té doby měli za sebou studium v některé z vyšších církevních škol, nadaní studenti pak byli posíláni přímo do Edžmiac’inu, kde studovali v rámci stipendií poskytovaných katolíkem. Všichni věřící apoštolské víry žijící v Polsku zůstávali v neustálém kontaktu s hlavním duchovním sídlem arménské církve, a to ať už prostřednictvím katolických vyslanců (arm. nvirak) nebo vardapetů, přicházejících sem vést dispute. Arméni z Lehasanu obecně platili za jedny z nejvzdělanějších vůbec, což bylo částečně umocněno i jejich majetkovými poměry a množstvím stipendií. Během svých cest Simeon často srovnává tamější podmínky se situací doma a až na výjimky vyznívá popis arménských komunit v Osmanské říši ve srovnání s Lehasanem nepříznivě – arménským kněžím v Anatolii chybí vzdělání, věřících ubývá a na mše nikdo pravidelně nechodí, ať už z nedostatku zájmu nebo z obavy před muslimy. Ideální stav arménské církve i společnosti jako takové našel Simeon pouze ve východoanatolském městě Diyarbakır, přezdívaném arménské Athény: „neboť již malí chlapci jsou tady vzdělaní a znalí, neustále otázky kladou a dialogy učené vedou. Chlapci od malička umí na cithar [...] a znají tolik, co v jiných zemích ani kněží a khahanové mnohdy nevědí.“¹⁰³ Stav společnosti je v očích arménských dějepisců úzce definován vztahem k církvi; od dodržování Božích přikázání se odvíjí i společenský řád a smysl pro čestné chování (arm. namus, nomos), stejně jako „pravé zvyky a skutečné zákony“ (arm. orenkh).

Jakkoli byla arménská církev pro apoštolské věřící jediným faktickým garantem tehdejší gramotnosti, čelila také největší kritice. Terčem kritiky byl především úpadek jejích hlavních představitelů, vůdců národa, a obecná ztráta zbožnosti, způsobená jednak útlakem nevěřících, jednak rozčarováním nad zkorumpovanými praktikami arménské církve. „Na přikázání Boží můj národ nevzpomene, ani na jméno Boží. Nemáme lásky ke vzdělání. Své děti necháváme vyrůstat opuštěné a ony rostou jako dobytek, nevzdělané a hloupé, z viny rodičů a ze závistivosti lidské. Skrze tu příčinu ubýlo i duchovních. Chybí moudří v našem lidu. A jsou-li nějakí duchovní, pak se stydím je tímto jménem nazývat“, říká Simeon.¹⁰⁴ Jeho slova

102 M. OLEŠ, *The Armenian law in the Polish Kingdom*, s. 110.

103 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughhegruthjun, taregruthjun a hišatakaranh*, s. 207.

104 Ibidem, s. 111–121.

jsou takřka parafrází jeho známějších současníků, kronikářů Arakhela z Tabrízu¹⁰⁵ či anatolského dějepisce Davida z Bitlisu. „Jen podle jména zovou se katolíky“, „[...] neschopní, slabí, oddávající se rozkoším těla [...]“ svatý Stolec (edžmíac’inský) byl zbaven ozdob, učiněna z něj stáj“, takto David z Bitlisu upozorňuje na klesající prestiž katolíkova stolce.¹⁰⁶ Rovněž proklamovaný důraz kladený na vzdělání se v této době přenesl spíše k memorování textů starších autorů; pověst dříve slavných klášterů začala upadat. Stížnosti dějepisců jsou jednak tradiční formulí, jednak reflektují fakt, že počátkem 17. století zažívala arménská církev skutečně jedno ze svých nejtěživějších období. Perský šáh Abbás I. tehdy přesunul sídlo katolíků z Edžmíac’inu do Isfahánu a přímo ovlivňoval i volbu nejvyšší hlavy apoštolské církve. Situace se změnila až s nástupem nového katolíka Movsesse III. Tathevaciho (s nímž se Simeon shodou okolností spřátelil během svého pobytu v Istanbulu),¹⁰⁷ který se vrátil zpět na „arménské území“ a přenesl sem relikvie, zabavené šáhem. Nástupem Movsesse III. se datuje počátek církevního osvětlení, tzv. zarthonku, po němž doboví autoři tolik volali – přibýlo investic do církevních staveb, do nových škol, knihtisku.¹⁰⁸ Úcta k psanému slovu a ke vzdělání obecně, reflektovaná mj. i ve známých příslovích, tak znovu našla svůj impuls. Respekt k písmu, hraničící až s mystickým prožitkem, lze dokumentovat na faktu, že úryvky z některých rukopisů sloužily v této době jako léčebné talismany¹⁰⁹ a nesměly se jich nikdy dotknout „nečisté“ ruce (tj. ruce nevěřících).¹¹⁰

Jak již bylo zdůrazněno, náboženská příslušnost spjatá s vědomím výlučnosti arménské církve a jejího nemisijního charakteru, byla hlavním determinujícím faktorem udržení arménské identity napříč „temnými“ staletími novověku. Simeon byl vedle svých cestovatelských zápisků autorem i několika kolofonů, které se vztahují k jeho životu ve Lvově a v Zámostí po jeho návratu do Polska. Jejich tón je osobní; kolofony zachycují významné lokální události 20. a 30. let 17. století s důrazem na polské Armény. Tyto Simeonovy tzv. malé kroniky (arm. hišatakaran) končí v okamžiku, kdy do Lvova přijíždí zástupce arménské katolíka z Edžmíac’inu a sám pozdější katolíkos Melchisedek, „muž, jehož rozum odešel a síla ule-

105 Ina BAGHDIA NTZ Mc CABE, *The Shah's Silk for Europe's Silver: The Eurasian Trade of the Julfa Armenians in Safavid Iran and India*, *Iranian Studies* 37, 2004, s. 170–175.

106 David Baghišeci; V. HAKOBYAN, *Manr žamanakagruthjunner*, s. 357.

107 G. BOURNOUTIAN, *Travel Accounts of Simeon of Poland*, s. 5.

108 G. DÉDÉYAN, *Histoire du peuple arménien*, s. 450–451.

109 Krikor BELEDIAN, *Les Arméniens*, Turnhout 1994, s. 150.

110 Patrick DONABÉDIAN – Jean Michel THIERRY, *Les arts arméniens*, Paris 1987, s. 41.

těla, opilec a milovník peněz“.¹¹¹ Právě on, v očích arménských kronikářů apoštolského vyznání výrazně negativní figura, bude stát u zrodu masové konverze polských Arménů ke katolicismu. Dobová filipika připisovaná rovněž Simeonovi označuje jej a jeho stoupence za: „[...] neznalé arménského jazyka, neb co čtou, tomu nerozumějí“.¹¹² Po roce 1630 se na místo lvovského arcibiskupa dostal Melchisedekovou zásluhou favorit katolické strany, Nikolaj Torosowicz, pocházející z vlivné obchodnické rodiny, která se obrátila na katolickou víru mj. i z důvodu, aby byla snadněji přijata ze strany polských panovníků a papeže. Hned v prvním desetiletí po konverzi arménského arcibiskupa (1630–1640) byla ve Lvově otevřena jezuitská kolej a následně se celá řada významných obchodníků a zároveň mecenášů kulturního života přiklonila k nové víře.¹¹³ Záhy je následovala i zbylá komunita, přičemž ti Arméni, kteří zůstali u víry apoštolské, se cítili být nuceni vystěhovat se zpět na Krym. Na tomto místě se naskytá otázka, do jaké míry mohla konverze ke katolicismu vést ke ztrátě arménské identity a k následnému opuštění všech dalších etnických atributů. V případě polských Arménů se jednalo o obrat sice významný, ale nikoli definitivní, neboť si podrželi arménský ritus i v rámci katolické církve.¹¹⁴ Před přijetím katolické víry představovali poměrně homogenní komunitu, řídící se vlastní samosprávou a spravovanou vlastním arcibiskupem, po konverzi se některá tato specifika stále udržela (ve Lvově až do josefinských reforem). Majetek arménské apoštolské církve byl zabaven ve prospěch arménských katolíků; ani pozdější intervence katolika tento stav nezměnily. Katoličtí Arméni jezdili studovat namísto do Edžmiac’inu do Říma, z jejich řad vzešli významní misionáři i teologové.¹¹⁵ Už před rokem 1630 patřil Simeon k jednomu z mála, kteří byli schopni plynule hovořit a psát arménsky.¹¹⁶ Arménštinu postupně nahrazovala latina a polština;

111 N. H. AKINEAN, *Simeon dpri Ughghegruthjun, taregruthjun a hišatakarakh*, s. 384.

112 Ibidem, s. 406.

113 Kevork K. BARDAKJIAN, *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1920*, Wayne 2000, s. 90.

114 Podobně si arménský ritus v rámci katolické církve podržel i řád arménských mechitaristů (mchitharistů), založený počátkem 18. století. Hlavními sídly dosud existujícího řádu se staly Benátky (ostrov San Lazzaro degli Armeni) a Vídeň. Mechitaristé se věnovali zejména rozvoji armenologie; vydali celou řadu slovníků, gramatik, dějepisných a etnografických příruček, kronik, kolofonů apod.

115 S. W. F. BARĄCZ, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, s. 202–206.

116 Během svého putování Simeon zaznamenává, že se běžně mluvilo arménsky zřejmě jen v oblasti východní a jihovýchodní Anatólie (tj. od Sivasu a Malatye dále na východ, v Diyarbakiru přetrvávají relikty arménské kultury dodnes, navzdory masakrům a deportacím za 1. světové války). V Aleppu už arménštinu nahradila arabština, podobně tomu bylo v Jeruzalémě. Arménštinu tak následně rozšířily hlavně vlny uprchlíků z východní Anatólie.

po konverzi se ztráta arménštiny stala ještě markantnější. Integrace do většinové společnosti nicméně pokračovala pomalu a dynamicky, k čemuž napomohlo i několik dalších migračních vln Arménů z oblasti Moldávie. Existovala snaha o udržení sňatků v rámci komunity; jako typická arménská příjmení se vyprofilovala jména jako např. Grigorowicz, Abgarowicz, Ohanowicz, Zachariasiewicz či Annusewicz. K dalšímu obnovení arménské identity v období po 18. století nicméně došlo až po roce 1989, kdy se polští Arméni ocitli v centru výzkumu arménských i zahraničních armenologů. Dílo Simeona Lehaciho patří k jedné z nejvýznamnějších památek arménského kulturního dědictví nejen v tomto regionu, ale i v rámci celosvětové diaspory. Zachycuje období největšího rozkvětu Leha Hajer.

SUMMARY

Simeon's work is partially a probe into historical anthropology and partially a typical travel report. It consists of the commentaries of an amateur historiographer who – by contrast with other Armenian historians – did not attempt to summarize the historical fate of the Armenians, but rather to faithfully record his own experiences and his observations of everyday life. However, his work also contains a great many points of contact where its narrative line that meets with the history of Armenian literature, especially historiographic works. Among these are notably lamentations over their national fate, criticism of decadence and calling for a return to the so-called Golden Age and, last but not least, also characteristically stereotypical images of “the heterodox”. One of the fundamental identity strategies of Armenian modernity has been an emphasis on specific religious denominations and on a covenant as God's “chosen” nation, and then on the leading role of the Apostolic Church and its main functionaries who stood in for the missing aristocracy.

It is necessary to understand Simeon's journey in the context of two worlds: Armenia and the world of the Armenian diaspora. Its textual analysis provides basic information for many areas of interest to the discipline of Armenian studies as well as Ottoman studies. Whereas the fates and journeys to the Ottoman Empire are already fairly well mapped out, outside the circles of Armenian experts Simeon's work is still not well known and is little cited. In the general scholarly community the other primary sources – the Armenian chronicles and colophons from the region of East and Southeast Anatolia utilized in this article for the sake of comparison with Simeon's records – are also almost entirely unknown.

Simeon of Poland's travel accounts is an important period source on the history of the Ottoman Empire as well as on the history of the Polish-Lithuanian union; by crossing the borders, they connect Eastern Europe with the Balkans, the Eastern Mediterranean and the Near East in general.

STUDIE

Pokus prince Karla Saského o ovládnutí Kuronska (1758–1763)¹

LENKA ŠÍNOVÁ

Ústav světových dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze

Prince Charles of Saxony's Attempt at Governing Courland (1758–1763)

This article discusses the period of Prince Charles of Saxony's rule in Courland. It analyzes the conditions that Charles of Saxony had to fulfil in order to be chosen to be the next Duke of Courland, and with his relationship with the Courland aristocracy and Russian potentates. Great emphasis is also placed on the influence of the Courland question on Russian and Polish foreign policy, because both states had made claims to Courland and wanted to gradually take possession of the Duchy. For the Polish king August III., his son Charles represented a means through which he would be able to achieve this goal. The Russian Tsarina Elizabeth Petrovna had to give up her plans for a while when the Seven Years' War broke out, during which Russia needed to cooperate with Poland. Although Charles' government had been fairly successful, he did remain in power, because after the end of the Seven Years' War Russia was able to return to its original policy. The military conflict had strengthened Russia to such an extent that it no longer had to consider the wishes or demands of its neighboring states. This artic-

1 Výstup projektu Vnitřních grantů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 2013.

le's research was conducted on the basis of archival sources stored in facilities in Germany and Latvia.

Key words: Courland, Russia, Poland, Charles of Saxony, Ernst Johann Biron, Landtag, aristocracy, fief, tsarina, 18th century

Kuronské vévodství se v 18. století stalo objektem rusko-polského soupeření. Ačkoliv bylo Kuronsko polským lénem, přitahovalo dlouhodobě pozornost ruských panovníků jako důležité strategické místo, jehož ovládnutím by Rusko získalo lepší přístup k Baltskému moři, čímž by samozřejmě posílilo svou moc. Polští králové si této skutečnosti byli vědomi a přirozeně se takové situaci snažili zabránit. Pokus o dosazení Karla Saského na kuronský vévodský stolec byl posledním polským pokusem o udržení vlivu v této oblasti, ačkoliv byl už od počátku odsouzen k nezdaru. Veškeré v článku popisované události jsou navíc zasazeny do období sedmileté války (1756–1763), během níž Rusko vstoupilo mezi evropské velmoci a která zároveň završila krizi Polska, jež se už nemohlo počítat ani mezi regionální mocnosti.

Tomuto klíčovému momentu kuronských dějin je v současné době v zahraniční literatuře věnována jen minimální pozornost a českému vědeckému prostředí je toto téma téměř neznámé. Soupeření o Kuronsko ilustruje principy prosazování ruských zájmů, a proto by toto téma nemělo být opomíjeno.

Největšímu zájmu se dějiny Kuronska těšily ve druhé polovině 19. století.² Velmi přínosná je publikace *Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561–1795)*

-
- 2 Nejstarší vědeckou práci zabývající se dějinami Kuronska napsal Carl Wilhelm CRUSE, *Curland unter den Herzögen*, II. díl, Mitau 1837. Na politické dějiny se zaměřil Alexander von RICHTER, *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben*, II. svazek, III. díl, Riga 1858; August (Ernst) SERAPHIM, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands von der „Aufseglung“ des Landes bis zur Einverleibung in das russische Reich*, II. díl, Reval 1896. Ruským plánům na ovládnutí Kuronska a jejich postupnému uskutečňování se podrobně věnoval Basilius (Vasilij Alexejevič) von BILBASSOW, *Die Vereinigung Kurlands mit Russland*, *Baltische Monatschrift* 42, 1895, III. sešit, s. 205–228, IV. sešit, s. 285–326. Z modernějších německy psaných prací se Kuronskem zabýval Georg von RAUCH, *Zur baltischen Frage im 18. Jahrhundert*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 5, 1957, s. 441–487; Reinhard WITTRAM, *Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180–1918*, Darmstadt 1973; Erwin OBERLÄNDER, *Landesgeschichte in Nordosteuropa: das Herzogtum Kurland 1561–1795*, *Forschungsmagazin der Johannes Gutenberg-Universität Mainz* 9, 1993, s. 15–21. Kuronsku jako prostoru ruského zájmu se věnoval Martin SCHULZE WESSEL, *Die Restitution Biron zum kurländischen Herzog 1762 als Zäsur in der russischen Ostmitteleuropapolitik des 18. Jahrhunderts*, in: Claus Scharf (ed.), *Katharina II., Russland und Europa: Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz 2001, s. 59–73. Vliv kuronské otázky na zahraniční politiku sousedních států zkoumal Klauspeter STROHM, *Die Kurländische Frage*

Augusta Seraphima. Autor se soustředil zejména na politické dějiny. Vycházel z pamětí přímých aktérů událostí, ze záznamů z jednání kuronských zemských sněmů i ze starší německé literatury. Z nejnovějších děl zabývajících se Kuronskem pak nelze opomenout disertační práci německého historika Klauspetera Strohma nazvanou *Die Kurländische Frage (1700–1763): eine Studie zur Mächtepolitik im Ancien Régime*. Autor vycházel z pramenů nacházejících se v německých archivech, kriticky je hodnotil a soustředil se zejména na vliv kuronské otázky na zahraniční politiku okolních mocností.

Z ruský psaných prací považuji za nejdůležitější publikaci *Kurljandskij vopros* v XVIII. věku lotyšského historika Heinricha Strode, který pracoval s prameny uloženými v lotyšských a ruských archivech a kromě zahraniční politiky se věnoval také vnitřní správě kuronského vévodství. Okrajově se Kuronskem zabýval také známý ruský historik Igor Vladimirovič Kurukin ve své monografii *Biron*. Autor se na základě kritiky pramenů pokusil čtenáři poskytnout realistické hodnocení života kuronského vévody Ernsta Johanna Birona a nepřejímat předsudky jeho současníků a některých starších historiků.

Knihy angloamerické produkce jsou ve srovnání s německy a ruský psanou literaturou stručnější a nezabíhají do přílišných podrobností. Za zdařilý přehled kuronských dějin považuji monografii *The History of the Duchy of Courland 1561–1795* amerického historika lotyšského původu Alexandra Valdonise Berkise. Ten se kromě politických dějin zabýval např. kulturou nebo vzděláváním.

Prameny ke kuronským dějinám jsou dnes umístěny v několika evropských archivech. Velký význam pro studium poměrů v době vlády Karla Saského v Kuronsku mají prameny uložené v Saském státním archivu v Drážďanech (Hauptstaatsarchiv Dresden – Sächsisches Staatsarchiv). Nejcenější je zejména korespondence prince Karla Saského s příbuznými a saskými a polskými politickými představiteli (např. s otcem Augustem III., s bratrem Fridrichem Kristiánem, se švagrovou Marií Antonii Bavorskou, s prvním ministrem říšským hrabětem Heinrichem von

(1700–1763): *eine Studie zur Mächtepolitik im Ancien Régime*, Berlin 1999. Z ruské provenience se Kuronskem v 18. století zabýval rovněž Jurij ABYZOV, *Ot Lifljandii k Latvii: Pribaltika russkimi glazami*, Moskva 1993; Igor Vladimirovič KURUKIN, *Biron*, Moskva 2006. Vnitřní správa kuronského vévodství se věnoval Heinrichs STRODS, *Kurljandskij vopros v XVIII. veke*, II. díl, Riga 1993. Okrajově o Kuronsku pojednává také Sergej Michailovič SOLOVJOV, *Istorija Rossii: s drevnejšich vremen*, XXV. svazek, Moskva 1965. Vydařený přehled historie Kuronska nabídl Alexander Valdonis BERKIS, *The History of the Duchy of Courland (1561–1795)*, Maryland 1969. Dějiny Kuronska v kontextu severní Evropy poskytl David KIRBY, *Northern Europe in the Early Modern Period: the Baltic World 1492–1779*, London 1990.

Brühl nebo s vyslancem hrabětem von Zinzendorf). Karlova korespondence byla vedena výlučně ve francouzštině. V dopisech Karel informoval zejména o svém příjetí v Kuronsku, o zahraničních cestách do Ruska a o některých kuronských a ruských členech vlády. V korespondenci, která byla adresována příbuzným, byl samozřejmě sdílnější a uváděl větší podrobnosti. Jistý rozdíl lze pozorovat i v dopisech určených švagrové. Zatímco otci a bratrovi popisoval Karel podrobně politické události, švagrové sděloval zejména informace méně závažného významu – rozepisoval se např. o průběhu plesů.

Za velmi přínosný považuji také fond číslo 10026 *Geheimes Kabinett*³ obsahující velmi různorodé materiály (např. nařízení kuronského vévody, depše vyslanců, korespondenci nebo memoranda polského krále a ruských careven). Většina dokumentů jsou soudobé opisy originálů.

Velký význam pro poznání tématu mají také prameny uložené v Lotyšském zemském historickém archivu v Rize (Latvijas Valsts vēstures arhīvs), konkrétně materiály fondu číslo 554 *Kurzemes hercogu arhīvs* (Kuronský vévodský archiv), v němž se nachází např. záznamy z jednání kuronského zemského sněmu, zákony a nařízení kuronských vévodů, smlouvy s evropskými státy, instrukce pro kuronské delegáty jednající s různými evropskými panovníky, dopisy těchto delegátů, ve kterých podávají informace o výsledcích jednání, nebo dokumenty polských králů a polských velkých kancléřů. Fond je velmi rozsáhlý a obsahuje dokumenty v časovém rozmezí od 14. do 18. století. Také jazykové složení fondu je velmi pestré. Dokumenty kuronské provenience jsou psány německy. Polští králové a velcí kancléři vydávali různá oficiální prohlášení téměř výlučně latinsky, přičemž většinou k nim byl přiložen i německý překlad, jež si nechali vytvořit představitelé kuronské šlechty zastávající vládní funkce. Výjimečně lze ve fondu narazit na polsky psané dopisy od polských královských úředníků. Část polských a kuronských šlechticů (většinou ti, kteří působili u polského královského dvora) psala své dopisy také ve francouzštině. Jedná se např. o osobní korespondenci vyslanců kuronského zemského sněmu s nejvyššími kuronskými politickými představiteli, ve kterých je vyslanci informovali o úspěších diplomatických jednání, na něž byli vysláni. Ve fondu se vyskytuje také několik listin psaných rusky.

V Herderově institutu v Marburgu (Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft) se nachází kopie ně-

3 Hauptstaatsarchiv Dresden – Sächsische Staatsarchiv (dále jen HStA Dresden), fond číslo (f.) 10026 – Geheimes Kabinett, signatura (sign.) Loc. 2699 – *Des Prinzen Carl [von Sachsen] Königlichke Hobeit Gelangung zum Herzogtum Kurland und Aufenthalt in Mietau*.

kterých dokumentů z fondu *Kurzemes hercogu arhivs* (v Herderově institutu fond číslo 540 s názvem *Kurländisch-Herzogliches Archiv*). Kuronský vévodský archiv se dostal do Německa během druhé světové války. Když Němci obsadili Pobaltí, byl Kuronský vévodský archiv převezen nejprve do Opavy a následně do Německa, kde byl v roce 1944 okopírován na mikrofilmy. Originální fond byl po válce navrácen do Lotyšska a jeho kopie byly umístěny do Herderova institutu v Marburgu.⁴

Některé dokumenty k dějinám Kuronska byly rovněž vydány. Jednu z nejnovějších edic představuje publikace *Kurland: vom polnisch-litauischen Lehnherzogtum zur russischen Provinz: Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*, kterou sestavili přední odborníci na kuronskou otázku němečtí historikové Erwin Oberländer a Volker Keller.⁵ Cílem edice nebylo poskytnout kompletní nabídku dokumentů, ale ke každému období vybrat jen ty nejdůležitější.

Za velmi přínosnou považují také edici *Curländische Landtags- und Conferential- Schlüsse von 1618 bis 1759* Carla von Rummla⁶ obsahující doslovné přepisy záznamů z jednání kuronských zemských sněmů, neboť jsou v ní obsaženy i záznamy, které se do současnosti nedochovaly, případně se nacházejí v takovém stavu, že jsou dnes prakticky nečitelné.

Velmi cenné informace poskytují zprávy vyslanců působících u ruského dvora, jež jsou zaneseny do ruské edice *Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago obščestva*.⁷ Pro tuto studii byly uplatněny svazky, v nichž se nacházejí zprávy anglických a rakouských vyslanců. Z depeší diplomatů lze zjistit informace nejen o ruské vnitřní i zahraniční politice, ale také jaký postoj stát, který daný vyslanec zastupoval, zaujímal k té či oné události.

4 K pozoruhodnému osudu *Kurzemes hercogu arhivs* podrobněji Beata KRAJEVSKA – Teodors ZEIDS, *Zwei kurländische Archive und ihre Schicksale*, in: Erwin Oberländer – Ilgvars Misāns (eds.), *Das Herzogtum Kurland 1561–1795: Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*, Lüneburg 1993, s. 13–28.

5 *Kurland: vom polnisch-litauischen Lehnherzogtum zur russischen Provinz: Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*, Erwin Oberländer – Volker Keller (eds.), Paderborn 2008.

6 Carl von RUMMEL, *Curländische Landtags- und Conferential- Schlüsse von 1618 bis 1759*, Dorpat 1851.

7 *Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago obščestva* (dále jen SIRIO), XII. svazek – *Diplomatičeskaja perepiska anglijskich poslov i poslannikov pri russkom dvore 1762–1769*, Sankt-Peterburg 1873; XLVI. svazek – *Diplomatičeskaja perepiska avstrijskich poslov i poslannikov pri russkom dvore 1762–1765*, Sankt-Peterburg 1885; LXXXV. svazek – *Diplomatičeskaja perepiska anglijskich poslov i poslannikov pri russkom dvore 1740–1741*, Sankt-Peterburg 1893.

Předkládaný článek vychází rovněž z pamětí přímých účastníků událostí – např. barona Karla Heinricha Heykinga nebo carevny Kateřiny II.⁸

Na základě studia pramenů si klademe za cíl prozkoumat okolnosti nástupu Karla Saského na kuronský vévodský stolec a zjistit důvody, proč vládu v zemi neudržel. Práce analyzuje postavení jednotlivých aktérů, zkoumá vliv vnějších a vnitřních faktorů a poskytuje odpověď na otázky, proč nebyly Karlovy snahy úspěšné. Zaměřuje se rovněž na způsob, jakým okolní státy ovlivňovaly kuronské záležitosti a jaký vliv měla kuronská otázka na jejich zahraniční politiku.

* * *

V letech 1740–1758 prožívalo Kuronsko období interregna. Situace se počala komplikovat v listopadu roku 1740 svržením regenta ruského impéria, kterým byl kuronský vévoda Ernst Johann Biron (1690–1772). Ruská carevna Anna Ivanovna (1730–1740) neměla vlastní děti, a proto v roce 1740 jmenovala svým nástupcem teprve dvouměsíčního kojence Ivana Antonoviče, syna své neteře Anny Leopoldovny Meklenburské a Antona Ulricha Brunšvického. Regentství za nezletilého panovníka se v souladu s carevninou poslední vůlí ujal její favorit kuronský vévoda Ernst Johann Biron. Ten se však u moci udržel pouhé tři týdny. Poté byl svými odpůrci svržen a poslán do vyhnanství na Sibiř. V listopadu 1741 došlo v Rusku k dalšímu státnímu převratu, během něhož se chopila moci Alžběta Petrovna (1741–1762). Nová carevna měla s Ernstem Johannem Bironem vždy poměrně dobré vztahy, a tak se předpokládalo, že ho povolá zpět z vyhnanství a dovolí mu vrátit se do Kuronska a ujmout se vlády. Nicméně obecný předpoklad se nevyplnil, Alžběta Petrovna sice zrušila Bironovo vězení, ale nařídila mu přestěhovat se i s rodinou do Jaroslavl. Carevna k takovému postupu měla své důvody, jež budou podrobněji rozebrány níže.⁹

Již v 17. století získala kuronská šlechta výsadní postavení. Vévoda nemohl učinit žádné větší rozhodnutí bez jejího souhlasu. Kuronská města byla příliš malá

8 *Aus Polens und Kurlands letzten Tagen: Memorien des Baron Karl Heinrich Heyking*, Alfons von Heyking (ed.), Berlin 1897; JEKATERINA II., *Zapiski imperatrisy Jekateriny Vtoroj*, Sankt-Peterburg 1907. Český překlad Kateřininych pamětí nepoužívám záměrně, protože obsahuje řadu chyb a není tak rozsáhlý. Srov. KATEŘINA II., *Paměti carevny Kateřiny II.*, Praha 1993.

9 Burchard Christoph MÜNNICH, *Zapiski feldmaršala grafa Minicha*, Sankt-Peterburg 1874, s. 59; Christoph Hermann von MANSTEIN, *Zapiski Manštejna o Rossii: 1727–1744*, Sankt-Peterburg 1875, s. 208; *Edward Finch to the right honourable lord Harrington, 11. 10. 1740*, in: SIRIO, LXXXV., číslo 62, s. 236.

na to, aby mohla zasahovat do politiky, takže nepředstavovala pro šlechtu žádné větší ohrožení. Vévodství tvořily tři provincie (Kuronsko, Zemgalsko, Piltene), z nichž každá měla vlastní sněm. Hlavní zemský sněm vévodství, kam vysílala své zástupce pouze šlechta, nebyl závislý na svolání vévodou, ale pravidelně se scházel každé tři roky v Mitavě.¹⁰ Rozhodoval o všech důležitých otázkách týkajících se správy země (např. výběru daní, obsazování úřadů, školství nebo soudnictví), a v době interregna jeho význam ještě vzrostl. Kromě pravidelných zemských sněmů se občas konaly ještě mimořádné zemské sněmy, jež se zabývaly řešením konkrétních problémů, jako byla např. válečná situace nebo volba vévody. Kandidáta, jehož si zemský sněm zvolil, musel ještě potvrdit polský král. Už od doby vlády cara Petra I. (1682–1725) si na Kuronsko činilo nároky Rusko, které do volby vévody pravidelně zasahovalo.¹¹

Kuronský vévodský stolec byl dědičný, a proto k volbě vévody docházelo pouze v případě, že vymřela vládnoucí dynastie. Posláním Ernsta Johanna Birona a jeho synů do vyhnanství nastala nová situace, neboť vévoda byl sice naživu, avšak spojení s ním bylo nejprve nemožné a posléze značně složité. Tato situace nahrávala vládnoucím kruhům Polska i Ruska, jež vytyšily, že by mohly posílit či v případě Polska obnovit svůj vliv v Kuronsku. Poláci i Rusové se snažili přimět kuronské šlechtice, aby souhlasili s volbou nového vévody a vybrali si kandidáta, kterého jim doporučili.

V období interregna se o kuronský vévodský stolec ucházelo několik kandidátů, ale žádný z nich nebyl úspěšný. Všichni kandidáti se stali figurkami petrohradského a wettinského dvora, které vzájemně blokovaly snahy o ovládnutí vévodství. Prvním, kdo se pokusil získat vévodský titul, byl Mořic Saský. Měl podporu polského krále Augusta III. (1733–1763).¹² Ruská regentka Anna Leopoldovna však

10 Hlavní město Kuronska, které se v současnosti nazývá Jelgava.

11 Luboš ŠVEC – Vladimír MACURA – Pavel ŠTOL, *Dějiny pobaltských zemí*, Praha 1996, s. 91. Petr I. provdal svou neteř Annu Ivanovnu za kuronského vévodu Fridricha Viléma Kettlera, aby mohl zasahovat do kuronské politiky. Vévoda však už po několika měsících manželství zemřel. Petr si i přesto chtěl udržet vliv, a proto zakázal Anně Ivanovně návrat do vlasti a přiměl ji, aby vládla Kuronsku sama. Když v roce 1730 nastoupila Anna Ivanovna na ruský trůn, přenechala vládu v Kuronsku svému švagrovi Ferdinandovi, poslednímu členovi dynastie Kettlerů. Po jeho smrti v roce 1737 přiměla Anna Ivanovna pomocí úplatků a vojenské hrozby kuronskou šlechtu, aby novým vévodou zvolila jejího favorita Ernsta Johanna Birona.

12 Mořic Saský (1696–1750) byl nemanželským synem saského kurfiřta a polského krále Augusta II. Silného a jeho milenky hraběnky Marie Aurory von Königsmarck. Sloužil v polské, rakouské a francouzské armádě. V roce 1726 si ho kuronská šlechta zvolila svým vévodou, ale ruská intervence nedovolila, aby se ujal vlády. Proto se vrátil do Francie, v jejíž armádě se zapojil do válek o rakouské dědictví. Od roku 1741 byl maršálem Francie. V roce 1741 a 1748 se znovu neúspěšně

chtěla prosadit nástup příbuzného svého manžela, vévody Ludvíka Ernesta Brunšvického, ale jeho kandidatura se pro změnu nezamlouvala polskému králi. Když byla regentka svržena, využil této příležitosti opět Mořic Saský, nicméně ani nově ruské carevně Alžbětě Petrovně nepřipadal jako dostatečně vhodný kandidát.

Samotní kuronští šlechtici několikrát žádali ruskou carevnu o propuštění Ernsta Johanna Birona z vyhnanství a jeho návrat do Kuronska. Biron nebyl příliš oblíbený, ale kuronská šlechta si uvědomovala, že bez vévody je suverenita vévodství značně ohrožena. Nicméně snaha o návrat vévody ztroskotala na vůli carevny Alžběty Petrovny. Ta odmítla požadavku kuronské šlechty vyhovět.¹³ Domníváme se, že Alžbětě Petrovně tato situace vyhovovala nejvíce. Došlo totiž k oslabení vévodství, přičemž carevna v něm získala větší vliv a ve vhodnou dobu ho mohla připojit k ruskému impériu, čehož se kuronská šlechta oprávněně obávala.

Ve 40. letech 18. století se mohl v Kuronsku prosadit jen kandidát podporovaný jak Ruskem, tak Polskem. Ani jeden panovník totiž neměl vhodné podmínky k tomu, aby mohl prosadit svého favorita bez ohledu na přání a požadavky toho druhého. Polsko bylo zapojeno do válek o rakouské dědictví a ruská carevna Alžběta Petrovna musela upevnit své značně nejisté postavení, neboť se k moci dostala svržením zákonného panovníka.

V průběhu 50. let se polský král a zároveň saský kurfiřt August III. opakovaně snažil Alžbětu Petrovnu přesvědčit, aby v kandidatuře na kuronský vévodský stolec podpořila jeho syna Karla Kristiána Josefa.¹⁴ Carevna nejprve jeho návrhy striktně odmítala. Názor změnila až po vypuknutí sedmileté války, protože Sasko bojovalo na straně Ruska proti Prusku a Alžběta Petrovna nemohla riskovat, že by přišla o důležitého spojence. Z tohoto důvodu byla ochotná upustit od svých plánů s vévodstvím.¹⁵ Předpokládáme, že toto řešení považovala carevna pouze za dočasné, a v momentě, kdy by nastaly příhodnější podmínky, pokusila by se Kuronsko znovu více připoutat k Rusku.

pokusil získat kuronský vévodský stolec. Podrobněji o jeho snahách pojednává John Manchip WHITE, *Marshal of France: the Life and Time of Maurice, Comte de Saxe, 1696–1750*, Chicago – New York – San Francisco 1962, s. 57–70, 117–119, 240.

13 František STELLNER, *Rusko a střední Evropa v 18. století, I. díl*, Praha 2009, s. 254; Leonid ARBUSOW, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Riga 1908, s. 250–251.

14 Karel Kristián Josef Saský (1733–1796) byl synem Augusta III. a jeho manželky Marie Josefy Habsburské.

15 A. SERAPHIM, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, s. 620; A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 237. K zahraniční politice Alžběty Petrovny např. Francine-Dominique LIECHTENHAN, *Rossija vchodit v Jevropu*, Moskva 2000 nebo Jevgenij Viktorovič ANISIMOV, *Jelizaveta Petrovna*, Moskva 1999.

Ke klíčovým změnám v Kuronsku došlo v roce 1758. Hned na jaře se princ Karel vydal na cestu do Petrohradu, aby zde oficiálně převzal velení nad částí ruské armády, do níž jako dobrovolník vstoupil. Ve skutečnosti měla Karlova cesta jiné cíle. Na jedné straně to byl pokus o ještě užší spolupráci s carským impériem, na druhé straně příležitost, jak si udělat v Rusku dobré jméno a získat sympatie carevny Alžběty Petrovny. August III. přikládal Karlově cestě do Petrohradu velký význam, o čemž svědčí také skutečnost, že s ním poslal neobvykle početný doprovod, jehož součástí byli zejména příslušníci nejvýznamnějších polských rodů.¹⁶

Budoucí ruská carevna Kateřina II. (1762–1796) ohodnotila Karla ve svých pamětech: „Tento chudý saský princ neměl žádné vzdělání. Kromě lovu a tance nic neuměl a sám mi řekl, že za celý svůj život nedržel v ruce jedinou knihu kromě modlitební knížky, kterou mu darovala jeho matka.“¹⁷ Kateřinino hodnocení prince Karla nepovažujeme vzhledem k nadcházejícím událostem za zcela věrohodné. Alžbětě Petrovně se však tento mírný, málomluvný a fyzicky přitažlivý princ líbil, protože se k němu chovala velmi přívětivě a prokazovala mu nejrozumnější pocty, i když jistou roli v jejím chování hrála též potřeba spojenectví s Karlovým otcem.¹⁸

V červenci 1758 byl do Kuronska vyslán polský vojenský rada d'Alloy s úkolem přesvědčit kuronskou šlechtou, že princ Karel Saský by byl nejlepším kandidátem na kuronského vévodu. Rada d'Alloy tlumočil kuronským šlechticům memorandum polského velkého kancléře hraběte Jana Małachowského, v němž je kancléř ujišťoval o usilovné snaze polského krále dosáhnout propuštění Ernsta Johanna Birona a jeho synů z vyhnanství. Přesto se to králi nepodařilo. Proto navrhl kuronské šlechtě, aby si za svého vévodu zvolila jeho syna. Kuronský zemský sněm nakonec záležitost odložil do doby, než se princ Karel vrátí ze své cesty do Petrohradu. Kuronská šlechta chtěla patrně získat čas, neboť si nemohla znepřátelit Rusko a chtěla proto znát názor carevny na celou situaci.¹⁹

August III. se snažil nástup svého syna na kuronský vévodský stolec urychlit, jelikož se obával brzkého ukončení války. V případě porážky pruského krále Fridricha II. (1740–1786) hrozilo, že by Sasko jako válečné odškodnění získalo místo lukrativních pruských oblastí „jen“ povýšení Karla na kuronského vévodu. Proto August III. vyvíjel tlak na Rusko a požadoval, aby kuronská záležitost byla vyřešena

16 K. STROHM, *Die Kurländische Frage*, s. 224.

17 JEKATERINA II., *Zapiski imperatrisy Jekateriny Vtoroj*, s. 414.

18 Zaplatila např. veškeré výdaje za cestu a pobyt prince Karla i jeho doprovodu v Petrohradě.

19 *Der Landtags-Abscheid vom 21. July 1758*, in: Carl von Rummel, *Curländische Landtags- und Confidential- Schlüsse von 1618 bis 1759*, číslo 127, s. 723; *Aus Polens und Kurlands letzten Tagen*, A. von Heyking (ed.), s. 33–34.

ještě před koncem války. Navzdory očekávání polského krále se však Petrohrad rozhodl k nástupu Karla Saského vyjádřit až na příštím zasedání kuronského zemského sněmu.²⁰

Zasedání zemského sněmu bylo obnoveno v září 1758 a zúčastnil se ho také ruský vyslanec Karl Matvějevič Simolin.²¹ Ten poprvé přítomné šlechtice informoval o podpoře kandidatury prince Karla Saského ze strany carevny Alžběty Petrovny. Zároveň uvedl, že Ernst Johann Biron ani jeho synové nebudou z vyhnanství nikdy propuštěni.²²

Kuronská šlechta se proto rozhodla poslat do Varšavy k vyjednávání s polským králem Johanna Schöppingka von Islitz. Schöppingk dostal za úkol hájit nejprve restauraci Bironů a pokud bude odmítnuta, jednat o možném nástupu Karla Saského na kuronský vévodský stolec. V takovém případě měl požadovat, aby Karel, který byl katolík, přestoupil na luteránskou víru, neboť podle kuronských zákonů musel být vévoda augsburského vyznání.²³ Jsme toho názoru, že August III. by osobně proti konverzi svého syna nic nenamítal, ale nemohl ji dovolit z politických důvodů. Augustův otec byl totiž původně také luterán, musel však přestoupit na katolickou víru, aby mohl usednout na polský trůn a s ním samozřejmě konvertovaly i jeho děti. Kdyby se Karel tak snadno vzdal katolického vyznání, mohla by být celá Augustova rodina obviněna z pouhého předstírání oddanosti katolické církvi, což by Augusta III. v Polsku značně zdiskreditovalo. Vzhledem k tomu, že si August III. přál, aby na polský trůn nastoupil po jeho smrti některý z jeho synů (Wettinové nedrželi polský trůn dědičně), nemohl riskovat ohrožení svého postavení.

Úkol přesvědčit kuronského delegáta, aby netrval na Karlově přestupu na luteránskou víru, připadl polskému velkému kancléři Małachowskému, který se

20 HStA Dresden, f. 10026 – Geheimes Kabinett, *Acta des Prinzen Carls Königliche Hoheit Gelangung zum Herzogthum Curland und Aufenthalt in Mietau*, I, Loc. 2699/2, fol. 3; K. STROHM, *Die Kurländische Frage*, s. 230.

21 Karl Matvějevič von Simolin (1715–1777) byl synem finského pastora. Od roku 1740 působil jako překladatel v Kolegiu zahraničních záležitostí. V letech 1758–1777 zastával funkci ruského vyslance v Kuronsku. V roce 1775 byl polským králem Stanislavem Augustem Poniatowským povýšen na barona.

22 *Graf Mercy an Graf Kaunitz, Moskau, den 12 November 1762*, in: SIRIO, XLVI., číslo 144, s. 218; Bolesław ŁOPACIŃSKI, *Charles de Saxe, Duc de Courlande: sa vie, sa correspondance; documents pour servir à l'histoire de son règne*, Paris 1870, s. 7.

23 Kurländisch-Herzogliches Archiv Marburg (dále jen KHA Marburg), DSHI 540, Ifd. Nr. 1612–1615, s. 2,3–2,14 (vydáno *Der Landtags-Abscheid vom 13. September 1758*, in: Carl von Rumel, *Curländische Landtags- und Conferential- Schlüsse von 1618 bis 1759*, číslo 128, s. 725); K. STROHM, *Die Kurländische Frage*, s. 230–231; A. SERAPHIM, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, s. 621.

osobně zavázal, že by princ augsburskou konfesi nikdy neporušil. Schöppingk se pod vlivem této autority odchýlil od přidělených instrukcí a netrval na Karlově konverzi. Polskému dvoru se tak podařilo dosáhnout dvou vymezených cílů. Požadavek na dosazení Karla na kuronský vévodský stolec byl oficiálně přednesen zastupcem kuronské šlechty a otázka Karlovy konverze byla vynechána.²⁴

Dne 16. listopadu 1758 prohlásil polský král August III. kuronské vévodství za uprázdněné léno,²⁵ jež propůjčil 6. ledna 1759 diplomem o investituře princí Karlovi.²⁶ V tomto dokumentu bylo rovněž uvedeno, že Ernst Johann Biron byl z kuronského vévodského stolce sesazen proto, že nevyplnil příkazy, které obdržel při udělení léna.²⁷ Ne všichni polští šlechtici s tímto krokem souhlasili, protože se obávali značného posílení moci saské dynastie. Litevský velký kancléř kníže Fryderyk Michał Czartoryski²⁸ dokonce odmítl otisknout ke Karlovu vévodskému diplomu litevskou pečeť.²⁹

Podle našeho názoru nebylo Bironovo sesazení legitimní, poněvadž, jak uvedl německý historik K. Strohm, lenní právo dovoľovalo králi prohlásit léno za uprázdněné pouze ve třech případech. Za prvé pokud došlo k vymření rodu leníka (jako se tomu stalo v roce 1737). Za druhé pokud se leník regulérně zřekl léna. Za třetí pokud by byl leník odsouzen např. za spáchání těžkého zločinu. Ernsta Johana Birona se netýkal ani jeden tento případ.³⁰

Na konci roku 1758 poslal princ Karel svého zmocněnce tajného radu Eberharda svobodného pána von Mirbach do Kuronska, aby vyjednával s kuronskou šlechtou o přesných podmínkách jeho nástupu na kuronský vévodský stolec.³¹ Ku-

24 A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 237; K. STROHM, *Die Kurländische Frage*, s. 232; A. von RICHTER, *Geschichte*, s. 148.

25 KHA Marburg, DSHI 540, Ifd. Nr. 1706 – II, fol. 141–148 (vydáno: *Diploma Declarationis vacantiae Feudi Ducatum Curlandiae et Semigalliae Warschau, 16. November 1758*, in: E. Oberländer – V. Keller (eds.), *Kurland: vom polnisch-litauischen Lehnherzogtum zur russischen Provinz: Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*, číslo 14, s. 224–231).

26 Latvijas Valsts vēstures arhīvs Rīga (dále jen LVva Rīga), fond číslo (f.) 554 – Kurzemes hercogu arhīvs, *Princ Saksonskej Karl polučajet v len Kurljandiju i Cemigaliju*, číslo 1540, fol. 1.

27 Například se mu nepodařilo oddlužit vévodskou doménu. Dlouhou dobu žil v zahraničí. Nevzdal se funkcí, které měl v Rusku.

28 Kníže Fryderyk Michał Czartoryski (1696–1775) zastával od roku 1722 funkci kastelána ve Vilniusu. V roce 1724 se stal litevským vicekancléřem a od roku 1752 byl litevským velkým kancléřem.

29 C. W. CRUSE, *Curland unter den Herzögen*, s. 78.

30 K. STROHM, *Die Kurländische Frage*, s. 232.

31 KHA Marburg, DSHI 540, Ifd. Nr. 1706 – I, fol. 89–90.

ronská šlechta předložila princovi Karlovi volební kapitulaci,³² v níž po něm požadovala splnění několika podmínek. První část kapitulace se týkala náboženských otázek. Karel se měl zavázat, že zajistí plnou náboženskou svobodu luteránské církvi, nebude na území Kuronska budovat žádné katolické kostely, nedovolí pořádání veřejných katolických procesí a nebude jmenovat katolíky do státních úřadů. Jezuité působící v Kuronsku měli na příštím zemském sněmu přísahat věrnost kuronské šlechtě a byl zakázán příchod nových katolických řádů na území vévodství. Pokud by chtěl vévoda vybudovat ve vévodském zámku v Mitavě katolickou kapli, musel by zároveň zřídit novou luteránskou farnost. Karel měl také slíbit, že dědic trůnu bude vychováván v luteránské víře. Další část volební kapitulace se týkala šlechty. Karel musel potvrdit práva, privilegia a imunity kuronské šlechty tak, jak byly stanoveny ve starších kuronských zákonech. Dále potvrzoval, že v budoucnosti nekoupí od šlechty žádné panství a že vévodská doména³³ bude pronajímána nebo zastavována pouze domácí šlechtě. Šlechtici, kteří budou sloužit v zahraničí, nebudou oprávněni získat vévodské statky, dokud zahraniční službu neopustí. Vévoda ještě musel souhlasit s tím, že si bude vybírat rádce pouze z řad domácí šlechty a důležitá rozhodnutí týkající se zahraniční politiky bude konzultovat s kuronským zemským sněmem. Podmínky týkající se vlastnictví statků byly nejdůležitější částí volební kapitulace, i když se kuronská šlechta snažila předstírat, že primární význam měly body týkající se náboženských otázek. Tyto podmínky jasně ukazují obavu šlechty z ovládnutí země cizí mocností a jejími místními spojenci.³⁴

Volební kapitulace podstatně omezovala vévodovy pravomoci. Za vlády dynastie Kettlerů by bylo něco takového nemyslitelné. Karel byl jejími podmínkami silně popuzen, avšak přesto pověřil svého zmocněnce kapitulaci podepsat. V této souvislosti souhlasíme s americkým historikem A. V. Berkisem. Ten se domnívá, že Karel tak učinil jen proto, aby si zajistil svá práva dříve, než by ruská carevna změnila svoje plány s Kuronskem.

Volební kapitulace nevzbudila nevoli jen polské strany, ale popudila také Rusko. Jakmile si ruský vyslanec prostudoval znění dohody, vznesl námitky proti

32 Označována také jako *Pacta reversalis*.

33 Sekvestrace znamená nucenou úřední správu majetku. Jako vévodská doména se označuje movitý i nemovitý majetek, který patřil kuronskému vévodství. Příjmy z těchto statků, polí, lesů získával vévoda a mohl je také pronajímat nebo dávat do zástavy šlechtě, ale nebyl to jeho osobní soukromý majetek. Poté, co byl vévoda Biron poslán do vyhnanství, připadl vévodský majetek ruské carevně, která část přerozdělila mezi kuronské šlechtice věrné ruskému impériu a část si ponechala.

34 *Aus Polens und Kurlands letzten Tagen*, A. von Heyking (ed.), s. 39–42.

bodům diskriminujícím kuronskou šlechtu působící v zahraničních službách, a také proti podmínkám, jež omezovaly vévodovu samostatnou zahraniční politiku.³⁵

K podpisu volební kapitulace došlo 16. prosince 1758. Karel tímto považoval věc za vyřízenou. Kuronská šlechta ovšem požadovala ještě ratifikaci smlouvy, a tak poslala za Karlem do Varšavy Friedericha Sigmunda von Korffa a Williama Alexandera Heykinga. Zároveň byl do Petrohradu vyslán baron von Taube za účelem informovat carevnu o proběhlých jednáních.³⁶

Dne 12. února 1759 Karel osobně podepsal volební kapitulaci. Zároveň vydal deklaraci, v níž uvedl, že volební kapitulaci podepsal ve velkém spěchu a jen proto, aby byla ukončena jednání; nyní považuje za nutné jednat o změnách dohody. Neopomněl také zdůraznit, že volební kapitulace značně omezila jeho autoritu a vyvolala protesty Polska i Ruska, které bez změny dohody odmítlo zrušit sekvestrace vévodské domény.³⁷

Dne 29. března 1759 přijel nový vévoda do Mitavy, kde byl slavnostně uvítán všemi stavy. Uvítání bylo velkolepé, v době Karlova příjezdu zvonily všechny zvony a výhradně pro tuto příležitost byl postaven kamenný triumfální oblouk.³⁸

V hlavním městě Kuronska se Karel dlouho nezdržel. Již po několika dnech se vydal na cestu do Petrohradu, kde měl jednat s carevnou Alžbětou Petrovnou o zrušení sekvestrací vévodské domény, což byl jeden z hlavních problémů, které musel nový kuronský vévoda řešit. Carevna opět projevovala Karlovi svou přízeň, takže po třech týdnech vyjednávání mohl napsat do Varšavy, že jeho záležitost byla k jeho spokojenosti uzavřena a chybí již jen carevnin podpis.³⁹

K podpisu dohody došlo 27. července 1759. Alžběta Petrovna navrátila Karlovi většinu vévodských statků. Pouze Bironův soukromý majetek si ponechalo ve své správě Rusko. Karel na oplátku souhlasil s volným tranzitem ruského zboží, s výhodami pro ruské kupce, se svobodným průchodem ruských vojsk přes kuronské území, se zřízením ruských potravinových skladů na území vévodství a také se

35 A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 238.

36 KHA Marburg, DSHI 540, Ifd. Nr. 1613, s. 1,6–1,7, 1,11. Instrukce, které byly dány Heykingovi a Korffovi: KHA Marburg, DSHI 540, Ifd. Nr. 1613, s. 2,1–2,10.

37 A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 239.

38 HStA Dresden, f. 10026 – Geheimes Kabinett, *Acta des Prinzen Carls Königl. Hoheit Gelangung zum Herzogthum Curland und Aufenthalt in Mietau*, I, Loc. 2699/2, fol. 72.

39 HStA Dresden, f. 12527 – Fürstennachlass Friedrich Christian (1722–1763), *Schreiben des Prinzen Carl von Sachsen Herzogs von Curland an seinen Bruder den Kurprinzen Friedrich Christian von Sachsen*, č. 28, fol. 48; A. von RICHTER, *Geschichte*, s. 165.

zavázal dát k dispozici kuronské přístavy ruským lodím a nedovolit export kuronského obilí, pokud nebudou plné ruské vojenské sklady.⁴⁰

Ačkoliv Karel dosáhl v Rusku úspěchu, byl velmi brzy konfrontován se silnou opozicí kuronské šlechty. Bezprostředním důvodem ke vzniku opozice bylo jmenování právníka občanského původu Georga Christopha Ziegenhorna vládním radou. Opozici posilovala také skutečnost, že zdravotní stav carevny Alžběty Petrovny se zhoršoval a následník trůnu velkokníže Petr Fjodorovič nesouhlasil se zahraniční politikou své tety a vůči saskému princovi měl osobní antipatie. Ačkoliv se zemský sněm pokusil dosáhnout s vévodou kompromisu, bylo toto usmíření jen zdánlivé, neboť vztahy mezi Karlem a šlechtou se neustále zhoršovaly. Vévodovy plány se totiž diametrálně lišily od představ některých kuronských šlechticů. Navíc Karel chtěl vést samostatnou politiku, což někteří šlechtici nesli nelibě.⁴¹

Dne 1. října 1759 se v Mitavě sešel zemský sněm, aby projednal úpravy volební kapitulace, které požadoval vévoda. Karel byl ochotný jmenovat přednostně domácí šlechtu do vévodských úřadů, ale odmítl uznat exkluzivní právo místní šlechty na tyto posty. Zároveň požadoval, aby si sám mohl vybrat dva své rádce. Také trval na tom, aby katolíci mohli mít minimálně jednoho člena v nejvyšší vévodské radě a maximálně tři hejtmany. Vévodské majetky chtěl udělovat tomu, komu uzná za vhodné. Rovněž odmítal akceptovat podmínku, že katolická kaple ve vévodském paláci bude v případě nástupu luterána na kuronský vévodský stolec zbořena, a protestoval proti zákazu stavby nových katolických kostelů. Šlechta odmítala na Karlovy požadavky přistoupit a jednání se dostala do patové situace. Kompromisu se nakonec podařilo dosáhnout Johannovi Ernstovi Schöppingkovi a Dietrichovi Ernstovi von Heyking. Z finální úpravy volební kapitulace byly vyškrtuty podmínky týkající se katolické kaple ve vévodském paláci a zákaz stavět katolické kostely. Vévoda také získal právo vybírat si své rádce. Vévodská doména však měla být i nadále pronajímána přednostně domácí šlechtě a katolíci nemohli být jmenováni do funkcí hejtmánů. K podpisu konečné verze volební kapitulace došlo 5. listopadu 1759 a tuto finální verzi dokumentu, který bývá označován jako *Pactum bilaterale*, následně potvrdil i polský král.⁴²

40 LVva Riga, f. 554 – Kurzemes hercogu arhīvs, *Vzaimnyj dogovor meždu imperatricej Jelizavetoj Petrovnoj i princem Karlom*, č. 1541, fol. 7–18; SENATSKIJ archiv, XI, Sankt-Peterburg 1904, s. 134.

41 A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 239; C. W. CRUSE, *Curland unter den Herzögen*, s. 64.

42 *Aus Polens und Kurlands letzten Tagen*, A. von Heyking (ed.), s. 51–52; A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 239–240.

Domníváme se, že se kuronští šlechtici mnohem více obávali, že by vévoda mohl omezit jejich pravomoci a připravit je o výhodný pronájem vévodských statků, než že by podporoval katolíky, o čem svědčí sporné body, ve kterých byla šlechta ochotna ustoupit. Po srovnání Karlových návrhů i *Pacta bilaterale* s podobnou dohodou z roku 1737 můžeme konstatovat, že luterán Biron dal katolické církvi v Kuronsku více práv než katolík Karel, z čehož plyne, že Karlovým cílem nebylo ani protěžování katolíků ani utlačování luteránů.⁴³

Dne 7. listopadu 1759 složila šlechta novému vévodovi přísahu věrnosti. Celý den se nesl ve slavnostním duchu, bylo slyšet salvy z děl a zvonění zvonů. V chrámu Nejsvětější trojice v Mitavě byla sloužena slavnostní bohoslužba a večer se konal ples. Vévoda Karel jmenoval Dietricha von Kayserlingka kancléřem a Ottu Christophera von Howen zemským hofmistrem.⁴⁴ Někteří šlechtici však odmítli uznat nového vévodu a slib věrnosti mu nesložili. Kuronská šlechta se rozštěpila na dvě přibližně stejně početné skupiny – „karlisty“ a „ernestiny“. Jak už pojmenování napovídají, karlisté uznali nového vévodu, kdežto ernestini zůstali věrní Ernstu Johannu Bironovi. Nicméně velké rozdíly mezi oběma tábory nebyly, vždyť obě strany si přály především větší posílení moci kuronské šlechty.⁴⁵

Ne náhodou došlo k rozštěpení kuronské šlechty právě v této chvíli. Kuronští šlechtici totiž začali považovat Karla za svého vévodu až poté, co mu složili slib věrnosti. Ani zvýšená aktivita opozice po přijetí *Pactum bilaterale* nebyla náhodná. Karel totiž změnil podmínky, s nimiž původně souhlasil. Z toho důvodu se někteří šlechtici cítili podvedeni.

Reakce Ernsta Johanna Birona na události v Kuronsku se nedochovala. Ví se pouze to, že se vždy považoval za zákonného vévodu, neboť tímto titulem podepisoval všechny své dopisy. Pozoruhodná je rovněž skutečnost, že ruská carevna Alžběta Petrovna sice odmítala propustit Birona z vyhnanství, nicméně současně nepopírala jeho právo na kuronské vévodství.⁴⁶ Podle našeho názoru tak činila proto, že chtěla znejistit kuronské šlechtice i polského krále. Pro Alžbětu Petrovnu bylo samozřejmě výhodnější, když v Kuronsku žádný vévoda nebyl, jelikož mohla v případě oslabení ruského vlivu na vévodství dosadit na kuronský vévodský stolec znovu vévodu E. J. Birona, skrze něhož by pak Kuronsko mohla i nadále ovlivňovat. Biron tak pro ni představoval jakýsi záložní plán.

43 H. STRODS, *Kurljandskij vopros v XVIII veke*, s. 112.

44 *Aus Polens und Kurlands letzten Tagen*, A. von Heyking (ed.), s. 53.

45 R. WITTRAM, *Baltische Geschichte*, s. 122; L. ARBUSOW, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, s. 251.

46 I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 382.

V zahraniční politice se Karel přirozeně orientoval na Polsko a polský vliv na Kuronsko v době jeho vlády značně zesílil. Také s ruskou carevnou měl nový vévoda velmi přátelské vztahy a s její podporou se mu celkem dařilo držet rovnováhu sil mezi jeho straníky a odpůrci. Stejně jako jeho otec byl Karel protiprusky zaměřen, což ovšem kuronské šlechtě nijak nevadilo, protože v jejich řadách stoupenci Pruska také nebyli, ačkoliv si obě země byly velmi podobné.⁴⁷

Svou pozici se Karel pokoušel upevnit také pomocí propagandy. V roce 1759 vyšel pátý svazek *Codexu diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* obsahující dokumenty týkající se Kuronska a Zemgalska.⁴⁸ Je pozoruhodné, že pátý díl byl vydán ihned po dílu prvním, přičemž ostatní díly vyšly až s několikaletým zpožděním. Odpověď na otázku, proč byl pátý díl upřednostněn, se nabízí po přečtení dedikace a obsahu. Tento svazek byl totiž věnován kuronskému vévodovi Karlovi Saskému a obsahoval zejména dokumenty poukazující na vzájemné propojení Kuronska a Polska, případně zdůrazňující podřízenost kuronského vévodství polskému království. Je tedy velmi pravděpodobné, že dílo bylo vydáno na objednávku karlistů, možná dokonce samotného vévody Karla, a jeho cílem byla podpora nového panovníka a jeho stoupenců.

V průběhu celé své vlády se Karel pokoušel zlepšit ekonomickou situaci vévodství a zvelebit vévodskou doménu. Jeho cílem byla obnova zdevastovaného vévodského majetku, který zajišťoval zdroj vévodových osobních příjmů. Tomuto cíli odpovídaly i zákony, jež vévoda Karel vydával.⁴⁹ Pokusy o stabilizaci vévodské domény byly však narušovány spory karlistů a Ernestinů.

Ruský vyslanec Simolin posílal do Ruska depeše, v nichž uváděl, že mezi kuronskou šlechtou docházelo k neustálým hádkám a na zasedáních zemského sněmu nebyli šlechtici schopni dospět k jednotnému výsledku. Dne 31. července 1761 do-

47 Kuronsko mělo s Pruskem stejnou státní strukturu, duchovní kulturu i náboženské vyznání. Navíc mezi šlechtou obou států existovalo mnoho příbuzenských svazků. Lotyšský historik H. Strods se domnívá, že k absenci propruské orientace došlo proto, že osobní zájmy kuronské šlechty převažovaly nad zájmy státními a kulturními. H. STRODS, *Kurljandskij vopros v XVIII veke*, s. 114.

48 *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, V., Maciej Dogiel (ed.), Vilnae 1759.

49 Dne 21. dubna 1759 vydal nařízení o užívání vévodských lesů. V něm bylo stanoveno, že vévodské lesy lze využívat jen s vévodovým dovolením. Zákon o lesích z 3. května 1759 svědčí o Karlově snaze uvést lesní hospodářství do pořádku, zabránit rozkrádání vévodského dřeva a získat důchody. V nařízení z 9. prosince 1759 bylo vrchním radům zakázáno ukládání dalších daní na už pronajaté vévodské majetky a pronájem vévodské domény byl omezen na dobu tří let. H. STRODS, *Kurljandskij vopros v XVIII veke*, s. 114.

stal vyslanec od carevny Alžběty Petrovny následující instrukci: „Nenadržovat ani jedné, ani druhé straně, oznámit vévodovi i jeho odpůrcům, že Rusko nemůže nečinně přihlížet sporům a hádkám, které se v Kuronsku dějí, a poradit jim, aby se usmířili a žili v pokoji, tak jak to zákony země vyžadují.“⁵⁰ Dopis lze oprávněně považovat za varování pro obě strany. Carevna se považovala za jakéhosi garanta politické stability v Kuronsku a rozhodně se nemínila vzdát zasahování do vnitřních záležitostí vévodství.

Dne 5. ledna 1762 carevna Alžběta Petrovna zemřela a na ruský trůn nastoupil Petr III., velký obdivovatel pruského krále Fridricha II. Dalo se předpokládat, že nebude podporovat saského prince.⁵¹ Navíc vůči němu měl, jak jsme již uvedli, i osobní antipatie. Pouhé vyslovení Karlova jména vyvolávalo u Petra záchvaty vzteku. Budoucí carevna Kateřina II. ve svých pamětech popsala rovněž Karlovo působení v ruské armádě a zmiňovala, že po prohrané bitvě u Zorndorfu⁵² utekl mezi prvními, což prý Petra III. velmi pobouřilo. Dalším důvodem Petrovy nepřízně byl vliv dcery Ernsta Johanna Birona Hedviky hájící zájmy svého otce. Petra proti Karlovi systematicky štvála.⁵³

50 Cit. dle: Ibidem, s. 118–119.

51 Dne 16. března 1762 byla mezi Ruskem a Pruskem podepsána dohoda o příměří, která byla o dva měsíce později stvrzena mírovou smlouvou. Rusko navrátilo Prusku veškerá jeho území a propustilo všechny zajatce. Následně došlo také k uzavření spojenecké smlouvy. Část ruské armády se měla připojit k armádě pruského krále.

52 V bitvě u Zorndorfu se 25. srpna 1758 střetly ruská a pruská armáda. Byl to velmi krutý boj. Z vojenského hlediska zvítězilo Prusko, ale Rusové si získali uznání samotného pruského krále, protože bojovali statečně. To však nelze říct o některých ruských velitelích (včetně vrchního velitele Villima Villimoviče Fermora), kteří předčasně opustili bojiště. K bitvě podrobněji František STELLNER, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2000, s. 189–192.

53 JEKATERINA II., *Zapiski imperatrisy Jekateriny Vtoroj*, s. 416, 460, 465. V roce 1749 nevydržela Hedvika tyranii otce a utekla z domu. Uchýlila se k manželce vojvody Puškina, která dojatá Hedvičiným nářkem napsala dopis nejlepší přítelkyni carevny Alžběty Petrovny Mavře Šuvalovové. Ta zařídila, aby byly obě ženy tajně dopraveny do Trojicko-Sergijevského kláštera zrovna v době, kdy tam putovala i carevna. Bironova dcera padla před Alžbětou Petrovnou na kolena, plakala a prosila ji o ochranu a dovolení přestoupit na pravoslavnou víru. Potřebného efektu bylo dosaženo: na svatém místě se dcera svrženého cizince sklonila před pravou vírou a zákonnou carevnou. Za tři neděle přijala Hedvika pravoslaví a jméno Kateřina Ivanovna a její kmotrou se stala sama Alžběta Petrovna. Malá a ošklivá dívka se dovedla sblížit s Mavrou Šuvalovovou a díky tomu byla jmenována dohlázkou nad dvorními dámami. V roce 1759 se Hedvika provdala za poručíka preobraženského pluku Alexandra Ivanoviče Čerkasova. Jakmile Ernst Johann Biron zjistil, že jeho dcera zaujala místo u dvora, obrátil a začal se k ní chovat mile. Hedvika pak příležitostně hájila zájmy svého otce (pouze v případech, kdy měla pocit, že její přímluvy mají smysl a neohrožují její vlastní zájmy). I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 377–379.

Změnu v ruské politice vůči Karlovi Saskému je možné zaznamenat už v dopise z 22. ledna 1762. Car Petr III. chladně odpovídal na blahopřání vévody Karla k jeho nástupu na trůn. V odpovědi na obsahově totožný dopis kuronského dvořanstva Petr III. uvedl, že „Jeho Veličenstvo nikdy nemůže dopustit, aby princ katolického vyznání vládl vévodství, s jehož zemskými zákony je to v rozporu.“⁵⁴

Ukazem cara Petra III. ze 4. března 1762 byl bývalý vévoda Ernst Johann Biron i s rodinou vysvobozen z vyhnání a bylo mu dovoleno vrátit se do Petrohradu. Biron samozřejmě začal ihned uplatňovat svá práva na kuronský vévodský stolec. Petr III. nejprve projevoval Bironově rodině svou přízeň. Petra Birona⁵⁵ dokonce povýšil na generál-majora a udělil mu řád svatého Alexandra Něvského. Hedvice zase car slíbil, že vrátí Kuronsko jejímu otci. Vše se změnilo po příjezdu Petrova strýce Jiřího Ludvíka Holštýnsko-Gottorpského,⁵⁶ který cara donutil změnit názor a požadovat po Ernstu Johannu Bironovi a jeho synech, aby se vzdali nároků na kuronský vévodský stolec v jeho prospěch. Jiří Ludvík byl pruským generálem, což by znamenalo, že by se Kuronsko dostalo do sféry pruského vlivu.⁵⁷

Domníváme se, že Petr III. jednal v podstatě logicky. Pro Rusko strategicky důležité pobaltské vévodství muselo mít panovníka bezvýhradně věrného ruskému carovi, v důsledku čehož se příbuzný jevil jako vhodnější kandidát než bývalý favorit Anny Ivanovny.⁵⁸

Situace se velmi brzy opět změnila, protože Petr III. byl již v červenci svržen z trůnu svou manželkou Kateřinou. Nová carevna si uvědomovala, že Kuronsko mělo pro Rusko životně důležitý význam, neboť kuronské nezamrzající přístavy zajišťovaly ruským lodím celoroční přístup k Baltskému moři. Kuronsko zároveň tvořilo jakýsi nárazník mezi Ruskem a německými monarchiemi, a proto se carevna tohoto území nehodlala vzdát. Kateřina II. byla toho názoru, že by ruské zájmy

54 Cit. dle: H. STRODS, *Kurljandskij vopros v XVIII veke*, s. 122.

55 Petr Biron (1724–1800) byl nejstarším synem Ernsta Johanna Birona a jeho manželky Benigny Gottlieb von Trotta-Treyden.

56 Jiří Ludvík Holštýnsko-Gottorpský (1719–1763) byl šestým synem Kristiána Augusta Šlesvicko-Holštýnsko-Gottorpského a jeho manželky Albertiny Frederiky Bádensko-Durlašské. Sloužil v pruské armádě. Petr III. ho po nástupu na trůn povolal do Ruska a jmenoval ho generál-gubernátorem Holštýnska, polním maršálem a velitelem Jízdní gardy.

57 HStA Dresden, f. 12528 – Fürstennachlass Maria Antonia (1724–1780), *Briefe an die Kurprinzessin, nachmalige Kurfürstin Maria Antonia von ihrem Schwager dem Prinzen Karl*, Herzog von Kurland, č. 21, fol. 51; JEKATERINA II., *Zapiski imperatrisy Jekateriny Vtoroj*, s. 520; A. SERAPHIM, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, s. 624; S. M. SOLOVJOV, *Istorija Rossii: s drevnejšich vremen*, XXV., s. 6; C. W. CRUSE, *Curland unter den Herzögen*, s. 72–73.

58 I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 385.

v Kuronsku nejlépe hájila, kdyby opět dosadila na vévodský stolec Ernsta Johanna Birona. Předpokládala, že by jí mohl být vděčný, tudíž by byl mnohem lépe ovladatelný než holštýnský princ, kterého vnímala jako přítěž. V Bironův prospěch hrála i skutečnost, že nebyl příliš významným šlechticem a neměl vazby na důležité evropské dvory.⁵⁹ Jako oficiální důvod ovšem ruská carevna uváděla, že hájila spravedlnost, protože Ernst Johann Biron se nedopustil ničeho, co by ho mělo připravit o nárok na vévodství.⁶⁰

Kateřina II. urychleně uzavřela dohodu s pruským králem Fridrichem II., aby se mohla plně soustředit na řešení kuronské otázky. Fridrich uznal ruský nárok na Kuronsko a carevna se na oplátku vzdala snah o získání Východního Pruska.⁶¹

Již šest dní po svém nástupu na trůn přikázala Kateřina II. ruskému vyslanci v Kuronsku Simolinovi, aby tajně podporoval Bironovy přívržence. Později mu dala rozkaz připravit půdu pro Bironův návrat a rozmluvit Karlovi plánovanou cestu do Petrohradu.⁶² Dne 22. července Kateřina napsala kancléři Voroncovi: „[...] rovněž oznamte Simolinovi, aby od nynějška silněji podporoval Bironovy straníky, neboť spravedlnost je na jeho straně.“⁶³

Carevna poslala instrukce také ruskému vyslanci ve Varšavě a sdělila mu, že pokud bude polský král rozumný a uzná nároky Ernsta Johanna Birona na Kuronsko, bude Rusko hájit saské zájmy při mírových jednáních a zároveň bude prosazovat sekularizaci některého z německých biskupství, do jehož čela by mohl být Karel dosazen. Carevna vyslanci rovněž oznámila, že pro svůj plán získala podporu pruského krále. Nutno ovšem poznamenat, že Rusko vystoupilo z války předčasně, a tudíž ztratilo právo diktovat mírové podmínky.⁶⁴

59 Rodina Ernsta Johanna Birona přišla do Kuronska z Vestfálska a majetek v Kuronsku získala za věrné služby kuronským vévodům. Hraběcí šlechtický titul získal až Ernst Johann Biron, který podle svědectví současníků tvrdil, že je spřízněný s francouzským vévodským rodem Bironů. Ve skutečnosti mezi nimi žádná příbuznost nebyla. I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 25–26; F. STELLNER, *Rusko a střední Evropa v 18. století*, s. 63.

60 Kateřina II. často mluvila o Bironovi jako o svém osobním vévodovi. A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 241; M. SCHULZE WESSEL, *Die Restitution Bironen zum kurländischen Herzog 1762*, in: C. Scharf (ed.), *Katharina II., Russland und Europa: Beiträge zur internationalen Forschung*, s. 68.

61 H. STRODS, *Kurlandskij vopros v XVIII veke*, s. 130.

62 Karel chtěl osobně přijet do Petrohradu pográtulovat Kateřině II. k nástupu na ruský trůn. A. SE-RAPHIM, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, s. 624–625.

63 Cit. dle: B. BILBASSOW, *Die Vereinigung Kurlands mit Russland*, *Baltische Monatschrift* 42, 1895, s. 214.

64 S. M. SOLOVJOV, *Istorija Rossii: s drevnejšich vremen*, XXV., s. 211, 213.

V srpnu 1762 uzavřela Kateřina II. s Ernestem Johannem Bironem dohodu, v níž se zavázala, že mu pomůže získat zpět kuronský vévodský stolec a navrátit mu jeho majetek. Vévoda musel na oplátku slíbit, že bude chránit práva pravoslavné církve v Kuronsku, dovolí ruským armádám volný průchod vévodstvím a postaví jim zde sklady obilí a píce, zřídí poštovní službu mezi Rigou a Mitavou, zajistí ruským obchodníkům výhody a zprostředkuje ruskému vyslanci v Mitavě bezplatný pobyt. Kromě toho se měl postarat, aby Kuronsko nevyváželo obilí do zemí s Ruskem nepřátelských. Biron rovněž dovolil ruským lodím využívat všechny kuronské přístavy a potvrdil, že vévodské majetky, které carevna v době interregna pronajala proruský orientovaným kuronským šlechticům, bude i v budoucnu pronajímat těmto osobám.⁶⁵

Straníci prince Karla v čele s Heykingem mezitím rozhlašovali, že si Karel udržel podporu samotné carevny a pouze někteří její ministři bez jejího vědomí začali podporovat Birona. Ruský vyslanec se proti těmto tvrzením ostře ohradil, načež princ Karel prohlásil, že neuznává Simolina ruským vyslancem, protože u něj nebyl akreditován. Dvořanům zakázal, aby ho navštěvovali a udržovali s ním jakékoliv kontakty, což svědčí o úporné snaze udržet již zjevně beznadějně postavení. Carevna Kateřina II. používala stejnou taktiku a veřejně prohlašovala, že vrátila Birona do Kuronska na žádost kuronského dvořanstva.⁶⁶

V srpnu 1762 odcestoval Ernst Johann Biron v doprovodu své rodiny do Rigy, ale ještě předtím na veřejné audienci poděkoval carevně za milost, kterou mu prokázala.⁶⁷ V září byl na rozkaz Kateřiny II. poslán do Kuronska ruský batalion, jenž měl údajně za úkol obnovit pořádek uvnitř vévodství. Ve skutečnosti bylo jeho posláním vojensky podpořit postup ruské carevny. Obsazení Mitavy proběhlo

65 LVva Riga, f. 554 – Kurzemes hercogu arhivs, *Kopija aktov izdannyh gercogom Ernestom Ioanom Bironom v Sankt Peterburge*, č. 1545, fol. 1–3; (vydáno *Verpflichtungserklärung Herzog Ernst Johanns gegenüber Katharina II., St. Petersburg, 15. und 16. August 1762*, in: E. Oberländer – V. Keller (eds.), *Kurland: vom polnisch-litauischen Lehnherzogtum zur russischen Provinz: Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*, číslo 15, s. 232–237).

66 S. M. SOLOVJOV, *Istorija Rossii: s drevnejšich vremen*, XXV., s. 220–221; I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 390.

67 *Robert Keith to Mr. Grenville, St. Petersburg, August 17. 1762*, in: SIRIO, XII., číslo 12, s. 35–36. Carevna podporovala Ernsta Johanna i finančně. Například v srpnu 1762 vydala ukaz, v němž přikázala velícímu generálovi Braunovi, aby Bironovi po příjezdu do Rigy vydal dvacet tisíc rublů, které mu slíbila na nákup jídelní soupravy. *Ukaz Jekateriny II o požalovanii Ernstu Bironu děneg na stolovyj serviz, 21. Augusta 1762 goda*, in: SIRIO, VII., s. 138–139.

rychle a bez větších problémů. Ruská armáda kontrolovala všechny důležité ulice i všechny brány a hlídkovala padesát kroků od Karlovy rezidence.⁶⁸

Ruský vyslanec Simolin dostal z Moskvy příkaz, aby se akreditoval u vévody Birona. Obdržel instrukce, v nichž bylo uvedeno: „Snažte se přimět kuronskou šlechtu, aby svolala zemský sněm, nebo alespoň bratrskou konferenci, kde by mohlo dojít k rozkolu zemské vlády, a my bychom pak byli pozváni k nastolení pořádku, který jsme Kuronsku vždy slibovali, a mohli bychom přímo zasahovat do tamních záležitostí a upevnit postavení starého Ernsta Johanna.“⁶⁹

Dne 30. prosince 1762 se Biron nečekaně objevil v Mitavě. Sešel se se svými straníky, jež vybavil pokyny o dalším postupu a nařídil svolání bratrské konference. Ještě téhož dne se vrátil zpět do Rigy. Biron se k takovému netradičnímu postupu uchýlil z nedostatku trpělivosti. Nebyl schopen nadále vyčkávat, jak se bude situace vyvíjet.⁷⁰

Dne 21. ledna 1763 Ernst Johann Biron pod ochranou části ruské posádky města Rigy pod velením nadporučíka Schrödera slavnostně vstoupil do Mitavy. Ruský vyslanec Simolin psal do Petrohradu: „Všichni obyvatelé města v čele s rytířstvem dávali najevo spokojenost a radost.“⁷¹ Nutno ovšem poznamenat, že předtím vyslanec pohrozil magistrátu vojenskou exekucí, pokud nebude vévoda přijat s nadšením a oddaností. Biron v projevu před kuronskými dvořany poděkoval těm, kteří mu zůstali věrní v době jeho nepřítomnosti, a zároveň slíbil, že zapomene na staré křivdy a vyzval dvořany k práci pro blaho vévodství. Bratrská konference ještě téhož dne prohlásila Ernsta Johanna Birona zákonným vévodou. Svou věrnost mu však slíbila jen zhruba polovina kuronských šlechticů.⁷²

Kuronsko tak najednou mělo dva vévody a ani jeden z nich se svého titulu nehodlal vzdát. Proto se sešla bratrská konference, která měla nastalou situaci řešit. Zasedání se zúčastnil také ruský vyslanec Simolin. Přítomné informoval, že Rusko neuzná jiného vévodu než Ernsta Johanna Birona. Účastníci konference mu oznámili, že neměli v úmyslu popírat Bironova práva, ale nemohou ho uznat, dokud se

68 HStA Dresden, f. 10026 – Geheimes Kabinett, *Acta des Prinzen Carls Königliche Hoheit Gelangung zum Herzogthum Curland und Aufenthalt in Mietau*, III, Loc. 2699/4, fol. 218 a 237.

69 Cit. dle: S. M. SOLOVJOV, *Istorija Rossii: s drevnejšich vremen*, XXV., s. 221. Bratrská konference byla shromáždění volených zástupců luteránských farností. V této době byli zástupci voleni pouze z řad šlechty.

70 I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 390.

71 Cit. dle: Ibidem, s. 391.

72 *Robert Keith to Mr. Grenville, St. Petersburg, August 20. 1762*, in: SIRIO, XII., číslo 13, s. 36; H. STRODS, *Kurljandskij vopros v XVIII veke*, s. 129.

v Mitavě bude zdržovat vévoda Karel. Kuronská šlechta se totiž odmítala podílet na svržení vévody, kterého jí samo Rusko předtím vnutilo.⁷³

Polský král August III. byl postupem ruské carevny pobouřen a chtěl svolat polský sejm, aby záležitost řešil. To se samozřejmě Kateřině II. vůbec nehodilo, a proto prostřednictvím knížete Fryderyka Michała Czartoryského, který byl přívržencem Ruska, donutila krále, aby se vzdal svých plánů. Karel nadále zůstával v Mitavě a odmítal vévodství opustit. August III. poslal synovi do Kuronska dva komisaře (vojvodu Konstantina Platera a kastelána Thadeuse Lipského). Ti dospěli k závěru, že další setrvání prince v Mitavě by nemělo smysl a přemluvili ho k odjezdu. Karel opustil Mitavu v dubnu 1763 a poté spěchal do Varšavy, kde chtěl polskou šlechtu prosit o pomoc. Do Kuronska už se nikdy nevrátil. O několik dní později publikoval prohlášení, v němž dokazoval nezákonnost Bironova návratu. Zároveň vyzval kuronskou šlechtu k dodržení již složené přísahy.⁷⁴

Také August III. se nehodlal jen tak vzdát a den po odjezdu svého syna z Mitavy vydal bez souhlasu polského sejmu reskript, ve kterém obvinil Birona z uchvácení kuronského vévodského stolce za pomoci cizí armády, prohlásil ho za uzurpátora a osvobodil kuronskou šlechtu od přísahy, kterou mu složila. Nicméně kuronští šlechtici si kvůli Karlovi netroufali riskovat, protože na hranicích stála čtyřicetitisícová ruská armáda. Karel však nezískal ani podporu polské šlechty. Nejen přívrženci Ruska, ale i mnozí další si nepřáli zostřovat vztahy s touto velmocí, jen aby podpořili zájmy saské dynastie.⁷⁵

Prvním evropským panovníkem, který uznal Ernsta Johanna Birona kuronským vévodou, byl pruský král Fridrich II. V dopise ze 17. května 1763 vyjádřil svou radost z jeho návratu a zároveň pozval Bironova syna Petra, aby navštívil pruský dvůr. Tímto krokem pruský král jasně vyjádřil svoji podporu carevně Kateřině II.⁷⁶

Dne 5. října 1763 August III. zemřel. Novým polským králem se v roce 1764 stal favorit ruské carevny Stanislav August Poniatowski, který vyjádřil Bironovi

73 I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 390–391.

74 HStA Dresden, f. 12527 – Fürstennachlass Friedrich Christian (1722–1763), *Schreiben des Prinzen Carl von Sachsen Herzogs von Curland an seinen Bruder den Kurprinzen Friedrich Christian von Sachsen*, č. 28, fol. 91; *Graf Mercy an Graf Kaunitz, Moskau, den 9-ten April 1763*, in: SIRIO, XLVI., číslo 170, s. 443; B. ŁOPACIŃSKI, *Charles de Saxe*, s. 25; B. BILBASSOW, *Die Vereinigung Kurlands mit Russland*, Baltische Monatschrift 42, 1895, s. 221–222; A. SERAPHIM, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, s. 626; H. STRODS, *Kurlandskij vopros v XVIII veke*, s. 132; K. STROHM, *Die Kurländische Frage*, s. 301.

75 I. V. KURUKIN, *Biron*, s. 391.

76 A. V. BERKIS, *The History of the Duchy of Courland*, s. 242.

svou podporu a udělil jemu i jeho synovi Kuronsko v léno. Přesto ještě nějakou dobu trvalo, než se Ernstu Johannovi podařilo jeho postavení upevnit.⁷⁷

Závěr

Ruská carevna Alžběta Petrovna pokračovala v politice svých předchůdců, kteří se v Kuronsku snažili posilovat ruský vliv, a v případě příhodných okolností plánovala připojit vévodství k ruskému impériu, protože mělo pro Rusko strategický význam. Alžběta Petrovna se nakonec musela svých plánů kvůli sedmileté válce vzdát. Potřebovala udržet spojenectví s polským králem a saským kurfiřtem Augustem III. Ten bojoval po boku Ruska a jeho spojenců proti Prusku. Podle našeho názoru měla carevna po skončení války v úmyslu ruský vliv v Kuronsku opět posílit, takže nebyť sedmileté války, princ Karel Saský by na kuronský vévodský stolec nikdy nenastoupil.

Na druhé straně mělo o Kuronsko zájem také Polsko, neboť vévodství bylo polským lénem, a proto bylo cílem polského krále Augusta III. tento vztah udržet a posílit zřetelně ustupující polský vliv na vévodství. Pro Augusta III. představovalo ovládnutí Kuronska posílení prestiže saské dynastie a zároveň první krok na cestě k získání dědičné polské koruny pro jeho potomky. Udržením Kuronska zároveň August III. naplňoval svůj další cíl, jímž bylo získání území, kterým by mohlo vládnout jeho početné potomstvo. Kuronská šlechta neměla žádné prostředky k prosazení vlastních zájmů, a proto proběhla výměna vévody bez větších problémů. Navíc část šlechty spolupracovala s Ruskem dobrovolně, poněvadž z toho pro ni plynuly jasné výhody: posílení moci a zisk dalšího majetku.

V době nástupu Karla Saského na kuronský vévodský stolec se Kuronsko nacházelo ve velmi tíživé ekonomické situaci, neboť přes jeho území několikrát prošla ruská vojska. Rusko zabralo vévodský majetek, přičemž jeho část rozdělilo mezi proruský orientované kuronské šlechtice a část si ponechalo ve vlastní správě. Karel hned na začátku musel řešit, jak jej získat zpět, aby měl alespoň nějaké soukromé pravidelné příjmy. Navíc musel řešit neustálé spory se šlechtou, která si během osmnáctiletého interregna zvykla, že ji ve vnitřní správě vévodství v podstatě nikdo neomezoval.

Po smrti Alžběty Petrovny nastoupil na ruský trůn její synovec Petr III. Jeho vláda však neměla na kuronské vévodství větší vliv. Petr nejprve uvažoval o restau-

⁷⁷ L. ARBUSOW, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, s. 252.

raci Bironů, později se rozhodl dosadit do Kuronska svého strýce Jiřího Ludvíka Holštýnsko-Gottorpského. Tím by ve vévodství došlo ke zvýšení dosud zanedbatelného pruského vlivu. Než však mohl Petr tyto plány uskutečnit, byl odstraněn z trůnu svou manželkou Kateřinou. Nová ruská carevna zvolila odlišnou strategii než její předchůdci. Uzavřela spojenectví s pruským králem Fridrichem II. a vzdala se nároků na Východní Prusko, aby získala jeho podporu v kuronské otázce. Stejně jako její manžel se rozhodla dosadit do Kuronska oddaného člověka hájícího její zájmy. Vybrala si cestu nejmenšího odporu a rozhodla se vrátit na kuronský vévodský stolec už jednou zvoleného vévodu Ernsta Johanna Birona. Její jednání podpořené vojenskou intervencí sice vyvolalo rozhořčení Polska a ani ruský spojenec Rakousko nebylo z takového postupu nadšeno, ale nemohlo si dovolit Rusku odporovat, protože bylo vyčerpáno sedmiletou válkou. Spor o Kuronsko ochladil polsko-ruské vztahy.

Karel na kuronský vévodský stolec dosedl jen proto, že měl podporu ruské carevny Alžběty Petrovny. Navzdory tomu, že byl poměrně schopný, nebylo v jeho silách udržet se na trůnu, jelikož sedmiletá válka podstatně změnila poměry v Evropě. Zatímco Alžběta Petrovna ještě musela brát ohledy na názory ostatních evropských velmocí, Kateřina II. už mohla jednat podle svého uvážení. Rusko již bylo dostatečně silné, aby dokázalo prosadit své plány bez podpory jiného státu. Pokus Karla Saského tak byl už od počátku odsouzen k nezdaru. Bironovým návratem do Kuronska začala pomalá přeměna vévodství z polského léna na ruskou gubernii. Jedna kapitola kuronských dějin se uzavřela.

SUMMARY

This article discusses the history of Courland in the years 1758–1763. Throughout the entire 18th century, the Duchy of Courland attracted the attention of Russia and Poland. Both of these states were attempting to gain as much influence as possible in the Duchy because it occupied an important strategic site on the Baltic Sea coast. The brief period of Charles of Saxony's rule in Courland represents an important turning point in the Russian-Polish rivalry because it was the last significant Polish attempt at maintaining its influence in this region. Charles of Saxony became the Duke of Courland only because he had gained the support of the Russian tsarina Elizabeth Petrovna. Although the tsarina had originally intended to annex the Duchy of Courland to Russia when circumstances might have favored such a move, her plans were thwarted by the outbreak of the Seven Years' War. Elizabeth Petrovna needed to maintain her alliances with the Polish king as well as with the Saxon prince August III., and therefore agreed to the accession of his son Charles to the Courland duchy. Throughout his rule, Charles had to face strong opposition from the aristocracy who were usurping his authority. The Duke also had to solve the very complicated economic situation that the duchy found itself in. Even though he was fairly capable and managed to stabilize Courland, he did not remain in power for long, because Russia emerged the victor from the long Polish-Russian rivalry and it had become so powerful that it no longer had to render consideration to neighboring states. The new Russian tsarina, Catherine II., decided to continue the policies of her predecessors, and installed a new duke, Ernst Johann Biron, in Courland. She expected that her new liegeman would be obedient to her because she had enabled him get into such a high position.

STUDIE

K tematickému zaměření divadelních her Kateřiny Veliké¹

ANEŽKA HREBIKOVÁ

Ústav světových dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze

FRANTIŠEK STELLNER

Ústav světových dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze

On the Topical Focus of the Theatrical Works of Catherine the Great

This study analyzes the theatrical oeuvre of the Russian empress Catherine II. from political, cultural and literary perspectives. Among other questions, it addresses what goals the monarch was pursuing with her writing, how she herself reflected on her works, where she drew inspiration from, what kinds of forms she selected, and – above all else – which themes she worked with. The authors work within the theoretical concept borrowed from cultural history of cultural transfer (interlinking of cultures) and reject the outdated theory of the Europeanization and modernization of Russian culture. Instead, they prefer the term “diffusion” in the sense of “dissemination of cultures”. They also agree with the main theses of the Tartu-Moscow Semiotic

1 Příspěvek vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě, podprogram Evropa a (versus) svět: Interkontinentální a vnitrokontinentální politické, ekonomické, sociální, kulturní a intelektuální transfery*. Za pomoc s heuristikou děkujeme M. Klementovi a P. Szobimu v Berlíně, L. Stellnerové ve Vídni a M. V. Kovaljovovi v Saratovu.

School, that on the basis of “culture transplant” a “dual culture” developed in the Russian Empire. The authors arrive at the conclusion that Catherine the Great did not rank among the best authors of theatrical works of her period, but she was able to gain an audience. At the same time, with this activity she also legitimized her rule and built a positive image for herself and for her empire abroad. Her significance for women’s emancipation also must not be neglected, because she was one of the first women in the Russian Empire to have her own works issued in print.

Key words: Russia, Catherine II., theater, tsarina’s theatrical works

Kateřina Veliká významným způsobem ovlivňovala nejen politické dějiny ruského impéria, ale též jeho kulturní vývoj. Byla jedinou osobou na ruském trůnu, která se věnovala literatuře a dramatu, a zařadila se mezi literárně nejproduktivnější evropské monarchy. V této studii analyzujeme její divadelní dílo z politického, kulturního a literárního hlediska, klademe si otázky, proč panovnice divadelní hry psala, jaké cíle sledovala, jak své dílo reflektovala, jaká témata zpracovávala, odkud čerpala inspiraci, jaké zvolila formy, do jaké míry její dílo propagovalo osvícenské ideály, koho ovlivnilo, zda napomohlo konstituování vlastní ruské literatury a jak je do dnešních dnů hodnoceno. Snažíme se o objektivní zasazení carevniny dramatické činnosti do kontextu její vlády, neboť v Rusku a Sovětském svazu byla z ideologických důvodů většinou ignorována či odsouzena jako nekvalitní. Zájem o carevnino dílo zčásti vzrostl až po rozpadu Sovětského svazu nejen v ruské, ale též v anglosaské a německé historiografii.²

Ve svých závěrech jsme vycházeli z teoretického konceptu kulturních dějin o kulturním transferu (propojování kultur), který předpokládá vzájemné kontakty mezi vyspělými a méně vyspělými oblastmi, přičemž se nejedná o splynutí dvou cizích kultur, nýbrž o porozumění cizí a proměnu i obohacení vlastní. Recepce kulturních hodnot, poznatků a zkušeností nechápeme jako pasivní osvojení, ale jako aktivní proces doprovázený výběrem, zlepšením a adaptací.³ Podle francouz-

2 V nedávné době vyšly anglicky její dvě komedie, stejně jako paměti a výběr z korespondence. *Catherine, Empress of Russia, Two Comedies by Catherine the Great, Empress of Russia: Oh, These Times! and The Siberian Shaman*, Lurana Donnels O'Malley (ed.), Amsterdam 1998; *The memoirs of Catherine the Great*, Mark Cruse – Hilde Hoogenboom (eds.), New York 2005.

3 Kulturní transfer analyzoval mj. Simon DIXON, *The Modernisation of Russia 1676–1825*, Cambridge 1999, 165–170; Marc RAEFF, *The Enlightenment in Russia and Russian Thought in the Enlightenment*, in: John G. Garrard (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 26;

ského historika Michela Espagneho se „pod pojmem kulturní transfer rozumí přijímání kulturních hodnot z výchozího kontextu v nové souvislosti“,⁴ zatímco lipský profesor Matthias Middell zdůraznil, že kulturní transfer předpokládá srovnatelné sledování a hodnocení ve vztahových sítích mezi aktéry různých kulturních kontextů.⁵

V metodologii zároveň odmítáme překonané teorie o evropeizaci a modernizaci ruské kultury. Podobně jako současná ruská historiografie upřednostňuje výklad, že ruská kultura byla „talentovanou žákyní evropských novinek“, což jí v 19. století umožnilo vytvořit osobitou národní kulturu.⁶ S tím podle nás koreluje příhodný termín „difuze“ ve smyslu „prolínání kultur“, který razí současná historička Jelena Veniaminovna Aleksejeva. Rusko podle ní dosáhlo statusu velmoci, rozvíjelo evropskou kulturu a postupně ji též obohacovalo.⁷ Ztotožňujeme se i s hlavními tezemi tartusko-moskevské semiotické školy, že na základě „transplantace kultury“ vznikla v carské říši „dvojí kultura“, a že ochotné přijímání cizího ztěžovalo definici kultury vlastní.⁸ Stejně tak souhlasíme s analogiemi odbornice na dějiny moskevské univerzity Iriny Pavlovny Kulakovové, že „urychlená evropeizace měla za následek inovativní kulturní typ, který byl naroubován na tradiční kulturu. V důsledku toho nabyla kulturní recepce formy komplexního (a v mnoha případech mučivého) procesu asimilace nových norem a praktik, který trval více než století“.⁹ V Rusku 18. století vznikla nová světská „evropeizovaná“ kultura, jejímž no-

Irina Nikolajevna LAGUTINA, *Rossija i Germanija na perekrestke kultur. Kulturnyj transfer v sisteme rusko-nemeckich literaturnych vzaimodejstvij konca XVIII – pervoj treťi XX veka*, Moskva 2008, s. 8–11.

- 4 Michel ESPAGNE, *Kulturtransfer im slavischen Sprachraum*, in: Siegfried Ulbrecht – Helena Ulbrechtová (eds.), *Die Ost-West-Problematik in den europäischen Kulturen und Literaturen. Ausgewählte Aspekte. Problematika Východ – Západ v evropských kulturách a literaturách. Vybrané aspekty*, Praha 2009, s. 77.
- 5 Matthias MIDDELL, *Kulturtransfer und Vergleich*, Leipzig 2000. K literární interpretaci, analýze a recepci srov. Josef HRBÁČEK, *Recepce textu, jeho analýza a interpretace*, Naše řeč 88, 2005, č. 1, s. 1–8.
- 6 I. A. MONASTYRSKAJA, *F. V. I. Šelling i nemeckije romantiki v Rossiji (konec XVIII – pervaja polovina XIX v.)*, in: Galina Ivanovna Smagina (ed.), *Nemcy v Rossiji: rossijsko-nemeckij dialog. Sbornik statej*, Sankt-Peterburg 2001, s. 220.
- 7 Jelena Veniaminovna ALEKSEJEVA, *Diffuzija jevropskich innovacij v Rossiji (XVIII – načalo XX v.)*, Moskva 2007, s. 132–133.
- 8 Jurij Michajlovič LOTMAN, *Istorija i tipologija ruskoj kultury*, Sankt-Peterburg 2002, s. 75.
- 9 Irina Pavlovna KULAKOVA, *Russia's „Enlightened Nobility“. Forms of Everyday Cultural Self-Presentation (Eighteenth and Early Nineteenth Centuries)*, *Russian Studies in History* 48, 2010, č. 3, s. 63–64.

sítem byla nepočtená elita, zatímco zbytek obyvatelstva zůstával negramotný.¹⁰ Domácí kořeny ruské literatury upřednostnil též český slavista Ivo Pospíšil: „V ruském 18. století [...] dochází k vplývání ruského středověku do novověku, za fasádou vnější imitace evropských směrů a stylů se niterně ukládají renesanční paradigmaty; z toho důvodu je tzv. literatura 18. století uměle, konvenčně utvořeným pojmem, tranzitivním pásmem [...] stará a nová literatura nevytvářejí následnost, posloupnost, ale jdou paralelně.“¹¹

Analýza se opírá v prvé řadě o práci s prameny osobní povahy, při níž jsme ocenili ruské edice děl Kateřiny II. z předrevoluční éry. Využili jsme především první úplnou několikavazkovou kritickou edici významného literárního historika Alexandra Nikolajeviče Pypina, který ji na počátku 20. století sestavil na základě studia carevniných rukopisů a původních edic.¹² Některé informace jsme čerpali z carevniny korespondence s tehdejšími spisovateli a politiky vydané především v cenné monumentální edici *Sbornik imperatorskago ruskago istoričeskago občestva*.¹³ Zajímavé, i když kusé informace o kulturních událostech na dvoře, včetně uvedení carevniných her, lze nalézt v deníku jejího sekretáře Alexandra Vasiljeviče Chrapovického.¹⁴ V rámci pramenů francouzské provenience je možné vedle zpráv diplomatů zmínit zápisky diplomatů, Marii Daniela Bourrée barona de Corberona, Charlese François-Philibert Massona či hraběte Louis-Philippe de Ségura¹⁵, přinášející poměrně zasvěcené informace o ruské kultuře.¹⁶ Dílčí údaje jsme našli i v pamětech a korespondenci dalších současníků jako byli známí osvícenci Fridrich Melchior baron von Grimm a kněžna Jekatěrina Romanovna Daškovová.

10 Aleksandr Borisovič KAMENSKIJ, *Rossijskaja imperija v XVIII veke: tradicii i modernizacija*, Moskva 1999, s. 132–133.

11 Ivo POSPÍŠIL, *Kořeny ruského románu v 18. století. (Ke koncepci V. V. Šipovského a dalších)*, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity X., Řada literárněvědné slavistiky = Slavica litteraria 52, 2003, č. X6, s. 88.

12 *Sočinenija imperatricy Jekateriny II na osnovanii podlinnych rukopisej, I.–XII.*, Aleksandr Nikola-jevič Pypin (ed.), Sankt-Peterburg 1901–1907. Mezi starší, neúplné edice patří např.: *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II.*, Aleksandr Filippovič Smirdin (ed.), Sankt-Peterburg 1849–1850; *Sočinenija Imperatricy Jekateriny II. Proizvedenija literaturnyja*, Arsenij Ivanovič Vvedenskij (ed.), Sankt-Peterburg 1893.

13 *Sbornik imperatorskago ruskago istoričeskago občestva, I.–CXLVIII.* (SIRIO), S. Peterburg/Petrograd 1871–1916.

14 *Dnevnik A. V. Chrapovickago 1782–1793*, Nikolaj Platonovič Barsukov (ed.), Sankt-Peterburg 1874.

15 Louis-Philippe comte de SÉGUR, *Mémoires ou souvenirs et anecdotes, III.*, Bruxelles 1827.

16 *Un diplomate français à la cour de Catherine II. (1775–1780): Journal intime du chevalier de Corberon chargé d'affaires de France en Russie I., II.*, Léon Honoré Labande (ed.), Paris 1901.

Co se týče odborné literatury, významným zdrojem informací a inspirace nám byly studie americké divadelní historičky, profesorky na University of Hawai'i at Manoa, Lurany Donnels O'Malleyové.¹⁷ Při hodnocení Kateřinina dramatického díla využila feministický přístup, přičemž se snažila mj. zdůvodnit, proč se carevna často skrývala za anonymního autora. Navázala mj. na erudovaného znalce kateřinského divadla, amerického profesora Ernesta J. Simmonse, který se věnoval carevniině dramatickému dílu z pohledu využívání anglických vzorů,¹⁸ a na britsko-amerického slavistu Davida J. Welshe, jenž analyzoval ruskou komedii přelomu 18. a 19. století a srovnal carevnino dílo s ostatními ruskými dramatiky.

Z francouzských vědců věnujících se ruskému divadlu je nutné jmenovat ze starší generace slavistů Charlese Hyarta,¹⁹ Alberta Lortholaryho, z meziválečné generace lyonského profesora Julese Patouilleta a příslušníka mladé generace Alexeie Evstratova²⁰, působícího na Sorbonně u čelné znalkyně alžbětinského Ruska, profesorky Francine-Dominique Liechtenhanové. Velmi jsme ocenili skvělou historicko-literární analýzu carevniiných dramat italské profesorky Giovanny Moracciové²¹ a z německé historiografie principiální monografii mohučského historika Clause Scharfa o carevně, Německu a Němcích,²² dále studii jeho žákyně Heike M. E. An-

17 Lurana Donnels O'MALLEY, "How Great Was Catherine?": Checkpoints at the Border of Russian Theatre, *Slavic and East European Journal* 43, 1999, č. 1, s. 33–48; Eadem, *The Dramatic Works of Catherine the Great: Theatre and Politics in Eighteenth-Century Russia*, Aldershot 2006; Eadem, *Catherine the Great's "Rage aux Proverbes"*, in: Roger Bartlett – Gabriela Lehmann-Carli (eds.), *Eighteenth-Century Russia. Society, Culture, Economy (Papers from the VII International Conference of the Study Group on Eighteenth-Century Russia, Wittenberg 2004)*, Berlin 2007, s. 91–101; Eadem, *Fools in Mirror in Catherine the Great's Iminiani Gospozhi Vorchalkinoi*, *Canadian-American Slavic Studies* 34, 2000, č. 4, s. 409–426; Eadem, *Masks of the empress: Polyphony of personae in Catherine the Great's Ob, These Times!*, *Comparative Drama* 31, 1997, č. 1, s. 65–85.

18 Ernest J. SIMMONS, *English Literature and Culture in Russia (1553–1840)*, New York 1964; Idem, *Catherine the Great and Shakespeare*, *Publications of Modern Language Association of America* 47, 1932, č. 3, s. 790–806.

19 Charles HYART, *Le Théâtre de l'Hermitage et Catherine II*, *Revue de Littérature Comparée* 61, 1987, č. 1, s. 81–103.

20 Alexei EVSTRATOV, *Ad Urbanitatem informare: la langue et l'éducation dans les comedies de Catherine II (exemple de "O Temps!")*, Paris 2010; Idem, *Le style comique de Fonvizin: la poetique des personnages dans le Brigadier*, Lyon 2009.

21 Giovanna MORACCI, *Performing History: Catherine II's Historical Dramas*, in: R. Bartlett – G. Lehmann Carli (eds.), *Eighteenth-Century Russia*, s. 121–130.

22 Claus SCHARF, *Katharina II., Deutschland und die Deutschen*, Mainz 1996.

dreeové o recepci vlády a díla Kateřiny II. v dobovém německém tisku.²³ Modernizaci Ruska a vlivu německých her na ruské divadlo se inspirativně věnovala profesorka kielské univerzity Annelore Engel-Braunschmidtová, zatímco historik a slavista, profesor na Postupimské univerzitě, Frank Göpfert velice vydařeně zařadil carevnino dílo do kontextu vývoje ruské a německé literatury.²⁴ Rakousko-německá historička Hedwig Fleischhackerová vydala na sklonku své kariéry v roce 1978 komentovaný výběr z carevnina díla, aniž však zásadním způsobem přispěla k vědeckému diskursu.²⁵

Z ruských předrevolučních odborníků musíme zmínit Vjačeslava Michajloviče Bogoljubova, který komparoval carevnino dílo s ostatními ruskými literáty. Sovětská marxistická historiografie přispěla k dané problematice pouze okrajově a zcela tendenčním způsobem. Odmítla přiznat carevnu dílu jakékoliv místo v dějinách národní literatury, většinou ji jako autorku zmiňovala²⁶ pouze okrajově a psala výhradně o jejím zpátečnictví a neumětelství. Kupříkladu literární vědec působící v Leningradě a oběť „boje proti kosmopolitům“ – Grigorij Aleksandrovič Gukovskij sice podrobně popsal Kateřinina díla, ale vesměs jí upíral literární nadání, zpochybnil její spisovatelský talent a její hry označil za umělecky nehodnotné.²⁷ Člen-korespondent sovětské akademie věd Pavel Naumovič Berkov tvrdil, že její umělecky slabá díla byla před revolucí přeceňována a byl jim připisován „pokrokový“ vliv, ačkoliv byla „reakční“. Podle něj její dramatická díla „nic nového či originálního“ nepřinesla.²⁸

Hlavní sovětsští znalci dospěli ke zkreslenému hodnocení, když téměř jakoukoliv činnost údajně pokrytecké a bezohledné feudální utiskovatelky Kateřiny II. odsoudili jako reakční či když se při analýze literatury 18. století soustředili na „po-

23 Heike M. E. ANDREE, *Katharina II. im Spiegel der deutschen Zeitschriftenpublizistik des 18. Jahrhunderts*, Hamburg 2003.

24 Frank GÖPFERT, *Dichterinnen und Schriftstellerinnen in Russland von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Eine Problemskizze*, München 1992; Idem, *Die Schriftstellerin Katharina II. und die Übersetzungen ihres literarischen Werkes ins Deutsche bis 1796*, in: Michail Fajnshtejn – Frank Göpfert (eds.), *Katharina II. Eine russische Schriftstellerin*, Wilhelmshorst 1996, s. 141–162; Idem, *O rannich nemeckich perevodach proizvedenij Jekateriny II.*, in: Tatjana Vladimirovna Artemjeva – Michail Igorevič Mikešin (eds.), *Meždunarodnaja konferencija „Jekaterina Velikaja: epocha rossijskoj istorii“*: Tezisy dokladov, Sankt-Peterburg, 26–29 avgusta 1996 g., II., Sankt-Peterburg 1996, s. 125–127.

25 Hedwig FLEISCHHACKER, *Mit Feder und Zepher. Katharina II. als Autorin*, Stuttgart 1978.

26 Např. *Studien zur Geschichte der russischen Literatur des 18. Jahrhunderts*, Helmut Grasshoff – Ulf Lehmann (eds.), Berlin 1963.

27 Grigorij Aleksandrovič GUKOVSKIJ, *Russkaja literatura XVIII veka*, Moskva 1999, s. 249.

28 Pavel Naumovič BERKOV, *Istorija russkoj komedii XVIII v.*, Leningrad 1977, s. 134, 152.

krokového nesmiřitelného revolucionáře“ Alexandra Nikolajeviče Radiščeva,²⁹ k němuž se usilovně snažili přirovnat spisovatele a žurnalistu Nikolaje Ivanoviče Novikova. Nejen že ignorovali carevnino literární dílo, ale z ideologických důvodů popírali participaci zmíněných „pokrokových“ literátů na dvorském životě, včetně oslavování panovnice.³⁰ Jakmile v divadelním díle 18. století neidentifikovali protinevolnický osten, odsoudili ho jako reakční.

Při zohlednění kulturních a politických okolností jsme ze studií z doby po zániku SSSR a východního bloku navázali na ruské historiky Nikolaje Ivanoviče Pavlenka,³¹ Aleksandra Sergejeviče Mylnikova, Olgu Igorevnu Jelisejevovou či erudované německé znalce kateřinské éry Ericha Donnerta³² a Reinharda Lauera. Rozbor carevniny tvorby z hlediska vytváření politického diskursu a kateřinského mýtu publikoval ruský historik, jazykovědec a kulturolog starší generace Viktor Markovič Živov.³³ Česká historiografie ani literární věda se s výjimkou autorů této studie³⁴ dosud carevně jako spisovatelce a dramatičce nevěnovaly.

Kateřina II. se s ruskou literaturou seznámila ve 40. letech 18. století a vlastní klíčová díla napsala v 70. letech 18. století. Ruská literatura se v té době teprve konstituovala, vstřebávala a adaptovala podněty z mnoha zemí. V kulturním transferu sehrála významnou roli francouzská, italská a německá kultura. Zásadní vliv na konstituování moderního ruského divadla z nich měla nepochybně francouzská dramatika.³⁵ Tvzení, že „Molière našel svou druhou vlast v Rusku“, se opírá o mno-

29 Allen McCONNELL, *The Empress and Her Protégé: Catherine II and Radischev*, *The Journal of Modern History* 36, 1964, č. 1, s. 26–27; k Radiščevovi bez ideových zkreslení srov. Radomír VLČEK, *K vývoji ruské revolučně demokratické historiografie. Od Radiščeva po Černyševského*, in: *Slovanské historické studie* 18, 1992, s. 94–122.

30 Kromě Gukovského a Berkova ještě např. Dmitrij Dmitrijevič BLAGOJ, *Istorija russkoj literatury XVIII veka. Učebnik dlja gos. universitetov i pedagogičeskich institutov*, Moskva 1955; Jurij Vladimirovič STENNIK, *Russkaja satira XVIII veka*, Leningrad 1985.

31 Nikolaj Ivanovič PAVLENKO, *Jekaterina Velikaja*, Moskva 1999.

32 Erich DONNERT, *Katharina II. die Grosse und ihre Zeit. Russland im Zeitalter der Aufklärung*, Leipzig 2004.

33 Viktor Markovič ŽIVOV, „Vsjakaja vsjačina“ i sozdanie Jekaterinskogo političeskogo diskursa, in: R. Bartlett – G. Lehmann-Carli (eds.), *Eighteenth-Century Russia*, s. 251–265.

34 František STELLNER, *Středoevropský vliv na školské reformy Kateřiny Veliké*, *Slovanský přehled* 97, 2011, č. 3–4, s. 409–424; Idem, *Rusko a střední Evropa v 18. století, II. díl: Vliv střední Evropy na proměnu ruské společnosti*, Praha 2012; Anežka HREBIKOVÁ, *Intelektuálové na dvoře Kateřiny II. Veliké* (bakalářská práce), Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2013.

35 David J. WELSH, *Russian Comedy 1765–1823*, The Hague, Paris 1966, s. 16–18, 62–63, 98–102; Reinhard LAUER, *Geschichte der russischen Literatur. Von 1700 bis zur Gegenwart*, München 2000, s. 45–48; Grégoire LOZINSKIJ, *Le prince Antioche Cantemir, poète français*, *Revue des études slaves* 5, 1925, č. 3–4, s. 238–243; Gerhard GIESEMANN, *Die Strukturierung*

ho překladů a adaptací jeho her.³⁶ Prvnímu významnému ruskému divadelnímu autorovi Alexandru Petroviči Sumarokovovi, jenž adaptoval mnoho francouzských děl, se dokonce přezdívalo „ruský Racine“.³⁷

V tomto kontextu nelze pominout zásadní vliv německé kultury na prvního ruského národního básníka Michaila Vasiljeviče Lomonosova, který se zasloužil o vznik moderního spisovného jazyka. Stejně jako Alexandr Nikolajevič Radiščev studoval v německých zemích, kde se oba seznámili s tamější literární tvorbou, takže v jejich dílech najdeme jasné analogie s tvorbou německých literátů.³⁸ Další osobností, která ve druhé polovině 18. století přispěla k rozmachu ruské literatury a u níž se střetával vliv francouzské i německé literatury, byla carevna Kateřina II., rozená anhaltsko-zerbtská princezna. Zaměřila se obzvláště na divadelní hry, jichž napsala třiadvacet, z toho jedenáct komedií a sedm oper, sedm her nestačila dokončit.³⁹

Carevna napsala většinu svých her rusky. To vedlo jednoho obdivovatele k nadšenému konstatování, „že mezi žijícími znám výhradně jediného člověka, který se v Rusku nenarodil, ale může vystupovat jako ruský spisovatel, a to jste Vy“.⁴⁰ Sovětská odborníci došli k diametrálně odlišnému závěru a tvrdili, že když se narodila jako Němka a dostalo se jí francouzské výchovy, nebyla proto schopna psát literární texty v ruštině, čímž zpochybnili její autorství. Opírali se např. o fakt, že v časopisu *Živopisec* vyšel její článek, který obsahoval gramatické chyby.⁴¹ Během stalinistické éry Gukovskij napsal, že carevna „se nenaučila rusky“, jeho žák Georgij Pantelejmonovič Makogonenko poznamenal, že její „chabé znalosti ruštiny byly

der russischen literarischen Romanze im 18. Jahrhundert, Köln – Wien 1985, s. 64–86; Carolyn WILBERGER, *Eighteenth-Century French Scholarship on Russian Literature*, *Eighteenth-Century Studies* 5, 1972, č. 4, s. 523–524.

36 D. J. WELSH, *Russian Comedy*, s. 99.

37 E. J. SIMMONS, *Catherine the Great and Shakespeare*, s. 791.

38 Klaus STÄDTKE, *Francuzskie i nemeckie istočniki ponjatija „individualnost“ v russkoj literature konca XVIII v.*, in: Sergej Jakovlevič Karp (ed.), *Russkie i nemcy v XVIII veke: Vstreča kultur*, Moskva 2000, s. 269–286.

39 Emmanuel WAEGEMANS, *Russkaja literatura ot Petra Velikogo do našich dnej*, Moskva 2002, s. 45; N. I. PAVLENKO, *Jekaterina*, s. 207–208; G. A. GUKOVSKIJ, *Russkaja literatura*, s. 249–251; Vladimir Ivanovič MORJAKOV, *Russkoje prosvetitelstvo vtoroj poloviny XVIII veka. Iz istorii obščestvenno-političeskoj mysli Rossii*, Moskva 1994, s. 93–98.

40 H. M. E. ANDREE, *Katharina*, s. 386; srov. David M. GRIFFITHS, *Catherine II: The Republican Empress*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 21, 1973, č. 3, s. 333.

41 *Živopisec*, část 1, list 7; *Satiričeskije žurnaly N. I. Novikova: Truten 1769–1770: Pustomelja 1770: Živopisec 1772–1773: Košeľek 1774*, Pavel Naumovič Berkov (ed.), Moskva – Leningrad 1951, s. 302.

dobře známé“, a profesor Moskevské univerzity Aleksandr Vasiljevič Zapadov označil její znalost ruštiny za „zcela nedostatečnou“.⁴²

Tito historici často poukazovali na vyjádření carevnina současníka Novikova,⁴³ který napsal: „[...] je neschopna vyjádřit se v ruštině a nedokáže zcela porozumět ruskému textu.“⁴⁴ Marxisté bohužel již nedodali, že týž literát napsal velmi pozitivní kritiku první Kateřininy hry. Oslovoval v ní sice anonymního autora, ale velmi dobře věděl, že se jedná o panovnici: „Můj pane, netuším, kdo jste, pouze vím, že za své dílo si zasloužíte poctu a veškeré uznání [...] jako první jste s takovým uměním a duchaplností přiměl sympaticky a zábavně zabývat se jízlivostí satiry, jste první, kdo s takovou chvályhodnou smělostí zaútočil na neřesti vládnoucí v Rusku [...] Pokračujte, můj pane, k slávě Ruska, ke cti svého jména i k veliké radosti svých rozumných krajanů, pokračujte proslavit se svými díly: Vaše pero je hodno rovnat se Molièrovu.“⁴⁵

Sovětské historici ignorovali skutečnost, že Kateřinino ústní vyjadřování v ruštině bylo zcela uspokojivé, a to včetně častého používání idiomů a rčení. Ihned po svém příjezdu do nové vlasti se totiž začala horlivě učit ruskému jazyku. Musela přitom překonávat nejednu překážku, neboť v té době se ruský moderní pravopis a gramatika teprve konstituovaly⁴⁶ a život u dvora nepřál systematické výuce. Svoji nedostatečnou znalost pravopisu nikdy nezastírala. Například svého sekretáře vyzvala: „nesměj se mi kvůli mému pravopisu, [...] nikdy se mi jej nepodařilo zcela naučit [...] mohla jsem se učit rusky pouze z knih a bez učitele.“⁴⁷

42 G. A. GUKOVSKIJ, *Russkaja literatura*, s. 287; Georgij Pantelejmonovič MAKOGONENKO, *Nikolaj Novikov i russkoje prosveščenie XVIII veka*, Moskva 1952, s. 130; Aleksandr Vasiljevič ZAPADOV, *Russkaja žurnalistika XVIII veka*, Moskva 1964, s. 81.

43 Stále nejlepší studie: Vjačeslav Michajlovič BOGOLJUBOV, *N. I. Novikov i jeho vremja*, Moskva 1916; Gareth W. JONES, *Nikolaj Novikov. Enlightener of Russia*, Cambridge 1984. Z marxistického hlediska se daným tématem nejobširněji zabýval: Georgij Pantelejmonovič MAKOGONENKO, *Nikolaj Novikov i russkoje prosveščenie XVIII veka*, Moskva 1952.

44 *Truten*, 16./27. 6. 1769, list 8; *Satiričeskije žurnaly*, P. N. Berkov (ed.), s. 68.

45 *Neizvestnomu g. sočinitelju komedii „O Vremja“*, 12./23. 4. 1772, 1. část, list 1; *Satiričeskije žurnaly*, P. N. Berkov (ed.), s. 283; též: Vsevolod Fedorovič SOLNCEV, *Charakternyja čerty sovremennago obščestva v komediach Jekateriny II: O vremja! Imeniny g-ži Vorchalkinoj, Prednjaja žatnogo bojariny, G-ža Vestnikova a semje i vyvedenie v nich tipy*, in: Vasilij Ivanovič Pokrovskij (ed.), *Jekaterina II: jeja žizn i sočinenija: sbornik istoriko-literaturnych statej*, Moskva 1910, s. 120; srov. Jules PATOUILLET, *Molière et sa fortune en Russie*, *Revue des études slaves* 2, 1922, č. 3, s. 272–302.

46 L. D. O'MALLEY, „How Great was Catherine?“, s. 35.

47 Adrian Moisejevič GRIBOVSKIJ, *Zapiski o imperatrice Jekaterine Velikoj polkovnika, sostojavšago pri eja osobe stats-sekretarem Adriana Moisejeviča Gribovskago*, Moskva 1864, s. 25–26. Srov. Aleksandr Dmitrijevič IVINSKIJ, *Literaturnaja politika Jekateriny II. Žurnal „Sobesednik ljubitelej rossijskogo slova“*, Moskva 2011, s. 86.

Editor jejího literárního díla Pypin došel na základě podrobného zkoumání rukopisů k přesvědčivému závěru, že panovnice sice nedokázala v ruštině bezchybně psát, ale zcela bez pochybností byla autorkou svých her. Uvedl, že „mluvila spíše nespisovnou ruštinou“ a že „nevěnovala pozornost pravopisu, své rukopisy dávala před vytištěním k opravě svým tajemníkům“. ⁴⁸ Jeho názory potvrzuje i carevnina korespondence, kde se o psaní her detailně zmiňuje. ⁴⁹

Carevna vytvářela svá díla v ruštině s nemalou pomocí literárně nadaných asistentů, kteří opravovali pravopis, vylepšovali styl a mluvu postav z lidu upravovali na dialekty. Jednalo se o státního tajemníka, senátora, ředitele dvorských divadel a vrchního hofmistra Ivana Perfileviče Jelagina. ⁵⁰ Pro analýzu jejího díla je ale důležitější jeho nástupce ve funkci státního tajemníka – Alexandr Vasiljevič Chrapovickij, neboť si vedl deník, v němž se detailně zmiňoval o přepisování, úpravě a přípravě carevniných děl pro tisk. ⁵¹ Jsme toho názoru, že ačkoliv carevna projevovala zájem o kvalitní výuku ruštiny, nebylo jí s ohledem na tehdejší podmínky umožněno získat adekvátní jazykovou průpravu pro to, aby svá díla mohla zveřejnit zcela sama. Nesouhlasíme však s marxistickým pojetím, které Chrapovickému přisuzovalo větší zásluhy, než ve skutečnosti měl. ⁵²

Zásadní otázkou pro nás je, proč se Kateřina II. věnovala literatuře a dramatu. Sama o tom napsala: „Ptáte se mě, proč píši tolik komedií [...] Za prvé, protože mě to baví, za druhé, jelikož bych chtěla obnovit národní divadlo, které bylo zavrženo pro nedostatek nových her, a za třetí, jelikož je dobré dát za vyučenou vizionářům, kteří začínají být poměrně arogantní.“ ⁵³ Nejdříve se budeme zabývat analýzou důvodů, které uvedla.

48 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), 1901, XLVI. Srov. Michael von HERZEN, *Catherine II-Editor of Vsiakaia Vsiachina? A Reappraisal*, Russian Review 38, 1979, č. 3, s. 294.

49 Lurana Donnels O'MALLEY, *The Monarch and the Mystic: Catherine the Great's Strategy of Audience Enlightenment in The Siberian Shaman*, The Slavic and East European Journal 41, 1997, č. 2, s. 239, pozn. 2.

50 Alina CHERNOVA, *Mémoires und Mon Histoire. Zarin Katharina die Große und Fürstin Katharina R. Daschkowa in ihren Autobiographien*, Berlin 2007, s. 51. Byl pro svůj blízký vztah ke Kateřině v době před jejím převzetím vlády poslán do vyhnanství. *Katharina II. in ihren Memoiren*, Erich Boehme (ed.), Leipzig 1916, s. 375–376.

51 *Dnevnik*, N. P. Barsukov (ed.), s. 14–20. Srov. Ch. HYART, *Le Théâtre*, s. 86; Isabel de MADARIAGA, *Rossija v epochu Jekateriny Velikoj = Russia in the Age of Catherine the Great*, Moskva 2002, s. 522–523.

52 Vsevolod Nikolajevič VSEVOLODSKIJ-GERNGROSS, *Russkij teatr vtoroj poloviny XVIII veka*, Moskva 1960, s. 292.

53 Kateřina II. F. M. baronu von Grimmovi, 3./14. 4. 1785, SIRIO, XXIII., *Pisma imperatricy Jekateriny II. k Grimmu (1774–1796)*, S. Peterburg, 1878, s. 328.

1) Carevna nikdy neskrývala, že psaní považuje za zálibu. Většinu dne jednávala státní záležitosti, k nimž vedle vyřizování akt a zasedání v mnoha grémiích patřily i přehlídky, slavnosti, plesy, večerní recepce, kulturní akce nebo hra v karty se členy dvorské společnosti a zahraničními diplomaty, ale ráno od páté do deváté hodiny a polední pauzu si vyčlenila jako „volný čas“.⁵⁴ Byla do značné míry grafomanka, nedokázala si představit jediný den bez psaní. Její literární činnost a korespondence svědčí o „neuhasitelné žízni po kultuře“.⁵⁵ Kněžně Kateřině R. Daškovové otevřeně vyprávěla, že ji psaní komedií naplňuje uspokojením a neobyčejně ji baví.⁵⁶

Imperátorka na rozdíl od pruského krále Fridricha Velikého (1740–1786), jenž byl rovněž literárně činný,⁵⁷ svou literární produkci nepřeceňovala: „Považuji veškerá svá díla za hlouposti. Těší mě experimentovat v nejrůznějších žánrech, ale zdá se mi, že vše, co jsem napsala, je průměrné, a tak tomu nepřipisuji důležitost, než jako prostředku k rozptýlení.“⁵⁸ Jindy uvedla: „Píši pro svou vlastní zábavu, a pokud budou má dílka úspěšná a přinesou potěšení myslícím lidem, bude to pro mě odměnou. Kdybych se však naopak doslechla, že nejsou nikterak zábavná, nesnášeje zahálčivost, neomezovala bych se v psaní, avšak již bych nic nezveřejňovala.“⁵⁹

2) Carevna jako druhý důvod uvedla snahu pomoci rozvoji ruského divadla. Souhlasíme s tím, že v rámci kulturního transferu přebírala ze zahraničních vzorů kvalitní a užitečné prvky, aby se jimi následně inspirovala a psala ruské hry. Chtěla dokázat, že Rusové mají vlastní drama, jsou rovnocenní jiným národům a zaslouží si pozornost evropských osvícenců. O'Malleyová zdůraznila, že tvořila opery „za účelem ukázat legitimnost Ruska a glorifikace jeho kultury“.⁶⁰ Podle Scharfa jí nešlo při adaptaci německých předloh „o německou literaturu, nýbrž o impuls pro rozvoj ruské“.⁶¹ Přitom znala a podporovala i rozvíjející se německou literaturu,

54 C. SCHARF, *Katharina*, s. 184.

55 Cit. dle: Katia DIANINA, *Art and Authority: The Hermitage of Catherine the Great*, Russian Review 63, 2004, č. 4, s. 632.

56 *Zapiski knjaginy Daškovoj*, Nikolaj Dimitrijevič Čečulin (ed.), Sankt-Peterburg 1907, s. 219.

57 František STELLNER, *Fridrich Veliký. Cesta Pruska k velmocenskému postavení*, Praha 1998, s. 86–87.

58 Cit. dle: Simon KARLINSKY, *Russian Drama from Its Beginnings to the Age of Pushkin*, Berkeley 1986, s. 90.

59 Živopisec, r. 1772, 1. část, list 7; *Satiričeskije žurnaly*, P. N. Berkov (ed.), s. 302. Těž: L. D. O'MALLEY, *Mask of the Empress*, s. 70.

60 Eadem, *The Dramatic Works*, s. 204.

61 C. SCHARF, *Katharina*, s. 184.

čímž se rovněž zásadně lišila od pruského krále⁶² i dalších středoevropských panovníků.

3) Jako třetí příčinu vlastní literární činnosti uvedla carevna nutnost „dát za vyučenou vizionářům“. ⁶³ Tento důvod sovětští historici označili za její primární motivaci. Podle Berkova psala s cílem útočit na politické a literární protivníky a ovlivnit veřejné mínění. Nešlo jí prý při psaní o uměleckou kvalitu a dodržování všech pravidel dané literární formy, ale o politickou polemiku.⁶⁴

4) Další motivace k psaní her souvisela s carevniným úsilím o vzdělání a kultivaci ruské společnosti. Své cíle popsala takto: „Divadlo je národní školou [...] a já jsem v ní učitelem.“⁶⁵ Domnívala se, že to, co se žáci v této „škole“ naučili, je mělo vést k lepšímu životu, který bude ctnostný a užitečný pro stát.⁶⁶ Nikoliv náhodou nechala na oponu divadla v Ermitáži umístit slova: „Ridendo castigat mores.“⁶⁷ Andreeová měla pravdu, když o carevnině první hře uvedla, že se z ní „stala platforma její reformní legislativy, literární pokus pokárat šlechtickou zvlí nebo alespoň poukázat na nouzi nevolníků, a pedagogický diskurs ve formě obhajoby vzdělání“.⁶⁸ Podobně se vyjádřil britský historik Orlando Figes: „Šablonu ruského divadla vytvořila Kateřina [...] jako první prosazovala osvícenský ideál divadla coby školy veřejných mravů a vnímavosti.“⁶⁹

5) K důvodům, které uvedla sama Kateřina II., považujeme za nutné přidat ještě další. Především se domníváme, že její tvorba byla součástí cíleného vytváření obrazu osvěcené panovnice. Proto o své tvorbě korespondovala s řadou osvícenců,

62 Fridrich II. byl známý tím, že německou literaturu značně podceňoval a preferoval francouzskou kulturu. Helmuth FECHNER, *Friedrich der Grosse und die deutsche Literatur*, Braunschweig 1968; F. STELLNER, *Friedrich Veliký*, s. 380–382; Riccardo MORELLO, *Der Feind der deutschen Sprache. Über Friedrichs Essay „De la littérature allemande“*, in: Bernd Sösemann (ed.), *Friedrich der Große in Europa: Geschichte einer wechselvollen Beziehung*, I., Stuttgart 2012, s. 152–158.

63 Kateřina II. F. M. baronu von Grimmovi, 3./14. 4. 1785, SIRIO, XXIII., s. 328.

64 P. N. BERKOV, *Istorija*, s. 134, 146.

65 Cit. dle: L. D. O'MALLEY, „How Great Was Catherine?“, s. 34. O stavu divadla za její vlády: K. DIANINA, *Art*, s. 642; Gerhard GIESEMANN, *Kotzebue in Rußland. Materialien zu einer Wirkungsgeschichte*, Frankfurt am Main 1971, s. 23–24; Valentina Ivanovna FILATOVA, *Meščanskije tragedii G. E. Lessinga v Rossii XVIII v. „Emilija Galotti“*, in: Galina Ivanovna Smagina (ed.), *Nemcy v Rossiji. Tri veka naučnogo sotrudničestva*. Sbornik statej, Sankt-Peterburg 2003, s. 357–364.

66 D. J. WELSH, *Russian Comedy*, s. 42.

67 V překladu: „Smíchem k nápravě mravů“. *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. x.

68 H. M. E. ANDREE, *Katharina*, s. 233–234.

69 Orlando FIGES, *Natašin tanec. Kulturní dějiny Ruska*, Praha – Plzeň 2004, s. 59. Srov. V. N. VSEVOLODSKIJ-GERNGROSS, *Russkij teatr*, s. 292, 344–348.

zvala je ke dvoru a materiálně je podporovala. I díky ohlasu svých her hodlala rozšířit v Evropě představu, že Rusku panuje moudře a osvíceně. Byla v mnoha ohledech úspěšná, neboť se Denis Diderot stejně jako Voltaire překonávali v komplimentech a nazývali ji „severní Semiramidou“ a „ruskou Minervou“.⁷⁰ Pěstováním kultivovaného dvora, literární činností a dalšími aktivitami též přispěla k oslabení kultu Petra Velikého. Všichni měli u dvora a v Evropě pochopit, že car dal Rusku „život“, zatímco Kateřina II. „duši“.⁷¹

6) Když carevna psala v ruštině, dávala tím najevo, že je pravou Ruskou, čímž chtěla jakoby popřít svůj německý původ. To mělo výrazně politický podtext, neboť vládla jako uzurpátorka, a tudíž neměla na trůn právo, jelikož nebyla potomkem Romanovců ani nenastoupila podle nástupnického zákona vydaného Petrem I. V rámci legalizace moci se proto snažila, aby se na tyto skutečnosti zapomnělo. Mistrovsky předstírala identifikaci s ruskými obyčejí, kulturou i zvyklostmi. Navštěvovala mše, dodržovala půsty, nosila ruský oděv a nikdy nedávala najevo stesk po německé vlasti. Chtěla splynout s okolím a pochopit chování, jednání, záměry či potřeby ruské společnosti, a proto psala hry v ruštině.⁷²

Divadelním hrám se Kateřina II. začala soustavně věnovat deset let po násilném převzetí moci. Jako prvotinu přeložila a upravila didaktickou plačtivou komedii *Die Betschwester* („Pambíčkářka“) lipského básníka Christiana Fürchtegotta Gellerta. Vydala ji v roce 1772 anonymně rusky pod názvem *O vremja!* („Ó, ty časy!“).⁷³ Gellertovu sentimentální a zdlouhavou hru Kateřina zestručnila, obohatila

70 François LABRIOLLE, *Le prosvešćenie russe et les «Lumières» en France (1760–1798)*, Revue des études slaves 45, 1966, č. 1, s. 84; Ruth DAWSON, „Europens Kaiserinn“. Katharina II. und die Zelebrität, L'Homme 12, 2001, č. 2, s. 277–278; Martin E. MALIA, *Russia under Western Eyes: from the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum*, Cambridge 1999, s. 42–50; I. de MADARIAGA, *Rossija*, s. 536; C. WILBERGER, *Eighteenth-Century*, s. 507–511; Albert LORT-HOLARY, *Le Mirage Russe en France au XVIIIe siècle*, Paris 1951, s. 198–242; Inna GORBATOV, *Voltaire and Russia in the Age of Enlightenment*, Orbis Litterarum 62, 2007, č. 5, s. 381–393; A. McCONNELL, *The Empress*, s. 17.

71 V. M. ŽIVOV, „Vsjakaja vsjačina“, s. 254–255.

72 C. SCHARF, *Katharina*, s. 91–92, 271; Aleksandr A. KIZEVETTER, *Portrait of an Enlightened Autocrat*, in: Marc Raeff (ed.), *Catherine the Great: A Profile*, New York 1972, s. 6; Jakov Karlovič GROT, *Vospitanie imperatricy Jekateriny II*, in: Dmitrij Kirillovič Burlaka (ed.), *Jekaterina II: pro et contra*. Antologija, Sankt-Peterburg 2006, s. 48–49; H. FLEISCHHACKER, *Mit Feder*, s. 9; A. CHERNOVA, *Mémoires*, s. 49–50.

73 *Sočinenija*, A. I. Vvedenskij (ed.), s. 17–43; srov. Alexei EVSTRATOV, *Ad Urbanitatem informare: la langue et l'éducation dans les comedies de Catherine II (exemple de „O Temps!“)*, Histoire Épistémologie Langage 32, 2010, č. 1, s. 13–29; E. WAEGEMANS, *Russkaja literatura*, s. 43; L. D. O'MALLEY, „How Great Was Catherine?“, s. 40–46; Ch. HYART, *Le Théâtre*, s. 87–88.

o mnoho ryze ruských reálií a chabou zápletku zčásti vyvážila obsírnějším vykreslením jednotlivých charakterů.⁷⁴ Název hry odkazuje na staré časy, na něž se neustále zpátečnický odvolávají tři záporně typizované ženské postavy.⁷⁵ Výstižný popis charakteru hlavní záporné postavy podává ve hře *O vremja!* služebná: „Na modlitbu nikdy nemá tolik času jako v době, kdy za ní přijdou věřitelé kvůli poplatkům. Jednou po mně hodila modlitební knížkou a tak vážně mi při tom zranila hlavu, že jsem musela zůstat na lůžku celý týden. A kvůli čemu? Pouze kvůli tomu, že jsem za ní večer přišla s oznámením, že na ni čeká kupec kvůli penězům, které si od něho vypůjčila [...] Prokletá bezbožnice, křičela na mě, kolik je hodin? Přišla jsi mě pokoušet jako satan světskými svody v dobu, kdy je celé mé vědomí zaměstnáno pokáním, vzdáleného od všeho, co je na světě [...] Není možné se jí nijak přizpůsobit; je to velmi zvláštní člověk; jednou nechce, aby se na ní mluvilo, pak se ale bez umlčení nahlas baví i v chrámu. Říká, že je hříšné soudit bližního, ale sama soudí všechny, o všech roznáší drby; zejména nemůže strpět mladé šlechtice a zdá se jí, že dělají přesně to, co by podle jejího mínění dělat neměli [...] Po skončení modliteb proti pokoušení se vydá do sklepa, kde [...] si prohlíží smlouvy a zástavy, přepočítává peníze a přesypává je z měšce do měšce. Zde, jak prohlašuje, kromě Boha nesmí být nikdo svědkem; a mně se zdá, že kromě čerta tam opravdu nikdo nebývá!“⁷⁶ Její příbuzná, druhá z žen je podle služebné „parádnice, všeznající, namyšlená, nenávidná drbna, která se na stará kolena parádí“. Poslední dáma je „velice zábavná, každý den si vymýšlí nová zlá znamení, všeho se bojí, kvůli všemu padá do mdlob, je to nekoněčně pověřivá, pyšná a pánbičkářská, lehkovážná marnotratnice [...]“⁷⁷

Marxisté zamlčeli fakt, že carevna upravila německou předlohu: „Opřela se o některé úspěchy pokrokové ruské komedie a využila je ke svým politickým cílům.“⁷⁸ Andreeová carevnu postup zhodnotila objektivněji: „Zamlčela předlohu, ale neprovinila se duchovní krádeží, jelikož dílo nejen přeložila, ale i pozměnila či

74 Alexandr Alexandrovič ČEBYŠEV, *Istočnik komedii imperatricy Jekateriny „O vremja!“*, Russkaja starina, 1907, č. 2, s. 402–403; Dragutin PROHASKA, *Die Vorlage zur Komödie „O Vremja!“ von Katharina II.*, in: Archiv für slavische Philologie 27, 1905, s. 563–577; L. D. O'MALLEY, *Mask of the Empress*, s. 66–67.

75 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 37–38; srov. Annelore ENGEL-BRAUNSCHMIDT, *Modernisierung durch Literatur: Ch. F. Gellerts „Betschwester“ und Katharinas „O Zeit!“*, in: Eckhard Hübner – Jan Kusber – Peter Nitsche (eds.), *Russland zur Zeit Katharinas II. Absolutismus – Aufklärung – Pragmatismus*, Köln, Weimar, Wien 1998, s. 251. Hru pochválil i Diderot, srov. C. WILBERGER, *Eighteenth-Century*, s. 508.

76 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 5–6, 13.

77 Ibidem, s. 14.

78 P. N. BERKOV, *Istorija*, s. 152.

dokonce radikálně přepsala, takže mu nescházela individualita a bylo lepší než originál.“⁷⁹

Jaká témata carevna ve svých hrách zpracovala? Její satirické šlehy mířily zejména proti nevědomosti, mysticismu, pověrčivosti, pokrytectví, slepé nápodobě všeho francouzského a odporu k jakýmkoliv změnám, včetně vzdělání žen. Činila tak, jak uvedla O'Malleyová, „vše z perspektivy osvětleného panovníka, který doufá, že vymýtí všechny stopy zpátečnictví“.⁸⁰

V souboru komedií z roku 1772⁸¹ naléhavě kritizovala zaslepený respekt vůči minulosti, nebezpečí šíření fám, pověrčivost a manipulovatelnost lidí. U své první hry reagovala carevna na morovou epidemii v Moskvě, během níž převážně pověrčivé a negramotné obyvatelstvo propadlo hysterii a zavraždilo vysokého církevního představitele, který chtěl z hygienických důvodů přenést posvátnou ikonu na jiné místo.⁸² Pro Kateřinu symbolizovalo starobylé původní hlavní město všechny nedostatky, které bylo nutné v osvětské říši napravit, tedy nevzdělanost, bigotnost a zpátečnictví. Její první satirická komedie *O vremja!* je situována právě do Moskvy, přičemž mužská postava Nepustova,⁸³ jenž reprezentuje Kateřininy osvětské názory, přijíždí z civilizovaného Petrohradu a ve hře je hlavním kritikem. Když se Nepustovovi svěří mladý muž, že jeho vyvolená dívka s ním nechce promluvit ani slovo, zvolá ironicky: „Ale to je úžasné! Našli jsme jednu tichou dívku v Moskvě!“⁸⁴ Petrohrad je ve hře ženskými postavami, které podléhají pověrám a drbům, představován jako místo, kde: „voda je tak vysoko, že zatopila celé město a lidé si museli najít příbytek na střechách [...] dokonce se tam umírá z hladu. Všude je tam nedostatek a vláda, policie ani nikdo jiný s tím nic nedělá.“ Kritika vlády a policie je ze stran záporných postav v jaroslavlských hrách poměrně častá, o to více si Kateřina dala záležet, aby vynikla jejich obhajoba z úst rozumných postav či

79 H. M. E. ANDREE, *Katharina*, s. 233–234; srov. H. FLEISCHHACKER, *Mit Feder*, s. 117–128; Gellertovy ódy přebásnila ruská autorka Jelizaveta Petrovna Demidova, F. GÖPFERT, *Dichterinnen*, s. 26.

80 L. D. O'MALLEY, *The Monarch*, s. 226.

81 Jedná se o pět tzv. jaroslavlských komedií, neboť autorka při předstírání anonymního tvůrce uvedla, že hry byly napsány v Jaroslavli.

82 L. D. O'MALLEY, *Masks of the empress*, s. 67, 71–72; John T. ALEXANDER, *Catherine II. (Ekaterina Alekseevna) „The Great“, Empress of Russia*, in: Marcus C. Levitt (ed.), *Early Modern Russian Writers. Late Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Detroit 1995, s. 50; Idem, *Catherine the Great and the Theatre*, in: Roger Bartlett – Lindsey Hughes (eds.), *Russian Society and Culture and the Long Eighteenth Century*, Münster 2004, s. 124.

83 Typizovaná postava, jejíž jméno lze přeložit jako „Nepovrchní“, je po francouzském vzoru tzv. raisonneurem tedy, rozumující postavou Kateřininy hry.

84 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 20.

sloužících, jako v tomto případě: „Bylo by z naší strany rozumné, kdybychom se drželi dále od hloupostí a nereálných novinek.“⁸⁵

Pověřivost carevna ironizovala např. tím, že jedna z jejích záporných postav se řídí pravidlem: „Dnes je pondělí a ke všemu první den v měsíci a v takový den já nikdy nic nezačínám. Je to špatné znamení! Existuje mnoho příkladů takových znamení a můj drahý zesnulý manžel je toho důkazem. Jednoho dne, deset let před svou smrtí – ať je mu země lehká – prohlásil, že zemře v pondělí. A skutečně se tak stalo!“⁸⁶ Bigotní a konzervativní smýšlení, které ohrožuje okolí, odsoudila Kateřina mj. v komedii *Imjaniny gospoži Vorčalkinoj* („Svátek paní Bručounové“). Hlavní ženská postava v ní zcela odmítá povolání lékaře ke své nemocné dceři se slovy: „Jaké výmysly se v dnešní době objevují! Jako by někdo mohl odvrátit smrt, když nadejde. Ne, [...] smrt lékaře neposlouchá. Když nadejde hodina vůle Boží, pak žádný lékař nepomůže. Je lepší se na ni spoléhat a nikdy se nenechat léčit. Já sama jsem se od narození léčit nenechala, a přesto jsem živá a zdravá.“⁸⁷ Kateřina II. byla známa tím, že do země zvala především zahraniční odborníky, ruským lékařům příliš nedůvěřovala, jak o tom svědčí pasáže z jedné z protizednářských komedií. V té dva lékaři vystupují jako arogantní, teoretizující, vševědoucí mastičkáři, kterým se jedná více o zisk, než o uzdravenou pacientku a slepě věří tomu, co jim napovídal hlavní podvodník.⁸⁸

Kateřina II. byla jedním z prvních ruských autorů, který se vysmíval galomanií ruské společnosti, především strojenosti chování, oblékání a výběru slov. V protifrancouzskou satiru přetvořila dílo Williama Shakespeara *Veselé paničky windsorské*, v němž nevystupují panovníci či velmoži, ale zchudlí šlechtici, obyčejní měšťané a sloužící. Komédie se točí kolem motivu, jak vytrestat někoho, kdo se chová nadutě a chce odloudit ženu jinému. Kateřina hru uvedla v roce 1786 pod názvem *Vot kakovo imet korzinu i bele* („Jaké je mít prádlo a košíky“).⁸⁹ Alternace a zkratky originálu ostře kritizoval čelný francouzský slavista André Lirondelle: „Zdá se, že

85 Ibidem, s. 17–18.

86 Ibidem, s. 39.

87 Ibidem, s. 84–86. Kateřina II. se nechala nebojácně očkovat proti planým neštovicím a lékařské vědě v západní Evropě důvěřovala a snažila se odtud pozvat do své země co nejvíce lékařů. Srov. *Un diplomate français, I.*, L. H. Labande (ed.), s. 113; F. STELLNER, *Rusko a střední Evropa v 18. století, II.*, s. 94–97.

88 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), 257–261.

89 Ibidem, s. 3–54. Srov. E. J. SIMMONS, *English Literature*, s. 209–210; Natalia TEPLOVA, *Catherine II. traduit Shakespeare: mauvaise lecture, adaptation ou censure?*, in: *Fabula / Les colloques, Les mauvaises lectures*, dostupné na: <http://www.fabula.org/colloques/document2232.php>. (20. 7. 2014).

carevna chtěla vést dramatickou akci podobně jako válečné tažení.⁹⁰ Je fakt, že text především razantně zkrátila, řadu postav vyškrtnla či změnila jejich vlastnosti, místo na veselé paničky se zaměřila na zápletku podvodu, tedy na prádlo a košíky. O'Malleyová zdůraznila v adaptované verzi „protnutí osvětské sekularizace, nového ruského nacionalismu a starší francouzské estetiky a [...] transformaci hry v neoklasickou komedii“.⁹¹ V této adaptaci dala jasně najevo, co si myslí o Rusech, kteří se zhlédli ve Francii. Jedna z postav v ní deklamuje: „Třebaže byl Polkadov dvacetkrát v Paříži, nedává mu to právo balamutit Mitrofana Šalova.“⁹²

Ve hře *O vremja!* pranýřovala často nekvalitní, hloupé a nepoctivé francouzské domácí vychovatele: „Svět se začal kazit poté, co nám nepřátelé poslali cizí učitele.“⁹³ Domácí učitel byl v jejím podání opětovaně lichotník, pedant a pokrytec pronášející nudné aforismy. V jedné z protizednářských komedií je francouzská vychovatelka mladé hrdinky obviněna služebnou z toho, že svou svěřenkyni vede pouze k frivolnímu chování. Na konci hry prchá s hlavním podvodníkem z města.⁹⁴ V komedii *Perednjaja znatnogo bojarina* („Předsíní předního velmože“) z roku 1772 carevna označila Francouze, kteří přijeli do Ruska hledat štěstí, za „kobylinky“. V postavě Oranbara parodovala podle přesvědčení řady současníků ekonoma Pierre-Paula Le Merciera de La Rivière. Tomu v petrohradských salónech přezdívali „chuděra Solón“, neboť jeho reformní plány u dvora zásadně odmítali.⁹⁵ Ve hře *Perednjaja znatnogo bojarina* čeká devět hostů na přijetí u šlechty Chrisanfa, který se však až do konce hry neobjeví, což mezi postavami vyvolává podobnou atmosféru jako ve slavném dramatu Samuela Becketta *Čekání na Godota*, jež spatřilo světlo světa až téměř o dvě století později. Mezi hosty se nachází tři cizinci, jejichž žádostem se však od osazenstva domu nedostává takové pozornosti, jako ruský hovořícím návštěvní-

90 André LIRONDELLE, *Catherine II, élève de Shakespeare*, Revue germanique 4, 1908, č. 2, s. 181.

91 Lurana Donnels O'MALLEY, *From Fat Falstaff to Francophile Fop: Russian Nationalism in Catherine the Great's Merry Wives*, Comparative Drama 33, 1999, č. 3, s. 386–387; srov. N. TEPLOVA, *Catherine II*.

92 *Sočinenija Imperatricy, II.*, A. N. Pypin (ed.), s. 5. Polkadov je ve hře frankofil, světoběžník a bezohledný svůdník. L. D. O'MALLEY, *From Fat Falstaff*, s. 370–371.

93 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 36; D. J. WELSH, *Russian Comedy*, s. 50. Srov. P. N. BERKOV, *Istorija*, s. 149–150.

94 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 265, 283.

95 P. N. BERKOV, *Istorija*, s. 150; Friedrich ANDREAE, *Katharina II. und Mercier de La Rivière*, Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte, 1912, č. 2, s. 204–232; Elise Kimerling WIRTSCHAFTER, *The Play of Ideas in Russian Enlightenment Theater*, Illinois 2003, s. 162; Petr Karlovič ŠČEBALSKIJ, *Dramatičeskaja i navoopisatel'naja sočinenija Jekateriny II*, Russkij Vestnik 93, 1871, č. 5, s. 149.

kům.⁹⁶ V této krátké hře dává Kateřina najevo, jakou moc má jazyk, resp. jakou dominanci by v říši měla zastávat ruština. Carevna se ve hře vysmívala také prodejnosti ruských úředníků a soudců, ale většinou prostřednictvím svých postav dodala, že osvěcená panovnice přijala účinná opatření proti těmto nešvarům.⁹⁷

Kateřina zesměšňovala rovněž systém sjednaných sňatků, který v ruské společnosti přežíval ještě z předpetrovských dob. Postava paní Vorčalkinové z komedie *Imjaniny gospoži Vorčalkinoj* („Svátek paní Vorčalkinové“) odmítá nechat hrdinku hry uzavřít sňatek dříve, než se provdá starší dcera, „protože jsem sama tímto trpěla jako dívka“. Chlubí se, že se provdala za svého manžela, „aniž ho kdy předtím viděla“.⁹⁸ Carevna pranýřovala tyranské rodiče, kteří se stavěli proti romantickým sklonům svých dětí, dávali přednost neúspěšným nápadníkům a odmítali ctnostné hrdiny. Ignorance vůči vzdělávání se podle Kateřiny jako prohrěšek rodičů odráží v chování potomků. O tom vypovídá postava kupce Nekopejkova ze stejné hry: „Ale pane, jak to je! Jen mezi námi dvěma, prodělal jsem v obchodu z toho důvodu, že jsem nikdy neměl rád ani psaní dopisů, ani poznámek a vůbec jsem neměl knihy. A proč je také mít? I naši otcové bez nich žili a obchodovali. Můj otec je nikdy neměl a umřel se ctí.“⁹⁹ V komedii *Rasstrojennaja semja ostorožkami i podozrenijami* („Rodina rozvrácená intrikami a podezřeními“) z roku 1787 zobrazila velmi přesvědčivě neshody mezi manžely, jejich hádky a rvačky.¹⁰⁰

Kateřina s velkým entuziasmem kritizovala zpátečníky odmítající vzdělávací dívek. Především konzervativní, starší dámy z moskevské šlechty líčí imperátorka jako pokrytecké, zlomyslné a nespokojené se stavem společnosti. Kniha jim slouží jen k tomu účelu, aby s ní po někom mohli zlostně hodit.¹⁰¹ Jedna z dam si kupříkladu stěžuje: „Proč se má dívka učit číst a psát? Čím méně toho dívka ví, tím méně bude lhát. Má matka mě přinutila přísahat, že do svých padesáti nevezmu pero do ruky. Co je horší – říká se, že v Petrohradě teď dívky mohou dokonce studovat.“¹⁰²

96 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 159–178.

97 I. de MADARIAGA, *Rossija*, s. 523.

98 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 71, 83; Herta SCHMID, *Neophyten der Sprache – Die späten Komödien der Kaiserin Katharina II.*, in: Michail Fajnštejn – Frank Göpfert (eds.), *Katharina II. Eine russische Schriftstellerin*, Wilhelmshorst 1996, s. 106. K osobě dohazovače Nepustovova srov. L. D. O'MALLEY, *Mask of the Empress*, s. 72–74.

99 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 59.

100 *Ibidem, II.*, s. 63–129.

101 *Ibidem, I.*, s. 6.

102 *Ibidem*, s. 37–38. Srov. Joachim KLEIN, *Puti kulturnogo importa. Trudy po russkoj literature XVIII veka*, Moskva 2005, s. 480–481. K tématu školství v ruském dramatu srov. D. J. WELSH, *Russian Comedy*, s. 42–49. K rozvoji školství srov. F. STELLNER, *Rusko a střední Evropa*

Kateřině se v poslední větě podařilo šikovně propagovat vlastní fundaci, institut pro vzdělávání šlechtických dívek ve Smolném. Jiná ženská postava ze všeho viní osvěcenství a deklamuje: „svět se změnil, nepřítel k nám dovlekl cizí vědy, vše zhlouplo a nic nemá smysl“.¹⁰³

V Kateřininých hrách není mladší generace ruských aristokratek líčena ve srovnání s rodiči jako osvěcená a racionální, ale většinou jako stejně nevědomá, špatně vychovaná a nespokojená. Kupříkladu starší dcera Vorčalkinových Olimpiada je lenivá a marnivá, vstává v jedenáct hodin a tráví „čtyři hodiny denně svou toaletou“. Mladická hrdinka hry *O vremja!* zase téměř neumí rusky a dokáže sotva vést rozumnou konverzaci.¹⁰⁴ Naopak služebná této hrdinky prohlašuje, že: „Paní se na mě i bez toho hněvá a nazývá mě pohankou, jelikož si někdy čtu *Ježemesjačnyje sočinenija*“ a někdy i *Clevelanda*.“ Zatímco druhé dílo je dobrodružný román A. F. Prévosta *La Philosophie anglais ou Histoire de M. Cleveland*, prvním zmiňovaným Kateřina odkazuje na satirické periodikum, do něhož sama přispívala. Nejen, že zde carevna popisuje služebnou, jež je sama schopna se vzdělávat, důležitá je i skutečnost, že si za tlumočnický svých názorů neobvykle často volí prosté postavy z lidu, které jsou rozumné právě proto, že čtou díla osvěcenců. Tato tendence koresponduje s poměrně liberálním postojem vůči nevolníkům, který ve svých dílech Kateřina projevovala. Svými hrami usilovala o to přimět statkáře, aby se k nevolníkům chovali humánněji. Proto se záměrně snažila vzbuzovat sympatie publika k služebnictvu z řad nevolníků, kteří v jejích hrách často zakoušejí krutost svých bigotních paní a pánů. Bezmocní sluhové a služky jsou proto často vykresleni jako paradoxně v mnohém převyšující své pány. Tvoří „zdravé jádro“ společnosti a ve hře střídavě moralizují či promlouvají k publiku. Zatímco jiné postavy mají jména odpovídající jejich charakteru (Vorčalkina-Bručounová, Chanžikina-Svatoušková) či jména znějící exoticky (Olimpiada), původní ruská jména jsou dávana služebným (Mavra, Antip, Praskovja). Autorka divákům nenastavuje zrcadlo přímo jako Nikolaj Vasiljevič Gogol o celé půl století později, ale zprostředkovaně, skrze prozíravé služebné. S výrazným prvkem bystrého služebného pak carevna pracuje dvanáct let před vydáním v tomto směru revoluční *Figarovy svatby*.¹⁰⁵

Carevniny hry obsahovaly množství odkazů na aktuální události, jevy a především současníky. Berkov přeháněl, když tvrdil, že jako autorka útočila na toho,

v 18. století, II., s. 21–71. K proměnám ruské šlechty srov. Marc RAEFF, *Home, School, and Service in the Life of the 18th-Century Russian Nobleman*, *The Slavonic and East European Review* 40, 1962, č. 95, s. 295–307.

103 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 36.

104 *Ibidem*, s. 51.

105 L. D. O'MALLEY, *Fools in Mirror*, s. 415.

„kdo měl vlastní názor nebo si dovolil předložit návrhy reforem státu“, a že za každou negativní postavou v jejích komediích lze dohledat asociace na její oponenty či nesympatické osobnosti.¹⁰⁶ Je ovšem pravda, že carevna využívala umění jako politického nástroje. Například v postavě ze hry *Imjaniny Gospoži Vorčalkinoj* Nekopejkova, nečestného zbankrotovaného kupce bez ustání přicházejícího s novými projekty, se vysmívala prvnímu ruskému profesorovi práva Semjonu Jefimoviči Desnickému, který navrhl reformovat carskou říši podle anglického vzoru. Vzhledem k tomu, že tak učinil v době projednávání carevniny Velké instrukce, chápala to Kateřina II. jako jasný nesouhlas s jejím textem.¹⁰⁷ O skutečnosti, že carevna chápala Desnického plány pro impérium jako nevhodné, svědčí i trefná poznámka sloužky Praskovji Nekopejkovi: „Byli bychom na tom hodně špatně a nešťastní, pokud by všeobecné blaho záviselo pouze na tvé tupé hlavě, která by nesjedнала pořádný obchod ani na bleším trhu.“¹⁰⁸

Podobně v komické „opeře“ *Gore-bogatyř Kosometovič* („Žalostný rytíř Kosometovič“) z roku 1788 vytvořila výstižnou parodii svého rivala, švédského krále Gustava III. Vylíčila ho jako pravý opak tradičního ruského bohatýra v postavě Kosometoviče, dětinského mladíka, jenž se touží stát hrdinou. Jeho symbolicky vybrané jméno označuje člověka, který střílí mimo terč, tedy není schopen se trefit. Bohatýř se vychloubá svými údajnými vojenskými úspěchy, ačkoli „dobyl“ selskou chýši, v níž žili stařena, holčička a jednoruký stařec, který ho nakonec zahnal pohrabáčem. Hrdinova záliba v pompézních a archaických oděvech je dalším zjevným odkazem na švédského krále, pro něhož byl tento rys velmi typický.¹⁰⁹ O'Malleyová zdůraznila, že „Kateřina ve skutečnosti ukazovala Gustava III. jako Falstaffa, a také vytvořila spojení mezi samolibostí švédského krále a španělskou literaturou: v dopisu Josefu II. se Kateřina vysmívala Gustavovu donkichotství“.¹¹⁰

106 P. N. BERKOV, *Istorija*, s. 146.

107 Janet M. HARTLEY, *A Social History of the Russian Empire 1650–1825*, London – New York 1999, s. 119; P. N. BERKOV, *Istorija*, s. 146–148; I. de MADARIAGA, *Rossija*, s. 545.

108 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 105.

109 *Ibidem*, II., s. 499; srov. Lurana Donnels O'MALLEY, *Catherine the Great's Woeful Knight: A Slanted Parody*, Theatre History Studies 21, 2001, s. 22; V. N. VSEVOLODSKIJ-GERNGROSS, *Russkij teatr*, s. 291; Gerald SEAMAN, *The National Element in Early Russian Opera, 1779–1800*, Music & Letters 42, 1961, č. 3, s. 261. O carevnině přiznání, že paroduje švédského krále, srov. *Dnevnik*, N. P. Barsukov (ed.), s. 134.

110 L. D. O'MALLEY, *Catherine the Great's Woeful Knight*, s. 19–20. Srov. John T. ALEXANDER, *Catherine the Great. Life and Legend*, New York – Oxford 1989, s. 270; P. K. ŠČEBALSKIJ, *Dramatičeskaja i nравописatel'naja sočinenija*, s. 560.

Carevnický tajemník dílo chválil a komentoval vystoupení jedné z postav: „[...] při popisu námořní bitvy lze přesvědčivěji než princ.“¹¹¹ Francouzský vyslanec o tom napsal: „Napsala a na jevišti předvedla burleskní operu, v níž byla postava Gustava III. groteskně karikována. Byl ukázán jako chvástavý kapitán, trpasličí princ. Tento dobrodruh, doprovázen radami zlomyslné víly, si vybral ve staré zbrojnici zbraně starého a slavného obra, jehož helma, když si ji nasadil na hlavu, mu spadla až k břichu, zatímco boty téhož obra dosahovaly až k jeho pasu; proto bylo vidět jen hlavu, nohy a žádné tělo.“¹¹² Narážky na střet se Švédskem lze nalézt i v carevnické francouzské jednoaktovce *Les Voyages de M. Bontems: Proverbe* („Cesty pana Bontems: Přísloví“), ve které se objevuje satira na námořní vítězství Švédů.¹¹³ Podobně se vypořádala i s pruským princem Jindřichem, bratrem Fridricha Velikého, který carevnu několikrát navštívil. Berkov došel k závěru, že ve hře *Perednjaja znatnogo bojarina* vytvořila typický „obraz Němce“ v osobě chvastouna a hrubiána barona von Donnerschlaga, jenž stále chválí německou vlast a svůj nadmíru dlouhý rodokmen.¹¹⁴ Je evidentní, že v upevňování ruské kulturní identity se carevna nezastavila ani v kritice identity vlastní, tedy svého německého původu.

Další carevnická komická opera *Fedul s detmi* („Fedul a jeho děti“) z roku 1790 zase reflektuje tzv. sandunovskou aféru, kdy se známá ruská herečka a zpěvačka Jelizaveta Semjonovna Uranovová snažila zbavit dvoření knížete Alexandra Andrejeviče Bezborodka, a požádala nebojácně carevnu během svého monologu přímo z jeviště při představení *Fedul a jeho děti*, aby se jí zastala.¹¹⁵ Kateřina totiž o situaci Uranovové věděla zřejmě už nějakou dobu,¹¹⁶ proto do své komické opery vložila téma chudé dívky z vesnice odmítající bohatého pána, jenž by ji zahrnoval

111 *Dnevnik*, N. P. Barsukov (ed.), s. 140.

112 L.-P. comte de SÉGUR, *Mémoires*, s. 324; srov. *Sočinenija Imperatricy, II.*, A. N. Pypin (ed.), s. 483–511.

113 *Sočinenija Imperatricy, IV.*, A. N. Pypin (ed.), s. 35–44; L. D. O'MALLEY, *The dramatic works*, s. 106–109; Ch. HYART, *Le Théâtre*, s. 90–91. Kateřina sama byla karikaturována v 90. letech ve dvou satirických komediích A. I. Klušina *Smech i gore a Alchymist*. V nich vystupovaly šlechtičky kupující si lásku mladších mužů a pátrající po elixíru mládí. D. J. WELSH, *Russian Comedy*, s. 22.

114 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 170, 175; P. N. BERKOV, *Istorija*, s. 151; srov. Lew KOPELEW, *Lehrmeister und Rivalen, Kameraden und Fremdlinge... Deutschenbilder im Jahrhundert der Aufklärung*, in: Dagmar Herrmann – Karl-Heinz Korn (eds.), *Deutsche und Deutschland aus russischer Sicht. 18. Jahrhundert: Aufklärung*, München 1992, s. 43; G. MORACCI, *Performing History*, s. 121.

115 *Dnevnik*, N. P. Barsukov (ed.), zápis z 11. 2. 1791, s. 358; *Women in Russian Culture and Society 1700–1825*, Wendy Rosslyn – Alessandra Tossi (eds.), Houndmills 2007, s. 15–16.

116 *Dnevnik*, N. P. Barsukov (ed.), zápis z 30. 2. 1790, s. 324.

bohatstvím, a radí mu, aby si našel sobě rovnou.¹¹⁷ I toto poslední nepatrné dramatické dílo tak bylo využito jako ponaučení chtivému šlechtici, aby neupíral svobodný výběr urozené dívce. Výtky je o to důležitější, že nebyla směřována pouze řádovému aristokratovi, ale přímo kancléři. Kateřina se tedy v rámci nápravy mravů neostýchala prostřednictvím vlastního literárního díla udělit lekci ani tak vysoce postavené a vlivné osobnosti.

Kateřina II. se ve svých komediích ostře vyhranila vůči svobodným zednářům. Jejich vzdělávací a charitativní aktivita zahrnující vydávání časopisů a knih, zakládání škol, knihoven či péči o chudé, učinila z tohoto hnutí fungující alternativu vůči často nedostatečným iniciativám ze strany státu. Carevna je nejprve tolerovala, ale po vypuknutí francouzské revoluce¹¹⁸ a po zjištění, že jsou ve spojení s carevičem Pavlem a se zahraničím, jejich činnost zakázala a některé zednáře dala zatknout.¹¹⁹ Americký slavista Mathewson tyto kroky komentoval následovně: „[...] z osvětlené panovnice se změnila v obávaného despota, z patrona v cenzora, a nakonec v perzekutora spisovatelů.“¹²⁰

Protizednářskému tématu se věnují její tři komedie, *Obmanščík* („Podvodník“), *Obolščennyj* („Podvedený“) a *Šaman Sibirskij*,¹²¹ v nichž Kateřina vystupňovala satiru a parodii svobodných zednářů ad absurdum. Líčí je jako podvodníky, nesmírně povýšené, chvástající se ziskuchtivé hlupáky, zcela v kontrastu s většinou rozumnými služebnými, kteří napovrch vznešené zednářské obraty vtipně glosují. V komedii *Obolščennyj* je např. známý zednářský znak – kladivo, použito podvodníky k vypáčení truhly s penězi.¹²²

117 *Sočinenija Imperatricy, II.*, A. N. Pypin (ed.), s. 525.

118 A. LORTHOLARY, *Le Minage*, s. 243–267.

119 H. M. E. ANDREE, *Katharina*, s. 290–291; Jelena Veniaminovna ALEKSEJEVA, *Diffuzija jevropejskich innovacij v Rossiji (XVIII – načalo XX v.)*, Moskva 2007, s. 96; James H. BILLINGTON, *Ikona i topor. Opyt istolkovanija istorii ruskoj kultury*, Moskva 2001, s. 304; Aleksandr Sergejevič MYLNIKOV, *Die Rolle nichtoffizieller Vereinigungen im geistigen Leben und in den internationalen Beziehungen Rußlands während der Aufklärungsepoche*, in: Eva H. Balast – Ludwig Hammermayer – Hans Wagner – Jerzy Wojtowicz (eds.), *Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs, Essen 1987*, s. 197; In-Ho L. RYU, *Moscow Freemasons and the Rosicrucian Order. A Study in Organization and Control*, in: John G. Garrard (ed.), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973, s. 198–232; Olga Igorevna JELISEJEVA, *Jekaterina Velikaja*, Moskva 2010, s. 562.

120 Rufus W. MATHEWSON JR., *Russian Literature and the West*, *Slavic Review* 21, 1962, č. 3, s. 413.

121 Marxistická literární věda tyto hry označila z uměleckého hlediska za velmi slabé. V. N. VSEVOLODSKIJ-GERNGROSS, *Russkij teatr*, s. 290–292.

122 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 333.

Ve hře *Obmanščík* Kateřina vytvořila soudobou parodii na italského dobrodruha a okultistu, hraběte Alessandra Cagliostro, který roku 1779 navštívil Petrohrad.¹²³ Ve hře se hrabě jmenuje Kalifalkžerston, nechává se hostit a slibuje hostiteli vyrobit zlato a z malých briliantů nadělat větší, vypravuje o svých rozhovorech s Alexandrem Makedonským. Mladý šlechtic Dodin a nevolnická služka Marja mu na rozdíl od svých pánů nevěří. Nakonec utíká s vymámeným zlatem a drahokamy, ale je zadržen u městských bran.¹²⁴ V jedné scéně žádá pán domu francouzského učitele, aby jeho syna vzdělával podle Kalifalkžerstonova učení. To ale Francouz odmítá, protože je přesvědčen, že on ví nejlépe, jak chlapce vyučovat.¹²⁵ Je tedy zřetelné, že v Kateřininých očích si podvodníci a šarlatáni zaslouží ještě větší kritiku než Francouzi. Šarlatánství je zde popisováno ústy jedné z rozumných postav jako „neřest, kdy někdo připisuje sobě nebo věcem hodnoty, či vlastnosti, které ve skutečnosti nemají; skládá se ze lži a přetvářky.“¹²⁶

Titulní postava komedie *Šaman Sibirskij* parodizuje známého zednáře a osvícence Nikolaje Ivanoviče Novikova.¹²⁷ Ve hře se rodina celního úředníka Bobina vrací z Irkutska a doprovází je šaman Amban-Laj, který údajně vyléčil paní domu. Ve skutečnosti jím připravený lektvar vyměnili sluhové za obyčejnou vodu. Paní se po jeho vypití přesto zázračně vyléčila. Šaman je ve hře vyličen jako podvodník, barbar a šejdíř, odvolává se na moudra z čínských knih, jež připomínají buddhismus. Autorka klade zednáře i šamany na roveň. Zároveň paroduje nudící se obyvatele metropole, kteří byli šamanem nadšeni, viděli v něm zázračného mudrce a hrnuli se do jeho „školy“. Šaman je na konci hry odhalen Bobinem jako „lži-doktor“.¹²⁸

O pozitivním přijetí protizednářských dramát publikem psala Kateřina s hrdostí svému zahraničnímu korespondentovi: „Hry *Obmanščík* a *Obolščennyj* měly ohromný úspěch: obecnstvo v Moskvě ke konci karnevalu nestrpělo jiné hry a dokud se neohlásil další kus, dožadovalo se nahlas, aby mu byla zahrána ta či ona z výše řečených komedií. Nejvíce potěšující na tom je, že při premiéře si žádali autora, který je zde však chráněn nejprísnějším inkognitem, navzdory svému obrovskému úspěchu.“¹²⁹

123 D. J. WELSH, *Russian Comedy*, s. 23, 56–57; L. D. O'MALLEY, *The Monarch*, s. 227–228; Ch. HYART, *Le Théâtre*, s. 88.

124 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 283–284.

125 *Ibidem*, s. 275–276.

126 *Ibidem*, s. 276–277.

127 L. D. O'MALLEY, *The Monarch*, s. 229–239.

128 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 347–407.

129 Kateřina II. v dopise F. M. baronu von Grimmovi z 3./14. 4. 1785, SIRIO XXIII, s. 328.

Většina carevniných her byly komedie. V několika málo historických dramatech se věnovala období před vpádem Mongolů.¹³⁰ Největší ohlas vzbudila historická opera inspirovaná Shakespearovými schématy *Načalnoje upravlenije Olega* („Počátky Olegovy vlády“), která se hrála s velkou výpravou. Účinkovalo v ní přes sedm set lidí.¹³¹ Vznikla v době, kdy vrcholila válka ruského impéria s Turky, a reflektuje proto carevnuin sen získat Konstantinopol a černomořské úžiny. Pololegendární varjažský kníže Oleg byl považován za zakladatele Kyjevské Rusi a stejně jako Kateřina II. donutil vládce Konstantinopole k výhodnému míru.¹³²

Kateřina Veliká dávala coby dramatička a libretistka přednost komickému žánru v oblíbeném neoklasickém stylu, což jí umožňovalo využívat bláznivých nebo hloupých postav, psát vtipné dialogy a rozehrávat žertovné scény. Byla výborně obeznámena se západoevropským dramatem, a zároveň se velmi často inspirovala ruským lidovým uměním. Bylo znát, že se snažila cíleně oslovovat ruské občanstvo.¹³³ Navazovala především na francouzskou a anglickou moderní činohru, která zrušila „přísnou klauzuli klasické dramatiky rozdělení stavů, podle níž heroické a tragické konflikty byly určeny pouze osobám z vyšších stavů. Tím, že komedie měla „dojemný“ obsah, tragédie byla ponížena na „měšťanskou“ úroveň, dostaly se vysoký a nízký, tragický a komický dramatický žánr do rovnováhy [...] Emocionalizace dramatického výrazu, využívání křiklavých efektů, zhuštění náladovosti v nočních scénách za svitu pochodní nebo za bouřky, [...] dostaly v ruském dramatu mnohem více prostoru“.¹³⁴

130 A. McCONNELL, *The Empress*, s. 18. Detailně: L. D. O'MALLEY, *The Dramatic Works*, s. 121–168.

131 *Sočinenija*, A. I. Vvedenskij (ed.), s. 324–344. Ukázky carevniných historických dramát: H. FLEISCHHACKER, *Mit Feder*, s. 182–197. K ohlasu: *Sekretnyje zapiski v Rossii vremeni carstvovanija Jekateriny II i Pavla I. Nabljudenija francuza živšego pri dvore o pridvornych nra-vach, demonstrirujuščie nezaurjadnuju nabljudatelnost i osvedomlennost avtora*, Jekaterina Eduardovna Ljamina (ed.), Moskva 1996, s. 51. Jejich hodnocení historiky: V. N. VSEVOLODSKIJ-GERNGROSS, *Russkij teatr*, s. 291; L. D. O'MALLEY, *From Fat Falstaff*, s. 366; E. J. SIMMONS, *Catherine the Great*, s. 804–805.

132 *Sočinenija Imperatricy, II.*, A. N. Pypin (ed.), 259–304. Vera PROSKURINA, *Creating the Empress: Politics and Poetry in the Age of Catherine II*, Brighton 2011, s. 154. Srov. Dana PICKOVÁ, *O počátcích státu Rusů*, Historický obzor 18, 2007, č. 11/12, s. 253–261.

133 Inna NARODITSKAYA, *Bewitching Russian Opera. The Tsarina from State to Stage*, New York 2012, s. 113–145; Simon KARLINSKY, *Russian Comic Opera in the Age of Catherine the Great*, 19th-Century Music 7, 1984, č. 3, Essays for Joseph Kerman, s. 325; Gerard SEAMAN, *The National Element in Early Russian Opera, 1779–1800*, Music & Letters 42, 1961, č. 3, s. 256.

134 R. LAUER, *Geschichte*, s. 129–130.

Co se týče formy, byla carevna jedním z mála, či možná dokonce jediným ruským autorem používajícím princip tzv. divadla na divadle. Nechávala postavy stěžovat si na zesměšnění figur z předchozího díla *O vremja!*, neboť hlavní postava z *Imjaniny gospoži Vorčalkinoj* je příbuznou postav právě z této hry. Mladá hrdinka hry *Imjaniny gospoži Vorčalkinoj* na konci hry radí své matce, aby se obrátila na postavy z předchozí Kateřininy hry: „Maminko, poraďte se se svými přáteli. Před nedávnem paní Svatoušková [hlavní postava hry *O vremja!* – pozn. autorů.] vdávala svou vnučku. Popovídejte si s ní [...] poradí vám, kolik dát věnem. Ale já bych si nepřála, aby má sestra dostala věnem méně než vnučka paní Svatouškové.“¹³⁵ Kateřina se pomocí principu spojitosti mezi těmito dvěma hrami skrývala za anonymního autora hry *O vremja!*, a dokonce si sama lichotila, když jednu z postav nechává promluvit: „Pokud hovoříte o nové komedii, pak vám o ní mohu vyprávět. Byl jsem u toho, když byla hrána. Velmi jsme se smáli zábavným postavám, které se v ní objevují.“¹³⁶ Dochází i k takřka absurdním situacím, kdy fiktivní postavy z jedné hry hovoří o tom, zda jsou postavy ze hry druhé skutečné či smyšlené. Jsme přesvědčeni, že se při tom carevna inspirovala dramaty Williama Shakespeara. Ten princip „divadla na divadle“ často uplatňoval.¹³⁷

Současná literární věda nadále usiluje zasadit dílo Kateřiny II. do kontextu vývoje ruské kultury. Souhlasíme s názorem jednoho z nejlepších amerických znalců ruské literatury E. J. Simmonse, že carevna „měla literární talent, který mísil intelektuální jasnost madame de Sévigné s chytrým důvtipem madame de Staël. Kateřina byla jedním z dobových literárních vůdců, a její rozmanitá díla byla pozoruhodná pro jejich energii, jasné vyjadřování a experimentování s literární formou.“¹³⁸ Podobně se vyjádřila i O'Malleyová: „Ačkoliv její dramatická tvorba nikdy nedosáhla uměleckých hodnot Fonvizina či Gogola, její hry jsou pozoruhodné pro svou značnou rozmanitost, přímou satiru, stylistické inovace i pro mimořádný status a vliv jejich autorky.“¹³⁹

135 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 112.

136 Ibidem, s. 62.

137 Robert EGAN, *Drama within Drama: Shakespeare's sense of his art in King Lear, The Winter's Tale and The Tempest*, New York 1972, s. 9–13; Richard HORNBY, *Drama, Metadrama and Perception*, Lewisburg 1986, s. 36.

138 E. J. SIMMONS, *Catherine the Great*, s. 793.

139 L. D. O'MALLEY, *The Monarch*, s. 226. Klein upozornil na mnohou podobnost mezi Fonvizinovou hrou *Nedorosl'* a carevniinou *O vremja*. J. KLEIN, *Puti*, s. 482–483; *The Cambridge history of Russian literature*, Charles A. Moser (ed.), Cambridge 1999, s. 78.

Soudobá americká historiografie a literární věda zkoumá působení Kateřiny II. též z genderového hlediska.¹⁴⁰ O'Malleyová se soustředila na carevnino líčení mužských a ženských postav a došla při komparaci carevnických her *O vremja!* a *Šaman Sibirskij* („Sibiřský šaman“) k přesvědčivému závěru: „Postoj vůči ženám vyniká v obou komediích a je asi nejlepším argumentem pro to, že Kateřininy hry byly ve srovnání s jinými výtvoři oceňovány: v obou hrách je vychvalována ženina výchova a v obou hrách je vztah mezi starší a mladší ženou velmi vřelý, ač nikoliv jednoduchý, což bylo velkým přínosem pro obvyklé líčení vztahů žen ve své době. Nejinteligentnější postavou je v obou hrách služebná Mavra. To je samo o sobě standardní, ale Kateřina používá inteligentní, přímou ženu ve srovnání s ženou submisivní; mladá hrdinka v obou hrách, vyděšená a zakřiknutá, ale ne nutně hloupá, je prezentována jako nemožně plachá a neschopná hájit své zájmy. Jen málo děl z 18. století se zasazuje o ženy takovým způsobem a tak přímo.“¹⁴¹

O tom, že autorka zmíněnou služebnou Mavru využívala k moralizujícím apelům, svědčí např. závěrečná replika ze hry *O vremja!*: „Hle, jak vypadá naše doba! Všechny odsuzujeme, a hodnotíme, všem se vysmíváme, všechny pomlouváme a neuvědomujeme si, že sami jsme k smíchu a hodni odsouzení [...] vidíme třísku v oku svého bratra, než břevno v oku svém.“¹⁴²

Marcus Levitt naopak výrazné rozdíly mezi „mužskou“ a „ženskou“ literaturou v kateřinské éře nenašel: „Otázka ženské literatury nebyla v Rusku na konci 18. století žádným tématem, a to jednak kvůli zanedbatelnému počtu publikujících žen v té době, ale také kvůli tak zvanému ‚osvícenému feminismu‘: rovnostářskému duchu 18. století, který považoval emancipaci žen v sociálním a intelektuálním životě – v rámci předepsaných mezí – za přirozenou a očekávanou.“¹⁴³

Na otázku, zda carevna měla literární nadání a vstoupila by do literárních dějin i jako „obyčejná“ spisovatelka, není jednoduché odpovědět. Dostalo se jí nadšených pochval, ale ani opačné názory nebyly výjimkou. Podle jednoho saského diplomata ji před kritikou chránilo její vysoké postavení.¹⁴⁴ O tom, že si to carevna

140 A. CHERNOVA, *Mémoires*, s. 45–47; Alessandra TOSI, *Women and Literature, Women in Literature: Female Authors of Fiction in the Early Nineteenth Century*, in: Wendy Rosslyn – Alessandra Tosi (eds.), *Women in Russian Culture and Society, 1700–1825*, Houndmills 2007, s. 39–62.

141 L. D. O'MALLEY, *Russian comedy*, s. 745–746; k postavě Mavry srov. Eadem, *Mask of the Empress*, s. 75–77.

142 *Sočinenija Imperatricy, I.*, A. N. Pypin (ed.), s. 41–42.

143 Marcus LEVITT, *Catherine the Great (1729–1796)*, in: Christine D. Tomei (ed.), *Russian women writers*, New York 1999, s. 9.

144 H. M. E. ANDREE, *Katharina*, s. 388.

uvědomovala, svědčí její dopis Voltairovi: „Převládá názor, že autor těchto nových ruských komedií [Kateřina II. – pozn. autorů], ačkoliv prokazuje talent, má vážné nedostatky, nevím nic o divadle a jeho zápletky jsou chabé. To se však nedá říci o jeho postavách, jež jsou pečlivě vykresleny a převzaty z každodenního života. Probleskuje zde důvtip, autor Vás rozesměje, jeho morálka je čistá a svému národu velice dobře rozumí.“¹⁴⁵ Hodnocení carevnických děl současníky vždy reflektovala její mocenské postavení; buď ji jako dvořaně byli nuceni chválit nebo ji jako opozičníci museli kritizovat. Dobrat se objektivního hodnocení z jejich strany je proto takřka nemožné. Nelze zapomínat ani na to, že carevna při psaní her zůstávala samodělavou panovnicí, usilující o podporu šlechty a církve. Německý slavista F. Göpfert výstižně připomněl, že „současně s aktivitami na podporu literatury posílala Kateřina i tlak cenzury. Od počátku vlády ji využívala [...] stále očividněji k potlačení veškerého svobodného myšlení. Její vliv na ruskou literaturu konstruktivními i destruktivními prostředky byl velký, protože probíhal plánovitě dlouhou dobu, byla první ruskou panovnicí, jež neprováděla jen mocenskou, ale i vědomou kulturní politiku“.¹⁴⁶

Pokud se máme věnovat otázce, zda či případně koho carevna svými díly ovlivnila, narážíme na limitovaný počet pramenů. Dochovalo se jen několik komentářů k jejím divadelním počínům, ale žádný z nich se nezmiňuje o tom, že by carevny apely nějak změnily postoj jejich diváků k parodizovaným negativním jevům. Je evidentní, že Kateřina mohla svými díly ovlivnit a změnit smýšlení pouze návštěvníků dvorského divadla, kde se její hry hrály. A ti se rekrutovali z řad dvořanů, vojáků, měšťanů a cizinců v Petrohradě a Moskvě. Ruská inteligence, tak jak ji známe z 19. století, se v kateřinské éře začala teprve formovat a jako samostatná sociální vrstva neexistovala.

Kateřininy komedie stěží mohly jakéhokoliv aristokrata přivést ke změně vztahu k vlastním nevolníkům. Důležitá je však skutečnost, že carevna problém nevolnictví vůbec tematizuje. Nevolníci sluhové byli v jejích dílech často zobrazováni jako dobří, šikovní a moudří, šlechtici naopak jako nevzdělaní a ziskuchtiví „nespokojenci“. Postavy z lidu demonstrují vítězství selského rozumu, jsou schopny

145 Kateřina II. Voltairovi, 17. /28. 10. 1772, *Voltaire Catherine II. Correspondance 1763–1778*, Alexandre Stroeve (ed.), Paris 2006, s. 263–264.

146 F. GÖPFERT, *Dichterinnen*, s. 18; srov. A. ENGEL-BRAUNSCHEIDT, *Modernisierung*, s. 240; Pavel Timofejevič MOROZOV, *Jekaterina II kak pisatel'nica*, in: Dmitrij Kirillovič Burlaka (ed.), *Jekaterina II: pro et contra*. Antologija, Sankt-Peterburg 2006, s. 802–812. Ke vztahu ruské šlechty k literatuře srov. R. LAUER, *Geschichte*, s. 55–56; Vladimir C. NAHIRNY, *The Russian Intelligentsia. From Torment to Silence*, New Brunswick 1983, s. 28.

odsoudit hlupáky a vždy připraveny pomoci ostatním, aby vyhrály nad hloupostí a neřestí. Polemizovat o konkrétních dopadech morálních imperativů carevnických komedií na ruskou nobilitu by tedy bylo naivní, z principiálního hlediska se však jedná o průlom v přístupu ruských panovníků k nevolnictví, neboť do této doby žádný z carů nevystoupil s kritikou tohoto fenoménu.

Kateřina II. si často vypůjčovala zápletky a situace od jiných dramatiků, při psaní her potřebovala hodně podpory i rad, zejména pokud psala ve verších, ale nedopouštěla se plagiátorství. Její díla byla spíše obratnými adaptacemi než pouhými imitacemi či plagiáty. Vynikala mezi ruskými autory vtípem, využíváním folkloru a hovorového jazyka, realistickým ztvárněním postav a odkazy na známé osobnosti své doby. Díky adaptacím několika Shakespearových her jako jedna z prvních seznámila ruské publikum s dramatickými postupy a schémata tohoto světového dramatika, včetně odklonu od základních požadavků na stavbu klasického dramatu v podobě jednoty děje, místa a času. Tato její aktivita byla interpretována jako cílená snaha vymanit ruskou literaturu z francouzské dominance. Zároveň ve svých komediích využívala nejnovějších francouzských trendů v umění a snažila se kultivovat obecnost v duchu osvícenských ideálů. Komédie měly podle Kateřiny „představovat člověka méně dokonalého, než je obvyklé“. ¹⁴⁷ Její satirické pokusy při vykreslení krutého zacházení se sluhy, nadřazenosti panovačné manželky nad slabým manželem či averze ke vzdělání se staly předobrazem vyspělých satirických komedií Denise Ivanoviče Fonvizina a jeho následovníků.

Kateřina Veliká sice nebyla autorkou příliš kvalitních a inovativních dramatických děl, dokázala si však získat publikum, neboť jej dobře znala. Věděla, co diváky zaujme, co je může aktuálně pobavit a nad čím se mohou zamyslet. Snažila se držet krok nejen s událostmi v impériu, ale i s trendy evropské literatury. Zároveň budovala pozitivní obraz sebe sama i své říše v zahraničí. Překlady jejích děl představovaly často pro větší okruh čtenářů ve střední a západní Evropě první příležitost k seznámení se s ruskou literaturou. Její dílo má důležitou vypovídací hodnotu pro dnešního badatele, neboť je cenným pramenem pro poznání dané doby. Nelze opomenout ani její význam pro ženskou emancipaci, jelikož patřila k prvním ženám v carské říši, jejichž díla vyšla tiskem. Nebála se představit ženy jako prozíravé mluvčí svých komedií. Bylo důležité, že podporovala kulturu materiálně i osobním příkladem a snažila se povzbudit příslušníky elity k umělecké tvorbě. Její záliba v satirě a společenské kritice napomohla taktéž zasít v carské říši zájem o politická témata.

¹⁴⁷ Cit. dle: IVINSKIJ, *Literaturnaja politika Jekateriny II.*, s. 30.

SUMMARY

This study analyzes the theatrical oeuvre of the Russian empress Catherine II. (reigned 1762–1796) from political, cultural and literary perspectives. Among other questions, it addresses what goals the monarch was pursuing with her writing, how she herself reflected on her works, where she drew inspiration from, what kinds of forms she selected, and – above all else – which themes she worked with. The authors are working within the theoretical concept developed in cultural history of culture transfer (interlinking of cultures) and reject the outdated theory of the Europeanization and modernization of Russian culture. Instead, they prefer the term “diffusion” in the sense of “dissemination of cultures”. They also agree with the main theses of the Tartu-Moscow Semiotic School that on the basis of “culture transplant” a “dual culture” developed in the Russian Empire. The authors assess the tsarina’s proficiency in the Russian language, and reject the theory that Catherine II. had been a mere plagiarist. They examine in detail the reasons why the empress wrote plays for the theater. They emphasize the facts that she was a graphomaniac and that she was working to enhance the prestige not only of her own person, but also of Russian theater and culture abroad. The authors arrive at the conclusion that Catherine the Great did not rank among the best authors of theatrical works of her period, but she was able to gain an audience. At the same time, with this activity she also legitimized her rule and built a positive image for herself and for her empire abroad. At the same time, her significance for women’s emancipation also must not be neglected, because she was one of the first women in the Russian Empire to have her works issued in print.

STUDIE

Zahraniční a bezpečnostní politika Ruska a jeho zájmy v regionu Blízkého východu a severní Afriky v kontextu událostí arabského jara

LUKÁŠ TICHÝ

Ústav mezinárodních vztahů v Praze

Russia's Foreign and Security Policies and Interest in the Region of the Near East and North Africa in the Context of the Events of the Arab Spring

After the end of the Cold War, the relations between the Russian Federation and the states of the Near East and North Africa underwent many different developmental stages during the course of the next two decades. Whereas in the period of Boris Nikolayevich Yeltsin's presidency in the 1990s this region remained rather in the background of Russia's interests, in the first decade of the 21st century Russia renewed its influence in this region during the presidencies of Vladimir Vladimirovich Putin and then Dmitry Anatolyevich Medvedev. The events of the Arab Spring became a new challenge for Russia in 2011. In the context of these actualities, there are two main goals for this article. The first is to compare the position of the Russian Federation's foreign and security policies in the region of the Near East and North Africa in the periods before and during the Arab Spring against the background of Russian interests. The second goal of the article is to define the

influence of post-revolutionary developments on Russian foreign and security policy in the region of the Near East and North Africa.

Key words: Arab Spring, Near East and North Africa, national interest, Russian Federation

Úvod

Po rozpadu Sovětského svazu (SSSR) na konci roku 1991 se Ruská federace (RF), jako jeden z nástupnických států, pokusila s různou mírou intenzity navázat na předchozí úspěšnou sovětskou politiku v oblasti Blízkého východu a severní Afriky (Middle East and North Africa – MENA). Zatímco v období prezidentství Borise Nikolajeviče Jelcina (1991–1999) během 90. let minulého století zůstala oblast MENA spíše stranou pozornosti zahraniční a bezpečnostní politiky RF, s nástupem Vladimira Vladimiroviče Putina (2000–2008) do funkce ruského prezidenta na začátku 21. století se situace změnila a nový prezident se snažil zlepšit pozici Ruska v této oblasti. Novou výzvou se pro Ruskou federaci na konci prezidentství Dmitrije Anatoljeviče Medveděva (2008–2012) staly události tzv. arabského jara, jež v důsledku vypuknutí masových povstání na počátku roku 2011 vedly v některých arabských zemích k odstranění dlouho vládnoucích autoritářských režimů. Tyto události společně s porevolučním vývojem v řadě zemí MENA, ke kterému došlo na začátku funkčního období V. Putina (2012), přinesly další změnu v zahraniční a bezpečnostní politice RF regionu MENA.

Studie sleduje dva hlavní cíle. Prvním je komparovat zahraničně-bezpečnostní přístup Ruska k regionu Blízkého východu a severní Afriky před a během událostí arabského jara na pozadí ruských národních zájmů. Druhým záměrem článku je charakterizovat vliv událostí arabského jara na zahraniční a bezpečnostní vztahy RF v oblasti MENA.

Dosažení těchto cílů bude autor hledat cestou zodpovězení několika dílčích otázek: (1) Jak se vyvíjela zahraniční a bezpečnostní politika RF a její zájmy vůči regionu MENA před vypuknutím arabského jara? (2) Jaký prvotní postoj zaujala RF k událostem arabského jara v Egyptě, Tunisku, Jemenu a Bahrajnu? (3) Jak RF z pohledu svých zájmů vnímala občanskou válku v Libyi a následnou vojenskou intervenci ze strany Západu? (4) Proč Rusko během arabského jara systematicky podporovalo režim Bašara Asada v Sýrii a to i na úkor zhoršení vztahů se západními

státy? (5) Jaký vliv měly tyto události na zahraniční a bezpečnostní vztahy RF k vybraným zemím v oblasti MENA?

V teoretické rovině je studie založena na konstruktivismu a racionalismu.¹ Spíše než o syntézu těchto dvou teorií, autor v článku používá pluralistický přístup, který kombinuje hlavní poznatky sociálního konstruktivismu a racionalismu o národním zájmu ve snaze vytvořit teoretický rámec pro analýzu zahraničně-bezpečnostního chování a jednání Ruska vůči oblasti MENA.² Nicméně určitý problém představuje vymezení a definování obou teoretických přístupů, protože jak racionalismus, tak konstruktivismus nejsou homogenní teorií mezinárodních vztahů.

Například Jeffrey Checkel definuje sociální konstruktivismus jako „přístup k sociálnímu výzkumu, který je založený na dvou předpokladech: (1) prostředí, v němž aktéři/státy jednají, je jak sociální tak materiální povahy; a (2) toto jednání realizují aktéři/státy v porozumění se svými zájmy.“³ Podrobnější definici pak nabízí Alexander Wendt, podle kterého sociální konstruktivismus „je strukturální teorií mezinárodního systému, která pracuje s několika východisky: (1) státy jsou hlavní jednotky analýzy mezinárodní politické teorie; (2) klíčové struktury v systému interakce mezi státy jsou spíše intersubjektivní než materiální povahy; a (3) státní identity a zájmy jednotlivých aktérů/států jsou ve své podstatě konstruovány těmito sociálními strukturami, spíše než by byly předem dány lidskou přirozeností.“⁴

Podobně racionalismus je velmi širokou kategorií, která zahrnuje přístupy a teorie, jejichž společným jmenovatelem je užití teorie racionální volby. Andrew H. Kydd uvádí šest definičních znaků teorie racionální volby/racionalismu, kde je aktér charakterizován: „(1) racionálním rozhodováním (racionalitou); (2) fixní identitou; (3) existencí fixních preferencí, které přisuzuje různým výstupům příslušných rozhodnutí. Aktér dále (4) svá přesvědčení o světě a dalších aktérech racionálně odvozuje z nových informací; (5) odhlíží od normativních úvah; a (6) čelí fixnímu a známému (uzavřenému) souboru možností (tj. výstupů) svého rozhodování.“⁵

1 K tomu dále srov. např. Petr KRATOCHVÍL – Elsa TULMETS, *Constructivism and Rationalism in EU External Relations. The Case of the European Neighbourhood Policy*, Baden-Baden 2010, s. 15–30.

2 K tomu dále srov. Yoichiro SATO – Keiko HIRATA, *Norms, Interests, and Power in Japanese Foreign Policy*, New York 2008, s. 3–20.

3 Jeffrey T. CHECKEL, *The Constructivist Turn in International Relations Theory*, World Politics 50, 1998, č. 2, s. 325.

4 Alexander WENDT, *Social Theory of International Politics*, Cambridge 1999, s. 1.

5 Andrew H. KYDD, *Methodological Individualism na Rational Choice*, in: Christian Reus-smit – Duncan Snidal (eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford 2010, s. 424–

Přestože někteří autoři se staví spíše kriticky ke kombinaci konstruktivismu a racionalismu,⁶ existuje v současné době řada velmi kvalitních textů, které se s touto kritikou dokázaly vypořádat.⁷ Například podle Diane Panke se racionalismus a některé varianty konstruktivismu, zejména konvenční konstruktivismus, shodují v otázce pozitivistické epistemologie a metodologického individualismu, resp. v řadě aspektů se jejich metateoretické pozice přibližují.⁸ Naopak konstruktivismus a racionalismus se rozcházejí v problematice ontologie.⁹ Nicméně podle Petra Kratochvíla a Elsy Tulumets: „[...] i když je racionalismus založen na schopnosti sebereflexe aktéra, čímž zanechává více prostoru pro zprostředkování a naopak konstruktivismus je více skeptický k této schopnosti a klade větší důraz na strukturální představy a rysy, neznamená to, že by obě teorie byly v přímé opozici ve vztahu k debatě aktér-struktura, protože konstruktivismus se může zaměřit stejně tak na aktéry, pokud se jejich normativní prostředí mění.“¹⁰ Zároveň jednotlivci (aktéři) jsou sociální bytosti, které nelze oddělit od kontextu normativního významu.

Ve vztahu k národnímu zájmu pak konstruktivismus přináší řadu základních poznatků. Například podle Jutty Weldes je národní zájem v mezinárodní politice důležitý ze dvou důvodů. „Za prvé, díky konceptu národního zájmu jsou tvůrci státní politiky schopni pochopit cíle, které mají být sledovány v zahraniční

443; Petr OCELÍK – Filip ČERNOCH, *Konstruktivismus a energetická bezpečnost v mezinárodních vztazích*, Brno 2014, s. 15.

- 6 K tomu např. srov. Fridrich KRATOCHWIL – John Gerard RUGGIE, *International Organization: A State of the Art on an Art of the State*, International Organization 40, 1986, č. 4, s. 753–775; Jeffrey T. CHECKEL, *International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework*, International Organization 59, 2005, č. 4, s. 801–826.
- 7 Dále srov. Joseph JUPILLE – James A. CAPORASO – Jeffrey T. CHECKEL, *Integrating Institutions: Rationalism, Constructivism, and the Study of the European Union*, Comparative Political Studies 36, 2003, č. 1–2, s. 7–40; Pernille RIEKER, *The EU as a Security Actor: The Development of Political and Administrative Capabilities*, Oslo 2007. Dostupné na: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?id=46168&lng=en>, 19. 1. 2015.
- 8 Diane PANKE, *How To Combine Rationalist and Constructivist Accounts of International Politics. Building Bridges on Terra Firma*, Berlin s.a. Dostupné na: http://www.google.cz/url?sa=t&rc=ct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCAQFjAA&url=http%3A%2F%2Fuserpage.fu-berlin.de%2F~europe%2Fteam%2FPankeD%2FPanke_2005c.pdf&ei=mHy9VOGTESoQUYif-g7gB&usq=AFQjCNGU1kmeqR4RuUqmgw8kHleZu10CQ&sig2=BwlfkST6APGv5v4m6-ZHYw&cbvm=bv.83829542,d.d24, 19. 1. 2015.
- 9 Nilüfer KARACASULU – Elif UZGÖREN, *Explaining Social Constructivist Contributions to Security Studies*, Perceptions 12, 2007, Summer – Autumn, s. 31. Dostupné na: <http://sam.gov.tr/explaining-social-constructivist-contributions-to-security-studies/>, 19. 1. 2015.
- 10 P. KRATOCHVÍL – E. TULMETS, *Constructivism and Rationalism in EU External Relations*, s. 26.

a bezpečnostní politice státu. Za druhé, národní zájem funguje jako rétorické zařízení, jehož prostřednictvím se vytváří legitimita a politická podpora pro státní akci.¹¹ Pro většinu proudů konstruktivismu představuje národní zájem, jenž není předem daným konceptem, důležitý sociální konstrukt, který je považován za klíčový indikátor chování aktérů.¹² Zároveň konstruktivismus argumentuje, že jsou to především ideje a normy, které tvoří národní zájmy jako hlavní motivy jednání zahraniční a bezpečnostní politiky státu.

Naproti tomu racionalismus, jak bylo již výše zmíněno, je založen na předpokladu strategické racionality jednání a vystupování jednotlivých aktérů ve vztahu k ostatním státům. V tomto ohledu pak každý racionální aktér prosazuje externě dané národní zájmy, s nimiž nespojuje normativní soudy a na jejichž základě poté volí nejvíce preferované alternativy.¹³ Racionalismus tak vychází z přesvědčení, že se aktéři snaží maximalizovat vlastní zájmy, které mohou být jak materiální, tak ideové povahy. Zároveň se tito aktéři snaží racionálně manipulovat se svým okolím, které rovněž může být jak materiálního, tak ideového charakteru, ve snaze dosáhnout svého zájmu.¹⁴

Jinak řečeno, zatímco sociální konstruktivismus je užitečný při vysvětlení procesu formování národních zájmů ze strany aktérů, racionalismus pak pomáhá objasnit aktérovo sledování strategických zájmů a cílů, které jsou založené na požadovaných normách. V tomto kontextu autor v článku využívá jak poznatků racionalismu, když považuje Ruskou federaci za racionálně jednajícího aktéra, který ve své zahraniční a bezpečnostní politice vůči oblasti MENA sleduje vlastní strategické zájmy, tak sociálního konstruktivismu, protože tyto národní zájmy nejsou předem dané v interakci s blízkovýchodními a severoafrickými státy, ale mohou se měnit v závislosti na potřebách RF či pod vlivem ideových norem a hodnot.

V rovině metodologické je studie založena na metodě komparace, která je implicitně i explicitně používána napříč politickými vědami včetně oboru mezinárodní vztahy. Komparativní metoda v sobě zahrnuje srovnání, jehož prostřednictvím přiřazujeme jeden jev k druhému s cílem zjistit, jak se od sebe liší, resp. jak jsou

11 Jutta WELDES, *Constructing National Interests*, European Journal of International Relations 2, 1996, č. 3, s. 276.

12 *The National Interests in International Relations Theory*, Scott Burchill (ed.), New York 2005, s. 186.

13 P. OCELÍK – F. ČERNOCH, *Konstruktivismus a energetická bezpečnost v mezinárodních vztazích*, s. 15.

14 P. KRATOCHVÍL – E. TULMETS, *Constructivism and Rationalism in EU External Relations*, s. 26.

si podobné.¹⁵ V tomto ohledu bude autor v článku komparovat postoj zahraniční a bezpečnostní politiky Ruské federace na pozadí rozdílných a shodných rysů ekonomických, bezpečnostních, vojenských, (geo)politických a energetických zájmů v oblasti Blízkého východu a severní Afriky v období před arabským jarem a v průběhu nepokojů v arabském světě.

Struktura článku je následující. První část krátce popíše zahraniční a bezpečnostní politiku RF v regionu MENA v průběhu 90. let minulého století a především v prvních deseti let 21. století s důrazem na národní zájmy a motivy znovuoobnovení pozice RF v tomto regionu. Hlavní pozornost bude ve druhé části věnována jednak postoji Ruska k událostem arabského jara v Egyptě, Tunisku, Bahrajnu, Jemenu, Libyi a Sýrii na pozadí zájmů vůči těmto zemím a zároveň dopadům porevolučního vývoje na zahraničně-bezpečnostní postavení RF v této oblasti.

Politika Ruské federace v oblasti MENA před arabským jarem

V období prezidentství Borise Jelcina (1991–1999) byl postoj RF k regionu MENA během 90. let 20. století determinován jeho geostrategickým a geopolitickým významem, zejména pokud jde o přítomnost značných finančních zdrojů a místních zásob ropy v globální energetické bilanci, ale také jeho územní blízkost u hranic Ruska a Společenství nezávislých států (SNS). V tomto ohledu Ruská federace ve své zahraniční a bezpečnostní politice vůči regionu MENA plánovala prosazovat řadu prioritních zájmů.¹⁶

Za prvé, dlouhodobým zájmem RF bylo zajištění národní bezpečnosti na jižních hranicích Ruska a zastavení dalšího rozšiřování negativních faktorů zhoršujících situaci v regionu. Tohoto cíle mělo být dosaženo prostřednictvím předcházení válečných incidentů v oblasti Perského zálivu a diplomatickým působením. Za druhé, vojenským cílem bylo nejen posílení vojenské přítomnosti Ruska v tomto regionu, ale zároveň oslabení pozice USA a západních aktérů v oblasti MENA. Za třetí, ekonomickým zájmem RF byla snaha přilákat arabský kapitál do klíčových oblastí domácího průmyslu. Pro Rusko bylo proto důležité vytvoření podmínek pro rozvoj vzájemně výhodné obchodní spolupráce s arabskými země-

15 Ke komparativní metodě srov. např. Blanka ŘÍCHOVÁ, *Úvod do současné politologie. Srovnávací analýza demokratických politických systémů*, Praha 2002, s. 21.

16 Dále k tomu srov. Ministerstvo inostrannych del Rossijskoj Federacii, *Koncepcija vnešnej politiki Rossijskoj Federacii*, duben 1993, in: Andrei Melville – Tatiana Shakleina (eds.), *Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities*, Budapest – New York 2005, s. 27–61.

mi, které měly napomoci jeho hospodářskému oživení. S tím, za čtvrté, bezprostředně souvisel zájem Ruska o energetické bohatství států Perského zálivu, kterému věnovala velkou pozornost při stanovení zásad zahraniční a bezpečnostní politiky v tomto regionu. V energetických surovinách a jejich exportu z těchto zemí viděla RF další možnosti pro vzájemný dialog a vyřešení vlastních problémů v oblasti energetiky. Za páté, v politice Ruska vůči regionu MENA hrála důležitou úlohu existence mnohamilionové domácí muslimské menšiny, ale i fakt, že RF sousedí s šesti muslimskými zeměmi.¹⁷ (Geo)politickým zájmem Ruska bylo pomocí zintenzivnění diplomatických kontaktů s muslimskými státy zabránit šíření jakékoliv formy náboženského extremismu na vlastním území a v okolních zemích SNS.¹⁸

Přestože region MENA, v porovnání se SNS, které pro RF představuje sféru strategického zájmu a vlivu, nebyl po rozpadu SSSR v době prezidentství Borise Jelcina prioritní oblastí ruské zahraniční a bezpečnostní politiky, právě primární zaměření na postsovětský prostor, významným způsobem ovlivnilo politiku RF ve vztahu k oblasti MENA. Ještě větší pozornost regionu MENA pak věnovalo Rusko během následného prezidentství Vladimira Putina.

Po nástupu do funkce ruského prezidenta v roce 2000 zahájil Vladimir Putin v zahraniční a bezpečnostní politice iniciativu zaměřenou na zlepšení vztahů RF se zeměmi MENA a obnovení vlivu v tomto regionu. Podle Alexeje Malašenka, pokusy Vladimira Putina podpořit ruský vliv na Blízkém východě a v severní Africe byly motivovány kombinací nostalgie dědictví sovětského vlivu a strategie pragmatické spolupráce založené na prosazování geopolitických, bezpečnostních, vojenských, ekonomických a energetických zájmů. Vedle toho se V. Putin prostřednictvím zahraniční a bezpečnostní politiky vůči regionu MENA snažil obnovit postavení RF coby velmoci, která je schopna konkurovat politice západních států v této oblasti. V neposlední řadě hlavními motivy, které vedly prezidenta V. Putina ke zvýšení aktivit v oblasti Blízkého východu a severní Afriky, byla snaha ukázat mno-

17 V současné době na území Ruska žije kolem 20 milionů muslimů, převážně sunnitů. Ruská muslimská populace je soustředěna ve dvou velkých oblastech: 1) v sedmi provinciích severního Kavkazu (Kabardsko-Balkarsko, Čečensko, Karačajevsko-Čerkesko, Ingušsko, Severní Osetie-Alanie, Adygejsko, Dagestán); 2) ve dvou provinciích v Povolží (Tatarstán a Baškortostán). Navíc několik milionů muslimů se nastěhovalo do velkých měst Ruska a žijí tam přechodně jako migrující pracovníci. Srov. Zvi MAGEN, *Russia and the Middle East: Policy Challenges*, Tel Aviv, květen 2013. Dostupné na: <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=2652>, 7. 3. 2015.

18 *Russian Foreign Policy in Transition. Concepts and Realities*, A. Melville – T. Shakleina (eds.), s. 55–58.

hamilionové populaci ruských muslimů připravenost RF spolupracovat s muslimskými zeměmi tohoto regionu a tím omezit aktivity muslimského, resp. arabského světa v Čechensku a dalších severokavkazských republikách.¹⁹

Právě snaha zklidnit oblast severního Kavkazu, destabilizovanou v důsledku druhé rusko-čechenské války na přelomu let 1999/2000, a přerušit podporu čechenským povstalcům ze strany různých muslimských organizací a hnutí, byly jedním z hlavních důvodů návratu Ruska na začátku 21. století do oblasti MENA. Jinak řečeno, svým působením v regionu MENA se RF snažila zajistit legitimizaci své politiky vůči severnímu Kavkazu a muslimské populaci obecně, jakož i omezit příliv islamistických radikálů²⁰ na ruské území.²¹ Za účelem dosažení těchto cílů a posílení role na Blízkém východě, sledoval V. Putin v zahraniční a bezpečnostní politice strategii založenou na prezentaci RF jako civilizační entity vytvářející most mezi Západem a muslimským světem.²²

Vedle tohoto bezpečnostního zájmu sledovala Ruská federace v zahraniční a bezpečnostní politice vůči regionu MENA i během druhého funkčního období prezidentství Vladimira Putina (2004–2008) a později i Dmitrije Medveděva (2008–2012) také další zájmy. Ty byly zejména ekonomicko-vojenského a energeticko-(geo)politického charakteru.²³

Při budování politického vlivu RF na Blízkém východě v severní Africe sehrály důležitou úlohu ekonomicko-vojenské zájmy spojené s prodejem ruských zbraní a zbraňových systémů, jejímiž hlavními příjemci byly během prvních deseti let 21. století především Írán, Sýrie, Alžírsko a Libye. Například v roce 2005 podepsala RF s Íránem kontrakt na dodávky raketového obranného systému Tor-M1 a o dva roky později pak íránský ministr obrany Mostafa Mohammad Najjar oznámil, že Írán s Ruskem dokončili dohodu na nákup protiraketového a protiletadlového systému S-300. Vývoz protiraketového systému do Íránu nakonec v roce 2010

19 Alexey MALASHENKO, *Russia and the Arab Spring*, Carnegie Moscow Center, říjen 2013. Dostupné na: <http://carnegie.ru/2013/10/01/russia-and-arab-spring/goq4>, 19. 1. 2015.

20 Pokud jde o islámský radikalismus, pozornost byla v tomto ohledu věnována úzké spolupráci mezi ruskými službami s jejich protějšky v arabských zemích (ale také v Izraeli).

21 V této souvislosti se RF podařilo jednak zabránit tomu, aby se situace a postavení ruských muslimů stala pan-islamistickým problémem.

22 Igor CRESTIN – John ELLIOTT, *Russia and the Middle East*, Middle East Quarterly 14, 2007, č. 1, s. 22–23.

23 Dále srov. Bob DREYFUSS, *Rossia na Blížnem Vostoke*, InoSMI, 18. 11. 2013. Dostupné na: <http://inosmi.ru/russia/20131119/214923062.html>, 20. 1. 2015.

prezident D. Medveděv na naléhání USA a Izraele zakázal, čímž RF podle odhadů mohla přijít až o 13 miliard dolarů.²⁴

Jedním z největších odběratelů ruských zbraní byla v tomto období také Sýrie, která se po rusko-gruzinském konfliktu v srpnu 2008 stala nejbližším spojencem RF na Blízkém východě. I přes výraznou kritiku Izraele, který opakovaně upozornil na skutečnost, že ruské zbraně určené pro Sýrii se dostávají do rukou militantní a politické organizace Hizballáh, prodej zbraní z Ruska do Sýrie v řádu několika miliard dolarů pokračoval i v následujících letech. Nicméně podle zprávy SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) představoval v letech 2005–2010 vývoz zbraní do Sýrie pouze 1 % z celkového ruského exportu zbraní.²⁵

Technická a vojenská spolupráce se zeměmi regionu MENA byla součástí vojensko-ekonomické politiky RF, jejímž cílem bylo diverzifikovat vývoz zbraní do různých částí světa. Rusko proto věnovalo velké úsilí na podporu prodeje svých zbraní do zemí Perského zálivu, zejména Saúdské Arábie. Nicméně tato politika nakonec nepřinesla potřebné výsledky, neboť na těchto trzích již dominují USA a další západní země.

Podobně se různá míra úspěchu podařila Rusku dosáhnout při prosazování vlastních zájmů v oblasti energetiky, která díky svému strategickému významu představuje důležitou oblast politické činnosti RF na Blízkém východě a v severní Africe. RF se prostřednictvím užší energetické spolupráce se zeměmi MENA snažila jednak omezit manévrovací prostor pro energetickou spolupráci a vyjednávání EU, pro kterou je tato oblast třetím největším dodavatelem zemního plynu a druhým největším exportérem ropy. Zároveň pomocí užší energetické kooperace se zeměmi tohoto regionu se Ruská federace snažila posílit svůj ekonomický a politický vliv v této na ropu a zemní plyn bohaté oblasti.

Mezi hlavní energetické partnery Ruska v tomto regionu dlouhodobě patří především Turecko a Izrael.²⁶ V případě posílení rusko-tureckých energetických vztahů bylo důležitou událostí spuštění plynovodu Blue Stream, který od roku

24 *Russia may lose \$13 bln to ban on arms exports to Iran – analyst*, RIA Novosti, 3. 8. 2010. Dostupné na: <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/russia/2010/russia-100803-rianovosti02.htm>, 20. 1. 2015.

25 Nikolas K. GVOSDEV – Christopher MARSH, *Russian Foreign Policy: Interests, Vectors, and Sectors*, London 2012, s. 315–317.

26 Podobně při posilování energetických vztahů mezi RF a Izraelem hrála důležitou úlohu snaha Izraele o zajištění vlastní energetické bezpečnosti a zájem ruských energetických společností o získání podílu na těžbě nových polí s plynem, která byla v roce 2009 objevena ve východním Středomoří mezi Izraelem, Libanonem a Kyprem. Dále srov. N. K. GVOSDEV – Ch. MARSH, *Russian Foreign Policy: Interests, Vectors, and Sectors*, s. 307.

2005 přivádí zemní plyn z Ruska do Turecka, ale také v srpnu 2009 uzavření smlouvy mezi Ruskem a Tureckem. Ta umožňuje výstavbu nového ruského plynovodu South Stream pod hladinou Černého moře v tureckých vodách. Vedle toho byla v letech 2005–2010 úspěšná RF a její společnosti, např. Gazprom, Lukoil, Rosněft, také při uzavírání energetických kontraktů a pronikání na trhy s ropou a plynem zejména v Alžírsku, Egyptě, Libyi a Iráku. V neposlední řadě měla Ruská federace v této době zájem o vstup na vznikající trh s jadernou energií na Blízkém východě (Egypt, Jordánsko).²⁷

Rusku se v zahraniční a bezpečnostní politice během prezidentství V. Putina a později D. Medveděva podařilo, s různou mírou úspěchu, do roku 2010 výrazně posílit svoji přítomnost v oblasti MENA. Díky aktivnímu zapojení obou prezidentů, kteří podnikli řadu osobních návštěv do zemí MENA a zároveň přijali představitele těchto států, Rusko založilo dobré pracovní vztahy se všemi hlavními aktéry této oblasti. Tento úspěch Ruska byl ovšem v ostrém kontrastu s blízkovýchodní politikou Spojených států. Zatímco si USA na jednu stranu udržely spojení z dob studené války (zejména Izrael, Egypt, Saúdskou Arábii a státy Perského zálivu), nebyly na druhou stranu, na rozdíl od RF, schopny pozitivně ovlivnit vztahy se svými dlouholetými regionálními protivníky (Íránem, Sýrií, Hamásem a Hizballáhem). Zároveň, i když Rusko na začátku 21. století nemělo s žádnou zemí MENA tak silné a pevné vztahy jako USA se svými tradičními spojenci v této oblasti, nebyla RF v ostrém konfliktu s žádnou zemí MENA, zatímco USA díky své pokračující podpoře Izraele a „válce proti terorismu“, podpořené nepopulární vojenskou intervencí do Iráku, měly řadu nepřátel.²⁸

Z pohledu Ruska a jeho stabilních politických a ekonomických vztahů se zeměmi oblasti MENA, narušily tento „ideální“ stav události arabského jara, které v letech 2011–2012 vedly v řadě zemí MENA k odstranění dlouho vládnoucích autoritářských režimů. Pro zahraniční a bezpečnostní politiku Ruska představují nepokoje v arabském světě a následný porevoluční vývoj novou výzvu, s níž se RF musí vypořádat, což se jí zatím příliš nedaří.

27 Marcin KACZMARSKI, *Russia's Middle East Policy After the Arab Revolutions*, Centre for Eastern Studies, č. 59, 26. 7. 2011. Dostupné na: http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/commentary_59.pdf, 20. 1. 2015.

28 Mark N. KATZ, *Moscow and the Middle East: Repeat Performance?*, Russia in Global Affairs, 7. 10. 2013. Dostupné na: <http://eng.globalaffairs.ru/number/Moscow-and-the-Middle-East-Repeat-Performance-15690>, 7. 3. 2015; Anna BORŠČEVSKAJA, *Rastet vlijanie Rossia na Bliž-nem Vostoke*, InoSMI, 9. 1. 2014. Dostupné na: <http://inosmi.ru/russia/20140109/216375520.html>, 20. 1. 2015.

Události arabského jara a pozice Ruska v oblasti MENA

Události arabského jara byly pro Rusko, stejně jako západní země, velmi překvapivé a do značné míry nečekané. Zároveň události v arabském světě a následný porevoluční vývoj, které změnily poměr moci v oblasti MENA, a to jak mezi samotnými aktéry regionu, tak mezi vnějšími aktéry, přinesly ve vztahu k zahraničně-bezpečnostní pozici Ruska řadu zásadních poznatků. Především události arabského jara ukázaly na neexistenci ucelené strategie přístupu Ruska vůči zemím Blízkého východu a severní Afriky, která se pohybovala od re-aktivního postoje, přes neutrální pozici až po pro-aktivní podporu. Nepokoje současně v arabském světě jasně odhalily nekonzistentnost a nejednotnost zahraniční a bezpečnostní politiky Ruské federace. Vedle toho revoluční vlna demonstrovala omezený vliv Ruska jako velmoci působit a formovat politickou situaci v oblasti MENA. A v neposlední řadě pak události následující po vlně revolucí přinesly v řadě případů spíše stagnaci vztahů RF s tradičními spojenci Blízkého východu a severní Afriky, neboť Rusku se na rozdíl od USA a zemí Evropské unie (EU) nepodařilo plně obnovit pracovní vztahy (alespoň prozatím) s novými režimy, které se dostaly k moci v arabském světě.²⁹

Nepokoje v Tunisku, Egyptě, Bahrajnu a Jemenu a porevoluční vztahy s RF

Ruská federace na začátku procesu revolučních nepokojů zaujala k situaci v arabském světě spíše pasivní stanovisko. Tento postoj byl patrný na příkladu událostí, jež se odehrály v Tunisku, Egyptě, Bahrajnu a Jemenu.³⁰

V případě nepokojů v Tunisku, které začaly již koncem roku 2010, RF podobně jako západní státy akceptovala dne 14. ledna 2011 demokratickou změnu v podobě vynuceného odstoupení dlouhodobě vládnoucího prezidenta Zína Abidína bin Alího (1987–2011). V tomto ohledu ruský prezident D. Medveděv ve

29 K tomu např. srov. Anatoly CHAZANOV, „*Arabskaja vesna*“ i pozicija Rossiji, Moskva, s.a. Dostupné na: <http://www.vostokoved.ru/Интересы-и-позиции-России-в-Азии-и-Африке-в-21-век/am-l-r.html>, 20. 1. 2015.

30 Margarete KLEIN, *Russia and the Arab Spring. Foreign and Domestic Policy Challenges*, Berlin, únor 2012. Dostupné na: [101 | 2015](http://www.google.cz/url?sa=t&rcct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.swp-berlin.org%2Ffileadmin%2Fcontents%2Fproducts%2Fcomments%2F2012C03_kle.pdf&ei=Zpe-VKC8JquO-7AbBnIHQDA&usq=AFQjCNHh4H7yoLLd1E5lk2AlroXI0LRJQ&sig2=EMyO-XLwaMH6iP7yolb7TnQ&bvm=bv.83829542, d.ZGU, 20. 1. 2015.</p></div><div data-bbox=)

svém projevu na Světovém ekonomickém fóru v Davosu na začátku února 2011 poznamenal, že to, „co se stalo v Tunisku, by mělo sloužit jako ponaučení pro ostatní vlády, které nesmí pouze sedět ve svém pohodlném křesle, ale rozvíjet se spolu se společností“.³¹

Sptěše obezřetně reagovala ruská vláda na události v Egyptě, kde na začátku roku 2011 propukly několika týdenní nepokoje a protivládní demonstrace proti prezidentovi Husní Mubarakovi (1981–2011). V této souvislosti proto např. ruský prezident Dmitrij Medveděv, ministr zahraničních věcí Sergej Viktorovič Lavrov a mluvčí ministerstva zahraničních věcí Alexander Lukaševič zdůraznili potřebu mírového řešení situace v Káhiře. Nicméně RF společně se západními zeměmi nakonec politické změny v Egyptě ústící 11. února 2011 v rezignaci prezidenta M. Mubaraka uznala.³²

Pasivní postoj zaujala RF také k situaci v Bahrajnu, kde od února 2011 došlo v rámci arabského jara k politickým protestům majoritních arabských šíitů proti autoritářskému režimu minoritní sunnitské královské rodiny a vlády. Re-aktivní pozici RF v březnu 2011 jasně potvrdil mluvčí ministra zahraničních věcí A. Lukaševič, když deklaroval, že události v Bahrajnu byly vnitřní záležitostí a měly by být řešeny prostřednictvím dialogu. RF nijak nezareagovala ani v případě, kdy bahrajnská vláda za pomoci vojenských jednotek z okolních arabských zemí tvrdě zakročila proti protestujícím.³³ V neposlední řadě se RF, stejně jako západní státy, distancovala od jakéhokoli zasahování do situace v Jemenu, kde od začátku roku 2011 vypukly protesty proti dlouhodobému autoritativnímu režimu jemenského prezidenta Alí Abdalláha Sáliho (1990–2012) a země se ocitla téměř na pokraji občanské války. Také v těchto dvou případech Rusko omezilo svoji aktivitu pouze na výzvu mírového řešení situace.³⁴

Důvody re-aktivního postoje RF k politickým událostem v těchto čtyřech zemích lze nalézt minimálně tři. Prvním důvodem byla existence jen omezených ekonomických vztahů Ruska s těmito zeměmi, kdy s výjimkou Egypta, nemělo v těchto státech žádné výrazné ekonomické zájmy. Druhým důvodem byla neexistence speciálních vztahů mezi ruským prezidentem a politickými činiteli výše zmíněných zemí. A konečně důvod třetí: Ruská federace neměla, podobně jako západ-

31 Muharrem ERENLER, *Russia's Arab Spring Policy*, Marmara 2012, s. 174.

32 Jan EICHLER – Lukáš TICHÝ, *USA a Ruská federace: komparace z pohledu bezpečnostní a strategické kultury*, Praha 2013, s. 210.

33 Mark N. KATZ, *Russia and the Arab Spring*, Washington, 3. 4. 2012. Dostupné na: <http://www.mei.edu/content/russia-and-arab-spring>, 19. 1. 2015.

34 M. ERENLER, *Russia's Arab Spring Policy*, s. 177.

ní země, v případě Bahrajnu zájem na pádu režimu, který by ve svém důsledku mohl vést k politické nestabilitě v okolní Saúdské Arábii a dalších na ropu bohatých monarchiích Perského zálivu.³⁵ Jinak řečeno, důvodem pasivního postoje byla absence nebo jen minimální (geo)politické, ekonomické, vojenské, bezpečnostní a energetické zájmy RF v těchto čtyřech zemích.

Následný porevoluční vývoj ve výše zmíněných zemích, v kontextu ruského postoje k událostem arabského jara, nepřinesl žádné významné zlepšení vztahů Ruska v oblasti MENA. Naopak, podle současného ruského prezidenta V. Putina (od března 2012) byly ekonomické a politické vztahy RF se zeměmi MENA negativně ovlivněny událostmi arabského jara.³⁶ Politická spolupráce Ruské federace s mnoha nově nastolenými režimy je v současné době spíše symbolická a je omezena na prohlášení vydaná po skončení oficiální návštěvy.

Například politické vztahy Ruska s Tuniskem,³⁷ jež sice „nikdy nebylo ruskou prioritou“, se nijak výrazně nezlepšily ani po nástupu nové islamistické vlády a zůstaly omezeny jen na diplomatické jemnosti.³⁸ Nicméně podle ruského ministra zahraničních věcí S. Lavrova, který navštívil Tunisko začátkem března 2014, je Rusko připraveno podpořit politický přechod v zemi především prostřednictvím investic a cestovního ruchu.³⁹

O něco složitějším vývojem prošly politické vztahy RF s porevolučním Egyptem. Na jednu stranu Rusko již koncem roku 2011 deklarovalo úsilí budovat s ním silné vazby. To následně v listopadu 2012 potvrdil Sergej Lavrov, když zdůraznil připravenost spolupracovat s Muslimským bratrstvem, jež se v Egyptě dostalo k moci, a předal nově zvolenému egyptskému prezidentovi Mohamedu Mursímu pozvání k návštěvě Moskvy.⁴⁰ Na druhou stranu ve stejné době ruský Nejvyšší soud znovu potvrdil svoje rozhodnutí z roku 2003, podle kterého je Muslimské

35 M. KLEIN, *Russia and the Arab Spring. Foreign and Domestic Policy Challenges*, s. 2.

36 A. MALASHENKO, *Russia and the Arab Spring*. Dostupné na: <http://carnegie.ru/2013/10/01/russia-and-arab-spring/goq4>, 7. 3. 2015.

37 Zatímco v roce 2010, tedy před arabským jarem dosahoval celkový objem obchodu mezi RF a Tuniskem částky kolem 1,047 miliardy dolarů, v roce 2013 to bylo jen 360 milionů dolarů.

38 *What Does the Arab Spring Mean for Russia, Central Asia, and the Caucasus?*, Aigerim Zikibajeva (ed.), Center for Strategic & International Studies, září 2011. Dostupné na: <http://csis.org/publication/what-does-arab-spring-mean-russia-central-asia-and-caucasus>, 7. 3. 2015.

39 *Russia supports Tunisia's political transition: Lavrov*, Africa.news.cn, 3. 3. 2014. Dostupné na: http://news.xinhuanet.com/english/africa/2014-03/05/c_133160624.htm, 7. 3. 2015.

40 Olena BAGNO-MOLDAVSKY, *Russian Foreign Policy in the Middle East: No Change in the Offing*, Strategic Assessment 15, 2013, s. 121–132.

bratrstvo teroristickou organizací a představuje hrozbu pro bezpečnost Ruska.⁴¹ Zároveň s tím, jak byl prezident M. Mursí nucen v červenci 2013 odstoupit, zůstávají politické a ekonomické vztahy Ruska s Egyptem stále nejisté. Nicméně po zvolení Abdala Fattáha Sísího egyptským prezidentem v červnu 2014 diplomaté a politici z obou zemí očekávají průlom v bilaterálních vztazích mezi Egyptem a RF.⁴²

Na nízké politické úrovni zůstaly také porevoluční vztahy Ruska s většinou zemí Perského zálivu, včetně Saúdské Arábie, Bahrajnu, Kuvajtu, Spojených arabských emirátů a Kataru.⁴³ Stejně tak beze změny zůstávají vztahy Ruské federace s některými z arabských národů, které byly ušetřeny revolučních otřesů, jako je Alžírsko, Maroko a Jordánsko.⁴⁴

Jedinou výjimkou z pravidla stagnujících interakcí představují vztahy RF s Jemenem,⁴⁵ kde nepokoje v rámci arabského jara svrhly jemenského prezidenta Alí Abdalláha Sáliho, který v únoru 2012 předal vládu do rukou viceprezidenta

41 *Arab Spring: Three years after*, The Voice of Russia, 25. 1. 2014. Dostupné na: http://sputnik-news.com/voiceofrussia/2014_01_25/Arab-Spring-Three-years-after-5407/, 20. 1. 2015.

42 O zlepšení vzájemných vztahů svědčí také zvýšení objemu vzájemného obchodu. Zatímco v roce 2009, resp. 2010 dosahoval celkový objem obchodu částky kolem 1,6 miliardy dolarů, v roce 2013 to bylo již kolem 2 miliard dolarů. Zároveň v září 2014 představitelé Ruska a Egypta uzavřeli předběžnou dohodu o prodeji ruských zbraní do Egypta v celkové hodnotě kolem 3,5 miliard dolarů. Dále srov. Maria DUBROVIKOVA, *Egypt key to Russia's resurgence in Middle East*, Al Arabiya News, 6. 6. 2014. Dostupné na: <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2014/06/08/Egypt-key-to-Russia-s-resurgence-in-Middle-East.html>, 20. 1. 2015; *Russia, Egypt seal preliminary arms deal worth \$3.5 billion: agency*, Reuters, 17. 9. 2015. Dostupné na: <http://www.reuters.com/article/2014/09/17/us-russia-egypt-arms-idUSKBN0HC19T20140917>, 20. 1. 2015.

43 Vzájemný obchod mezi Ruskem a těmito státy Perského zálivu dosáhl v roce 2013 částky jen kolem 2 miliard dolarů. Dále srov. Yuri BARMAN, *Russia's deep dive into the Persian Gulf*, Yemen Times, 24. 5. 2014. Dostupné na: <http://www.yementimes.com/en/1785/opinion/3911/Russia%E2%80%99s-deep-dive-into-the-Persian-Gulf.htm>, 20. 1. 2015.

44 Rusko sice dnes nemá zvlášť silné vztahy s Marokem a Jordánskem, ale snaží se navázat na předchozí ekonomické a politické vazby s Alžírskem, které nebyly výrazně poškozeny arabským jarem. Současné rusko-alžírské vztahy jsou spíše než ve znamení konfrontace vedeny kooperací a Alžírsko je i nadále významným zákazníkem ruských zbraní. K tomu dále srov. *Russia and Algeria see eye to eye in international politics – Lavrov*, The Voice of Russia, 12. 2. 2013. Dostupné na: http://sputniknews.com/voiceofrussia/2013_02_12/Russia-and-Algeria-see-eye-to-eye-in-international-politics-Lavrov/, 20. 1. 2015.

45 Stejně jako v předchozích případech, také o zlepšení rusko-jemenských vztahů svědčí zvýšení celkového objemu obchodu. Zatímco před arabským jarem dosahoval celkový objem obchodu částky kolem 163 milionů dolarů, v současné době to bylo již kolem 600 milionů dolarů. Dále k tomu srov. *Intervju Posla Rossiji v Jemene Vladimira Deduškina*, Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federacii, 3. 1. 2015. Dostupné na: <https://ru-ru.facebook.com/MIDRussia/posts/589388454493933>, 20. 1. 2015.

Abd Rabú Mansúra Hadího. Pro stabilizaci a posílení vzájemných vztahů bylo z pohledu Ruska pozitivní především to, že tyto protesty, které vedly k demisi prezidenta Abdalláha Sáliho, se neuskutečnily pod praporem boje za demokracii a nenesly žádnou podobnost s některou z tzv. barevných revolucí. Stejně tak pro Ruskou federaci bylo důležité, že k této změně v Jemenu došlo bez jakéhokoliv vnějšího zásahu v podobě humanitární intervence.⁴⁶

Zájem na posílení vzájemných vztahů potvrdil ruský prezident Vladimir Putin svému jemenskému protějšku M. Hadihovi při jeho návštěvě v Moskvě v dubnu 2013, když zdůraznil, že „Rusko udělá vše, co je v jeho silách, aby vám pomohlo a vytvořilo podmínky pro rekonstrukci a rozvoj vaší země [...]“.⁴⁷ O rok později v dubnu 2014 pak jemenský ministr obrany Mohammed Nasser Ahmed a generální ředitel Odboru vojenské spolupráce na Blízkém východě a v severní Africe při ruském ministerstvu obrany Sergej Jurčenko jednali o aspektech dvoustranné spolupráce a partnerství mezi armádami obou zemí v různých technických a vojenských oblastech.⁴⁸

Jestliže v důsledku počátečního, spíše re-aktivního postoje RF k událostem arabského jara, došlo k ochlazení některých vzájemných vztahů. V případě těch zemí, kde Rusko bylo nepřímo či přímo zapojeno do arabského jara – Libye a Sýrie – účinky na zahraniční a bezpečnostní vztahy Ruské federace v oblasti Blízkého východu a severní Afriky byly daleko více problematické.

Vojenská intervence v Libyi a vztahy s Ruskem

V porovnání s přístupem k nepokojům v Tunisku, Egyptě, Jemenu a Bahrajnu, panovala poněkud odlišná situace ze strany RF v případě událostí v Libyi, kde v polovině února 2011 nejprve ve východní části země ve městě Benghází vypukly masové protesty, jež se následně rozšířily do dalších libyjských měst, včetně hlavního města Tripolisu. „Diktátor Muammar Kaddáfí (u moci byl od vojenského převratu v roce 1969) odpověděl nasazením pozemního vojska, letectva i námořnictva a také policejních sil a polovojenských organizací k potlačení protestů. Jeho lpění na udržení

46 A. MALASHENKO, *Russia and the Arab Spring*.

47 *Putin: Russia will aid reconstruction of Yemen*, The Brics Post, 3. 4. 2013. Dostupné na: <http://thebricspost.com/putin-russia-will-aid-reconstruction-of-yemen/#.VL7AJXt8Gxs>, 19. 1. 2015.

48 *Russia, Yemen Seek To Boost Military Cooperation*, Eurasia Review, 23. 4. 2014. Dostupné na: <http://www.eurasiareview.com/23042014-russia-yemen-seek-boost-military-cooperation/>, 20. 1. 2015.

mocenského postavení a spolu s tím mimořádná brutalita jen dále umocnily odpor, a tak situace přerostla v občanskou válku mezi Kaddáfího klanem na jedné straně a opozičními silami sdruženými v Národní přechodné radě na straně druhé.⁴⁹

Přestože Rusko zaujalo k událostem v Libyi spíše neutrální stanovisko, to znamená, že se ani vojensky a ani výrazně politicky neangažovalo při řešení krizové situace, nezůstalo zcela pasivní. Rusko mělo v Libyi silné ekonomické, vojenské a energetické zájmy. Poté, co Ruská federace v dubnu 2008 odpustila Libyi dluh ve výši 4,5 miliardy dolarů z dob existence SSSR, uzavřely ruské společnosti s libyjskými firmami kontrakty ve výši 10 miliard dolarů⁵⁰ týkající se jak lukrativních zakázek pro ruské firmy na těžbu ropy a zemního plynu na území Libye a výstavby nového plynovodu pro přepravu libyjského zemního plynu do Evropy, tak budoucího prodeje ruského vojenského materiálu a zbraní, jako jsou protiletadlové komplexy, stíhačky, vrtulníky a válečné lodě, do Libye.⁵¹ Zároveň libyjská krize rozpoutala v Rusku diskuzi ohledně fungování principů mezinárodního práva, zejména uplatňování práva vojenské intervence z humanitárních důvodů, stejně jako respektování role OSN a počínání NATO v dané situaci.⁵² V neposlední řadě Rusko v tomto období sledovalo také bezpečnostní zájmy spojené s odvrácením negativních dopadů na bezpečnostní situaci v regionu a zabránění rozšíření možných hrozeb do samotné RF v případě uskutečnění vojenské intervence v Libyi.

V tomto ohledu proto Rusko opakovaně kritizovalo možnost mezinárodní vojenské intervence spojeneckých sil NATO a některých arabských zemí proti M. Kaddáfimu, kterou označilo za neopodstatněnou a neadekvátní. Například prezident D. Medveděv opakovaně upozorňoval na nebezpečí vzestupu fanatismu a rozšíření extremismu na Blízkém východě a v severní Africe. Podobně ruský premiér V. Putin důrazně varoval před vnějším zasahováním do situace v Libyi, jež by

49 J. EICHLER – L. TICHÝ, *USA a Ruská federace: komparace z pohledu bezpečnostní a strategické kultury*, s. 110.

50 Vedle toho došlo ke zvýšení celkového objemu obchodu mezi oběma zeměmi, který před občanskou válkou dosahoval v průměru 200 milionů dolarů. K tomu dále srov. Oleg SHCHEDROV, *Russia seeking tighter economic relations with Libya*, The New York Times, 16. 8. 2008. Dostupné na: <http://www.nytimes.com/2008/04/16/business/worldbusiness/16iht-rusbiz.4.12064732.html>, 21. 1. 2015.

51 Nicméně RF 6. února 2011 nakonec schválila rezoluci Rady bezpečnosti (RB) OSN č. 1970 o zavedení embarga na dovoz zbraní do Libye a to navzdory tomu, že v jeho důsledku ruská společnost Rosoborenexport přišla o zakázku ve výši čtyř miliard amerických dolarů kvůli nerealizovaným dodávkám ruských zbraní do Libye. Dále srov. M. KLEIN, *Russia and the Arab Spring. Foreign and Domestic Policy Challenges*, s. 2–3.

52 Ibidem.

podle něj mohlo vést k nástupu islamismu. Jeho následné rozšíření v oblasti severní Afriky by mohlo negativně ovlivnit situaci v dalších regionech, např. na ruském severním Kavkaze.⁵³

Ruská federace se nicméně jako stálý člen Rady bezpečnosti (RB) OSN nakonec zdržela dne 17. března 2011 hlasování o rezoluci č. 1973, která zdůraznila, že situace v Libyi představuje hrozbu pro mezinárodní mír a bezpečnost a zmocnila členské státy k použití síly za účelem ochrany civilního obyvatelstva, zejména prostřednictvím prosazení bezletové zóny nad Libyí.⁵⁴ V žádném případě nedala oprávnění k jakékoliv podobě zahraniční okupace. Tento neutrální postoj byl poměrně důležitý a rozhodující krok ze strany Ruska. Zatímco v předchozích podobných případech se RF stavěla velmi kriticky proti jakémukoliv vojenskému zásahu do vnitřních záležitostí dané země a využívala svého práva veta na půdě RB OSN, aby zabránila vojenské intervenci západních zemí vůči vytipovanému státu, v případě Libye odmítl ruský prezident D. Medveděv vetovat rezoluci RB č. 1973, a tak nepřímou souhlasil s vojenským zásahem. Ruský postoj k této rezoluci ovšem nebyl zcela neproblematický a ukázal na nekonzistentnost zahraniční a bezpečnostní politiky Ruska.

Ruský premiér V. Putin označil rezoluci č. 1973 již čtyři dny po jejím schválení za „chybné a nedostatečné“ rozhodnutí, neboť „opravňuje kohokoliv přijmout veškerá opatření proti suverénnímu státu“ a provokativně ji přirovnal ke „středověké výzvě ke křížové výpravě“.⁵⁵ Stejně tak kritikou nešetřili ani ruský vicepremiér Sergej Borisovič Ivanov a ministr zahraničních věcí Sergej Lavrov, podle něhož „vojenská intervence v Libyi není lékem na krizi, neboť Libyjci by si své problémy měli řešit sami“.⁵⁶

Ruský prezident D. Medveděv však odmítl přirovnání rezoluce a následný vojenský zásah západních států v Libyi ke „křížáckému tažení“, které by podle něj, pokud by tak bylo všeobecně interpretováno, mohlo vést ke střetu civilizací.⁵⁷ Medveděv naopak potvrdil, že „celá“ rezoluce č. 1973 „odráží naše chápání událostí

53 M. N. KATZ, *Russia and the Arab Spring*.

54 Vedle toho bylo druhým cílem vojenské intervence západních států v Libyi, ovšem již mimo rámec mandátu Rady bezpečnosti OSN, vojensky podpořit povstalec a vyčistit jim cestu ke svržení vlády plukovníka Muammara Kaddáfího.

55 Roy ALLISON, *Russia, the West, & Military Intervention*, Oxford 2013, s. 194.

56 *Politolog: intervencija NATO v Libiju privela v postu nestabilnosti v mire*, Vesti.ru, 18. 3. 2012. Dostupné na: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=744407&cid=9>, 21. 1. 2015.

57 M. N. KATZ, *Russia and the Arab Spring*.

v Libyi“.⁵⁸ Důvodem „kvalifikovaného rozhodnutí“ Ruské federace nevyužít svého práva veta byla podle Medveděva snaha vyhnout se situaci, kdy „bychom nevěděli, co jsme dělali“.⁵⁹ Ve skutečnosti lze ovšem ve „vstřícném“ postoji ruského prezidenta vůči západním státům a především odmítnutí rezoluci vetovat nalézt několik pragmatických důvodů motivovaných především (geo)politickým, ekonomickým a bezpečnostním zájmem Ruska.

Za prvé, prezident D. Medveděv chtěl zabránit mezinárodní izolaci RF, v níž by se jako jediný stát ocitla v případě vetování rezoluce, neboť i Čína zvolila jako formu nesouhlasu s vojenskou intervencí v Libyi zdržení se hlasování na půdě RB OSN. Za druhé, sympatie ruského prezidenta s koalicí západních států v boji proti režimu M. Kaddáfího nebyly o mnoho větší než pragmatický krok zaměřený na rozvoj další spolupráce RF s hlavními západními institucemi, především NATO a EU. Vedle toho měl Medveděv zájem na zachování stabilních vztahů s USA, které byly urovnány po nástupu Baracka Obamy do funkce amerického prezidenta. Medveděv si byl totiž velmi dobře vědom významu ekonomické a technické pomoci USA i EU při procesu modernizace Ruska. Za třetí, případná spolupráce RF se Západem při řešení krizové situace v Libyi byla pro ruského prezidenta více symbolická než věcná. Pokud by totiž RF byla západními státy vyzvána, aby se zhostila role prostředníka mezi libyjským vůdcem M. Kaddáfím a opozicí, potvrdilo by to význam Ruska jako globálního aktéra mezinárodních bezpečnostních vztahů.

Nicméně následující vojenská operace západních koalic USA, Francie, Velké Británie, Kanady a Itálie v Libyi, která byla dne 31. března 2011 nahrazena vojenskou operací pod velením NATO (Operace Jednotný ochránce) a trvala až do 31. října 2011, vyvolala v RF protichůdné reakce. A zároveň znovu potvrdila nekoherentnost zahraniční a bezpečnostní politiky Ruska.⁶⁰

Na jednu stranu Rusko ihned po zahájení vojenských operací obvinilo koaliční síly NATO a čtyř islámských zemí (Turecka, Kataru, Jordánska a Spojených arabských emirátů) ze série porušení rezoluce RB OSN č. 1973, vedené snahou o změnu režimu. Ruská federace v tomto ohledu kritizovala jak určení M. Kaddáfího a jeho příbuzných za „legitimní cíle“, tak i „nepřiměřené použití vojenské síly“ mající za následek smrt civilistů a zničení libyjské státní infrastruktury a civilních

58 R. ALLISON, *Russia, the West, & Military Intervention*, s. 193.

59 Ibidem, s. 193.

60 Andrei P. TSYGANKOV, *Russia's Foreign Policy. Change and Continuity in National Identity*, New York 2013, s. 220.

míst.⁶¹ To potvrdil např. ruský ministr obrany Anatolij Eduardovič Serdjukov, jenž obvinil koaliční státy ze zabíjení civilního obyvatelstva a požadoval okamžité ukončení vojenských operací. Ruská Státní дума ve svém prohlášení odsoudila „nevybíravé nasazení síly“ ze strany intervenujících států.⁶²

Na druhou stranu D. Medveděv během summitu G-8 v Deauville v květnu 2011 veřejně vyzval M. Kaddáfího k odstoupení a nařídil omezení obchodních aktivit ruských společností v Libyi. Ale ani Medveděv nesdílel se západními státy názor na vojenské řešení konfliktní situace v Libyi a rezoluci RB OSN č. 1973 podepsal nakonec až v srpnu 2011. Následně 1. září 2011 uznala RF jako 73. stát novou Přechodnou národní radu za jedinou legitimní vládu Libye.⁶³

Nespokojenost nového libyjského režimu s politikou Ruské federace v době občanské války byla pak patrná v následujících letech, kdy se vzájemné vztahy zhoršily.⁶⁴ Rusku ve snaze o obnovení vztahů s Libyí nepomohlo ani odpuštění zmíněného dluhu ve výši 4,5 miliardy dolarů, který z pohledu nové libyjské vlády představoval vstřícný krok pouze vůči diktátorovi M. Kaddáfimu, nebyl však zaměřen na samotnou Libyi. Naopak nová libyjská vláda odmítla dodržet výše uvedené smlouvy v hodnotě 10 miliard dolarů a místo toho přistoupila k jejich postupné revizi. Stejně tak zrušila ruským energetickým firmám Gazprom, Gazprom Neft a Tatněft jejich dřívější smlouvy.⁶⁵ V neposlední řadě rusko-libyjské vztahy poškozují doposud také nestabilní situace v zemi a neúspěšné boje libyjské vlády proti různým radikálním islamistickým skupinám, ozbrojeným milicím a povstalcům, kterým se např. během roku 2013 podařilo ovládnout část východní Libye bohaté na ropu.⁶⁶ Ve snaze zlepšit vztahy s Libyí Rusko dne 20. března 2014 hlasovalo na půdě OSN

61 R. ALLISON, *Russia, the West, & Military Intervention*, s. 193.

62 Ibidem, s. 194.

63 Steven ERLANGER, *Russia Recognizes Libya Rebels as World Leaders Meet*, The New York Times, 1. 9. 2011. Dostupné na: <http://www.nytimes.com/2011/09/02/world/africa/02nato.html?pagewanted=all>, 21. 1. 2015.

64 Vztahy mezi RF a Libyí např. poškodil začátkem října 2013 útok neznámých ozbrojenců na ruské velvyslanectví v Tripolisu, po kterém Rusko evakovalo do Tuniska všechny personál své ambasády v Libyi i s rodinami. Dále srov. *Russian embassy in Libya attacked*, Al Jazeera, 2. 10. 2013. Dostupné na: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2013/10/russian-embassy-libya-attacked-2013102184816204185.html>, 21. 1. 2015.

65 Přitom v listopadu 2011 nový libyjský premiér Abdel Rahim al-Keeb potvrdil, že jeho vláda nespatřuje žádné důvody pro revizi smluv s RF a jejími společnostmi a bude dodržovat veškeré závazky v rámci dříve uzavřených smluv.

66 Zároveň od začátku roku 2014 působí v libyjském městě Derna ozbrojenci z řad Islámského státu, kteří dne 5. října 2014 dostali město pod úplnou kontrolou. Oblast kolem Derna označují ozbrojenci z Islámského státu jako provincii (tj. vilájet) Barka.

ve prospěch rezoluce RB, která podpořila suverenitu Libye a odsoudila pokusy povstalců ukrást a vyvézt ropu ze země do Severní Koreje.⁶⁷

Současné vztahy mezi Ruskou federací a Libyí se tak nacházejí na rozhraní. Kumulace výše zmíněných faktorů po svržení diktátora M. Kaddáfího způsobila stagnaci dříve stabilních a silných rusko-libyjských vztahů. Prezident V. Putin ovšem opakovaně vyjádřil zájem Ruska na obnovení úzkých ekonomických, energetických a vojenských vztahů s Libyí.⁶⁸

Ruská podpora Asadova režimu v Sýrii a její dopad na vztahy v oblasti MENA

Oproti předchozímu působení v procesu arabského jara zaujalo Rusko k Sýrii zcela rozdílný postoj. V Sýrii došlo od března roku 2011 k násilným střetům mezi armádou prezidenta Bašára Asada a jeho odpůrci, které následně v roce 2012 přerostly v občanskou válku. Rusko mající v této zemi dlouhodobě silné ekonomické, politické a bezpečnostní, ale také vojenské a energetické zájmy, zaujalo výrazně pro-aktivní stanovisko a Asadův režim od počátků nepokojů de facto podporovalo. Bylo v tomto ohledu připraveno nejen blokovat jakékoliv kroky k vojenskému zásahu podle Kapitoly VII Charty OSN, ale i omezit zapojení Rady bezpečnosti ve smyslu zavedení sankcí vůči Sýrii. Zároveň RF opakovaně vysílala své vojenské lodě k syrskému pobřeží jako signál podpory režimu B. Asada a pokračovala v dodávkách zbraní do Sýrie. Stala se tak jakýmsi ochráncem Sýrie, a to na úkor zhoršení vztahů se Západem.

Přestože v srpnu 2011 prezident Dmitrij Medveděv naznačil určité limity v připravenosti Ruské federace chránit syrský režim a nevyloučil ani možnost odstoupení B. Asada, pokud se nepodaří zahájit potřebné reformy a jednání s opozicí, Rusko se od té doby nedokázalo distancovat od Assadova režimu či zpochybnit legitimitu jeho vlády, i když k žádným politickým opatřením ani procesu medicace s opozičními skupinami ze strany Damašku nedošlo. Pozice RF byla naopak

67 Dále k tomu srov. *Can Russia still act responsibly? In Libya vote, yes*, The Christina Science Monitor, 20. 3. 2014. Dostupné na: <http://www.csmonitor.com/Commentary/the-monitors-view/2014/0320/Can-Russia-still-act-responsibly-In-Libya-vote-yes>, 21. 1. 2015.

68 Zároveň se, trochu paradoxně, zvýšil celkový objem vzájemného objemu, který v roce 2012 dosáhl částky kolem 250 milionů dolarů. Dále srov. *Russia Interested in Restoring Trade, Energy Ties with Libya – Putin*, Sputnik, 27. 6. 2014. Dostupné na: <http://sputniknews.com/russia/20140627/190734997.html>, 21. 1. 2015.

dále posílena po znovuzvolení V. Putina do funkce ruského prezidenta na jaře 2012, kdy se situace v Sýrii vyvíjela směrem k občanské válce.⁶⁹

Rusko v tomto období i nadále kritizovalo úsilí západních zemí a členů Ligy arabských států o odchod syrského prezidenta B. Asada jako předpoklad pro ukončení bojů a zahájení politického procesu.⁷⁰ RF nechťela podpořit žádná opatření, která by mohla vytvořit základ pro výměnu Asadova režimu, a to i nepřímou prostřednictvím nových, silných sankcí OSN, a společně s Čínou se snažila odvrátit jakoukoliv rezoluci Rady bezpečnosti o Sýrii, která by nevyloučila možnost vnějšího vojenského zásahu.⁷¹ Například v říjnu 2011 vetovaly Moskva a Peking rezoluci RB navrženou západními státy, které volaly po zahájení politického řešení krizové situace a odsoudily závažné porušování lidských práv v Sýrii. Podobně v únoru a v červenci 2012 oba státy společně vetovaly další dvě nové rezoluce RB OSN.⁷² Svůj postoj RF zdůvodňovala tím, že rezoluce obhajují pouze jednu z účastnických stran občanské války a vznesly požadavky jen vůči Asadově vládě, zatímco postup opozičních sil, které podle Ruska také nesou vinu za násilí v zemi, rezoluce RB OSN ignorovaly. Rusko ovšem zůstalo v tomto případě zcela izolováno. Mělo pouze podporu Číny. Ostatní členové Rady bezpečnosti hlasovali pro podporu řešení.

Jak se během druhé poloviny roku 2012 situace v Sýrii zhoršovala, Rusko se snažilo převzít roli zprostředkovatele při řešení syrské krize s cílem podpořit svůj vliv oblasti MENA. Za tímto účelem v únoru 2013 hostilo první fórum Rusko – Liga arabských států, během něhož obě strany jednaly o situaci v Sýrii ve snaze najít kompromisní řešení. To potvrdil např. generální tajemník Ligy arabských států Nabíl al-Arabí. Zdůraznil, že Rusko a Liga arabských států budou usilovat o mírové řešení syrského konfliktu a vyjádřil naději, že RF bude schopna přesvědčit syrskou vládu o tomto výsledku.⁷³

Ve své roli prostředníka pokračovalo Rusko i v září 2013, kdy se snažilo zprostředkovat dohodu, podle níž se měl Asadův režim vzdát svých zásob chemických zbraní. RF navrhla tuto dohodu poté, co americký prezident Barack Obama oznámil, že USA společně s dalšími státy zvažují zahájit vojenský útok proti režimu

69 Roy ALLISON, *Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis*, International Affairs 89, 2013, č. 4, s. 798.

70 Talal NIZAMEDDIN, *Fanning the Flames of War-Russia's Role in Syria's Crisis*, Euro Atlantic Quarterly, 2013, Winter, s. 12.

71 Richard WITZ, *Global Security Watch. China*, Praeger 2013.

72 Muhamad S. OLIMAT, *China and the Middle East*, New York 2013, s. 113.

73 A. MALASHENKO, *Russia and the Arab Spring*.

B. Asada, který údajně v srpnu 2013 použil chemické zbraně proti syrským civilistům poblíž hlavního města Damašku ve čtvrti al-Ghoutá. Ve snaze zabránit vojenské intervenci, Sýrie nakonec přijala dohodu mezi USA a Ruskem, uzavřenou mezi ruským ministrem zahraničních věcí S. Lavrovem a jeho americkým protějškem Johnem Kerryem, o předání chemických zbraní pod mezinárodní kontrolu.⁷⁴

Spíše než pro samotného Bašára Asada byla dohoda mezi USA a RF významným vítězstvím především pro V. Putina, jemuž se podařilo dosáhnout toho, co se Rusku nepovedlo v případě Libye, a to zabránit ozbrojené intervenci západních států a udržet režim jeho spojence neporušený. Zároveň rusko-americká dohoda zdůraznila nový status Ruské federace jako mocenského zprostředkovatele blízkovýchodních záležitostí. Podobnou roli v této oblasti naposledy sehrál Sovětský svaz v 60. a 70. letech minulého století.⁷⁵

Odhodlání Ruska politicky a diplomaticky bránit syrský režim prezidenta Asada bylo patrné také během roku 2014. Rusko, v obavě z možné vojenské intervence do Sýrie, nejprve koncem února pohrozilo, že v Radě bezpečnosti OSN zablokuje návrh rezoluce o humanitární pomoci Sýrii. Ta sice neobsahovala žádné sankční hrozby, ale počítala s odhlasováním případných sankcí proti těm, kdo budou klást překážky humanitární pomoci.⁷⁶ Následně 22. května 2014 pak Rusko s Čínou vetovaly další návrh rezoluce RB OSN požadující po Mezinárodním trestním soudu, aby vyšetřil válečné zločiny, kterých se v Sýrii podle všeho dopustil tamní režim i ozbrojené opoziční skupiny, přičemž ruský velvyslanec při OSN Vitalij Ivanovič Čurkin označil iniciativu za „reklamní trik“ ohrožující úsilí na ukončení násilí v Sýrii politickými prostředky.⁷⁷ Obě země opět ignorovaly vůli zbývajících 13 členů RB a dalších 65 zemí na podporu nezbytných opatření. K žádné změně nedošlo ani v současné době tj. na začátku roku 2015, kdy je spolupráce RF a západních států při řešení syrské krize limitována sankcemi uvalenými USA a EU na Rus-

74 Nicméně tato dohoda se stala terčem kritiky, protože je jednak nepravděpodobné, že se syrský režim vzdá všech svých chemických zbraní, ale také proto, že neřešila jakékoliv zavinění nebo odpovědnost Asadova režimu za útok. K tomu srov. Jonathan STEVENSON, *The Syrian Tragedy and Precedent*, Survival 56, 2014, č. 3, s. 130–131.

75 T. NIZAMEDDIN, *Fanning the Flames of War-Russia's Role in Syria's Crisis*, s. 12.

76 *Russia, China vote for UN humanitarian resolution on Syria*, Al Jazeera America, 22. 2. 2014. Dostupné na: <http://america.aljazeera.com/articles/2014/2/22/syria-un-securitycouncil.html>, 7. 3. 2015

77 Ian BLACK, *Russia and China veto UN move to refer Syria to international criminal court*, The Guardian, 22. 5. 2014. Dostupné na: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/22/russia-china-veto-un-draft-resolution-refer-syria-international-criminal-court>, 21. 1. 2015.

kou federaci kvůli anexi Krymu a její vojenské angažovanosti v občanské válce na východě Ukrajiny.⁷⁸

V postoji Ruska k situaci v Sýrii je pak možné shledat celou řadou faktorů. Ty jsou motivovány ruskými zájmy politického, bezpečnostního, geopolitického, vojenského a ekonomicko-energetického charakteru.

V kontextu politických zájmů je RF na jedné straně odhodlána zajistit, aby RB OSN zůstala hlavním orgánem při řešení mezinárodních bezpečnostních krizí, včetně té v Sýrii, ale na druhou stranu je stejně tak připravena zabránit tomu, aby RB dala požehnání pro vnější vojenskou intervenci v Sýrii. Političtí představitelé Ruska jsou přesvědčeni, že řada západních vojenských intervencí od konce studené války, např. v Kosovu, Afghánistánu, Iráku a Libyi, které měly za následek změnu režimu, jsou hrozbou pro stabilitu mezinárodního systému a potenciálně i pro režim v samotném Rusku a jeho autokratických spojenců. Podle Samuela Charapa, představa, že by se RF mohla sama nakonec stát cílem takového zásahu, se na jednu stranu může zdát absurdní, ale na druhou stranu podezření, hraničící až s paranoiou, o možné vojenské intervenci USA je v Rusku zakořeněno velmi hluboce. RF proto používá svoji moc, zejména stále místo v Radě bezpečnost, aby zabránilo vytvoření precedentu, který by mohl být případně použit proti němu.⁷⁹

Zároveň v případě Sýrie není RF přesvědčena o tom, že americké motivy pro případnou intervenci jsou vedeny jen čistě humanitárním neštěstím v zemi. Místo toho vidí Rusko jako hlavní motiv geopolitiku a snahu Spojených států svrhnout syrský vládní režim odporující dlouhodobě zájmům USA, a to zejména prostřednictvím sblížení s Íránem.

V neposlední řadě svým jednáním na půdě RB a postojem vůči Sýrii se Rusko snaží přimět USA akceptovat jej jako rovnocenného partnera, což dá RF fakticky právo veta nad jakýmkoliv dalšími americkými zásahy strategické povahy zde i jinde. Vedle toho se RF prostřednictvím své úlohy zprostředkovatele řešení syrské krize snaží oslabit vliv USA na Blízkém východě a naopak, jak bylo výše zmíněno, usiluje o obnovení svého postavení nepominutelné mocnosti, bez níž se v této oblasti nic nevyřeší.

Hlavním geopolitickým zájem a motivem přetrvávající podpory Sýrie ze strany Ruska je snaha zabránit další výměně ustáleného režimu a zachovat B. Asada

78 Paul RICHTER, *Russia threatens to halt cooperation with U.S. on Iran, Syria*, Los Angeles Times, 30. 12. 2014. Dostupné na: <http://www.latimes.com/world/europe/la-fg-russia-us-iran-syria-20141230-story.html>, 21. 1. 2015.

79 Samuel CHARAP, *Russia, Syria and the Doctrine of Intervention*, Survival 55, 2013, č. 1, s. 37.

u moci. Ruská federace má averzi k tomu, aby se legitimita vládnoucího politického představitele a jeho setrvání u moci měřily pomocí externích demokratických standardů, což odráží posedlost Ruska centrální politickou mocí.⁸⁰ Prezident V. Putin je pevně přesvědčen, že demokracie, právní stát a dodržování lidských práv jsou jen pouhými mechanismy, které západním státům umožňují ovládat slabší národy a dávají záminku ke svržení nedemokratických režimů.⁸¹ Ovšem tato politika změny režimů může podle prezidenta V. Putina otevřít pomyslnou „Pandořinu skříňku“ a rozpoutat chaos.

Tento postoj je nejen v souladu s kritickým pohledem Ruska na svržení M. Kaddáfího a H. Mubaraka a ruskými obavami z rostoucí moci Muslimského bratrstva v Egyptě, ale pomáhá také vysvětlit bezproblémovou podporu RF pro vojenskou intervenci Francie v Mali v lednu 2013. V tomto případě bylo Rusku jasné, že podporuje obnovení ústavního pořádku v Mali a zajištění územní celistvosti narušené separatismem Tuaregů a vojenskými akcemi řady islamistických radikálních skupin. Pro RF, která označila francouzskou vojenskou operaci za legitimní, bylo v tomto ohledu rozhodující, že o vojenský zásah požádala suverénní vláda Mali. Naopak tato suverenita podle Ruska chybí Syrské národní radě a Národní koalici syrských revolučních a opozičních sil, proto jejich snaha přilákat zahraniční pomoc je nelegitimní a pro RF nepřijatelná.⁸²

Vedle toho má Rusko strach z rozšíření revoluční vlny arabského jara a nestability v Sýrii dále do prostoru bývalého Sovětského svazu. Rusko nechce dopustit opakování osudu tzv. barevných revolucí v Gruzii (2003), Kyrgyzstánu (2005) a na Ukrajině (2004 a 2014) ve zbývajících zemích SNS. Zároveň se sama RF obává možných sociálních nepokojů na vlastním území, podnícených revolučními nepokoji v arabském světě, které by mohly vést až k pádu současného prezidenta. Po svržení M. Kaddáfího to připustil náčelník ruského generálního štábu, armádní generál Nikolaj Jegorovič Makarov, který otevřeně prohlásil, že „představitelé některých zemí“, budou i nadále používat techniku „barevných revolucí“ při prosazování svých strategických zájmů tím, že odstraní nežádoucí politické režimy, jako tomu bylo v Libyi, Egyptě či Tunisku, přičemž předpověděl, že stejné metody by mohlo být později použito i vůči Rusku a jeho spojencům.⁸³ Tyto obavy potvrdil i průzkum ruské nezávislé organizace Levada Centre z roku 2011, který zjistil, že až

80 Ibidem, s. 38.

81 R. ALLISON, *Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis*, s. 815.

82 Ibidem, s. 815.

83 Ibidem, s. 817.

38 % Rusů si myslí, že tzv. egyptský scénář je možný v RF, zatímco 49 % Rusů je ochotno podílet se na protestních demonstracích.⁸⁴

Ruská federace v Sýrii dále sleduje bezpečnostní zájmy, když svoji pro-aktivní pozici velmi často odůvodňuje záštitou mezinárodní a regionální bezpečnosti a pořádku proti hrozbě státního kolapsu a rozšíření nadnárodních islamistických teroristických sítí. Ruský důraz je zaměřen na zachování stavu současné Sýrie (nejen režimu, ale i státu), protože RF se obává destabilizace blízkovýchodního regionu a následků, jež by mohly provázet zhroucení režimu B. Asada v Sýrii, včetně vypuknutí násilí mezi sunnity a šiity, útoky na náboženské menšiny a rozptýlení syrských zbraní hromadného ničení. Zároveň je podpora Sýrie ze strany Ruské federace spojena se stabilitou ruského státu prostřednictvím vážného podezření, že islamistická hrozba by se mohla přelít do ruského severního Kavkazu.⁸⁵

Ruský specialista na Blízký východ Georgij Iljič Mirskij vyložil syrský konflikt v regionálních podmínkách jako snahu sunnitské Saúdské Arábie a Kataru svrhnout pro-iránský režim šiitských Alavitů.⁸⁶ Podobně, na pozadí střetů mezi sunnity a šiitskými Alavity, prezentuje ruské vedení celý konflikt uvnitř a kolem Sýrie a upozorňuje na skutečnost, že do bojů v Sýrii se stále více zapojují extrémistické sunnitské skupiny, včetně Al-Káidy a další teroristické skupiny s podobnou ideologickou motivací, např. Islámský stát Iráku a Sýrie (ISIS) či brigády Ahrar al-Sham, což povzbuzuje syrskou opozici spoléhat se na vojenské řešení.⁸⁷ Tato argumentace se postupně stala přesvědčivější, např. když radikální islamisté ze skupiny Fronta al-Nusrá, která se stala mimořádně smrtící povstaleckou frakcí v boji proti syrskému režimu, slíbily v dubnu 2013 svou věrnost Al-Káidě a jejímu vůdci Ajmánu Zawahrímu.⁸⁸

Stejně tak syrský režim tvrdí, že „jedna z větví Al-Káidy, která provádí hlavní bojové akce v Sýrii, přivedla do země bojovníky z 28 zemí, včetně Čechenska“.⁸⁹ V tomto ohledu nastal jakýsi zlom v polovině roku 2012, kdy v bojových operacích začali převažovat náboženští extremisté nad Svobodnou syrskou armádou (FSA) a dalšími umírněnými rebely. Lze sledovat nový trend, kdy v Sýrii nebojují primár-

84 *Authoritarian Russia watches as Middle East unravels*, Radio Free Europe/Radio Liberty Report, 3. 3. 2011. Dostupné na: http://www.rferl.org/content/authoritarian_russia_watches_as_mideast_unravels/2327204.html, 21. 1. 2015.

85 A. MALASHENKO, *Russia and the Arab Spring*.

86 R. ALLISON, *Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis*, s. 810.

87 T. NIZAMEDDIN, *Fanning the Flames of War-Russia's Role in Syria's Crisis*, s. 13.

88 R. ALLISON, *Russia and Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis*, s. 810.

89 *Ibidem*, s. 810.

ně Syřané za svobodu a ustanovení demokracie, ale zahraniční bojovníci a žoldáci. Tato konstelace sil pak zvyšuje nebezpečí sektářského boje v Sýrii a pravděpodobnost rozšíření syrského konfliktu vedle Iráku i do dalších oblastí Blízkého východu, zejména Libanonu, Jordánska, Turecka a Izraele, což společně s islamistickým, resp. teroristickým charakterem bojů v Sýrii, představuje jeden z hlavních argumentů Ruské federace proti snaze sesadit B. Asada.⁹⁰

Hrozba přelítí vojenského konfliktu do dalších zemí a destabilizace oblasti MENA se stala ještě více aktuální v souvislosti s působením radikální islamistické teroristické organizace Islámský stát (IS), která dříve pod názvem ISIS či Islámský stát v Iráku a Levantě (ISIL), obsadila během let 2013–2014 některé části iráckých měst Fallúdža a Ramadí, ovládla podstatnou část západoirácké provincie Anbár a dobyla velkou část severního Iráku včetně dvoumilionového Mosulu. Na dobytých částech území států Iráku a Sýrie pak organizace IS dne 29. června 2014 vyhlásila samostatný Islámský stát.⁹¹ Jeho vůdcem se stal Abú Bakr al-Bagdádí, jehož cílem je obnovit chalífát na územích Iráku a Levanty (dřívější geografické označení zahrnující Sýrii, Palestinu, Jordánsko a Libanon), či dalších zemí, které byly někdy v historii pod muslimskou vládou.⁹²

V neposlední řadě by svržení současného syrského režimu znamenalo posílení sunnitského bloku a další oslabení šíitského Iránu. Ten by na vzniklou situaci a ztrátu hlavního spojence Sýrii mohl zareagovat dalším zintenzivněním svého vlivu v Iráku, ale také urychlením vlastního jaderného programu nebo podněcováním odporu šíitů v sunnitských arabských státech. Podpora Asadova režimu je tak ze strany Ruska výrazně spojena s potřebou uznání iráckých preferencí, a to nejen z důvodů úzkých obchodních a diplomatických vztahů, ale také kvůli potenciálnímu vlivu a hrozbě Iránu způsobit nestabilitu podél jižního okraje ruských hranic, což by následně mohlo vést k zásadnímu zhoršení již tak napjaté situace v Čečensku a okolních severokavkazských republikách, jako je Ingušsko, Dagestán či Kabardsko-Balkarsko.

Vedle bezpečnostních zájmů, Ruská federace prosazuje ve vzájemných vztazích se Sýrií také vojensko-ekonomické zájmy, především prodej zbraní a vojenské

90 Mel FRYKBERG, *Islamist winning in Syria*, The Middle East, únor 2014, s. 19.

91 V listopadu 2014 uzavřeli představitelé Islámského státu a Fronty al-Nusra, napojené na organizaci Al-Káida, dohodu o spolupráci.

92 Dne 8. srpna 2014 americký prezident Barack Obama autorizoval letecké údery proti Islámskému státu pod názvem *Operace Bytostné odhodlání* (Operation Inherent Resolve – OIR), které se vedle USA, Kanady, Austrálie a řady evropských států účastní také některé státy Blízkého východu, např. Bahrajn, Jordánsko, Katar, Saudská Arábie a Spojené arabské emiráty.

techniky, které by v případě pádu Asadova režimu byly ohroženy.⁹³ Hlavní důraz v dodávkách zbraní do Sýrie zaměřila RF především na sofistikované systémy protiletadlových řízených střel, jako jsou např. protivzdušné samohybné systémy Buk M-2 (v kódu NATO SA-17 Grizzly) středního dosahu či hybridní samohybné protiletadlové systémy krátkého dosahu Pancir-S1 (v kódu NATO SA-22).⁹⁴ V květnu 2013 se pak RF rozhodla dodat Sýrii čtyři baterie nejmodernějších protiletadlových a protivzdušných raketových systémů S-300 a to navzdory americkému a izraelskému úsilí přesvědčit prezidenta V. Putina, že takové systémy mohou destabilizovat celý region Blízkého východu.⁹⁵

Na jedné straně by instalace ruské protivzdušné obrany v Sýrii sloužila jako odstrašující prostředek proti jakékoli západní vojenské intervenci do této země a zároveň by omezila zavedení bezletové zóny nad syrským vzdušným prostorem. Na druhou stranu dodávky ruských zbraní a zbraňových systémů do Sýrie mohou přispět k eskalaci krize v regionu. Navíc tyto sofistikované protivzdušné a protiletadlové systémy jsou pro Sýrii v boji proti Islámskému státu téměř nepoužitelné, neboť IS zatím žádná vojenská letadla nevlastní.

Vedle toho má RF v Sýrii pronajatý přístav Tartus, který je v současné době jedinou námořní základnou mimo území bývalého SSSR a představuje dobrou výchozí pozici pro obnovení vojenské přítomnosti a posílení geopolitického vlivu RF ve východním Středozemním moři, jak s tím počítá plán Ministerstva obrany do roku 2015. Rusko se proto obává, že v případě pádu Asadova režimu a možného vzestupu Muslimského bratrstva v Sýrii, by přišla o strategický přístup k přístavu Tartus. Tento druh myšlení pomáhá vysvětlit sérii návštěv ruských válečných lodí u syrského pobřeží od léta 2012 a konání velkých vojenských manévřů všech čtyř ruských flotil ve Středozemním moři v lednu 2013. Nicméně většina analytiků se

93 Od roku 2011 zaujímá prodej zbraní do Sýrie přibližně 4 % z celkového exportu zbraní z Ruska do světa, přičemž mezi RF a Sýrii byly od roku 2011 uzavřeny kontrakty na dodávky zbraní v celkové hodnotě kolem 5 miliard dolarů. Zároveň ruské společnosti investovaly od roku 2009 v Sýrii částku kolem 20 miliard dolarů. Dále srov. Primoz MANFREDA, *Why Does Russia Support the Syrian Regime*, About.com, s.a. Dostupné na: <http://middleeast.about.com/od/syria/a/Why-Does-Russia-Support-The-Syrian-Regime.htm>, 21. 1. 2015.

94 N. K. GVOSDEV – Ch. MARSH, *Russian Foreign Policy: Interests, Vectors, and Sectors*, s. 316.

95 Podle nejnovějších informací se RF nakonec rozhodla Sýrii tyto systémy skutečně dodat. Dále srov. *Russia reportedly to supply Syria with S300 missiles*, i24news, 30. 11. 2014. Dostupné na: <http://www.i24news.tv/en/news/international/52867-141130-russia-reportedly-to-supply-syria-with-s300-missiles>, 21. 1. 2015.

domnívá, že přístav Tartus má pro Rusko spíše symbolickou, než praktickou hodnotu.⁹⁶

V neposlední řadě Rusko svoji podporou Sýrie sleduje vlastní energetické zájmy. Ruská ropná společnost Tatneft má od roku 2005 dohodu na průzkum a těžbu nových ložisek ropy a plynu v Sýrii a v roce 2009 firma Strojtransgaz zahájila projekt výstavby velkého zpracovatelského závodu na zemní plyn nedaleko Homsu. Ovšem produkce ropy v Sýrii potupně klesá a její zásoby zemního plynu jsou ve srovnání s okolními státy regionu omezené. Navíc nestabilní situace v Sýrii znemožňuje Rusku realizovat stavební práce na prodloužení Arabského plynovodu ze Sýrie do Turecka.⁹⁷

Nicméně dokud zůstává Sýrie nestabilní, nemůže ani Katar, ani Egypt či Írán pokračovat v plánech na výstavbu nových přepravních tras přes Sýrii, která je důležitá nejen pro přepravu plynu z Kataru, ale i pro možný tranzit egyptského plynu do Evropy. Podobný problém řeší i Írán, jemuž by výstavba plánovaného plynovodu přes Írák do Sýrie umožnila vyřešit jeho problém vstupu na trh se zemním plynem. Tato situace naopak nahrává Ruské federaci a dává jí více času na rozvoj vlastních projektů na přepravu plynu (např. plynovod Nord Stream 3 a 4), které budou přivádět zemní plyn do zemí Evropské unie.⁹⁸

Z výše zmíněných faktorů ovšem nelze žádný jednoznačně označit za hlavní a rozhodující. Spíše jde o kumulaci všech těchto motivů vysvětlujících proč je prioritním zájmem Ruska, aby prezident B. Asad zůstal u moci a zároveň byla obnovena politická stabilita v zemi. Zároveň tím, že Ruská federace jako jediný zastávce podporuje Asadův režim na půdě RB OSN a současně vyjednává s představiteli syrské opozice, jako je Národní koordinační orgán pro demokratickou změnu, jenž je více ochoten vést dialog s režimem v Damašku, nechává si otevřené dveře pro případ, že pozice B. Asada v Sýrii bude již neudržitelná.⁹⁹

Podobnou „ambivalenci“ je možné najít i v případě postoje některých států MENA k úloze RF při řešení krizové situace v Sýrii. Na jednu stranu arabský svět

96 Tomu nasvědčuje jednání Ruské federace s Libanonem o přesunutí ruských námořních lodí do Bejrútu, zatímco přístup k syrskému přístavu je z bezpečnostních důvodů, po opakovaném vyhrožování útokem na ruské lodě ze strany FSA, omezen. Dále srov. Christiana LIOUNTRI, *Understanding Russia's Reaction to the Arab Spring*, Geostrategic Forecasting Corporation, 5. 2. 2013. Dostupné na: <http://www.geostrategicforecasting.com/understanding-russias-reaction-to-the-arab-spring/>, 21. 1. 2015.

97 A. MALASHENKO, *Russia and the Arab Spring*.

98 Ibidem.

99 *Russia and Eurasia*, Strategic Survey, 2013, s. 183–185.

vidí syrský konflikt nejenom jako čistě syřskou interní záležitost, ale také jako konfrontaci mezi vnějšími aktéry, tj. USA a EU vs. Rusko a Čína. Toto porozumění pak naznačuje, že arabský svět má stále zájem na udržení pozice RF na Blízkém východě, neboť její přítomnost může částečně vyvážit aktivní jednání Západu. Na druhou stranu arabská část Blízkého východu, která se staví proti syřskému vládnímu režimu, intenzivně a hlasitě kritizuje RF za podporu prezidenta B. Asada. Jeden z nejvýznamnějších teologů muslimského světa, Jusúf Abdalláh al-Karadáví uvedl, že Ruská federace „se stala pro islám a muslimy nepřítelem č. 1, protože podporuje syřský režim“. Zároveň prohlásil, že „arabský a muslimský svět musí povstat proti Rusku [...]“.¹⁰⁰

Jinak řečeno, svoji podporou šíitské menšiny v Sýrii si RF znepřátelila sunnitskou většinu především v arabském světě, která může jako odvetný krok za útlak svých souvěrců v Sýrii podpořit sunnitskou opozici na severním Kavkaze, např. islamistickou teroristickou skupinu Emirát Kavkaz aspirující na odtržení severního Kavkazu od RF a vytvoření samostatného multietnického státu sjednoceného ideou sunnitského fundamentalismu – saláfismu.¹⁰¹ To by ohrozilo nejdůležitější úspěch zahraniční politiky V. Putina na Blízkém východě, a to udržet severní Kavkaz mimo mezinárodní muslimské aktivity. Zároveň kvůli dobrým vztahům s prezidentem B. Asadem a dodávkám zbraní jeho režimu, pohrozili sunnitští radikálové z Islámského státu V. Putinovi možnými teroristickými útoky na území RF.¹⁰² A konečně v důsledku obhajoby menšinového Asadova režimu Alavitů v Sýrii oslabil RF svůj vliv v regionu MENA, poškodila vztahy s řadou států této oblasti a oddálila se Západu výměnou za problematické vztahy s Íránem, který společně se Sýrií představuje v současné době jednoho z hlavních partnerů RF na Blízkém východě.¹⁰³

100 A. MALASHENKO, *Russia and the Arab Spring*.

101 Tomáš ŠMÍD, *Emirát Kavkaz. Základní analýza islamistické vzbouřenecké struktury na severním Kavkaze*, Obrana a strategie 13, 2013, č. 2, s. 54–55. Dostupné na: <http://www.defence-andstrategy.eu/cs/archiv/rocnik-2013/2-2013/clanky/emirat-kavkaz.html#VPwyOOF-8Gxs>, 8. 3. 2015.

102 *Islámský stát vyhrožuje Putinovi*, Novinky.cz, 5. 9. 2014. Dostupné na: <http://www.novinky.cz/zahranicni/blizky-a-stredni-vychod/346823-islamsky-stat-vyhrozuje-putinovi.html>, 21. 1. 2015.

103 Vedle toho má RF na Blízkém východě a v severní Africe v současné době dobré vztahy s Izraelem, Tureckem, Jemenem, hnutím Fatah, Hizballáh, Jordánskem, Alžírskem a obnovuje vztahy s Egyptem.

Po období 90. let minulého století, kdy Rusko v době prezidentství B. Jelcina věnovalo oblasti Blízkého východu a severní Afriky jen omezenou pozornost, zahájil na začátku 21. století prezident V. Putin v zahraniční a bezpečnostní politice RF iniciativu zaměřenou na zlepšení vzájemných vztahů se zeměmi MENA. V následujícím desetiletí se V. Putinovi, který od roku 2008 zastával funkci premiéra, a následně prezidentovi D. Medveděvovi podařilo navázat a stabilizovat vztahy s většinou zemí MENA. RF během tohoto období sledovala ve své zahraniční a bezpečnostní politice vůči regionu MENA relativně koherentní pětipilířovou strategii vlastních zájmů, a to zajištění bezpečnosti na jižních hranicích a zabránění podpory čečenských rebelů ze strany muslimských hnutí, zvýšení prodeje zbraní do těchto zemí, obnovení geopolitického vlivu v regionu, posílení ekonomické spolupráce se státy MENA a rozvíjení energetické politiky v této na ropu a zemní plyn bohaté oblasti.

Novou výzvou pro zahraniční a bezpečnostní politiku Ruské federace v regionu Blízkého východu a severní Afriky se ve druhé polovině prezidentsví Dmitrije Medveděva staly události arabského jara. V kontextu existence či neexistence vlastních zájmů zaujalo Rusko výrazně diferenční a nekonzistentní zahraničně-bezpečnostní strategii vůči regionu MENA, která se v období arabského jara pohybovala od pasivního postoje (události v Tunisku, Egyptě, Jemenu a Bahrajnu), přes neutrální pozici (vojenská intervence v Libyi) až po silně aktivní podporu (občanská válka v Sýrii).

Nekritická obhajoba syrského prezidenta B. Asada ze strany Ruska je pak motivována ruskými národními zájmy. Ty jsou politického (negativní postoj k západním vojenským intervencím), geopolitického (strach z rozšíření nestability v Sýrii do prostoru SNS a RF), bezpečnostního (hrozba přelít syrské občanské války do dalších zemí a destabilizace ruského severního Kavkazu), ekonomicko-vojenského (snaha o pokračování prodeje ruských zbraní do Sýrie a udržování syrského přístavu Tartus) a energetického (blokování alternativní dopravní trasy z Blízkého východu do EU) charakteru.

Právě neústupná podpora syrského režimu B. Asada a nejednotná strategie k událostem arabského jara, pak přinesly několik zásadních dopadů pro postavení RF v oblasti MENA, které je možné sledovat v několika rovinách. V ekonomické rovině ztratila RF řadu obchodních kontraktů, především na dodávky zbraní v hodnotě přibližně deset miliard dolarů, ale zároveň ruské energetické společnosti přišly v některých zemích o licence na těžbu plynu či ropy. V oblasti zahraniční po-

litiky RF výrazně oslabila svůj vliv v regionu MENA a až na některé výjimky nastala stagnace vztahů s řadou zemí v rámci MENA. A konečně v rovině bezpečnostní RF hrozí možná odvěta ze strany různých sunnitských extrémistických (teroristických) skupin, např. Islámský stát, které vyhrožují teroristickými útoky na území Ruska, slibují podporu sunnitů žijících v oblasti severního Kavkazu a narušení křehké stability tohoto regionu.

SUMMARY

Over the course of Boris Yeltsin's presidency in the 1990s the MENA region remained rather in the background of the RF's foreign and security policies, while the post-Soviet area was foregrounded. At the beginning of the 21st century, however, the MENA area again became a new challenge for this president, and then for Prime Minister Vladimir Putin, who through his successful establishment and maintenance of stable economic relationships and partnerships with countries, governments, and organizations in this region, has been endeavoring to renew the position of the RF as a great power while at the same time weakening the influence of the USA and the EU in this part of the world. Withal, during the first decade of the 21st century V. Putin and later President Dmitry Medvedev were advancing relatively consistent RF foreign and security policies (which tracked their geopolitical, security, economic, military and energy interests) toward the MENA region. However, the riots that took place in the Arab world were events that would have a radical impact on Russia's foreign and security policies in the MENA region at the end of D. Medvedev's presidency. With a view to its own interests, the RF followed through on its various foreign policy and security stances toward the events of the Arab Spring in the MENA region. In the case of the events in Tunisia, Egypt, Yemen and Bahrain, the lack of strategic interests led Russia to a re-activated position. With limited interests in the case of military intervention in Libya, Russia adopted a neutral position there. However, the political, military-economic, security, energy and geopolitical interests in the case of civil war-racked Syria made the RF adopt a strongly proactive position toward Syrian president Bashar Assad. A non-critical support for the regime in power in Syria and an inconsistent position on the events of the Arab Spring negatively influenced the foreign-policy situation of Russia in the MENA region, caused economic losses and brought security threats home to the RF itself.

RECENZE

Colloquia Russica. Series I, vol. 4: Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.). Publication after 4th International Conference, Mogilno, 14–16th November, 2013,

Vitaliy Nagirnyy (ed.), Krakow, Jagiellonian University 2014, 327 s.,
ISSN 2353-219X.

V pořadí čtvrtý sborník *Colloquia Russica* obsahuje příspěvky z mezinárodní konference konané ve dnech 14.–16. listopadu 2013 v prostorách bývalého středověkého benediktinského kláštera v Mogilněm v Polsku. Na organizaci konference se podílel Institut historie a Centrum výzkumu středověké Rusi Univerzity Kazimíra Velikého v Bydgošti, Institut historie Jagellonské univerzity v Krakově a Vědecká společnost studentů historiků Jagellonské univerzity ve spolupráci s Příkarpatskou univerzitou Vasilije Štefánika v Ivano-Frankovsku. Na konferenci vystoupilo více než třicet účastníků z řad studentů, doktorandů a vědeckých pracovníků z Polska, Ukrajiny, Litvy, Slovenska, České republiky, Srbska, Běloruska a Ruska.

Konference *Colloquia Russica* je především určena mladým badatelům, a proto jejich příspěvky tvoří stěžejní část sborníku. Politickým dějinám se věnuje studie Norberta Delestowicze (Univerzita Adama Mickiewicze v Poznani) o okolnostech pobytu knížete Izjaslava Jaroslaviče na dvoře římského krále Jindřicha IV. v letech 1074–1077. Žofie Brzozowska (Univerzita v Lodži) se pokusila nastínit představu ideálního panovníka středověké Rusi na základě listů kyjevského metropolity Nikifora kyjevskému knížeti Vladimírovi Monomachovi. Autorka si především všímá byzantských a antických vlivů v metropolitově argumentaci. Marcin Grala (Papežská univerzita Jana Pavla II. v Krakově) sleduje obraz ideálního pravoslavného vladaře na příkladu tverského knížete Michaila Alexandroviče na základě letopisného líčení jeho posledních dní života v klášteře. Diplomatickým vztahům z hlediska rituálů při střetávání polských a ruských panovníků se věnuje studie Lukáše Fabia (Jagellonská univerzita v Krakově). Jitka Komendová (Univerzita Palac-

kého v Olomouci) se zaměřila na interpretaci vojenského tažení knížete Daniela Romanoviče na Opavsko v české historiografii 20.–21. století.

Hned několik studií je zaměřeno na sňatkové aliance ruských knížat s vládnoucími rody ve střední a jihovýchodní Evropě. Nazarij Christan (Univerzita Jurije Fedkoviče v Černovci) sleduje sňatkovou politiku rurikovských knížat na konci 11. století v kontextu možného sňatku Theofano Muzalon s knížetem Olegem Svjatoslavičem. Viktor Adamovič (Masarykova univerzita v Brně) se snaží představit vlastní řešení problému původu ruské kněžny neznámého jména, která se provdala za brněnského knížete Vratislava. Na finanční stránku pobytu dcery moskevského velikého knížete Ivana III. Heleny na dvoře litevského velikého knížete a později polského krále Alexandra se zaměřila Ona Orlovaite (Univerzita Vitolda Velikého v Kaunas). Dvě studie k sňatkům Rurikovců s Polovci jsou pojaty z rozdílných úhlů pohledu. Michał Michałski (Papežská univerzita Jana Pavla II. v Krakově) prezentuje na základě narativních pramenů příbuzenské vazby s Polovci jako důsledek rivality mezi Rurikovci, zatímco Aneta Golebiowska-Tobiasz (Regionální muzeum a galerie v Jičíně) studuje kontakty Rurikovců a Polovců podle výsledků archeologického výzkumu pohřební výbavy. K tématu sňatkových aliancí ruských knížat s domácími a zahraničními dynastiemi přispěla Anna Litvina (Institut slavistických studií AV RF v Moskvě) jazykovědným rozbohem chápání slova свататися/сватитися, сватѣство na středověké Rusi.

Pro historiky je vždy přitažlivé studium střetávání dvou národů a nahlížení na cizince v narativních pramenech. Wojciech Sawicki (Univerzita Kazimíra Velikého v Bydgošti) pojednává o ruských knížatech z pohledu *Livonské kroniky* Jindřicha z Lotyšska z první třetiny 13. století. Autor se zaměřil především na kronikářovy zprávy o vojenských taženích ruských knížat do Livonska. Miroslav Vološčuk (Vasilije Štěfánika Příkarpatská univerzita v Ivano-Frankovsku) rekapituluje zprávy narativních pramenů o Rusech na území středověkého Polska v 11.–13. století, přičemž se neomezuje jen na sňatky mezi Piastovci a Rurikovci, ale snaží se též poodhalit působení Rusů jako duchovních nebo válečníků. Olga Moroz (Jagellonská univerzita v Krakově) sleduje mravy Rusů při křtech, zpovědi, v křesťanské komunitě, manželství, každodenní zbožnosti, půstu, jejich náhled na posmrtný život a kult svatých, jak je zachytil císařský vyslanec Sigismund von Herberstein. Gabriela Frischke (Univerzita Kazimíra Velikého v Bydgošti) analyzuje obraz kyjevské kněžny Olgy v polských kronikách 16. století. Hlavní důraz klade na obsáhlé vykreslení ruské panovnice v kronice Matěje Strykowskiho. Náhled na uspořádání světa a osobní postoje k jinověrcům sleduje Palina

Skurko (Běloruská státní univerzita v Minsku) v korespondenci A. Kurbského a K. Ostrožského, a to s přihlédnutím k rozdílnému kulturnímu prostředí, z něhož oba muži pocházeli.

Adam Mesiarkin (Univerzita Komenského v Bratislavě) se ve své studii zamýšlí nad přetrvávajícím fenoménem slovanské vzájemnosti, která se traduje již od dob legendárních předků Čechů, Poláků a Rusů. Elena Ťjanina (Moskevská státní univerzita M. V. Lomonosova) sleduje vliv cizích předkřesťanských tradic na kulturu středověkého Novgorodu na základě výsledků archeologického průzkumu. Konstatuje, že tyto vlivy byly rozšířeny v izolovaných sociálních skupinách, které měly bezprostřední vazby na cizí prostředí. Jak se tyto vazby uvolňovaly, postupně slábl jejich vliv. Anton Levickij (Běloruská státní univerzita v Minsku) ve své studii představil řešení problému původu gorodenských knížat. Štefan Temušev (Běloruská státní univerzita v Minsku) se pokusil osvětlit problém nástupu Rurika Rostislaviče na knížecí stolec v Černigově. Poukazuje na skutečnost, že fragment *Lavrentjevského letopisu*, v němž je tato zpráva dochována, je přelomovou oblastí mezi starým a novým letopiscem, a proto je její interpretace dosud různorodá. Andrij Stasjuk (Vasilije Štefánika Příkarpatská univerzita v Ivano-Frankovsku) se zaměřil na působení františkánů a dominikánů na Rusi, jak je zachyceno v *Haličsko-volyňském letopisu*. Anna Madej (Jagellonská univerzita v Krakově) na základě studia *Pověsti vremennych let*, *Kyjevského* a *Ipatjevského letopisu* sleduje problematiku konzumace alkoholu na dvorech ruských knížat v 10.–12. století. Autor rozděluje knížata podle jejich přístupu k alkoholickým nápojům a rovněž se snaží vysledovat nejvíce rozšířené druhy alkoholu na knížecích dvorech.

Příspěvky mladých badatelů se dotkly širokého tematického spektra, čímž naplnily beze zbytku podtitul recenzovaného sborníku. Autoři se nezaměřili jen na pouhou sumarizaci výsledků dosavadního historického bádání, ale pokusili se korigovat některé závěry, jež dodnes v historiografii převládají. Potěšující je, že řada z nich se snaží přinést nový pohled a přístup k řešení vybraných problémů dějin středověké Rusi.

Další část sborníku tvoří vystoupení vědeckých pracovníků z Ruska, Polska a Srbska, kteří se ve svých příspěvcích zaměřili především na příbuzenské vazby v rámci rurikovské dynastie do období mongolského vpádu na Rus a osudy Rurikovců v Litevském velikém knížectví ve 14. století. Tyto příspěvky jsou doplněny stenografickými záznamy diskuse ke každému tématu. V jejím rámci nešlo ani tak o konfrontaci různých badatelských přístupů, jako spíše o upřesnění některých nejednoznačných pojmů a interpretací pramenů.

Příspěvky ve čtvrtém sborníku *Colloquia Russica* jsou publikovány v ruštině, polštině a angličtině. Jeho součástí jsou recenze na nejnovější vědeckou literaturu a odborné časopisy především polské a ukrajinské provenience. Sborník představuje ucelený, editorsky pečlivě zpracovaný a nepochybně přínosný příspěvek k dějinám středověké Rusi.

Pavel Smrž

Silvija ARIZANOVA,

Bългарите в агиографията от XIII–XIV век,

Plovdiv, Fondacija Băl. istor. nasl. 2013, 465 s., ISBN 978-954-8536-12-7.¹

Patrně žádný žánr duchovního písemnictví se ve středověku netěšil takové úctě a prestiži jako hagiografie. Popisy skutků lidí, jež se měli stát vzorem křesťanských ctností a svým životem si vydobýt právo stanout po smrti přímo po Kristově boku, tvořil podstatnou část literární produkce středověkého křesťanského světa. Zde nabýval nejrůznějších podob, od stručných schematických textů určených pro rituální praxi, až po skutečně vrcholná literární díla své doby. Do nástupu nových přístupů k medievistice souvisejících s činností školy Annales a rozvojem dějin mentalit však využívání hagiografie jakožto historického pramene nebylo tak časté, jak by jejímu významu odpovídalo. To souviselo především s omezeným množstvím přesných faktografických údajů, které vzhledem ke svým žánrovým specifikám mohla poskytnout. Avšak pro Bulharsko, v jehož středověké literatuře původní „světské“ písemnictví, dějepisectví, či alespoň diplomatické prameny téměř chybí, hagiografie představovala a dodnes představuje vedle byzantského dějepisectví hlavní písemný pramen, s jehož pomocí se historici snaží středověký bulharský stát spolu se světem a idejemi jeho obyvatel poznat. Snaha využít hagiografie pro tento účel dala vzniknout řadě dílčích studií a prací, avšak pokus o komplexnější pohled představila až v loňském roce bulharská vědecká pracovnice Silvija Arizanova. Ta si v recenzované monografii vytyčila cíl „prozkoumat zprávy o bulharské společnosti, každodennosti a kultuře v hagiografické literatuře 13. a 14. století“ (s. 2). Tyto tři okruhy tvoří i tematické bloky, na něž je práce rozdělena. Předchází jim rozsáhlý úvod,

1 Tato recenze vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram č. 205 605 *Profilace – asimilace – koexistence – integrace – reflexe (vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu východní a jihovýchodní Evropy)*.

v němž autorka kromě cílů práce podává i základní definici hagiografie a přehled jejích hlavních žánrových specifik. Následně předkládá podrobný a systematický přehled pramenů (tj. především hagiografických textů), jež v práci využila.

Podrobnost a systematicčnost jsou vlastnosti, které je možné pozorovat v celé práci. Každý ze třech tematických bloků je systematicky členěn na jednotlivé zkoumané aspekty. Výklad o bulharské společnosti je dělen jasně dle sociálních skupin (vladař, klér, mniši, řemeslníci, prostý lid atd.), výklad o každodennosti na obydlí, stravu, oblečení, nemoci a svátky, a kapitola o duchovní kultuře na vzdělání, kult světců spolu s vladařskou ideologií (v kontextu středověkého Bulharska má toto spojení opodstatnění), historickou paměť, vědecké znalosti, hudbu a náboženství. Silvija Arizanova tak poctivě zpracovala a uvedla skutečně snad všechny informace, které hagiografie může o Bulharech ve vymezené době poskytnout, a tak její kniha umožňuje utvořit si komplexní obraz o tom, jaké aspekty bulharského života a kultury autory hagiografických textů zajímaly, eventuelně jaké byli schopni vůbec reflektovat. V tomto směru představuje nepochybný přínos a může práci s hagiografickými texty značně ulehčit.

Knihu však sužuje několik problémů poněkud snižujících její celkovou hodnotu. Ačkoliv si autorka uvědomuje, že nelze fakta z hagiografie nekriticky přejímat a že je třeba rozlišovat mezi realitou bulharské společnosti a její představou v hagiografii, ne zcela docenjuje specifika hagiografie jako literárního textu, jak je popsali např. Krasimir Stančev, Riccardo Picchio, či Dmitrij Lichačov. Některé aspekty bulharské společnosti a života tím pádem dle hagiografických pramenů nekriticky popisuje, aniž by si položila otázku, zda se nejedná o fixovaný literární topos, mající k realitě jen značně volný, či vůbec žádný vztah. To se týká např. popisu obrácení se Ivana Rílského k mnišství. Tento problém však můžeme pozorovat napříč textem. Čtenář je tak nucen neustále konfrontovat autorkou předkládaná fakta s hagiografickými topoi a nemůže si být zcela jist, že všechna skutečně reflektují realitu bulharské společnosti. Někdy také jako v případě popisu vladaře v hagiografii až příliš ostře rozlišuje mezi domácími a cizími prameny a neklade si otázku, zda se alespoň v některých případech hodnocení neodvíjí více od koncepce textu, než od konkrétních znalostí autora či jeho politické příslušnosti.

Vážnější problém však představuje samotná koncepce práce, kterou autorka zvolila, v kombinaci s jejím rozsahem a tvrdou realitou zachovalého množství bulharských pramenů. Až příliš často se u jednotlivých podkapitol, spjatých především s každodenností, či specifickými řemesly, dozvídáme, že informace o zkoumaných jevech bulharské společnosti jsou fragmentární a vlastně nedostatečné. Ariza-

nova, aby vůbec nějaký koherentní obraz poskytla, si je následně nucena vypomáhat příklady z byzantského či srbského prostředí, což ukazuje, že omezení práce na Bulhary nebylo místy nejšťastnějším řešením. Obzvláště vzhledem ke značné etnické promíšenosti jihovýchodní Evropy. Ani v ostatních případech sama bulharská hagiografie neposkytuje o mnoho více podkladů, jež by autorce umožňovaly přijít na jejich základě s něčím více, než jejich faktografickým popisem. K tomu by Arizanova potřebovala mnohem širší pole pramenů, jejichž využití však brání samotné vymezení práce a patrná snaha udržet její rozsah v přijatelných mezích. Některé kapitoly tak až příliš často připomínají mechanický soupis více či méně známých faktů bez jakékoliv zastřešující interpretace či hlubšího přínosu. I samotný závěr práce pouze syntetizuje již dávno známá fakta a hodnotí, v jakých oblastech bulharského života a společnosti hagiografie poskytuje, či neposkytuje dostatek relevantních údajů, než aby se snažil o jakoukoliv interpretaci.

Hodnocení práce Silvije Arizanovové nepředstavuje jednoduchý úkol. Její hodnota a užitečnost se značně odvíjí od toho, jak k ní vzdělaný a s problematikou obeznámený čtenář přistoupí. Vzhledem k autorčině poctivé heuristické práci má práce nepochybně význam jakožto souhrnný zdroj informací o středověkých Bulharech v hagiografii a nezasvěcenému čtenáři poskytuje kvalitní a vyčerpávající přehled o všech faktech, která o nich může z této literatury vytěžit. Bohužel, vzhledem absenci hlubší analýzy a místy pomíjení literárních specifik hagiografie je jiný, než encyklopedický význam práce omezený a čtenář nemůže očekávat, že se mu v rámci tématu dostane širších znalostí, než jaké mohl získat z literatury o jeho dílčích problémech. Nezbyvá než doufat, že hlubší pohled Arizanova nabídne v některé ze svých budoucích prací, jež recenzovaný text doplní a dohromady utvoří komplexní pohled na problematiku, který přispěje jak k poznání bulharské společnosti očima hagiografie, tak hagiografie samotné.

Adam Kulhavý

Symboly a mýty národov v stredoveku a časnom novoveku,

Martin Homza – Adam Mesiarkin (eds.),

Bratislava, Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave 2014, 189 s.,

ISBN 978-80-223-3665-9.

Recenzovaný sborník představuje výsledek projektu, realizovaného Katedrou slovenských dějin Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě a financovanou

vaného z grantového programu VUSG Mezinárodního vyšehradského fondu. Cílem tohoto projektu bylo uspořádat pro studenty semestrální kurz přednášek s účastí zahraničních lektorů, jejichž základní myšlenkou bylo formování vlastní identity národů střední a východní Evropy a vytváření potřebných kultů, mýtů a symbolů. Většina přednášejících si zvolila konkrétní téma z dějin některé ze zemí tohoto regionu a zaujala k němu specifický postoj, vycházející z vlastní metodologické koncepce.

Texty přednášek byly následně vydány tiskem. Jejich obsah se mnohdy nese ve znamení boření tradičních mýtů a dosud platných hypotéz. Takovým je příspěvek profesora bratislavské univerzity Martina Homzy (*K otázkám chápania „národných“ symbolov v stredoveku*), jenž se vyslovuje k nutnosti přehodnotit středověké narativní prameny, především ty, které mají klíčový význam pro výklad počátků středověké státnosti a jednotlivých dynastií v Evropě. Moderní kritický přístup může totiž odhalit tendence a trendy, které ovlivňovaly tvorbu těchto textů ve snaze formovat historickou paměť národa, jeho tradice a symboly, a tím přispět k překonání tradičních a po desetiletí zažitých schémat a koncepcí nejstarších dějin evropských států. Autor poukazuje na existenci tzv. fiktivních faktů, jejichž pravdivost sice nelze ověřit, přesto byla jejich část – pokud nesla určitý význam – zakomponována starší pozitivistickou historiografií do mnohdy „utilitárních národně historických dějinných konstrukcí“. V tomto smyslu upozorňuje na vůdce uherského kmenového svazu Arpáda nebo českého knížete svatého Václava, jejichž historickou autenticitu považuje za nevěrohodnou, státnické dílo uherského krále Štěpána I. nebo kanonizaci patrona Polska svatého Stanislava. Dle Homzova mínění to byla právě fiktivní fakta, zformovaná na objednávku tehdejší elity, usilující o upevnění moci a lesku svého postavení, která se stala „základními kameny různých historických konstrukcí, jež stály u počátků dynastických, národních (ve smyslu středověkého politického chápání národa), jediným slovem „kulturních tradicí“; a to navzdory tomu, že jsou historicky neprokazatelné a často si obsahově protiřečí. V textu své úvodní přednášky (*Niekoľko poznámek k básni Proglas*) se prof. Homza pokouší odpovědět na otázku, co přimělo věrozvěsta Konstantina – a muselo to být poměrně dlouhou dobu před zahájením misie na Moravu – k tak výjimečnému činu, jakým bylo hlásat křesťanství Slovanům v jejich vlastním jazyce, pořídit překlady biblických textů a zapisovat je vlastní slovanskou abecedou. Konkrétní odpověď, kterou hledal především v analýze textu *Proglasu*, však nenalezl a jeho konstatování, že Konstantinova motivace „k vytvoření slovanského písma a staroslověnštiny jako liturgického, literárního a kulturního jazyka musela být ne-

obyčejně silná a se vši pravděpodobností nemohla být vyvolaná pouze každodenními či zažitými potřebami své doby,“ zůstala v obecné rovině.

Další zástupce pořádajícího pracoviště Peter Podolan (*Slováci a slovanské starožitnosti*) prezentuje zajímavé úvahy na téma prolínající se symboliky Slováků a Slovanů obecně v koncepcích 19. století a poukazuje na to, jak se formující představy o dějinách konkrétního národa staly vzorem pro konstruování budoucnosti. Doktorand Adam Mesiarkin (*Príbeh putovania Chorvátov jako jadro chorvátskej identity v stredoveku*) analyzoval tři kapitoly známého spisu byzantského císaře Konstantina VII. Porfyrogennéta *De administrando imperio*, které pojednávají o stěhování Chorvatů v raném středověku a jejich usídlení na Balkáně. Za svůj úkol si stanovil odhalit, jakou roli plnilo toto vyprávění při pozdějším formování představ o etnické identitě Chorvatů a o původu vládnoucí dynastie.

Dániel Bagi (*Od jelená po Turula. Stredoveké symboly uherskej mytológie v stredoeurópskom kontexte*) z univerzity v maďarském Pětikostelí se zabývá vývojem některých středověkých symbolů, znaků, pověstí a mytologických prvků, které ovlivnily moderní historické povědomí Maďarů. V centru jeho zájmu se ocitly dva mytologické příběhy, z nichž první se týká bájného zrození dynastie Arpádovců ze slavného ptáka Turula a druhý o zázračném jelenovi vykládá počátky uherského národa, dále osudy svatoštěpánské koruny a vyprávění o jejím původu, kterými byla opředena, a dvojitý kříž, jenž se dnes nachází nejen v maďarském, ale také slovenském státním znaku. Rumunský historik Radu Mârza (*Mýty a symboly rumunské identity*) z univerzity v Kluži vyložil etnické, geografické, náboženské a kulturní elementy, které se staly součástí národní identity Rumunů. Stanisław A. Sroka (*Národné povedomie Poliakov v stredoveku*), profesor krakovské Jagellonské univerzity, si položil otázku, kdy se zrodilo národní povědomí Poláků a zájem o počátky vlastního národa a dospěl k závěru, že to muselo být dříve než v 15. století, neboť z této doby pochází již řada pramenů dokazujících, že toto povědomí v polské společnosti v té době již existovalo.

Zatímco Sroka sleduje ve svém výkladu používání pojmu Polonia ve středověku pouze jako jeden z aspektů vybraného tématu, jeho univerzitní kolega Vitaliy Nagirnyy (*Stredoveká Rus. Územie, názvosloví a symboly*) se přímo zaměřil na etymologii a vývoj pojmenování Rus a jeho historicko-geografický kontext. To se neobešlo bez naznačení vazby této problematiky na vpravdě staletý spor mezi normanisty a jejich vědeckými odpůrci, přičemž autor sám považuje toponym Rus za původní označení vojenské elity společenství, což je dle mého názoru nejbližší pravdě. Téma z ruských dějin si vybral také další reprezentant bratislavské univerzity

Matej Gogola (*Niekoľko poznámok k téze Moskovského veľkokniežatstva ako Tretieho Ríma v stredoveku. Translatio imperii?*) Ve velmi sugestivně koncipovaném příspěvku se snaží vypořádat s dodnes diskutabilní otázkou Moskvy jako pokračovatelky římského a byzantského impéria, kterou sám označuje za jednu z „z nejznámějších, ale zároveň nejnepochopenějších myšlenek z ruských dějin.“ Gogola nabízí velmi zajímavé úvahy, přestože v mnohém vyšel z dojmů, nikoli z odborné argumentace. Například navzdory tomu, že uvádí řadu důkazů proti tvrzení o Moskvě jako dědičce římské – byzantské říše, dospěl k závěru, že „Moskva třetím Římem a následníkem byzantských dějin bez jakéhokoli ideologického podtónu“ skutečně je.

Další příspěvky nahlízejí na danou problematiku prizmatem fungování světců domácího původu v procesu formování národní identity ve středověku. Český církevní historik Petr Kubín (*Význam svätcov pri utváraní národnej identity v stredoveku*) poukazuje na jejich význam při utváření středověkého českého národa, a pokouší se tak vyvrátit tvrzení Dušana Třeštíka, že „český národ si vymyslel až František Palacký v 19. století“, neboť kult českých světců podle jeho názoru jasně dokazuje, že tento národ existoval už ve středověku. Đura Hardi (*Prvı Nemanjićovci a svätý Sava jako tvorcovia identity a historickej tradície Srbov v stredoveku*) z univerzity v Novém Sadu komparuje roli svatého Sávy a dalších příslušníků dynastie Nemanjićů, kteří byli s výjimkou Štěpána IV. Dušana všichni kanonizováni, jako tvůrců srbské identity a státní ideologie, jejímž výrazným rysem bylo zapomínání na panovníky, kteří vládli v Srbsku před nimi, a odsouvání dějin 12. století do pozadí všeobecně. Zdůrazňuje přitom rozhodující význam Sávy osobnosti, neboť podle jeho mínění měli světci a vizionáři mnohem významnější vliv na dlouhotrvající proces formování národní identity než slavní vojevůdci a dobyvatelé. Zároveň vyzdvihuje nejen duchovní rozměr Sávy činnosti, ale také jeho působení jako rádce a ideologa krále Štěpána Prvověnčaného, významného diplomata a státníka, který získal pro Srbsko autokefální církevní organizaci a sám se stal prvním arcibiskupem. Stanislava Kuzmová (*Národné a regionálne aspekty v kazateľstve o svätých. Prıklad svätého Stanislava*) ze Středoevropské univerzity v Budapešti se zabývá patronem Krakova a později celého Polska svatým Stanislavem.

Jednotlivé příspěvky recenzovaného sborníku zřejmě prezentují hlavní myšlenky a hypotézy, se kterými přednášející před studenty vystoupili. V některých případech jde o podnětné až provokující teze, které vyvolávají potřebu začít pochybovat o tradičním a zažitém výkladu řady zdánlivě již vyřešených problémů, klást si nové otázky a hledat alternativní moderní řešení. Přestože jsem si vědoma skuteč-

nosti, že jde o písemnou podobu přednášek, domnívám se, že by určitě přispělo ke kvalitě sborníku, kdyby v tištěné podobě byly články opatřeny poznámkovým aparátem, a to především v případě odkazů na prameny nebo historiografii. Jeho absenci považuji za drobný nedostatek jinak nepochybně velmi zajímavé publikace.

Dana Picková

František STELLNER,

Rusko a střední Evropa v 18. století, II. Vliv střední Evropy na proměnu ruské společnosti,

Praha, Setoutbooks 2012, 272 s., ISBN 978-80-86277-75-2.

Stellnerova monografie je pokračováním publikace *Rusko a střední Evropa v 18. století*,¹ jež se věnovala vztahům Ruska a střední Evropy v politické, diplomatické a dynastické rovině.

Druhý díl navazuje na předešlé téma, ale soustřeďuje se na působení Středoevropanů v carské říši na poli vědy, školství, kultury a ekonomiky.

Ve své nové knize se František Stellner zabývá vzájemnými vztahy ruského impéria a střední Evropy v 18. století. Politické spojenectví se státy střední Evropy umožňovalo ruským panovníkům v mnohém využívat jejich pokrokových zkušeností v oblasti vědy, vojenství, hospodářství i školství s cílem modernizovat ruskou říši a vyrovnat se rozvinutějším evropským státům. Do své země zvali odborníky ze střední Evropy, kteří se stávali vychovateli, učiteli, překladateli i vědci a velkou měrou se podíleli na zakládání ruských vědeckých institucí a škol. Předávali zkušenosti a znalosti ze svých oborů. Stejnějný pozornost autor v tomto směru věnuje především vládě Petra I. a Kateřiny II., kdy reformní kroky v ruské říši probíhaly nejintenzivněji.

Každému z vymezených témat je věnována samostatná kapitola, v jejímž úvodu jsou vždy nastíněny otázky, kterými se autor v kapitole zabývá. V závěru každé kapitoly je probraná problematika shrnuta.

V úvodní kapitole se autor věnuje modernizaci ruského školství. V 18. století byly ve střední Evropě realizovány významné školské reformy, jejichž výsledkem bylo zesvětštění, centralizování a unifikování školství pod dozorem státu. Byla zave-

1 František STELLNER, *Rusko a střední Evropa v 18. století, I. díl*, Praha 2009; recenze: Slovanský přehled 97, 2011, č. 1–2.

dena povinná školní docházka a vzdělání bylo zpřístupněno také nižším sociálním vrstvám, aby stát mohl do svých služeb získávat nové vzdělané úředníky, důstojníky a odborníky. Podobné reformy chtěli ruští panovníci uskutečnit také ve své zemi. Zvali odborníky z ciziny a s jejich přispěním modernizovali ruské školství. Vzdělávání šlechty však velmi komplikovala její neznalost cizích jazyků. Ruštině totiž chyběla v první polovině 18. století vyvinutá odborná slovní zásoba, a tak se oficiálním jazykem ruské vědy stala němčina, protože většina odborníků, působících v té době v Rusku, pocházela z německých zemí. Ruštinu u dvora v polovině století vystřídala po vzoru evropské elity francouzština. Snahy o modernizaci školství nakonec podle Stellnera ztroskotaly především na nezájmu ruské elity o vzdělávání, na nedostatečných finančních zdrojích, zaostalosti carské správy a její lhostejnosti k reformám. Přesto bylo dosaženo zvýšení počtu domácích vzdělaných úředníků, důstojníků a odborníků, kteří v průběhu 18. století postupně nahrazovali cizince na vysokých postech.

Následující kapitola se zabývá vlivem Středoevropanů na konstituování ruské vědy. Stellner věnuje pozornost především počátkům ruské historiografie, přírodovědy a lékařství a hlavním vědeckým osobnostem v těchto oborech. Zdůrazňuje, že Středoevropané položili základy ruské vědy a měli pro její další rozvoj klíčový význam. Implementovali do Ruska vědecké metody, zprostředkovávali osvícenské myšlenky, navazovali spojení s evropskými učiteli, podíleli se na založení ruské Akademie věd a dalších vědeckých institucí. Ruská politická elita však neměla o badatelskou činnost zájem. Zásadní překážkou pro rozvoj vědy v Rusku se tak podle autora stala neexistence vzdělaného měšťanského a podnikatelského stavu, který by zastával roli příjemce vědeckých objevů a inovací. Navíc publikování vědeckých prací, novin a časopisů bylo v Rusku podrobeno státní kontrole stejně jako Akademie věd, která byla zcela závislá na státu.

Vztahem středoevropské a ruské kultury se autor zabývá ve třetí kapitole. Podle jeho názoru středoevropská kultura sice neměla na kulturní vývoj ruské říše takový vliv jako francouzská či italská, ale sehrála významnou roli v poevropštění panovnického dvora a šlechty. Kultivovanější poměry na ruském dvoře nastaly za vlády Kateřiny II. díky jejímu německému původu, znalosti severoněmeckých dvorů a také v důsledku příchodu šlechticů ze střední Evropy, jež doprovázeli mnozí umělci a dvořané, kteří se ruským šlechticům stali vzorem v etiketě, módě i v kultuře. Středoevropané měli podle Stellnera značný vliv také na vybudování tiskárenské typografie a na rozvoj knižního trhu, na kterém se podíleli jako vydavatelé, překladatelé, knihkupci i autoři.

Tématem poslední, čtvrté kapitoly jsou ekonomické vztahy mezi Ruskem a střední Evropou. Rusům se navzdory značnému úsilí nepodařilo vybudovat obchodní loďstvo, a do světového obchodu se tak zapojili prostřednictvím cizích obchodníků. Stellner ve své práci poukazuje na to, že Středoevropané zaujali po Britech druhé nejvýznamnější postavení v ruském zahraničním obchodě i v budování ruského průmyslu. Založili jedny z prvních manufaktur v Rusku, šířili nové technologie a postupy v jednotlivých průmyslových odvětvích, hráli nezastupitelnou úlohu při rozvoji hornictví i hutnictví. Na rozdíl od Britů se němečtí obchodníci v ruské zemi usazovali natrvalo a přijímali poddanství, což jim dovolovalo využívat mnohých výhod jako snížení vývozních cel či možnosti působit v maloobchodě.

Na základě rozsáhlého studia pramenů dospěl Stellner k závěru, že v 18. století přicházeli do ruské říše Středoevropané rozličného původu, a to především pod vlivem manifestů ruských panovníků kolujících po Evropě. Ty vybízely Evropany k příchodu do Ruska pod slibem řady výhod a svobod. Jednalo se o vědce, vojáky, obchodníky, řemeslníky, umělce a v neposlední řadě také o šlechtice působící především v ruské státní správě, kultuře, diplomacii a armádě. Silné vazby se střední Evropou měl především panovnický dvůr, jehož členové pocházeli převážně z německých zemí. S touto oblastí je pojily nejen dynastické vazby, ale také vzdělání. Mnoho ruských šlechticů a členů panovnické rodiny totiž studovalo ve střední Evropě nebo mělo německé vychovatele. Stellner zjistil, že Středoevropané přicházeli do Ruska z různých důvodů, ať už politických, hospodářských, náboženských, osobních či kariérních. Mnozí z nich se v Rusku usadili natrvalo a přijali poddanství, někteří se vrátili zpět do své rodné země. Cílem ruských panovníků byla podle autora kromě modernizace ruské říše také kolonizace řídky obydlených oblastí a zároveň kultivování zaostalého ruského venkova. Němečtí kolonisté, kteří byli usazováni převážně v Povolží a Černomoří, však žili ve svých osadách separováni od okolního ruského prostředí. Zachovali si svůj rodný jazyk, zvyklosti i náboženské vyznání a pro ruské nevolníky se tak nemohli stát kýženým vzorem.

Modernizace ruského impéria, která byla zahájena za vlády Petra I., byla podle Stellnera specifická násilným prosazováním reformu shora a soustředěním se na šlechtu, jež byla nucena sloužit státu, vzdělávat se a osvojovat si evropskou kulturu. Stellner ve své práci zdůrazňuje, že v Rusku v 18. století nedošlo k demokratizaci, liberalizaci, ani k podpoře středního stavu, ale naopak k upevnění samoděržavného a nevolnického systému bránícímu formování společnosti svobodných občanů. Středoevropané umožnili Rusům zapojit se do celoevropské kulturní a vědecké

sféry, sehráli důležitou roli prostředníka, pomocníka a vzoru při modernizaci školství, vědy, kultury, armády a hospodářství. Avšak většina reforem, které proběhly v Evropě, nebyla v Rusku uskutečnitelná. Šlechta si uchovala svá stará práva i zvyklosti a změny, k nimž v zemi došlo, měly pouze dílčí charakter. Stellner si klade otázku, zda lze ruské panovníky 18. století označit za osvícenské, a odpovídá na ni záporně. Ruské osvícenství podle něj bylo pouhou „mytologickou inscenací státní moci“. Nejblíže se definici osvícenského panovníka přiblížila Kateřina II., ale v jejím případě se jednalo spíše o dílčí pokusy zavést osvícenské ideály v kultuře, vědě a školství, ale žádné důsledné politické reformy, které by bylo možné označit jako osvícenské, zavedeny nebyly.

Autor ve své knize plně zodpověděl všechny otázky, jež si vytyčil v úvodu. Zajímal se nejen o angažovanost Středoevropanů v carské říši, ale sledoval také působení Rusů ve střední Evropě. Ve své práci kombinoval chronologickou a tematickou metodu zpracování a při svém výzkumu pracoval s mnoha rozličnými prameny osobní i úřední povahy, dobovým tiskem a odbornou i populárně vědní literaturou. Kniha přináší ucelený obraz o vztazích Ruska a střední Evropy v 18. století na poli kultury, vědy, školství a hospodářství.

Veronika Lhotáková

Gertraud MARINELLI-KÖNIG,

Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Tschechische nationale Wiedergeburt, Kultur- und Landeskunde von Böhmen, Mähren und Schlesien, kulturelle Beziehungen zu Wien, Teil II: Sprachwissenschaften, Philosophie, Ästhetik, Rhetorik, Geschichte, Bildungsinstitutionen,

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2013, LV + 706 s., ISBN 978-3-7001-6839-3.

V prvním dílu publikace, jež byla vydána v roce 2012,¹ byly zdůrazněny poznatky, jež deklarují sounáležitost literatury vycházející v českých zemích s rozvojem kultury a vědy v rakouské monarchii. Je tak vymezen společný komunikační prostor vytvářející se v této části střední Evropy. Druhý díl prokazuje souborem bibliografických položek ve vídeňských časopisech důležitou prostředkující úlohu Vídně pro

1 Recenze prvního dílu publikace byla otištěna ve Slovanském přehledu 98, 2012, č. 3–4, s. 343–349.

šíření jednotlivých poznatků o slovanských literaturách a jazycích v rámci rakouských zemí a spojuje je se zájmem o podporu vzdělanosti a kultury v habsburské monarchii a s ambicemi o politickou a kulturní prestiž v Evropě. Širší zájem o slovanský svět je ve vídeňských časopisech zafixován do kladného postoje k rozvoji české literatury a slavistiky. Zájem o habsburskou monarchii jako celek dokládá zpracování informací a zpráv z jednotlivých zemí monarchie, jež jsou uveřejněny v jednotlivých dílech této příručky. Vydány byly již svazky *Polen und Ruthenen* (Wien 1992), *Die Südslaven* (Wien 1994), *Oberungarn (Slowakei)* (Wien 2004), k nimž byly přiřazeny svazky *Russland* (Wien 1990) a *Nachträge* (Wien 1998).

V konkurenci s početní převahou jazykově německých tisků v německých zemích se stala literatura vydávaná ve slovanských jazycích v monarchii visitkou kulturního vzestupu habsburského státu jako celku a jejího podílu na knižní produkci. Tyto tendence byly nepochybně prospěšné rozvoji literatury v českém jazyce, zejména v Čechách. Ale také návodem, jak posílit rozvoj kultury slovanských národů v zemích monarchie. Péče o český jazyk a výsledky české literatury a vědy se staly vzorem pro kulturní rozvoj v jiných slovanských prostředích v monarchii. Produkce církevních textů ve Vídni pro pravoslavné obyvatele na Balkáně měla pak omezit dovoz ruských tisků.

Pro českou historiografii je důležitý soupis statí, zpráv, informací a statistických čísel ve druhém dílu, který přináší údaje, jež nejsou k nalezení v časopisech domácích a rozšiřuje tak autorskou a pramennou základnu k poznání zájmu o české dějiny a kulturu. Autory byli nejen redaktoři a spolupracovníci žijící ve Vídni, ale také dopisovatelé z Čech, Moravy a Slezska. Hledisko teritoriální přitom určilo, že dílo jednotlivých autorů je zařazeno rovněž ke kulturnímu okruhu, k němuž náleží svým původem. Pro soupis bylo excerbováno 51 vídeňských periodik. Zařazeny mezi ně nebyly vídeňské časopisy v českém jazyce. Jednotlivé položky z nich zaznamenal Josef Jungmann v *Historii literatury české. Aneb soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národa, osvícení a jazyka* (Praha 1849, 2. vyd.). Úplný soupis periodik vycházejících v českém jazyce ve Vídni pořídil František Štědronský, *Zahraniční krajanské noviny, časopisy a kalendáře do roku 1938* (Praha 1958).

Zájem o znalost českého jazyka podporovalo zavádění výuky českého jazyka do vojenských škol, na vysoké školy a do škol středních a stále rostoucí počet českých triviálních škol na českém a moravském venkově.

Pozornost čtenářů vzbudila zpráva uveřejněná ve *Vaterländische Blätter* v roce 1812. Informovala o změnách ve výuce českého jazyka na univerzitě ve Vídni, v níž Jan Nepomuk Norbert Hromádka ohlásil, že rozšíří ve srovnání s přednáškami své-

ho předchůdce Josefa Valentina Zlobického svoje přednášky. Neomezí se na výuku českého jazyka, přednášku bude věnovat také české literatuře a srovnání českého a ruského jazyka. Zároveň uvedl, že v příštím roce začne vydávat ve Vídni politicko-literární noviny, v nichž hodlá působit na kulturní poměry v české společnosti. Vyslovil také přání, aby rakouští patrioti, ať jde o Němce nebo Maďary, souhlasili s tím, že mu při vydávání českých novin budou nápomocni radou a pomocí Češi. V té souvislosti vysoce ocenil rozvoj českého spisovného jazyka a péči o něj. Upozornil na starý překlad *Bible* do staroslovanského jazyka moravskými věrozvěsty a češtinu označil za jeden z nejstarších slovanských spisovných jazyků. Zdůraznil také, že císař Karel IV. doporučil kurfiřtům, aby dali svoje syny češtině vyučovat. K její vyspělosti přispělo podle jeho názoru, že čeština se stala již ve středověku v Čechách kancelářským jazykem u dvora a v úřadech vrchnostenských a městských.

Hledáme-li faktory, které přispívaly k šíření zájmu o českou minulost a literaturu v cizím jazykovém prostředí, nelze opomenout úlohu dobového romantismu. Náměty z české minulosti a staré pověsti spolu s látkou folklorní lákaly čtenáře. Vnímán byl také duchovní pokrok, oceňovány byly překlady z cizích jazyků do češtiny, česká krásná literatura a mezi ní i tvorba dramatická. V divadlech ve Vídni byly hrány i české hry (Klicpera). Vzepjatý český historismus, připravený vědeckou prací období osvícenství, podporoval zájem o minulost země, o stýkání a potýkání českých panovníků s vládci rakouských zemí a později o společný úděl národů v monarchii.

Kritická historiografie o minulosti Českého království a její výsledky spolu s edicemi pramenů nalézala ve vídeňských časopisech značný ohlas, zvláště také proto, že G. Dobner, F. M. Pelcl a J. Dobrovský měli v Čechách a na Moravě v době předběrnové úspěšné pokračovatele. Náleželi k nim I. Cornova, V. Hanka, A. Boček, F. X. Richter, A. V. Šembera, J. M. Schottky, K. I. Woltmann, X. M. Millauer, W. Dinzenhofer, F. X. Tvrď, A. Ficker, H. G. Meynert, G. Wolny, G. Th. Glückselig a další. Události z českých dějin byly uváděny v kalendářové podobě v ročenkách a v některých časopisech pravidelně doplňovaly údaje z dějin monarchie v dílech rakouských a českých historiků. Zaznamenány byly také publikace k českým dějinám vydaným v cizině. Tak tomu bylo mj. i v případě knihy francouzského historika I. E. Dumonta de Florgy *Histoire de Bohême*. Soustavně byly sledovány spisy Dobrovského k dějinám českého jazyka a české literatury, k mluvnicí staroslovanské, cyrilometodějské misii a slavistice. Trvalého ocenění se dostávalo F. M. Pelclovi. Pelclovo vydání Balbínova spisu *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (1775), které vzbudilo u dvora Marie Terezie senzaci a bylo za-

kázáno (pražský cenzor byl zbaven úřadu), bylo veřejně oznámeno v roce 1809 v *Intelligenzblatt zu den Annalen*. Pelclovy *Geschichte der Böhmen* se dočkaly nového vydání v roce 1817. Trvalou stálíci se stal ve vídeňských časopisech svými archeologickými pracemi J. E. Vöcel. Bohaté je rovněž zpravodajství o archeologických nálezech v Čechách a na Moravě. Nejvyšších met se však dostalo dílu Františka Palackého *Geschichte von Böhmen Bd. I-III* (1836–1845), jež bylo anoncováno ještě před vydáním prvního dílu v roce 1836. Ve zprávě otištěné v *Allgemeine Theaterzeitung* z 15. července 1833 byla uvedena jako nepravdivá informace, že Palacký narazil na překážky a naopak zdůrazněno, že má přátelskou podporu významných činitelů a literární elity v Praze. Zprávu o vydání prvního svazku přinesl již 5. října 1836 *Telegraph*. Recenzi z pera Johanna G. Mailátha otiskl v následujícím roce Wiener Zeitschrift. V *Jahrbücher der Literatur* 1837 týž referent konstatoval, že české země mají pamětihodnou minulost a Palackého dějiny jsou trvalým ziskem pro její poznávání. Ve Wiener Zeitschrift se v tomtéž roce psalo, že v pražských učených kruzích vyvolalo dílo sensaci. Recensent uvedl, že čeští stavové Palackého pověřili vyprávěním českých dějin ve čtyřech či pěti svazcích od časů nejstarších po novou dobu. Referenty byl v časopisech kromě Mailátha Jernej Kopitar a Uffo Horn. Horn v časopise *Humorist* (1838) poznamenal, že je jako Čech na Palackého dílo pyšný. Současně byla za šťastnou označena Palackého myšlenka vydávat samostatně prameny k českým dějinám. Ve Wiener Telegraph a Wiener Zeitschrift byl v roce 1838 oceněn přínos Palackého edice *Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837 zur Aufsuchung von Quellen der böhmischen und mährischen Geschichte*. O málo později byla vysoce hodnocena edice *Archiv český, čili Staré písemné památky české i moravské* (1842, zpráva o vydání v *Allgemeine Theaterzeitung* v roce 1841 a v *Österreichische Zeitschrift* roku 1845). Vydávání *Archivu* bylo v *Österreichische Zeitschrift* označeno za šťastnou myšlenku a pevný základ historické práce. Je vhodné připomenout, že rozvoj české historiografie podporovala Česká královská společnost nauk a vydavatelská činnost Českého zemského muzea v Praze. Se jménem Palackého současníci spojovali snahy o zvědečtění historické práce. V souvislosti s dílem Palackého *Geschichte von Böhmen* je vhodné upozornit, že ve vídeňském časopise *Archiv für Geschichte* byla v roce 1821 otištěna programová studie profesora obecných a vlasteneckých dějin na olomouckém lyceu Josefa Leonarda Knolla *Mittelpunkte der Geschichtsforschung und Geschichtschreibung in Böhmen und Mähren, als Einleitung in die sieben Bücher Mährischer Geschichte*. Plán neuskutečnil a v stati není blíže vymezen. Upozornil tu na některé české a moravské kronikáře a konstatoval, že jejich výklad byl poplatný jejich dobovému náboženskému pře-

svědčení. Pozdější kritik Palackého heuristickou základnu k výkladu českých a moravských dějin neobohatil.

Plného vědeckého uznání dosáhly práce slavisty Pavla Josefa Šafaříka *Slovanské starožitnosti* (1837) a ve vídeňských časopisech byly také recenzovány překlady této knihy do polštiny, ruštiny a němčiny. Rozvoj slovanských studií podněcoval také za hranicemi monarchie zájem o současné poměry ve slovanském světě. Josef Chmel upozornil v *Österreichische Blätter* v roce 1845 na Jordanovy *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, vycházející od roku 1843 v Lipsku, a na rozvoj literatury v slovanských jazycích. Vybízeli rakouské Němce, aby nezůstali jen diváky, ale připojili se k badatelům o slavistických tématech. Tomu však bránila v Čechách nejen nedostatečně rozvinutá vědecká základna a její provinciální ráz na německé straně, ale také její vydělování z celozemského svazku. Ve stále větší míře pronikaly do vídeňských časopisů informace o tvorbě české a její úrovni. Nechybělo také konstatování, že podíl Němců v Čechách na literatuře klesá. Toto zjištění je v souladu nejen s faktem, že čeština a česká literatura byla ve středu vědecké pozornosti, jež vyvrcholila v slovníkovém díle Josefa Jungmanna *Slovník česko-německý* (Praha 1835–1851). Již první díl označil J. E. Vögel v recenzi v *Blätter für Literatur zur Oesterreichischen Zeitschrift* v roce 1835 za dílo, jímž se český národ může srovnávat s kulturními národy Evropy. Vytkl zároveň jeho význam pro rozvoj českého jazyka. Naplní se tím i záměr vlády z roku 1816 zvýšit znalost českého jazyka v úřadech. Bylo zdůrazněno, že v něm učitelé na gymnáziích v Čechách a na Moravě dostávají do rukou dílo, které prospěje jazykovému vzdělávání mládeže. Rozšiřoval se tím i účinek staršího Jungmannova spisu *Slovesnost, aneb, Zbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu* (1820), 2. vydání s názvem *Slovesnost, aneb, Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči* (1845). Rozvoj české jazykové kultury považoval Vögel za prospěšný rovněž z důvodů psychologických. Staré lidu určené povídky o čarodějích a loupežnících je třeba nahradit v úřadech sebevědomím těch, jímž je čeština jazykem mateřským. Jazykové vzdělání je k tomu dobrým předpokladem. Potřeba znalosti češtiny stoupala také ve Vídni, kde rostl počet přistěhovalců z českých zemí, zvláště z Moravy. Referent v *Mitteilungen aus Wienn* v roce 1833 v té souvislosti uvedl, že čeština se šíří zejména z pražského centra, avšak zároveň ocenil zásluhy učitele českého jazyka na vídeňské univerzitě profesora J. N. Hromádka a jeho jazykově český časopis. Litoval, že časopis přestal vycházet a těšil se, že bude k dispozici Jungmannův slovník. Zdůraznil, že čeština je také jazykem, jehož znalost pomáhá při četbě polské literatury.

Autorkou shromážděné doklady z vídeňských časopisů vedou k poznání, že české kulturní a vědecké snahy byly ve Vídni považované za důležitou součást vědeckého a kulturního snažení v monarchii. V Čechách byla od dob osvícenství budována základna pro kritická studia bohemistická, slavistická a historická, která byla s to konkurovat institucím ve Vídni. Na prvním místě je třeba ve Vídni uvést katedry na univerzitě. Úzkým spolupracovníkem pražských přátel při zpracování pramenů ve Vídni se stal profesor českého jazyka a literatury Moravan Josef Valentin Zlobický. S Dobrovským se ve Vídni stýkal znalec staroslovanského jazyka Bartoloměj (Jernej) Kopitar. Byl také recenzentem jeho stěžejního spisu *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822). Ještě v roce 1822 o něm referoval v *Archiv der Geographie a v Jahrbücher der Literatur* a zůstal ve Vídni strážcem Dobrovského vědeckého díla a pokračovatelem.

Forum vídeňských časopisů přispělo k rozšíření znalosti soudobých výsledků české vědy, literatury a kultury v prostředí slovanských národů monarchie a pomáhalo rovněž k jejich uvedení do znalostí o Slovanech ve světě. Předbřeznová epocha, pro niž nebylo charakteristické již jen snažení o rozvoj univerzit jako středisek vzdělání pro státní úředníky, jako tomu bylo v době josefinské, položila základ také pro rozvoj slavistiky ve Vídni. V českém prostředí, kde se úkolu záhy ujal instituce zemského charakteru, se podařilo s jistým předstihem vytvořit základnu, která předcházela vývoji po roce 1848, kdy v nových podmínkách se pamatovalo také na rozvoj vysokých škol jako základny pro vědeckou práci. Čeština se ukazovala jako potřebná i pro studium rakouských dějin. Zatímco v recenzích o Palackého *Geschichte von Böhmen* se nesetkáme s výtkami, ojedinělá oprava se týká záměny míst v Rakousku (Gmunden místo Gmünd ve 3. díle spisu), nechyběla upozornění na nedostatečnou znalost českého jazyka a realit z české minulosti v literatuře německé. Proměnu v postojích k české literatuře a jejím snahám lze ve vídeňských časopisech sledovat ve 40. letech, kdy Karel A. Vinařický uveřejnil příspěvek o českém původu vynálezce knihtisku Johanna Gutenberga. Dal podnět k polemikám, které našly místo také v pražských českých časopisech (*Květy*, *Včela*, *Vlastimil*). K polemice vedlo rovněž tvrzení Jaroslava Vrtátka, že vynálezcem bleskosvodu je moravský farář Prokop Diviš, nikoliv Franklin. Národní řevnivost mezi Němci a Čechy vyjádřil autor stati *Slavische Übergriffe* v časopise *Zuschauer* (1845). Češi si prý přisvojují Uhra Zrinského, Gutenberga, velkou pýchu Němců, a pokukují také po Lutherovi s odůvodněním, že Wittenberg byl slovanský a jeho předchůdcem byl Slovan Jan Hus. Slovanský původ přiznávají Liviovi a Justinianovi. Satirou je článek v časopise *Humorist* (1847), v němž se praví, že objevitelem Ameriky nebyl Janovan

Kolumbus, ale jakýsi Kolumbatsch z Jeníkova (Jenikau). Takový výsměch lze ovšem sotva srovnávat s tím, že ve vídeňských časopisech byl vysoce hodnocen přínos české historiografie, slavistiky a bohemistiky k rozvoji vědeckého bádání v českých zemích a tím i v monarchii.

Doklady, jež autorka připravila pečlivě k vydání, jsou svědectvím růstu kritického bádání o minulosti českých zemí a jejich kultury a o úloze vídeňského časopisectví v rámci zemí habsburské monarchie. Poskytují látku z denního života a osvětlují postoje společnosti a veřejného mínění ke vztahům mezi jednotlivými národy. Posilovaly vědomí sounáležitosti národů v habsburském státě.

Zdeněk Šimeček

Sorbisches Kulturlexikon,

Franz Schön – Dietrich Scholze (eds.) – Susanne Hose – Maria Mirtschin – Anja Pohontsch (spolupracovníci), Bautzen, Domowina Verlag 2014, 579 s., ISBN 978-3-7420-2229-5.

V březnu roku 2014 vydal kolektiv autorů pod vedením Franze Schöna (lsrb. Franc Šěn) a Dietricha Scholzeho (lsrb. Dietrich Šolta) z Lužickosrbského institutu v Budyšině *Lužickosrbský kulturní lexikon*.¹ Dokončením tohoto projektu byl splněn důležitý úkol moderního sorabistického výzkumu posledních desetiletí. Lexikon je psán vědecky, obsahuje však také více než sedm set barevných i černobílých fotografií, obrázků a map, které publikaci zpřístupňují i pro širší veřejnost. Jazykem práce je němčina, což nám ukazuje, že lexikon je určen pro nejširší odborné i laické publikum v Německu i v zahraničí, nikoliv pouze pro poměrně úzkou skupinu sorabistů. Na projektu se podílelo 84 badatelů z Německa (Lužičtí Srbové a Němci), Polska a Česka (jediným českým autorem je zde etnolog Leoš Šatava), a to literární vědci, historikové, jazykovědci, etnologové, archeologové a kulturologové. Lexikon obsahuje celkem 230 hesel z oblasti hornolužického i dolnolužického kulturního života v minulosti a přítomnosti.

Takto rozsáhlá odborná sorabistická publikace encyklopedického charakteru vychází vůbec poprvé. Ve 30. letech 20. století začal hesla předpokládané příruční lužickosrbské encyklopedie připravovat český sorabista Josef Páta (1886–1942).

1 Již 26. dubna 2014 prezentovali lexikon oba hlavní autoři v pražském Lužickém semináři na pozvání Společnosti přátel Lužice.

Nejdříve vzbudil jeho zájem referát *O lužickosrbské literární historii a kritice*, přednesený na II. mezinárodním sjezdu slovanských filologů ve Varšavě v roce 1934. Po něm nastala živá diskuse o možnostech vydání příruční lužickosrbské encyklopedie. S návrhem vydat lužickosrbskou encyklopedii přímo na závěrečném zasedání, které se konalo v Krakově, vystoupili vedle Josefa Páty ještě polští slavisté Henryk Batowski a Witold Taszycki.² Nástup nacismu v Německu a druhá světová válka však tento projekt pohřbily. Vypracování další, a to tří až pětisvazkové encyklopedie lužickosrbské kultury, se měla ujmout po druhé světové válce Matice lužickosrbská, o čemž informoval v dubnu 1946 ještě před obnovením organizace Pawoł Nedo. Projekt byl skutečně zahájen: Byl vytvořen seznam hesel pro písmena A a B a hesla začala být pro tato písmena v přípravné fázi vypracovávána. Zánik Matice lužickosrbské v nově vzniklé NDR však tento projekt opět ukončil.³ O potřebě vydání lužickosrbského biografického slovníku promluvil v roce 1960 na mezinárodní sorabistické konferenci v Budyšině další český sorabista Jan Petr (1931–1989), jenž zároveň podal instrukce, jak by měl takový slovník vypadat.⁴ To byly důležité podněty k tomu, aby byly zahájeny práce na sorabistických pracích encyklopedického charakteru. Prvním pokusem vydat publikaci o tehdejší lužickosrbské socialistické kultuře byla kolektivem autorů sepsaná příručka encyklopedického rázu pro učitele a vychovatele *Wissenswertes über die Sorben. Nach 120 Stichworten geordnete Informationen zu den wichtigsten Fragen über das Leben der Sorben. Schriften. Reihe für Lehrer und Erzieher im zweisprachigen Gebiet* (Heft 2–3, 1967), aktualizovaná vydání příručky pak vyšla v letech 1976 a 1986.⁵

Vědecky zpracovaný lužickosrbský *Biografiski słownik* byl pak vydán v roce 1970 (ed. A. Brankač a kol.) a v roce 1984 po něm následoval *Nowy biografiski słownik* (eds. Jan Šolta, Pětr Kunze, Franc Šěn). Z prací podobného charakteru bychom dále mohli jmenovat německy psanou popularizační publikaci z roku 1989 Manfreda Thiemanna (ed.) *Sorben/Serbja. Ein kleines Lexikon*.

2 Josef PÁTA, *O lužickosrbské literární historii a kritice*, *Slavia* 14, 1935–1936, sešit 1–2, s. 149.

3 O projektu encyklopedie lužickosrbské kultury a jednotlivých heslech podrobněji srov. Franc Šěn, *Projekt Mačičneje encyklopedije*, *Lětopis* 61, 2014, č. 2, s. 87–115.

4 Jan PETR, *O potřebě lužickosrbského biografického slovníku*, *Lětopis* 8, 1961, rjad A, s. 62–67.

5 *Wissenswertes über die Sorben. Nach Stichworten geordnete Informationen zu den wichtigsten Fragen über das Leben der sorbischen Bevölkerung. Schriften. Reihe für Lehrer und Erzieher im zweisprachigen Gebiet* (Heft 3–4, 1976); *Wissenswertes über die Sorben. Nach Stichworten geordnete Informationen zu den wichtigsten Fragen über das Leben der sorbischen Bevölkerung. Schriften. Reihe für Lehrer und Erzieher im zweisprachigen Gebiet* (Heft 3–4, 1986).

Pětadvacet let po znovusjednocení Německa se nám tedy dostává do rukou moderní vědecká publikace o lužickosrbské kultuře v Německu. Jednotlivá hesla v lexikonu, která jsou samozřejmě rozsahově odlišná, jsou řazena v celé práci abecedně a na závěr každého z nich je sestaven seznam nejdůležitější literatury k tématu. V úplném závěru lexikonu je pak rejstřík osobních jmen, rejstřík místních jmen a seznam institucí, které poskytly do publikace obrazovou přílohu.

Značnou část *Lužickosrbského kulturního lexikonu* tvoří hesla z oblasti lužickosrbské historie, demografie nebo politologie, jako jsou „Vystěhovalectví“ (Auswanderung, s. 32–35), „Selská povstání“ (Bauernaufstände, s. 23–26), „Osídlení“ (Besiedlung, s. 32–35), „Statistika obyvatelstva“ (Bevölkerungsstatistik, s. 35–37). U tohoto velmi důležitého hesla jsou uvedeny statistiky od roku 1767 do roku 1987, kdy se počet Lužických Srbů snížil až na 67 tisíc. O počtu lužickosrbského obyvatelstva v následujících třiceti letech, a zejména dnes na začátku 21. století, se však nedovídáme. Přesné počty totiž bohužel nemáme, a pokud ano, jde o osoby, které lužickou srbštinu ovládají. Toto však dnes neplatí pro všechny uvědomělé Lužické Srby, někteří z nich totiž hovoří jen německy. Proto je určení současného počtu lužickosrbského obyvatelstva složité, lze však odhadnout, že to může být okolo 30 tisíc osob. Dále ve slovníku nalezneme např. hesla „Bratrská jednota“ (Brüdergemeine, 60–62), „Hradiště“ (Burgwälle, s. 66–69), „Období NDR“ (DDR-Zeit, s. 85–89), „Třicetiletá válka“ (Dreißigjähriger Krieg, s. 113–114), „Dějepisectví“ (Geschichtsschreibung, s. 134–136), „Mladosrbské hnutí“ (Jung-sorbische Bewegung, s. 170–172), „Politika menšin“ (Minderheitenpolitik, s. 249–251), „Národní obrození“ (Nationalbewegung, s. 273–275), „Období nacismu“ (NS-Zeit, s. 282–285), „Podrobování“ (Unterwerfung, s. 441–444), „Výmarská republika“ (Weimarer Republik, s. 485–487).

K těmto heslům z oblasti historie pak patří i hesla vztahující se k náboženství a dějinám náboženství Lužických Srbů. Tato skupina hesel je rovněž velmi důležitá, neboť náboženství hrálo a hraje v životě lužickosrbského obyvatelstva značnou úlohu a rozlišení na katolické Lužické Srby a evangelické Lužické Srby má snad podobnou váhu jako diferenciaci na Lužické Srby Hornolužické a Dolnolužické. K heslům z náboženského života Lužických Srbů tedy patří: „Katolická oblast“ (Katholische Region, s. 175–179), „Církev“ (Kirche, s. 183–188), „Kláštery“ (Klöster, s. 192–196), „Reformace“ (Reformation, s. 326–328) nebo „Lužickosrbské kostely“ (Wendische Kirchen, s. 499–502). Škoda, že mezi historickými hesly chybí obecné heslo „Dějiny“ (Geschichte), podle něhož by si čtenář mohl udělat komplexnější přehled o lužickosrbské historii. Podobně by sem mělo být zařazeno tak-

též heslo „Středověk“ (Mittelalter), vždyť právě toto dějinné období bylo rozhodující pro všechny Slovany v Německu. Je třeba poznamenat, že heslo „Dějiny“ zde poněkud supluje heslo „Lužičtí Srbové“ (Sorben, s. 368–370), avšak ne každý by pod ním hledal výhradně dějiny Lužických Srbů. K heslu „Lužičtí Srbové“ (Sorben) se váže také další pojmenování pro lužickosrbské obyvatelstvo v Německu, tedy „Wenden“ (s. 488). Do oblasti historie patří také hesla o slovanských kmenech na území Lužice a v její blízkosti: „Glomači“ (Daleminzer, s. 84–85), „Lužičané“ (Lusizer, s. 232–234) a „Milčané“ (Milzener, s. 247–249).

Další skupinu hesel tvoří lužickosrbské kulturní a vědecké instituce, např. „Domowina“ (s. 102–107), jež je nejdůležitější národní a kulturní organizací založenou v roce 1912 a zaštiťující značnou část lužickosrbských spolků. Svá hesla mají i další významné instituce: „Institut sorabistiky“ (Institut für Sorabistik / Institut za sorabistiku, s. 166–167) či „Maticе lužickosrbská“ (Maćica Serbska, s. 237–241). Dokladem intenzivních česko-lužickosrbských vztahů v minulosti jsou tyto čtyři instituce, velmi důležité pro Lužické Srby a obsažené v lexikonu: „Hórnikova lužickosrbská knihovna“ (Hórnik-Bibliothek, s. 154–155), která je součástí pražského Lužického semináře, spolek v Praze studujících Lužických Srbů „Serbowka“ (s. 360–361), je zde také mezi Lužickými Srby velmi populární sportovní jednota „Sokol“ (Sokol, s. 363–365) a tradiční centrum katolických Lužických Srbů v Praze „Lužický seminář“ (Wendisches Seminar / Serbski seminar, s. 512–513). Dalšími důležitými institucemi charakterizovanými v knize jsou: „Lužickosrbský institut“ (Sorbisches Institut / Serbski institut, s. 378–380), „Lužickosrbské muzeum“ (Sorbisches Museum / Serbski muzej, s. 382–384), „Lužickosrbský dům v Budyšině“ (Wendisches Haus in Bautzen / Serbski dom, s. 506–508), „Lužickosrbský dům v Chotěbuzi“ (Wendisches Haus in Cottbus / Serbski dom, s. 508), „Lužickosrbské muzeum v Budyšině“ (Wendisches Museum in Bautzen / Serbski muzej, 509–510) nebo „Lužickosrbské muzeum v Chotěbuzi“ (Wendisches Museum in Cottbus, s. 510–512). Do této skupiny bychom mohli zařadit také heslo „Přátelské společnosti“ (Freundesgesellschaften, s. 130–132), mezi nimiž zaujímá významné místo i česká Společnost přátel Lužice.

Bohatou lužickosrbskou národopisnou tradici nám dokumentují hesla etnografická. Z této skupiny jsou zde zařazeny např. „Obyčeje při sklizních“ (Erntebrauche, s. 116–119), kam patří např. „chytání kohouta“ (Hahnrupfen) nebo „jízda o koláč“ (Stollenreiten). Dále jsou zde zastoupena národopisná hesla „Masopust“ (Fastnacht, s. 119–121), „Svatba“ (Hochzeit, 148–153), „Posvícení“ (Kirmes, s. 191–192), „Krabat“ (s. 203–205), postava čaroděje rozšířená v Lužici

v lidových pověstech, „Pohádky“ (Märchen, s. 242–247), „Polednice“ (Mittagsfrau, s. 254–255), „Bájesloví“ (Mythologie, s. 268–272), „Velikonoční obyčej“ (Osterbräuche, s. 299–302), „Velikonoční vajíčka“ (Ostereier, s. 302–304), „Velikonoční jízda“ (Osterreiten, s. 304–306), „Pověst“ (Sage, s. 332–336), „Schadżowanka / Schadowanka“ (s. 336–339), setkání lužickosrbských studentů a absolventů, které každoročně probíhá v Horní Lužici, dále „Kroj“ (Tracht, s. 432–439), „Ptačí svatba“ (Vogelhochzeit, s. 452–453), „Lidové stavitelství“ (Volksbauweise, s. 453–457), „Národopis“ (Volkskunde, s. 459–461), „Národní písně“ (Volkslieder, s. 461–465), „Vodník“ (Wassermann, s. 479–480) nebo „Vánoční obyčej“ (Weihnachtsbräuche, s. 483–485).

Nedílnou součástí práce jsou i hesla místopisná, mezi něž patří např. „Bautzen / Budyšin“ (s. 27–29), „Budyšínsko“ (Bautzener Land, s. 29–32), pro srbské obyvatelstvo posvátné hory „Bieleboh“ (s. 44), „Czorneboh“ (s. 82–83) či hesla „Cottbus / Chóšebuz“ (76–78), „Chotěbuzský kraj“ (Cottbuser Kreis, s. 78–82), „Lužice“ (Lausitz, s. 213–215), „Lužickosrbský distrikt Braniborské kurfiřtské marky“ (Kurmärkisch-wendischer Distrikt, s. 209–212), „Lipsko“ (Leipzig, s. 220–222). U hesla „Lubin / Drohmberg“ (s. 231–232) došlo pravděpodobně k záměně pořadí názvů, poněvadž v případě, že autoři uvádějí název i v lužické srbštině, je v celé knize vždy na druhém místě, u „Drohmbergu“ je tomu však naopak. Poté následují hesla jako „Muskauské / Mužakovské panství“ (Muskauer Standesherrschaft, s. 265–268), „Dolní Lužice“ (Niederlausitz, s. 275–279), „Horní Lužice“ (Oberlausitz, s. 286–289), také dnes v Polsku ležící „Východní Lužice“ (Östliche Lausitz, s. 306–308), „Praha“ (Prag, s. 317–319), jež byla od středověku důležitým kulturním a vzdělávacím centrem Lužických Srbů. Připomeňme také hesla „Schleifská / Slepská oblast“ (Schleifer Region, s. 341–344), „Senftenberská oblast / Oblast Zlého Komorowa“ (Senftenberger Region, s. 357–360), „Spréva“ (Spree, s. 403–405), „Blata“ (Spreewald, s. 405–409) a „Spremberská / Grodská oblast“ (Spremlberger Region, s. 409–412).

Důležitou skupinu tvoří hesla z oblasti jazyka, jazykovědy, vzdělávání a příbuzných disciplín. Zde máme např. hesla „Dialekty“ (Dialekte, s. 97–99), „Dialektologie“ (s. 100–101), kde se čtenář může z mapy na s. 101 např. dozvědět, kolik různých variant pro slovo „brambory“ má lužická srbština v jednotlivých srbských regionech, dále „Dolnolužická srbština“ (Niedersorbisch, s. 279–282), „Hornolužická srbština“ (Obersorbisch, s. 291–294), „Ortografie“ (Orthografie, s. 294–297), „Místní jména“ (Ortsnamen, s. 297–299), „Schleifský / Slepý dialekt“ (Schleifer Dialekt, s. 340–341), „Lužická srbština“ (Sor-

bisch, s. 373–375), „Jazyková politika“ (Sprachenpolitik, s. 389–390), „Jazykové školy“ (Sprachschulen, s. 396–398), „Jazykověda“ (Sprachwissenschaft, s. 400–403) nebo „Příслови“ (Sprichwort, s. 412–414). Škoda jen, že v lexikonu chybí obecné heslo „Jazyk“, kde by se zájemce mohl dovědět základní informace o jazyce Lužických Srbů; ne každý čtenář bude asi s to vyhledávat informace pod hesly „Lužická srbština“, „Dolnolužická srbština“ a „Hornolužická srbština“, jak je nabízí publikace.

Jako poslední větší skupinu bychom mohli vymezit tu, v níž jsou obsažena hesla z oblasti literatury, divadla, hudby, výtvarného umění, médií a dalších součástí kultury. Sem patří hesla jako „Výtvarné umění“ (Bildende Kunst, s. 46–53), „Pomníky“ (Denkmale, s. 90–94), „Dramatická tvorba“ (Dramatik, s. 110–113), „Film“ (s. 122–125), „Fotografie“ (s. 127–130), „Řemeslo“ (Handwerk, s. 142–145), „Literatura“ (Literatur, s. 223–228), „Literární věda“ (Literaturwissenschaft, s. 228–231), „Lyrika“ (Lyrik, s. 233–236), „Muzea“ (Museen, s. 255–257), „Hudba“ (Musik, s. 257–263), „Hudební věda“ (Musikwissenschaft, s. 263–265), „Rozhlas“ (Rundfunk, s. 330–331), „Škola“ (Schule, s. 347–355), „Fraška“ (Schwank, s. 356–357), „Divadlo“ (Theater, s. 127–131), „Časopisy“ (Zeitschriften, s. 534–539) nebo „Noviny“ (Zeitungen, s. 539–543).

Lexikon obsahuje i další důležitá hesla, která lze obtížněji zařadit do zmíněných základních tematických skupin. Mezi takováto hesla patří např. poměrně rozsáhlá studie „Hospodářství“ (Wirtschaft, s. 516–523) a pro současnost lužickosrbského obyvatelstva důležitý „Witaj-Modellprojekt“ (s. 523–524), což je v srbské Lužici moderní jazykový projekt revitalizace lužické srbštiny od jeslí po základní školu (k němu patří také tzv. koncepce 2plus⁶). Ke stěžejním heslům v Lužickosrbském kulturním lexikonu náleží „Sorabistika“ (Sorabistik, s. 365–367), slavistická disciplína zabývající se jazykem, literaturou, dějinami, etnologií a kulturou Lužických Srbů, a také „Těžba hnědého uhlí“ (Braunkohlenbergbau, s. 54–57), která je v Lužici aktuálním problémem a značně přispívá, a to již od druhé poloviny 19. století, k odnárodňování lužickosrbského obyvatelstva v některých částech Lužice.

V úvodu jsme se již zmínili o množství obrazových příloh, jež lexikon obsahuje. Nejsou to pouze obrázky a mapy, které byly převzaty z prací již vydaných, ale mnohé z nich byly vypracovány speciálně pro tuto publikaci. K nim patří např. mapa „Rozvoj lužickosrbských jazykových oblastí od konce 19. století do poloviny

6 „Koncepce 2plus“ znamená, že ve škole probíhá výuka současně pro lužickosrbské děti, pro které je lužická srbština mateřským jazykem, a děti německé, jež se ji teprve učí.

20. století“ (Entwicklung der sorb. Sprachgebiete von dem Ende des 19. bis Mitte des 20. Jh., s. 36) navazující na Mukovu mapu z poloviny 80. let 19. století nebo mapa „Povrchové těžby hnědého uhlí a zbořená místa v Lužici“ (Braunkohlentagebaue und Ortsabbrüche in der Lausitz, s. 55). Ze seznamu institucí, z nichž byla použita obrazová příloha, lze vyčíst původ mnoha zajímavých a taktéž nově publikovaných fotografií. Většina fotografií pochází z archivů a knihoven v Německu, nalezneme zde však také dvě instituce české. Z pozůstalosti Adolfa Černého v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR v Praze je to pět fotografií: „Nakladatelský dům a tiskárna na Lauengrabe v Budyšině v roce 1893“ (s. 345), „Lidoví muzikanti ze Slepá s dudami a malými houslemi“ (s. 469), „Katolický lužickosrbský kostel v Budyšině“ (s. 501), „První pobočka Lužickosrbské národní banky na Sandower StraÙe v Chotěbuzi v roce 1922“ (s. 503) a „Vnitřní dvůr s tiskárnou v roce 1920“ (s. 506). Další fotografie pak poskytl Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze: „Domnělý ateliér Wliefried Höffert, Drážďany, skupina v krojích z Crostwitz / Chrósćicy“ (s. 128) a „Představení ševcovského tance na Drážďanské výstavě saského řemesla a užitého umění, 1896“ (s. 473).

Většina hesel publikovaných v encyklopedii v podobě studií má rozsah od necelých dvou do čtyř stran, jsou však i taková, která tento rozsah výrazně překračují. Jsou to např. „Kroj“ (8 s.), „Výtvarné umění“ (8 s.) nebo „Škola“ (9 s.). I tyto rozsáhlé studie nám vypovídají mnohé o tradici, uměleckém cítění a vzdělanosti Lužických Srbů. *Lužickosrbský kulturní lexikon* je zdařilou vědeckou syntézou, která odborníky, ale i laickou veřejnost velmi čtivě a zároveň vyváženě a na patřičné vědecké úrovni informuje o lužickosrbské kultuře a vypovídá o nejnovějších výsledcích sorabistických disciplín a o činnosti lužickosrbských vědeckých a kulturních institucí. Jde proto o dílo, jež by nemělo chybět v žádném slavisticky zaměřeném vědeckém pracovišti nebo knihovně.

Petr Kaleta

Michail Vladimirovič KOVALJEV,

Russkije istoriki-emigranty v Prage (1920–1940 gg.),

red. I. P. Pleve, Saratov, Saratovskij gosudarstvennyj techničeskij universitet 2012, 406 s., ISBN 978-5-7433-2540-5.

Osudy ruské porevoluční emigrace v meziválečném Československu představují zajímavé téma, jemuž se logicky dostalo významnější pozornosti až v posledních

desetiletích a to jak z české, tak z ruské strany. Barvitý obraz života ruské komunity předložil ve své monografii, věnované emigrantským historikům, kteří našli útočiště v Praze, mladý ruský badatel Michail Vladimirovič Kovaljev. Jeho práce představuje první pokus o historicko-antropologický výzkum lokálního vědeckého centra ruské emigrace. Kovaljev působí na univerzitě v Saratově a problematikou poříjnových vystěhovalců, a to nejen z pražské komunity, se zabývá již delší dobu. Dalším předmětem jeho bádání jsou dějiny ruské vědy a techniky, vývoj historiografie, dějiny vztahů ruské a české inteligence. K těmto tématům publikoval již řadu studií.¹

Působení ruské vědecké diaspory v Praze bylo časově omezeno na pouhých dvacet let. V době nástupu německé okupace byli již mnozí vědci, kteří se v Praze usídlili, po smrti, zbylí museli svoji odbornou činnost ukončit. Osvobození sovětskou armádou nepřineslo emigrantům úlevu, ale ještě horší příkoří. Mnozí z nich byli odvečeni do Sovětského Svazu a skončili v komunistických lágrech, přestože s okupanty nespolupracovali, ale naopak se pokoušeli o odpor. Po únoru 1948 se československé vědecké a školské instituce dostaly do vleku sovětské vědy a činnost ruské emigrace byla zapomenuta.

Svoji práci Kovaljev koncipoval v rámci tří základních okruhů. V prvním díle, nazvaném *Russkije učenyje i češskoje kulturnoje okruženije*, se zabýval praktickou stránkou pobytu ruské vědecké emigrace v Praze, jejím materiálním zabezpečením a možnostmi ubytování, jazykovými problémy, navazováním kontaktů s českou stranou a jejími snahami pomoci. Ve druhé části *Istoričeskaja nauka v kontěksť organizacii i institucionalizacii naučnogo byta* analyzoval vědecké a osvětové působení ruských historiků v rámci rozmanitých institucí, které si v Praze vytvořili (Kondakovův ústav, Ruská historická společnost v Praze, Ruský institut, Ruský zahraniční historický archiv, Ruská akademická skupina v Československu, vysoké školy, Ruská právnická fakulta).

Třetí, dle mého soudu nejzajímavější část své monografie *Metamorfozy istoričeskaj pamjati* věnoval Kovaljev historické produkci emigrantů-vědců, žijících

1 V českých publikoval následující práce: Michail Vladimirovič KOVALJEV, *Emigracija i lingvističeskaja travma: ruskaja diaspora v Prage v 1920-1930-je gg.*, in: Hana Vaňková – Marek Příhoda (eds.), *Slovanské jazyky a literatury: hledání identity*, Praha 2009, s. 273–279; *Russkije učenyje-emigranty v češskom kulturnom okruženii*, in: Václav Čermák – Marek Příhoda (eds.), *Slovanský areál a Evropa*, Praha – Červený Kostelec 2009, s. 149–158; *Zarubežnaja Rossija i Moskovskoje carstvo: iz istorii političeskich mifov 1920-1930-ch godov*, in: Kateřina Kedron – Marek Příhoda (eds.), *Etnicita slovanského areálu: Historické proměny a současný stav*, Červený Kostelec 2011, s. 95–104; *Stolica ili provincija: obrazy Pragy v soznanii ruskoj emigracii 1920-1930-ch godov*, in: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd* 25, Brno 2011, s. 70–83.

v Praze, a historickému povědomí ruské emigrace vůbec. Pro historika představuje jeho tvorba neoddělitelnou součást každodenního života, soudí autor, a do prací ruských emigrantských badatelů se nepochybně musely promítnout dramatické události, které sami prožili, tj. první světová válka, revoluce a bratrovraždný občanský konflikt. Tyto okolnosti citelně zasáhly do jejich osudů, vyhnaly je z vlasti a podstatnou měrou změnily podmínky, v nichž probíhal jejich dosavadní život, a profesionální i společenské postavení. Emigrantská věda představovala svébytný kulturní systém s vlastními zákonitostmi svého rozvoje. Jejím hlavním cílem bylo zachovat tradiční kulturní a intelektuální hodnoty do té doby, než se emigranti budou moci po změně stávajících poměrů vrátit na Rus. Svobodná vědecká tvorba měla vytvořit pendant k bolševiky zotročené vědě v Sovětském Rusku, jejíž produkci emigrantští vědci pečlivě sledovali.

Ruští emigranti byli podle Kovaljeva výrazně ideologicky vyhraněným společenstvím, což bylo důsledkem skutečnosti, že do ciziny šli ti, kteří nesouhlasili s nástupem bolševiků k moci. Sociální struktura emigrace byla velmi rozmanitá a také její politické smýšlení – odhlédneme-li od nesouhlasu s bolševismem – zaujímalo široké spektrum názorů od ideálů socialismu až po fašismus. Pro všechny však byla velmi důležitá představa společné minulosti, jež měla exulantům pomoci zachovat si v cizím prostředí národní identitu. Historie se stala součástí jejich každodenního života a historiografie začala jako specifický druh sociální paměti vypovídat o duchovním vývoji emigrace. Proto je nezbytné, míní Kovaljev, analyzovat historickou produkci ruských emigrantů a tímto způsobem zjistit, jak chápali a interpretovali nejen minulé události, ale také svoji současnost. Ve své monografii se tímto problémem zabývá z hlediska idejí eurasismu, historických svátků jako způsobu uchování vzpomínek na minulost nebo hledání ideální minulosti.

Kataklyzma, jímž poříjnoví emigranti prošli před odchodem ze své vlasti, pro ně představovalo velké trauma, proto se snažili pochopit, co se vlastně stalo a jaké to mělo hlubší kořeny. V cizí zemi si tak často vytvořili nový, zidealizovaný obraz vlastní minulosti, což vedlo k přehodnocení historické zkušenosti a stalo se živnou půdou pro vytváření různých politických mýtů. Byla to právě Praha, která se ve 20. letech 20. století stala organizačním centrem eurasismu, jehož zastánci našli originální odpověď na otázku, proč se ruské impérium rozpadlo a vládu uchvátila skupina revolučních fanatiků. Jejich východiskem bylo přeceňování asijských vlivů na ruské dějiny. Kovaljev zdůraznil, že eurasismus nepředstavoval historickou školu s vlastní metodologií, ale spíše společensko-politické hnutí, myšlenkový proud, který nenašel širokou odezvu. Konstatoval, že se eurasijci pokusili vytvořit

nový obraz světa a zdůvodnit ho svými ambiciózními vědeckými názory. Narazili nicméně na silný odpor emigrantských kruhů, a to jak v rovině intelektuální, tak politické, neboť jejich cílem bylo přehodnotit tradiční ruskou historickou i politickou identitu a najít novou s rusko-asijskými kořeny, čímž podřývali tradiční chápání ruských dějin.

Jiným rysem tvorby ruských emigrantských historiků bylo hledání ideální minulosti, vedoucí k romantické heroizaci středověkých ruských knížat, především Vladimíra I. ve spojení s 950. výročí christianizace Rusi, což souviselo s klasifikací pravoslavlí jako základního kamene ruské kultury, a Vladimíra II. Monomacha, jenž byl líčen jako dokonalý panovník. Tyto myšlenky ostře kontrastovaly s koncepcemi eurasitů, kteří naopak zdůrazňovali, že Rus před mongolskou expanzí upadala, a tudíž nebyla schopná čelit žádnému útočníkovi. Bylo proto příznivé, že se dostala právě do područí Mongolů, neboť ti nezměnili její duchovní pravoslavnou podstatu. Rusové si tak zachovali svoji národní svébytnost.

Vysoce ceněny byly také dějiny moskevského státu, jehož vládům byly připisovány nejen skutečné, ale mnohdy imaginární zásluhy, a naopak se zapomínalo na jejich špatné činy či vlastnosti. Idealizace minulosti šla ruku v ruce s vytvářením vybájeného obrazu ideální budoucnosti. V této souvislosti upozornil Kovaljev na paradoxní jev, že totiž mnozí emigranti, kteří zakusili strádání z rukou bolševiků, začali snadno toužit po autoritativním způsobu vlády.

V závěru své práce Kovaljev konstatoval, že pro ruské historiky nebylo vždy snadné adaptovat se na nové podmínky života i badatelské práce. Důvodem bylo přesvědčení, že změny v Rusku jsou dočasnou záležitostí a emigranti se budou moci zase vrátit do své vlasti. Z tohoto důvodu byla míra jejich psychické i sociální připravenosti přizpůsobit se domácím poměrům nebo mentalitě jen velmi nízká. Většina z nich se držela dorevolučních ruských tradic, a to jak v historické tvorbě, tak v každodenním životě, což se projevovalo ve způsobu bydlení, oděvu i stravování.

Vliv emigrantské historické tvorby nelze přeceňovat, a to jak na českou historiografii, tak ještě výrazněji v zahraničí. O ruské dějiny nebyl v meziválečném Československu příliš velký zájem, proto neměli ruští historici působící v Praze žádné české žáky. Jedinou výjimku představoval profesor Antonij Vasiljevič Florovskij, který přednášel dějiny na filozofické fakultě Karlovy univerzity, a to i po druhé světové válce. Byl sice velmi váženým vědcem, ale přímé následníky také neměl.

Kovaljevova monografie představuje původní práci, založenou na důkladné analýze rozsáhlého, dosud méně známého nebo dokonce zcela nevyužitého pra-

menného materiálu, pocházejícího především z ruských a českých archivů (jmenujme především rukopisné sbírky Slovanské knihovny v Praze, Literární archiv Památníku národního písemnictví nebo Archiv Akademie věd ČR). Její autor současně zúročil důkladné znalosti odborné literatury ruské, české i jiné zahraniční provenience a zobecnil zkušenosti ze svého dosavadního výzkumu. Neotřelé téma se snažil zpracovat s pomocí nových teoretických a metodologických přístupů a nastínit další možnosti jeho studia. Nešlo mu pouze o historické metody bádání, ale také o jejich propojení s antropologicko-sociologickým výzkumem kolektivní paměti nebo každodenního života emigrantů. Výsledná práce přináší nepochybně zajímavý pohled na specifickou komunitu ruských vědců, jež nepříznivý osud jejich vlasti zavál do meziválečné Prahy, kde se snažili udržet vlastní integritu a neasimilovat se s místním vědeckým prostředím, zůstat Ruskem za ruskými hranicemi. Zároveň však byli vtahováni do odborné spolupráce s českými historiky.

Dana Picková

Marek JAKOUBEK,

Vojvodovo: identity, tradice a výzkum,

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, Západočeská univerzita v Plzni 2013, 262 s., ISBN 978-80-7325-327-1 (CDK), 978-80-261-0334-9 (Západočeská univerzita v Plzni).

Kniha *Vojvodovo: identity, tradice a výzkum* etnologa Marka Jakoubka je další z řady prací, které tento autor zaměřil na problematiku české krajanské obce Vojvodovo v severozápadním Bulharsku. Ve srovnání s předchozími Jakoubkovými tituly otevírá publikace některá nová témata a pohledy na problematiku, přičemž využívá částečně odlišné metodologie.

Na úvod se autor věnuje původu názvu obce Vojvodovo – rekapituluje to, co bylo k této problematice dosud napsáno, připomíná různé varianty, které byly o původu názvu obce uváděny, představuje také nové poznatky k problematice získané na základě vlastních výzkumů. Na tomto základě Jakoubek prezentuje svůj názor o pojmenování Vojvodova po členu Botevovy čtyř Stojanu Vojvodovi (Botevova četa prošla nedaleko budoucí obce v květnu 1876 při boji za osvobození Bulharska od osmanské nadvlády) a to i přesto, že pro toto stanovisko nemá, jak sám připouští, zcela jednoznačný doklad. Kromě původu názvu obce rozebírá Ja-

koubek také název místa, kde bylo Vojvodovo založeno – Gladno pole (tj. Hladové pole).

Dalším pojednáváním tématem je metodistický sbor ve Vojvodovu, který byl v období, kdy zde dominovali čeští obyvatelé, považován za „vzor duchovna“ a „výkladní skříň“ metodismu v celé zemi (spoluautorkou kapitoly zabývající se touto problematikou je Lenka J. Budilová). Autoři zasazují problematiku do celkového kontextu činnosti amerických protestantských misí na Balkáně a v Bulharsku. Zároveň se jedná o zajímavý pohled na náboženské poměry na území Osmanské říše v 19. století (Bulharsko pod osmanskou nadvládou). Připomenut je např. podíl evangelizačních misí na kulturní obrození bulharsky hovořícího obyvatelstva, pozornost je věnována také snahám amerických misionářů o vymanění Bulharů z řeckého vlivu dominujícího v pravoslavné církvi. Autoři připomínají řadu vzdělávacích institucí a škol, založených na území Bulharska americkými misionáři, rozebírají také další činnost (např. publikační) protestantských misionářů na tomto území. Stěžejní část kapitoly je věnována metodistické misii na území severního Bulharska. Autoři popisují metodismus (jednu ze specifických forem protestantismu), jeho vznik a šíření, štěpení do různých proudů a slučování, misijní činnost, osobnosti této církve a jejich činnost. Vzhledem k tématu celé knihy směřuje tento popis k analýze náboženského života a metodistické církve ve Vojvodovu. Sbor ve Vojvodovu byl nejpočetnějším sborem v celé bulharské metodistické misii, v mnoha ohledech zaujímal v rámci této instituce výjimečné postavení. Autoři rozebírají charakter víry vojvodovských Čechů (důraz na Bibli, osobní zbožnost, individuální charakter vztahu s Bohem, přísnou morálku s důrazem na mravní život, asketický způsob života). Upozorňují, že religiozita obyvatel Vojvodova byla nejvýznamnějším faktorem přispívajícím k vymezování vlastní odlišnosti a působícím na strukturu kolektivních identit obyvatel obce. Popisují osobnosti kazatelů ve Vojvodovu, vnitřní rozkol církve (oddělení darbismu, rozdíly mezi metodismem a darbismem) a stavby kostelů v obci. Pozornost věnují také metodistickému odkazu Vojvodova po odchodu většiny českého obyvatelstva do ČSR, dalšímu osudu této církve v Bulharsku (pronásledování a věznění kazatelů v období komunismu) i metodistické církvi v našich zemích a víře reemigrantů z Vojvodova po návratu do ČSR. Ke kapitole jsou ve formě edice připojeny dva texty přinášející další informace o metodistickém sboru ve Vojvodovu.

Opomenuta nebyla ani osobnost, která odstartovala Jakoubkovými slovy „novou éru“ zájmu o Vojvodovo – bulharský etnolog a bohemista Vladimír Penčev. Autor nastiňuje, jak se Penčev k tématu Vojvodova dostal, jeho přístup k problema-

tice, texty věnované tématu nebo cestu Penčevových prací k českým badatelům. Jakoubek přibližuje také materiály, ze kterých Penčev čerpal. Tyto materiály obsahují přepisy klíčových dokumentů, s nimiž se Penčev v terénu setkal a výběr z rozhovorů, jež vedl s vojvodovskými (dnes již nedostupnými) informátory. Přepisy těchto rozhovorů předkládá Jakoubek jako edici (týkají se historie obce, vztahů mezi Čechy a Bulhary, vztahů v rodině, příbuzenské terminologie, svateb, narození dětí, pohřbů, pracovních aktivit, zabíjaček, dožíněk, staveb domů, nebo služeb vojvodovských dívek v Sofii). V ediční poznámce a poznámkovém aparátu, vysvětluje Jakoubek původ textů, jejich výběr pro publikování, neznámé pojmy a také uvádí některé informace na pravou míru.

V další části knihy si Jakoubek pokládá otázku, zda existují bulharští Češi jako sebe(vydělené) společenství a zda se toto společenství opírá o vlastní textuální realizaci. Rozebírá, čím se vojvodovští Češi po reemigraci do ČSR odlišovali od zbytku populace a jak zde byli přijati (nebyli vítáni). Konstatuje, že uvedené faktory přispívaly ke vzniku vlastní identity, a to i přes násilné rozptýlení jednotné komunity. Dále rozebírá způsoby, kterými byla (a je) tato společná identita udržována a manifestována (víra, společné aktivity, návštěvy, příbuzenské vztahy, zájezdy do Vojvodova, založení občanského sdružení Vojvodovo, sebeizolace). Na tomto základě konstatuje, že společenství vojvodovských Čechů ani po přesunu do ČSR existovat nepřestalo a i dnes se vyznačuje vědomím „zvláštnosti“ a „oddělitelnosti“, přičemž o toto vědomí vojvodovští Češi vědomě usilují. V další části kapitoly pak autor věnuje pozornost písemné fixaci a textuální realizaci identity bulharských Čechů (pomocí připomenutí písemných prací a memoárových útvarů, publikovaných rozhovorů, rodokmenů nebo např. internetových stránek vojvodovských Čechů a jejich sousedů dokládá, že svébytná identita vojvodovských Čechů písemnou podobu nepostrádala a nepostrádá). Autor připomíná také některé rozdíly mezi bulharskými Čechy a bulharskými Slováky, co se týče vědomí vlastní identity (např. chybějící existence spolku na české straně). Na závěr kapitoly jsou poté v podobě edice publikovány tři texty vojvodovských Čechů, kterými se autor snaží podepřít své názory prezentované v rámci této části knihy. Tyto texty vybavil Jakoubek edičními poznámkami a komentáři, kde vysvětluje pojmy a události, které by čtenářům nemusely být jasné.

Pouze okrajová pozornost byla doposud věnována bulharským obyvatelům obce Vojvodovo. Tento nedostatek se Jakoubek snaží odstranit v následující kapitole. Nastiňuje složení obyvatelstva obce v průběhu času, připomíná, že bulharské obyvatelstvo tvořilo po roce 1922 (po odchodu části Slováků) druhou nejpočetněj-

ší skupinu obyvatel obce. Rozebrány jsou vztahy mezi českým a bulharským obyvatelstvem obce (bezkonfliktní vzájemně se ovlivňující soužití, mezi oběma společnostmi ale existovala jistá hranice). Ráz obce (Vojvodovo jako vzorová obec) přitom určovalo zdejší české obyvatelstvo, sami vojvodovští Bulhaři se ve srovnání s Čechy považovali za skupinu s „nižší kulturou“. Po odchodu většiny Čechů a dosídlení obce novým bulharským obyvatelstvem bylo naopak původní bulharské obyvatelstvo obce považováno za skupinu s „vyšší kulturou“ (do značné míry zapříčiněno vlivem vojvodovských Čechů). Vojvodovo ale nedokázalo po odchodu většiny Čechů svou dosavadní pozici „ukázkové vesnice“ udržet. Jakoubek přibližuje život vojvodovských Bulharů po roce 1950 (a po roce 1989). Popis úpadku obce po odchodu většiny českého obyvatelstva je doplněn citacemi vzpomínek vojvodovských Čechů a Bulharů. Autor si pokládá otázku, zda původní bulharské obyvatelstvo Vojvodova existovalo jako zvláštní společenství (přes procesy, k nimž došlo po odchodu Čechů a příchodu nového obyvatelstva ke zformování do podoby svébytného společenství podle jeho názoru nedošlo). Připomenut je také zajímavý fenomén, kdy metodistická církev, spojená původně etnicky s místními Čechy, je dnes ve Vojvodovu tvořena zdejšími Bulhary.

Jakoubek představuje také osobnost a dílo regionálního badatele Bogdana Nikolova, jehož aktivity se dotkly také vojvodovské tematiky. Pozornost věnuje právě tomu, co Nikolov napsal o české krajanské obci Vojvodovo. Ve své shrnující práci (*Od Ogosty k Iskăru. Historie 125 vsí a měst bývalého Vračanského kraje*), věnoval Vojvodovu samostatnou kapitolu. Jakoubek rozebírá tento text (např. zdroje informací), popisuje jeho přínos a specifika (např. pozornost věnovaná archeologickým památkám v okolí obce, středověké vsi Goljama Lâka nacházející se ve středověku v teritoriu Vojvodova nebo obce Gladno Pole Tatarlar nacházející se nedaleko Vojvodova v 19. století). V další části je poté Nikolovův text prezentován v podobě materiálové edice, kterou Jakoubek opět opatřil vysvětlujícími poznámkami.

Závěrečná kapitola, svým charakterem odlišná od kapitol předchozích, je nazvána *Kdo má právo psát o Vojvodovu (a jak)?* Jakoubek zde nejprve představuje osobnost Bořivoje Kňourka (potomka Vojvodovčanů věnujícího se odkazu obce) a jeho názory na problematiku, kdo by se měl zabývat vojvodovskými dějinami (rozpor mezi vědcem snažícím se o nalezení pravdy a zaznamenání co nejvíce informací a potomkem toužícím uchovat si idealizovaný obraz obce). Kňourek se staví na stranu potomka, podle něj by „některé vzpomínky měly zůstat takové jaké jsou“ (princip „nemluvit o tom“). S tímto stanoviskem Jakoubek nesouhlasí, staví se proti monopolizaci zkoumání vojvodovské historie ze strany potomků vojvodov-

ských Čechů (resp. zavedení dozoru nad těmito aktivitami), je pro otevřený dialog o vojvodovské historii. Dále je v rámci kapitoly prezentován Kňourkův text *Vojvodovo v srdci* (osobní výpověď o vztahu k Vojvodovu, příběh vlastní rodiny). Kňourek konstatuje, že v něm zůstává rozpor – touha zachovat si Vojvodovo v paměti jako ráj na zemi a zároveň touha dozvědět se o něm více.

Za jednotlivými kapitolami následuje seznam použité literatury, archivních materiálů a elektronických zdrojů. Publikace je doplněna řadou fotografií a kopií dokumentů. Na závěr knihy jsou jako přílohy připojeny ve formě edice čtyři texty, přinášející informace o Vojvodovu. Jakoubek doplnil texty poznámkami, kde vysvětluje některé uváděné pojmy a informace.

Knihla navazuje na předchozí Jakoubkovy práce – jimi prezentované informace doplňuje a zpřesňuje, otevírá také některé nové otázky. Anotovanou publikaci lze proto považovat za cenný dílek do mozaiky, kterou autor o obci Vojvodovo vytváří. Na stránkách knihy opět ožívají dějiny obce, která byla v řadě ohledů unikátní a jedinečná a ne náhodou si vysloužila pověst vzorové obce. Vydání této publikace jistě přispěje k tomu, že dějiny obce nebudou zapomenuty.

Miroslav Jireček

Vincent SHANDOR,

Podkarpatská Rus od vzniku ČSR po sovětskou anexi (očíma přímého účastníka událostí),

Praha, Rybka Publishers 2013, 312 s., ISBN 978-80-87067-06-2.

Český název knihy amerického historika a politologa zakarpatského rodáka Vincenta Šandora (1907–2003) nezodpovídá názvu originálu,¹ ktorý by mal znieť: *Karpatská Ukrajina v 20. storočí. Politické a právnické dejiny*. Treba zdôrazniť, že zmena názvu Karpatská Ukrajina na Podkarpatská Rus sa netýka len názvu na obale knihy a na titulnej strane, ale opakuje sa v celej knihe s výnimkou obdobia od 11. októbra 1938 po 15. marec 1939. Redakcia túto zmenu odôvodňuje takto: „V preklade volíme jako hlavní název daného území variantu Podkarpatsko (Podkarpatská Rus), která je z českého hlediska nejmýstižnější” (s. 8. pozn. III).

1 Anglický originál *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century – A political and Legal History* vydalo nakladatelství Harvard University Press roku 1997 v New Yorku.

S takým svojvoľným zásahom nemôžem súhlasiť. Názov Podkarpatská Rus bol oficiálnym názvom, ktorý uzákonila československá vláda. Zakarpatskí obyvatelia ukrajinskej orientácie, ku ktorým patril aj V. Šandor, tak ako Ukrajinci vo svojej vlasti aj v diaspóre, v 20.–30. rokoch 20. storočia používali neoficiálne, ale z ukrajinského hľadiska správnejšie pomenovania – Zakarpatská Ukrajina, Zakarpatsko, Karpatská Ukrajina. Tieto názvy sa používajú aj v súčasnej historiografii nielen na Ukrajine, ale aj za jej hranicami.²

V. Šandor v predslove knihy vyslovene uvádza: „V letech 1919 až 1939 bylo území součástí nově vytvořeného Československa a dostalo oficiální název ‚Podkarpatská Rus‘. Poté přijala vláda provincie na velice krátké období – od října 1938 do března 1939 – název Karpatská Ukrajina, který byl formálně legalizován zákonem přijatým Sojmem [autonomním karpatoukrajinským parlamentem – V. Š.] dne 15. března 1939. Právě název Karpatská Ukrajina jsme se rozhodli používat v této knize, s výjimkou případů, kde je jméno daného území v dokumentech nebo citacích uváděno jinak“ (s. 8).

Taktiež preklad termínu Priashiv Region („Prjašivščyna“) ako Prešovský okres je nesprávny. Názov „Prjašivščyna“ zahrňuje celé územie východného Slovenska obývané Rusínmi-Ukrajincami, teda región pôsobenia Prešovskej gréckokatolíckej eparchie, založenej v roku 1816. Podľa štatistických údajov z konca 19. a začiatku 20. storočia bolo na východnom Slovensku 260 obcí s nadpolovičnou prevahou Rusínov, pričom v dnešnom Prešovskom okrese boli v tom čase len štyri obce s číselnou prevahou Rusínov.³

Napriek uvedeným nedostatkom som vďačný pražskému vydavateľstvu Rybka Publishers za vydanie tejto knihy, ktorá na rozdiel od iných podobných publikácií (Pavla Roberta Magocsiho, Ivana Popa, Jaromíra Hořca) traktuje dejiny Zakarpatska obdobia 1918–1945 z ukrajinských pozícií, teda nepovažuje zakarpatských Rusínov za samostatnú národnosť, ale za súčasť ukrajinského národa.

2 Viď napr.: Stepan Vasylyjovych VIDŇANSKYJ, *Zakarpatska Ukrajina, Zakarpattia*, in: Encyklopedija istoriji Ukrajiny, Tom 3, Kyjiv 2005, s. 201–204; Mykola Mykolajovych VEGEŠ, *Karpatska Ukrajina*, Ibidem, Tom 4, 2007, s. 122; Volodymyr KUBIJOVYČ, *Carpatho-Ukraine. Encyklopedia of Ukraine, vol. 1*, Toronto 1984, s. 375; Štefan FANO, *Zakarpatská Ukrajina v politických kalkuláciách susedných štátov v období od Mníchova po marec 1939*, Slovanské štúdie 11. História, 1971, s. 61–79; Valentina MARJINA, *Zakarpatskaja Ukraina (Podkarpatskaja Rus) v politike Beneša i Stalina*, Moskva 2003.

3 Mikuláš MUŠINKA – Alexander MUŠINKA, *Národnostná menšina pred zánikom? Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881–2001*, Prešov 2011, s. 227–235.

Hodnota práce spočíva aj v tom, že autor bol bezprostredným svedkom a aktívnym účastníkom opisovaných udalostí, dobre pripraveným aj teoreticky, o čom svedčí jeho životopis. Spomeňme aspoň najdôležitejšie etapy jeho života.

Vincent (Vikentij) Šandor sa narodil 12. marca 1907 v dedine Baranince neďaleko Užhorodu v roľníckej rodine. V rodnej obci získal aj základné vzdelanie. Stredoškolské štúdiá absolvoval na Obchodnej akadémii v Užhorode. Po ukončení Právnickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe v roku 1935 (neskôr tam získal titul doktora práv – JUDr.) zastával funkciu riaditeľa filiálky bratislavskej Zemskej banky v Užhorode. Po vyhlásení autonómie Karpatskej Ukrajiny 22. novembra 1938 mu zverili post diplomatického poverenca vlády Karpatskej Ukrajiny pri federálnej vláde Československa v Prahe. V tejto funkcii zohral významnú úlohu pri upevnení prestíže Karpatskej Ukrajiny na medzinárodnom poli. Po skončení druhej svetovej vojny V. Šandor emigroval do Nemecka a po ukončení štúdia odboru politickej ekonómie na Inštitúte politických vied Univerzity J. W. Goetheho vo Frankfurtu v rokoch 1945–1947 pôsobil v tejto ustanovizni. V roku 1947 sa spolu s manželkou a synom presťahovali do USA, kde určitý čas pracoval ako robotník v konzervárni a neskôr sa stal riaditeľom Sekretariátu Pan-Americkej ukrajinskej konferencie (1948–1961). Zároveň v New Yorku založil Ukrajinský kongresový komitét (UKK). Bol členom jeho exekutívy a vedeckým konzultantom Ševčenkovej vedeckej spoločnosti. Zároveň ukončil štúdium politológie na Kolumbijskej univerzite. V roku 1959 V. Šandora ako skúseného politika a politológa, ako aj odborníka na mnohé západoeurópske a všetky slovanské jazyky, zvolili za vedeckého pracovníka pri Generálnom sekretariáte OSN a v rokoch 1961–1977 bol analytikom politických a ekonomických otázok krajín komunistického bloku pri Ministerstve financií USA. V období 1953–1957 ako docent prednášal medzinárodné právo a politológiu v Ukrajinskom technickom inštitúte v New Yorku. V rokoch 1985–1989 bol zástupcom predsedu exilovej vlády Ukrajinskej národnej republiky.

Pre štúdium otázok Zakarpatska 1918–1945 mal V. Šandor nielen dokonalú odbornú prípravu, prístup k zriedkavým archívnym materiálom, ale aj mimoriadnu osobnú skúsenosť, týkajúcu sa kontaktov s najvyššími predstaviteľmi politického života uvedeného obdobia, čo sa pozitívne odzrkadlilo na recenzovanej práci.

Za totality bolo meno V. Šandora prísne zakázané nielen v Sovietskom zväze, ale aj iných satelitných komunistických krajinách. Po vyhlásení nezávislosti Ukrajiny v roku 1991 nadviazal intenzívnejšie vzťahy s rodným krajom a predovšetkým so sestrou Margarétou, ktorá žila v Prešove. Ani Zakarpatskú Ukrajinu ani

Prešov sa mu už nepodarilo navštíviť. Zomrel 18. augusta 2003 v Somerville v New Jersey.

Po vyhlásení samostatnosti Ukrajiny vydal V. Šandor dvojzväzkovú knihu spomienok,⁴ kde opísal svoj život od detstva po emigráciu do Nemecka, t. j. do roku 1947. V roku 1992 vyšla po ukrajinsky v New Yorku ďalšia hodnotná kniha V. Šandora – *Zakarpatsko: historicko-právnický náčrt od 9. st. do roku 1920*.⁵ Takmer celý jej náklad autor venoval rodnému kraju. Za tieto práce mu Užhorodská štátna univerzita v roku 1997 udelila titul Doctor honoris causa. Týmto uznaním V. Šandor bol definitívne rehabilitovaný aj v rodnom kraji.

Práca V. Šandora *Podkarpatská Rus: od vzniku ČSR po sovětskou anexii* je chronologicky rozdelená na tri kapitoly: 1918–1938, 1938–1939, 1939–1945.

V prvej autor zdôraznil úlohu a prínos Rusínov Ameriky a Saintgermainskej mierovej zmluvy z 10. septembra 1919 vo veci pripojenia Zakarpatska k Československu. Veľa pozornosti venoval diplomatickým snahám Maďarska ponechať Zakarpatsko v jeho rámci.

Ústrednou je druhá kapitola knihy *Obdobie federácie 1938–1939*. V tomto období československá vláda konečne udelila Karpatskej Ukrajine autonómiu, sľubenú ešte pred dvadsiatimi rokmi. Prvým premiérom Karpatskej Ukrajiny federálna vláda menovala Andreja Bródyho, ktorý tajne rokoval s maďarskou vládou o pripojení Karpatskej Ukrajiny k Maďarsku. Od samého začiatku maďarská vláda posielala na Zakarpatsko ozbrojených teroristov s cieľom destabilizovať miestnu vládu. S podobným cieľom posielala teroristov na Zakarpatsko aj poľská vláda. Keď sa to všetko v októbri 1938 zistilo, Bródyho uväznili a za predsedu autonómnej vlády Karpatskej Ukrajiny menovali Avhustyna Vološyna.

Skutočnou katastrofou pre Zakarpatsko podľa mienky V. Šandora stala sa Viedenská arbitráž 2. novembra 1938, v dôsledku ktorej táto autonómna oblasť prišla o Užhorod, Mukačevo, Berehovo a obyvateľstvo týchto okresov. Vláda Karpatskej Ukrajiny bola nútená presťahovať sa do Chusta, ktorý sa stal hlavným mestom autonómie a sídlom gréckokatolíckeho biskupa. Na základe rozhodnutia Vatikánu stal sa ním Dionisij Nyaradi z Juhoslávie a jeho sekretárom národnostne uedomelý mních Rádu sv. Bazila Veľkého Stepan Rešetylo. V. Šandor uvádza početné fakty o záujme predstaviteľov svetovej politiky (každý z iného hľadiska) o Karpatskú Ukrajinu. Maďarskí a poľskí teroristi ju aj naďalej napádali.

4 Vikentij ŠANDOR, *Spomyny*, Užhorod 1996.

5 Idem, *Zakarpattia: istoryčno-pravovyj narys, IX st. – 1920*, New York 1992.

Osobitnú podkapitolu venoval V. Šandor *Zastupiteľstvu vlády Karpatskej Ukrajiny v Prahe*, na čele ktorého stál autor publikácie (s. 103–126). Pojednáva v nej o činnosti Štátnej hospodárskej rady, proruských organizácií v Prahe, Česko-ukrajinskej spoločnosti, vzniku českého časopisu *Karpatská svoboda*, o obchodných dohodách, bankovníctve, finančných ťažkostiach atd. Mnohé fakty sú tu zverejnené prvýkrát.

Za „hrubú politickú chybu československej vlády“ V. Šandor považoval menovanie českého generála Leva Prchalu za ministra vlády Karpatskej Ukrajiny 17. januára 1939. Nespokojnosť obyvateľstva s takým menovaním prerástlo do ľudových protestov, čo podľa jeho názoru značnou mierou skomplikovalo zakarpatskoukrajinsko-české vzťahy. Následkom protestov zakarpatského obyvateľstva (vrátane vlády Karpatskej Ukrajiny) pražská vláda odvolala Prchalu z postu ministra. Ale už bolo neskoro, tým viac, že sa Hitler rozhodol zlikvidovať Československo a Karpatskú Ukrajinu odovzdal Maďarsku. Nepomohli ani voľby do snemu Karpatskej Ukrajiny 12. februára 1939, v ktorých 93 % voličov odovzdalo hlasy jedinej strane – Ukrajinskej národnej únii. Okupácia Čiech a Moravy nemeckým vojskom a vyhlásenie samostatného Slovenska pod záštitou Hitlera definitívne ukončili autonómiu Karpatskej Ukrajiny.

Tretia kapitola monografie V. Šandora má názov *Období druhé světové války 1939–1945*. V nej sa hlavný dôraz kladie na udalosti polovice marca 1939. V napätej politickej situácii zvolal A. Vološyn na 14. marca 1939 do Chustu zasadnutie snemu (sojmu) Karpatskej Ukrajiny, ktorý (podľa vzoru Slovenska) vyhlásil jej samostatnosť a nezávislosť. Táto samostatnosť však trvala len jeden deň, lebo už 15. marca Karpatskú Ukrajinu s požehnaním Hitlera okupovali maďarské vojská. Jedinou ozbrojenou silou, ktorá vystúpila na obranu Karpatskej Ukrajiny, bola Karpatská Sič (regrutovaná predovšetkým z radov študentov). Nemala absolútne žiadnu šancu na úspech a bola krvavo potlačená maďarskou armádou.

Vyhlásenie samostatnosti Karpatskej Ukrajiny považuje V. Šandor za pozitívny jav, lebo na medzinárodnom poli jej to poskytovalo štatút nezávislého štátu. Na potvrdenie tohto faktu autor uvádza konkrétne dokumenty, predovšetkým zo svojho archívu a zahraničnej tlače.

V podkapitole *Pripojení k Ukrajinské SSR* (s. 251–270) V. Šandor napriek svojmu negatívnemu postoju k Sovietskemu zväzu a ku komunizmu vôbec, pozitívne ohodnotil toto pripojenie ako prejav pradávnych túžob zakarpatských Rusínov žiť v spoločnom štáte „s bratmi za horami“.

Podľa jeho mienky bol prezident Československa Edvard Beneš nútený po obsadení Zakarpatska Sovietskou armádou v záujme zachovania nezávislosti svojej krajiny vzdať sa tohto územia a 29. júna 1945 podpísať Zmluvu medzi ČSR a ZSSR o Zakarpatskej Ukrajine, ktorú neskôr ratifikovali parlamenty oboch štátov. Táto zmluva vyvolala vlnu nespokojnosti ukrajinskej politickej emigrácie v západných štátoch, ale ešte v septembri 1979 na zjazde Karpatského zväzu v Glen Spey (na ktorom sa zúčastnili aj priami účastníci snemu Karpatskej Ukrajiny 14. marca 1939), V. Šandor pripravil text deklarácie, v ktorej bolo o. i. uvedené: „V procese dejinného vývoje ukrajinského národa, jehož národná identita bola po celou řadu století rozkouskována a okupována sousedícími státy, považujeme sjednocení Karpatské Ukrajiny s Ukrajinou za správný dějinný akt, který je v souladu s dávnými tužbami ukrajinského národa po dosažení národně nezávislé jednoty v jednom státě. Odmítáme tudíž veškeré územní požadavky vůči Karpatské Ukrajině vyslovené československou a maďarskou stranou jako právně a historicky nepodložené a to bez ohledu na skutečnost, že Karpatská Ukrajina byla věleněna do státního systému vnuceného Ukrajině ruskou vojenskou agresí, proti níž vedl ukrajinský národ víc než půlstoletý boj za obranu svých národních a státních práv“ (s. 267–268). Toto hodnotenie udalostí spred 66 rokov nestratilo svoju aktuálnosť ani v súčasnosti.

V *Doslove* V. Šandor zhrnul výsledky svojej práce a tie sú nanajvýš aktuálne aj pre súčasnosť, keď Ukrajine viac ako kedykoľvek predtým, hrozí strata suverenity. Ako dôkaz tohto tvrdenia uvádzam z neho niektoré rozsiahlejšie pasáže. Skúsený politológ a odborník v oblasti medzinárodného práva, o. i. napísal:

„Skutečnost, že na mírové konferenci z let 1918–1920 nebyl Ukrajině poskytnut status státnosti, představuje snad největší politickou chybu první poloviny 20. století [...] Kdyby existoval nezávislý ukrajinský stát, nemohlo by dojít k německé invazi na Východ z roku 1941, a překazila by se i možnost sovětské agrese proti Západu [...] Vzhledem ke světové situaci devadesátých let je autorovi jasné, že Karpatsí Ukrajinci nebudou nikdy, za žádných okolností a za žádnou cenu chtít opět žít pod okupací jiného státu. Karpatská Ukrajina je státní území Ukrajiny a je jeho nedílnou součástí. Skutečnost, že patřila Uhrám (Maďarsku) nebo Československu, tuto skutečnost nemůže ničím zpochybnit [...] Dvě světové války nepřispěly k vyřešení problému ukrajinského zápasu za emancipaci a vlastní státnost, protože v obou válkách bylo Rusko (ve druhé světové válce pak SSSR) spojencem demokratického světa Západu, což ovlivnilo politickou mapu Evropy a zamezilo zájmům Ukrajiny o ustavení nezávislého státu“ (s. 272–274).

A akú perspektívu ďalšieho rozvoja Ukrajiny, ktorá 24. augusta 1991 vystúpila zo Zväzu sovietskych socialistických republík a stala sa nezávislým demokratickým štátom, videl V. Šandor? Na rozdiel od prevažnej väčšiny pozorovateľov a historikov (predovšetkým z Ukrajiny) nezdieľal všeobecnú eufóriu a predvídal, že Moskva nebude súhlasiť s rozpadom svojej ríše. O tom v recenzovanej knihe napísal:

„V súčasnej situácii a vzhľadom k dnešnému rozložení síl má problém zápasu Ukrajinců i dalších národů bývalého Sovětského svazu za emancipaci a vlastní stát do značné míry již přesvědčivou politickou platnost. Je zjevné, že Moskva dnes stejně jako dříve a bez ohledu na politický systém, který tam panuje, využívá všech možných prostředků, aby odvrátila pozornost Západu od vyřešení problému ukrajinské státnosti. Horlivý odpor Moskvy vůči přirozeným právům ukrajinského národa na vlastní stát je nejlepším dokladem mohutnosti a závažnosti problému ukrajinské samostatnosti, který znepokojoval carské Rusko a Sovětský svaz v minulosti stejně jako dnešní Ruskou federaci. Západní svět musí v mezinárodním povědomí jednou provždy udržet odsudek odedávna pěstovaného hesla ruského národního a státního imperialismu, které zní: „Nikdy, nikdy se nestane, že by Rusko – ať už totalitní nebo demokratické, republikánské nebo carské – uznalo odtržení Ukrajiny““ (s. 274).

A predsa sa kniha Vincenta Šandora o Karpatskej Ukrajine ako nedeliteľnej súčasť Ukrajinského štátu končí optimisticky: „Jako silný hospodársky partner bude Ukrajina konstruktívnym faktorom v rodině svobodných států. Skrze Karpatskou Ukrajinu jako součást svobodných států bude Ukrajina zabezpečovat mírové soužití národů v dunajské kotlině, odkud se vždy zdvíhala agrese proti Východu. Takové vyřešení ukrajinského problému zneškodňuje jak německý Drang nach Osten, tak i sovětskoruský a dnes prostě ruský Drang nach Westen, protože bez Ukrajiny nemá Rusko strategickou základnu pro agresi proti Evropě“ (s. 274).

Kniha V. Šandora o Zakarpatskej Ukrajine 1918–1945 patrí k najvýznamnejším publikáciám o tejto oblasti. O solídnosti a opodstatnenosti jej vedeckých záverov svedčí pramenný materiál, ktorý okrem archívnych zdrojov autora obsahuje 225 prác uverejnených prevažne mimo územia Ukrajiny (s. 298–311).

Paradoxom je fakt, že V. Šandor napísal svoju prácu po ukrajinsky, postaral sa o jej preklad do angličtiny a práve z angličtiny bola preložená do češtiny. Po ukrajinsky táto neoceniteľná práca zostáva v rukopise. Vari sa na Ukrajine nenájde vydavateľstvo, ktoré by ju vydalo v origináli?

Práca Vincenta Šandora si zaslúži, aby vyšla vo veľkom náklade a aby ju rozšírili ako presvedčivý dokument o boji zakarpatských Rusínov-Ukrajincov za zjednotenie s materskou krajinou.

Mykola Mušinka

Jacek TEBINKA,

„Wielka Brytania lojalnie dotrzyma swojego słowa“. Winston S. Churchill a Polska,

Warszawa, Wydawnictwo Neriton 2013, 430 s., ISBN 978-83-7543-273-2.

Gdaňský historik Jacek Tebinka patrí k popredným bádateľom poľsko-britských vzťahov v 20. storočí. Významné miesto v jeho výskume zaujíma druhá svetová vojna. Ako naznačuje titul, jeho najnovšia monografia má ambíciu zaujať pozíciu v poľskom „jalskom“ historickom i celospoločenskom diskurze. Podtitul odkazuje (nevieme, či úmyselne) na štúdiu Davida Carltona o vzťahu Churchilla k Rusku – Sovietskemu zväzu¹. Ponúka Tebinka „poľskú“ paralelu?

Neprekvapí, že Poľsko sa v priezore britského politika objavilo až po obnovení nezávislosti – v druhoradej perspektíve v súvislosti s dianím v bývalom cárskom impériu. Ako odporca bolševizmu vítal Piłsudského „východnú politiku“, oceňoval Poľsko (ako stabilný komponent cordon sanitaire) a až do Mníchova aj ministra zahraničných vecí Józefa Becka (s. 28, pozri aj s. 233). Autor poznamenáva, že Churchill Rzeczpospolitą nikdy nenavštívil a neunikol dobovým stereotypom.

Podľa očakávania, jadro práce tvorí analýza britsko-poľských vzťahov počas druhej svetovej vojny (studená vojna tu tvorí iba epilóg). Ide o jednu z kľúčových tém moderných poľských dejín, dejín diplomacie globálneho konfliktu či počiatkov studenej vojny, ktorá sa dlhodobo teší záujmu poľskej aj zahraničnej historiografie. Ako sme naznačili, autor sám zásadne prispel k poznaniu tejto problematiky.² Recenzovaná práca však, podľa nášho názoru, neprináša mnoho nového – nanajvýš precizuje detaily na základe dosiaľ nespracovaných britských prameňov. Základnou prizmou pre Tebinku zostáva pozícia Veľkej Británie ako jednostranného garanta

1 David CARLTON, *Churchill and the Soviet Union*, Manchester 2000.

2 *Na najwyższym szczeblu. Spotkania premierów Rzeczypospolitej Polskiej i Wielkiej Brytanii podczas II wojny światowej*, Marek Kazimierz Kamiński – Jacek Tebinka (eds.), Warszawa 1999; Jacek TEBINKA, *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945*, Warszawa 1998.

nezávislosti poľského štátu po tom, ako „pražské idy“ vážne otriasli nádejou na mier na základe mníchovskej dohody. Odtiaľ ono „slovo“ z podtitulu, ktorý odkazuje na telefonát Winstona Churchilla, ešte ako prvého lorda Admirality, s veľvyslancom grófom Edwardom Raczynským z 2. septembra 1939. Text deklarácie z 30. marca, základného dokumentu britsko-poľského spojenectva, pritom nebol jednoznačný (kuloárne komentáre naznačovali oddelenie problémov nezávislosti a územnej celistvosti).³ Tento moment nadobudol kľúčový význam po napadnutí Sovietskeho zväzu a sformovaní protihitlerovskej koalície. Veľká Británia sa totiž stávala účastníkom sovietsko-poľských vzťahov – a početných konfliktov, nielen, no najmä po objave katyňských hrobov v apríli 1943 – v ktorých Londýn zachovával zdržanlivý, z poľskej perspektívy de facto prosovietsky postoj. K určitému zlomu došlo až koncom vojny, napr. na jaltskej konferencii, keď už bola geopolitická prevaha Moskvy viac ako zrejmalá.

S miernou nadsázkou možno tvrdiť: máme do činenia s tradičnou analýzou britsko-poľského pomeru, v ktorej je trochu menej „Veľkej Británie“ a viac „Churchilla“. Nejde tu o štylistický, ale o metodologický problém: ako nájsť rovnovážny bod medzi politikou a osobnosťou, ktorá ju tvorí a reprezentuje? Churchill bol nečakaným, no o to presvedčivejším „vojnovým lídrom“ a ako taký rozhodujúcim spôsobom vplýval na zahraničnú politiku. Jej konkrétne kontúry sa ale – najmä vo vzťahu k jednotlivým (menším) partnerom – naďalej rodili vo Foreign Office. Nič na tom nezmenila intímna spolupráca premiéra s jej šéfom, Anthonym Edenom.⁴ Od recenzovanej práce by sme preto skôr než prerozprávanie tradičného naratívu (vrátane digresii napr. o nezávideniahodnej situácii poľského obyvateľstva v ZSSR či rekapitulácie jaltskej a postupimskej konferencie „deň po dni“) očakávali exkluzívnejší fokus na Churchillov vklad do priebehu tzv. poľskej otázky. Tebinka referuje a hodnotí mnoho symptomatických epizód – a nestráca pritom zo zreteľa, že ministerský predseda sa musel sústrediť na mnoho iných „frontov“ – no osobnostný rozmer štúdie sa nejako skomprimoval do troch bodov: (a) pragmatický Churchill sa nevyhýbal ráznym názorovým obratom (napr. v otázke sovietskej anexie

3 Genéza spojeneckého pomeru Londýn – Varšava pochopiteľne dodnes priťahuje poľských historikov, pozri najnovšie: Marek KORNAT, *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939*, Gdańsk 2012, kap. 4. Dodajme, že paradoxnou slabosťou poľskej historiografie (nielen v tomto bode) je jej sila, keď sa zahraničnej produkcii nedostáva náležitej pozornosti. V Kornatovej práci by sme márne hľadali napr. G. Bruce STRONG, *Once More unto the Breach: Britain's Guarantee to Poland, 1939*, *Journal of Contemporary History* 34, 1996, č. 4, s. 721–752.

4 Kreovanie britskej zahraničnej politiky – na príklade vzťahu k ZSSR – osvetľuje: Martin H. FOLLY, *Churchill, Whitehall and the Soviet Union, 1940–1945*, Basingstoke 2000.

pobaltských štátov, porov. s. 40, 79, 93), (b) najneskôr od leta 1941 kládol eminentný dôraz na spoluprácu (aj povojnovú) s Moskvou (passim, porov. napr. 123), takže (c) Rzeczpospolita zostávala cenným (a v osobe gen. Sikorského oceňovaným, s. 49, 82, 89), no druhoradým partnerom (s. 107, 111). Obraz Churchilla je vyvážený aj v kritických otázkach (Katyň, Varšavské povstanie). Nedozvedáme sa ale nič, čo by sme doteraz nevedeli.

Hoci autor v závere konštatuje, že premiér „zastával názor, že o všetkom rozhodne rozloženie síl na konci vojny“ (s. 393), žiadalo by sa viac prihliadnuť ku geopolitickým reáliám (vyvíjajúcim sa v neprospech Londýna), či k nespornému faktu, že ministerský predseda legitímne zastupoval v prvom rade britské záujmy. Napriek bohatej erudícii sa historikovi nepodarilo uniknúť drobným pochybeniam. Chamberlainov vojnový kabinet nebol čisto „konzervatívny“ (s. 34), ale koaličný (hoci ešte nie „národný“). Victor Cazalet, Churchillov styčný dôstojník pri poľskej exilovej vláde, je raz plukovníkom (s. 155), inde zasa (správne) majorom (s. 160). Nemecký križník „Bismarck“ Spojenci nepotopili v „dánskych úžinách“ (s. 67), ale na širom Atlantiku. Prekvapí tiež označenie Stalina staroperzskou hodnosťou „satrapu“ (s. 182), tj. miestodržiteľa.

Štúdia ponúka aj hodnotné momenty. „Verejným tajomstvom“ britskej politiky býva oficiózna pozícia „The Times“ – v tomto kontexte zaujme disonancia medzi vplyvným zahraničnopolitickým analytikom Edwardom H. Carrrom a Foreign Office na jar 1943 (s. 128).⁵ Tebinka vyzdvihuje taktický aspekt sovietskeho súhlasu s kyvadlovou leteckou dopravou pre bojujúcu Varšavu z 9. 9. 1944 (!): otázka „[...] prestala byť zdrojom napätia vo vzťahoch so západnými veľmocami. Briti a Američania začali strácať záujem o povstanie [...]“ (s. 266).

Aká je Tebinkova pozícia v poľskom „spore o Churchilla“? Dodržala Veľká Británia „lojálne svoje slovo“ z roku 1939? Najbližšie k odpovedi bude rozpačité konštatovanie: s výhradami. V tomto ohľade monografia asi splnila svoj cieľ, no miera odbornej relevancie zostáva otáznna.

Pavol Jakubec

5 Edward H. Carr patrí k zakladateľom disciplíny „medzinárodné vzťahy“ (vďaka svojej práci *The Twenty Years Crisis /1939/* je považovaný za prekuzora tzv. realizmu). K jeho pozícii v otázke povojnového európskeho usporiadania pozri: Charles JONES, *E. H. Carr and International Relations: A Duty to Lie*, Cambridge 1998, s. 77–95.

Tassula ZISSAKI-HEALEY,

Řecký politický exil a národnostní menšina v českých zemích,

Praha, Řecká obec 2013, 204 s., ISBN 978-80-260-5532-7.

O dětech a dospělých, kteří v době občanské války v Řecku (1946–1949) i po jejím neslavném konci byli evakuováni, uprchli, nuceně opustili svou zemi či odešli do exilu, vyšlo v posledním dvacetiletí, kdy se přestalo mlčet o jednom z velmi důležitých období řeckých a evropských dějin, řecky, česky i v jiných jazycích několik knih. Zmíňme zde především česky psané práce Ivana Dorovského *Makedonci žijí mezi námi* (1998) a *Makedonci žijí mezi námi II* (2008), dále rozsáhlou a značně dokumentárně doloženou monografií autorů Antuly Botu a Milana Konečného *Řečtí uprchlíci: kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1948–1989* (2005), sborník Kateřiny Králové a Konstantina Tsivose *Vyschly nám slzy... Řečtí uprchlíci v Československu* (2012) a také několik nesporně hodnotných a užitečných prací, psaných řecky a anglicky, jejichž autorkou je Tassula Zissaki(ová)-Healey, jež nedávno napsala a vydala dokumentární monografii *Řecký politický exil a národnostní menšina v českých zemích*. Práci z původního řeckého originálu do češtiny přeložila Věra Klontza-Jaklová. Monografie vypráví příběh politických exulantů a jejich dětí, kteří žili v českém prostředí v letech 1948 až 1975 a kteří se pak v následujících letech vrátili do Řecka. Jednalo se asi o dvanáct tisíc dospělých a téměř čtyři tisíce dětí. Dodejme, že asi polovinu z nich tvořili děti a dospělí makedonské národnosti.

Hned v úvodu musím poznamenat, že je to práce, která se od všech uvedených knih liší. Autorka totiž jako málokterý z uvedených autorů pochopila duch doby a logiku času. Její práce je odlišná také svou dokumentarností. A na rozdíl od všech dosavadních autorů důsledně a jako první užívá označení „exil, exulant“ a nikoli „emigrant“ nebo „uprchlík“. Autorka nechává čtyři desítky respondentů – politických exulantů a jejich potomků – vyprávět o jejich osudu, o klíčových momentech života v Řecku, o jejich mnohdy složité, trnité cestě „do neznámého světa“, o jejich pobytu v novém prostředí, i o jejich lásce k vlasti a stesku po ní, o životě jejich nejbližších příbuzných. Tato vyprávění prostých lidí z chudých rolnických rodin analyzuje, komentuje, zasazuje do širších historických, dobových souvislostí zasvěceně, věcně, výstižně a přesvědčivě. „Jsou to lidé, kteří snili o prostých věcech – naučit se číst, žít v míru, žít důstojně. Jedná se převážně o obyvatele hor severního Řecka“, píše autorka v předmluvě o svých respondentech. Pouze občas některé otázky, o nichž se ještě zmíním, zevšeobecňuje i tam, kde to nelze dostatečně doložit.

Někdy se v literární teorii tvrdí, že vzpomínky jsou největší literární fikcí. Sama autorka je si dobře vědoma, že osobní vzpomínky jsou výrazně subjektivní. A lidská paměť není neomylná. Autorka z nich proto čerpá jen nejdůležitější informace a přistupuje k nim v širším kontextu. Většina vyprávění, na která Tassula Zissaki(ová) odkazuje, z nichž cituje a která komentuje, byla poprvé uveřejněna v časopise *Kalimera*, orgánu řecké národnostní menšiny v České republice. *Kalimera* vychází řecky v Praze a T. Zissaki(ová) jej redakčně řídí. Velkou předností knihy je, že publikuje poprvé česky a v úplnosti, bez úprav archivní materiály lidí, kteří aktivně působili při usídlení, výchově a vzdělávání dětí z Řecka u nás i v některých dalších tehdejších lidově demokratických zemích. Dokonce mnohé z nich nebyly dosud publikovány nikde, ani v řeckém originále. Vyprávění, k nimž autorka přistupuje kriticky, hodnotí podle toho, nakolik odpovídají skutečnosti. Je si dobře vědoma, že je nesnadné ověřit si to, o čem vypráví. S jistotou však můžeme respondentům uvěřit jejich vyprávění o bombardování, určitě si dobře pamatují „obraz mrtvého rodiče, krutost uniformovaných osob, které udělaly z našeho domu kůlničku na dříví, bolestivé puchýře na nohou po hodinách pochodu v horách zapadaných sněhem“ apod. Sama T. Zissaki(ová) píše, že údiv vyvolává často používaný výraz: „Pamatuji si každé slovo, jako by se to stalo teď.“ Při pročítání její knihy si povšimneme, že vyprávění se vzájemně velmi podobají, mají podobné, ba téměř stejné schéma, a proto také podobný obsah. To patrně proto, že v rozhovorech s nimi jim byly kladeny podobné otázky a respondenti odpovídali na podobné, ne-li stejné otázky. Nejprve popsali svůj život v rodné vsi, pak popsali kalvárii příchodu do Československa nebo také do dalších východoevropských zemí, život v nové (druhé) vlasti apod. Co ovšem již při prvním čtení silně zaujme, je bezprostřednost vyprávění, subjektivnost, bohatství fakt, dokumentárnost, sdílnost, upřímnost, často barvitost řeči a citové zaujetí vypravěče, které silně dojímá. V některých z nich je však zřejmá jistá tendence, snad strach, především v národnostní problematice. Aby nenarazili a nedostali se do rozporu s dosavadní řeckou oficiální politikou, místy označují současnou Makedonii jako Srbsko. A také podle našeho názoru nesprávně zevšeobecnují údajně téměř nepřátelský vztah mezi řeckými a makedonskými dětmi v některých domovech. Vyprávění je jinak klidné, snad upřímné, vypravěči nic nedramatizují a nepřikrašlují. A ovšem také autorčino soucítění s respondenty je klidné, zasvěcené, výstižné, trefné a silné.

Recenzovaná práce je v porovnání téměř se všemi dosud česky vydanými pracemi o této tematice výjimečná také tím, že poprvé pojednává o národnostní problematice v Řecku a otevřeně píše o rozporech (ideových a jiných) v Komunis-

tické straně Řecka. A to je její nesporný přínos. Konkrétněji, že se otevřeně dotýká otázky Makedonců, podle řecké terminologie Slavomakedonců (takové označení se v Řecku používalo a dodnes používá údajně proto, aby nedošlo snad k omylu, že na území tzv. egejské Makedonie nežijí také příslušníci řecké národnosti), kteří pocházejí většinou právě ze severního Řecka a byli součástí řeckého politického exilu. V porovnání s počty v ostatních východoevropských zemích bylo v Československu více příslušníků (dětí a dospělých) makedonské národnosti než v jiných zemích. I v dokumentech G. Nutsos, které T. Zissaki(sová) uveřejňuje poprvé, se uvádí, že „dětí mluvící slovensky, tedy Slavomakedonci, tvořily zhruba polovinu všech dětí, které přijely do Československa z válečných zón v Řecku“ (s. 115).

Škoda, že autorka interpretuje řecko-makedonský vztah jako nepřátelský a jednotlivé excesy zevšeobecňuje, aniž bere v úvahu značně početná řecko-makedonská a makedonsko-řecká manželství, jak v samotném Řecku, tak také v exilu, která naopak vztahy upevňovala a přispívala k vzájemnému porozumění.

Tassula Zissaki(sová) v knize sice upřímně, ale poněkud opatrně a jakoby s ostychem píše: „Slavomakedonský a makedonský problém politického exilu je tématem, které zaměstnává jak historiky, tak politiky v Řecku. Zaměstnává také Asociaci repatriovaných politických exulantů Řecka a společně s Komunistickou stranou Řecka jsou to jediné dvě organizace, které se zabývají touto problematikou v současném Řecku. Hlavním praktickým problémem je uznání národnosti tzv. Slavomakedonců (nebo tzv. slavofonních Řeků), jež jim byla odňata poté, co byli nuceni odejít z vlasti – z Řecka“ (s. 115). Je tu ovšem určitá nepřesnost v užívání pojmu národnost a státní příslušnost. Makedoncům bylo odňato po roce 1948 státní občanství (státní příslušnost), nikoli národnost. Tu jim současná vládní politika neuznává. „Ještě dnes existují v Řecku kruhy (obvykle nacionalistické)“, píše autorka, „které obecně popírají existenci národnostních menšin v Řecku a konkrétně existenci slavomakedonské (slavofonní) menšiny“ (s. 125). A uveďme, že bohužel ještě dnes tisíce Makedonců nemohou získat zpět státní příslušnost, které byli zbaveni po roce 1948. Jako občané bez státní příslušnosti nemohou ovšem získat zpět rodinný majetek v Řecku. Přesto však převážná většina Makedonců, např. makedonských členů Společnosti přátel jižních Slovanů, považuje Řecko za svou rodnou zemi, za svou vlast.

Autorčin výklad o národnostní problematice budí dojem, že nejednou „tancuje na vejcích“. Usuzuji tak mj. z toho, že píše o makedonštině jako o „makedonském dialektu“. Podle ní snaha o zachování a rozvíjení mateřského jazyka a pěstování národnosti u makedonských dětí v exilu bylo nesprávné a vytvořilo „mnoho problémů v průběhu celého pobytu politických exulantů v Československu“

(s. 117). Ještě dnes prý „existuje Obec jižních Slovanů, která nemá žádný vztah s Řeckou obcí v České republice [...]“ Ano, v Česku působí občanské sdružení, které se nazývá Společnost přátel jižních Slovanů. Má dlouhou tradici. Jeho kořeny sahají do let meziválečného Československa. Nebudu se zde o tom více šířit. Pouze dodám, že členy Společnosti jsou (a mohou být) příslušníci bulharské, charvátské, makedonské, srbské a slovinské národnosti, kteří trvale žijí u nás. A nejvíce přirozeně příslušníci české a slovenské národnosti, kteří milují jižní Slovany, jejich literaturu, kulturu i přírodu. Pravdu má však autorka v tom, že makedonská sdružení v Česku nekomunikují s Řeckou obcí. Nikoli však pouze vinou Makedonců.

Několik vyprávění příslušníků vlášského původu vedlo autorku k tomu, že tzv. řecké Vlchy a Makedonce klade do stejné roviny. Píše o nich jako o příslušnících národnostních skupin. To ovšem podle našeho názoru dost dobře nelze. Je to označení matoucí, nepřesné, utvořené na základě anglického „national group“. Makedonci jsou v Řecku národnostní menšina, která žila a ještě částečně dosud žije kompaktně na určitém území severního Řecka (egejské Makedonie). Naproti tomu Vlaši jsou v Řecku (zejména v Thesálii a v Epiru), ale také v dnešní Makedonské republice, etnickou skupinou, která žije dispersně na různých místech řeckého území. Proto např. nebyli nikdy na rozdíl od Makedonců předmětem jednání nejvyšších stranických orgánů. Sama autorka píše, že jsou to „Řekové vlášského původu“.

Rozpory ve stranických řadách se týkaly (a mnohdy dodnes týkají) mj. politiky orgánů komunistické strany v makedonské národnostní otázce, vztahu ke vstupu vojsk zemí Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968, vstupu Řecka do evropských struktur, pádu socialistického systému a jeho následků aj. To jsou dvě nejdůležitější, nejbolavější a nejvíce tabuizovaná témata řeckého poválečného exilu nejen v Československu, nýbrž ve všech tehdejších lidově demokratických zemích a v Sovětském svazu. A jsou to témata, která současný řecký politický exil u nás, kde se dnes hlásí k řecké národnosti asi 2 600 osob, ještě stále rozděluje a vedou k tomu, že je značně rozštěpen.

Stručně shrnuji: Kniha Tassuly Zissaki(sově) je velmi aktuální. Je vysoce dokumentární, snaží se být maximálně objektivní, je kritická a polemická. Rozhovořuje dosavadní česky (ostatně také řecky, protože je překladem z řečtiny) psané odborné práce o dané problematice a vůbec v nepříliš vzdáleném období řeckých dějin (i česko-řeckých styků).

Práci bohužel velmi poškozuje a značně znehodnocuje nekvalitní překlad. Jak ukazuje Poznámka překladatelky, která se týká přepisů vlastních jmen, právě přepis vlastních jmen a zeměpisných názvů i názvů obecně, byl (a bohužel zůstal)

pro překladatelku největším oříškem. Patrně má v tom zmatek. Obdobně nemá zřejmě jasno při psaní počátečních velkých písmen (např. Česká Republika, slavo-makedonec, řecká obec aj.). Podle našeho názoru překladatelka chybně užívá (ne-pochybně pod vlivem označení v řečtině Tsechia) názvu Čechy pro pojmenování celé České republiky, jak zní její oficiální název. Vedle toho se však může užívat (a stále častěji užívá) i označení Česko. O častých chybách v interpunkci se nebudu zmiňovat. Zkratka: překlad trpí mnoha řeckými vazbami, kalky, pravopisnými a věcnými chybami: Prespské = Prespanské jezero, Bogradec = Pogradec, Lešane = Lešany, Šilcheřovice = Šilheřovice, Hodja = Hodža. Nebylo např. vůbec třeba překládat názvy nakladatelství a tiskovin. I přes všechny kritické poznámky tuto práci vítám. Je dobře (a to zřejmě i zásluhou překladatelky), že vyšla.

Ivan Dorovský

Daniel LIMBERGER,

Polen und der Prager Frühling 1968. Reaktionen in Gesellschaft, Partei und Kirche,

Frankfurt am Main, Peter Lang 2012, 590 s., ISBN 978-3-631-62259-9.

Búrlivý rok 1968 sa neustále teší pozornosti historikov. „Pražská jar“ a jej potlačenie patria medzi jeho známe kapitoly. Zároveň sú ale natoľko komplexné, že dodnes výzývajú k analýze, pre ktorú je viac ako užitočné odkrývať nedocenené, slabo prebádané aspekty. Nemecký historik Daniel Limberger dokázal, že reflexia československého vývoja v Poľsku je jedným z nich. Pri intenzite záujmu našich severných susedov nielen o vlastné (a najnovšie) dejiny a bohatej historiografickej produkcii prekvapí, že táto téma si musela počkať na zahraničného bádateľa – navyše z krajiny, ktorá nebola na skúmanom vývoji priamo zainteresovaná.

Úvodom sa pristavme pri podtitule. Limberger nevysvetlil, prečo navrhol akúsi paritu „spoločnosti“, vládnucej „strany“ a „Cirkvi“. V prípade strany a Cirkvi možno očakávať špecifickú optiku, no vydeľuje ich to zo spoločnosti? Pri bližšom pohľade zistíme, že v predmetnej kapitole autor analyzoval postoje tej časti spoločnosti, ktorá nemala úzke inštitucionálne prepojenie na stranu či Cirkev (tj. nepatri-la do aktívu či hierarchie). Ide o početnú skupinu občanov ľudového Poľska, bez bližších definujúcich znakov. Nie je ľahké ju pomenovať, no asi by bolo vhodnejšie hovoriť o verejnosti (Öffentlichkeit), a nie o spoločnosti.

Prv než pristúpil k jadrú práce, autor predstavil dispozície a metodické východiská. Tu považujeme za potrebné dodať: je prirodzené, že sa historik usiluje o reprezentatívnu výskumu výberom prameňov a že pri tom víta rozsiahle súbory; je tiež prirodzené, že monitoringom spoločnosti sa v totalitnom štáte zaoberali najmä tie jeho zložky, ktorých úlohou bolo na nálady verejnosti dozerať či ich modelovať. Pochopiteľne, máme tu na mysli aparát ministerstva vnútra. Limberger spomenul otázku dôveryhodnosti prameňov tejto proveniencie, no elegantne ju odbovil, keď rezortu prisúdil zvrchované racionálny profil: štát mal záujem na pravdivosti informácií pre vlastnú potrebu (s. 15). Zanikajú tu prinajmenšom dva momenty. Spracovávané informácie pochádzajú z veľkého počtu zdrojov a vzniká predpoklad „chybovosti“ jednotlivých hlásení. Druhý moment je vlastný hierarchizovanej totalitnej spoločnosti: snaha plniť očakávania, vcítiť sa do predvídanej mienky nadriadených. Rámcová zhoda naprieč krajinou je pre autora dôkazom spoľahlivosti spravodajského materiálu. Natíska sa otázka, do akej miery odráža kognitívnu uniformitu tej časti spoločnosti, u ktorej predpokladáme vyšší stupeň indoktrinácie.

Limberger sa prehľadne vysporiadal s kontextom predkladanej práce, tj. s „pražskou jarou“ a s jej osudmi (hoci situovanie Alexandra Dubčeka do čela reformistického krídla KSČ prekvapí, s. 26). Priestor dostávajú tiež poľské „marcove nepokoje“ s výrazne antisemitským podtónom (notabene, Univerzita Karlova ponúkla v apríli angažmá filozofom Leszkovi Kolakowskému a Stefanovi Morawskému, s. 66), Gomul'kov nekompromisný postoj, vrátane popretia princípu suverenity (s. 80). Pritom práve on vďačil za svoj nástup k moci na jeseň 1956 živému povedomiu poľskej suverenity (tento moment obsahovali aj marcové čistky). Jeho pozícia v roku 1968 podporila stereotyp, podľa ktorého zapredal Poľsko Moskve (s. 166).

Autor zostavil sústavu priziem, cez ktoré mohli Poliaci vnímať vývoj u južného suseda (domáce udalosti, ideologický rozmer, sionizmus, vzťah k Sovietskemu zväzu, k Čechom a Slovákom, k Spolkovej republike Nemecko). Tie aplikuje na analyzované segmenty na pozadí informačného zázemia tej-ktorej časti spoločnosti.

Napriek početným reakciám – avšak ojedinelým prejavom nesúhlasu (napr. odchodom zo stany, najmä v Krakove a vo Varšave, s. 414–415) – Limberger dokladá, že v poľskej verejnosti, snáď s výnimkou slovenskej menšiny na Orave a Spiši a obyvateľov poľského Tešínska, prevládala nezáujem o československý vývoj (s. 103, 106), resp. zdržanlivý postoj (cirkevná hierarchia, s. 455, 500). Už na jar sa objavili očakávania, že v krajine bude nastolený „poriadok“ (s. 112, 114). Samotnú inváziu

sprevádzali v Poľsku prejavy vojnovnej paniky (značný nárast výberu peňažných vkladov, obavy zo všeobecnej mobilizácie, s. 117, 120). K ďalšej eskalácii však nedošlo a Československo sa v priebehu pár mesiacov ocitlo na periférii poľského diskurzu.

Augustová invázia vyvolala pomerne slabú odozvu v radoch zdecimovanej inteligencie. V cirkvi prevládol taktický postoj (s. 467) a otvorená kritika zaznievala iba na prísne internom fóre (časť katolíckej verejnosti dokonca pripisovala vinu za smutné udalosti Čechom a Slovákom, s. 502). Najväčší kontrast sa prejavil v aktuálnych hláseniach z Krakova, ktorý si uchovával „národno-buržoázny profil“ a kde sa nemalá časť obyvateľstva netajila odporom, a z robotníckej Lodže, manifestujúcej súhlas s poľskou politikou. S postupom času, hoci prejavy antikomunizmu nevymizli, čím ďalej tým viac dominoval pocit akéhosi zákonitého vyústenia československého vývoja (s. 157, 160–161). Už na jar 1968 sa objavili obavy, ako na verejnosti, tak u časti cirkevnej hierarchie (s. 486), či jeho dôsledkom nebude neo-stalinizmus v Poľsku – po invázií miestami nadobudli charakter fatalistickej rezignácie (s. 489).

Posliapanie princípu suverenity bolo spočiatku závažným ideologickým problémom, ktorý sa odrážal v niektorých protestných rezolúciách (pripomeňme, že štáty východného bloku sa vo svojej propagande často odvolávali na tento medzinárodno-právny princíp). Na druhú stranu, v straníckom aktíve zaznievali volania po intervencii už v máji, zčasti ako reakcia na prekvapivo silné postavenie československých revizionistov (s. 358, 363). Existovala jediná priorita: začleniť ČSSR do socialistického tábora; no samotný spôsob, akokoľvek zrejmy, nevzbudzoval nadšenie (s. 382–383). Zaujme postreh, že československému reformnému socializmu sa pripisoval vplyv na zostrenie medzinárodnej situácie (s. 202), aj ojedinelá vnútrostranícka kritika, podľa ktorej bolo možné prirovnať postup Varšavskej zmluvy k americkej politike vo Vietname (s. 428).

Napriek idealizovanému oficiálnemu obrazu obsahovali poľsko-sovietske vzťahy napätia. Hegemóniu Moskvy kriticky vnímala nemalá časť spoločnosti (aj vo vnútri strany) a boli jej pripisované domáce odsudky československého vývoja (mnohé protestné prejavy útočili primárne na ZSSR, s. 226). Ako plané sa ukázali nádeje katovického biskupa, že invázia Moskvu zdiskredituje vo vnútri komunistického hnutia a ohrozí tak jej primát (s. 492).

Medzi rekurentné motívy patrilo vnímanie Čechov ako „Germánov medzi Slovanmi“ (s. 246, 258, 370), no aj analógia s rokom 1938 (tj. že Poľsko opäť stojí na „zlej“ strane, s. 252, 262). Hoci sa Dubček stal pre časť verejnosti pozitívnym

symbolom, autor upozornil tiež na odkaz na „kolaborantskú“ ústupčivosť Čechov (Protektorát vs. poľský „podzemný štát“, s. 263). Nechýbal ani poukaz na český šovinizmus voči Poliakom a Slovákom (s. 368). V špecifickom postavení sa nachádzala slovenská menšina na Orave a Spiši. Napriek lepšiemu postaveniu súkromne hospodáriacich roľníkov v Poľsku tu rezonovala možnosť revízie hraníc, a teda začlenenia niekdajších sporných území do ČSSR (s. 248–249, 272)! Podobné obavy sa objavili aj v straníckom prostredí (s. 392), no zaznela aj otázka, či Poľsko znovu obsadí Zaolzie (s. 402). Zvýšené sebavedomie slovenskej menšiny sa ďalej odzrkadlilo v požiadavke povoliť slovenčinu ako liturgický jazyk (s. 457).

„Nemecký komplex“ sa na scéne objavil takmer okamžite: za pražské udalosti je zodpovedná snaha československých Židov o sblíženie sa so Spolkovou republikou Nemecko (s. 119), za všetko môže „západonemecký imperializmus“ (s. 394). Už v júli 1968 kolovala po Varšave obava pred týmto „veľkým nebezpečenstvom“ (s. 287, 437), ktorú Limberger označuje za ústredný kohézny faktor poľskej spoločnosti (s. 297, 304, 506, 510–511). Na druhú stranu priaznivci „pražskej jari“ s obľubou prirovnávali vlastné politické špičky k nacistom (s. 289). Zbližovanie so Západom našlo svojich kritikov aj v cirkevných radoch (s. 462–463). Zato motív „sionizmu“ odohral, obzvlášť s ohľadom na poľské marcové udalosti, podľa autora skôr zanedbateľnú úlohu (s. 304) – hoci v straníckom prostredí sa už na jar 1968 stretneme s odsúdením československých Židov ako „piatej kolóny“ (s. 373).

Limberger ukazuje, že od jari 1968 obmedzili oficiálne médiá informácie o ČSSR na minimum. Aj straníci sa dozvedali iba to, čo im vedenie „milostivo“ (s. 398) predostrelo. O to väčší význam pripisuje vysielaniu Rádia Slobodná Európa, ktoré inak vníma kriticky, a vyslovuje hypotézu, že jeho dosah rástol, najmä po augustovom vpáde (istú úlohu – v južnom pohraničí, obzvlášť na Spiši a Orave – pripisuje aj československým vysielateľom), o čom nepriamo svedčí podrobná kritika jeho spravodajstva v straníckom prostredí (s. 443).

Ako vidno, v recenzovanej práci pred nami defiluje pestrá mozaika motívov rezonujúcich v poľskej spoločnosti v súvislosti s československým rokom 1968. Hoci si každý čitateľ môže poľahky vytvoriť vlastný celkový obraz, k akým záverom došiel Limberger? V prvom rade konštatuje, že v poľskom diskurze „Česi a Slováci vonkoncom nehrali dôležitú úlohu“ (s. 524), stranícky aktív plne podporil „tvrdý“ kurz v obrane poľskej štátnej rezóny a Cirkev si zachovávala pragmatický odstup (tu by bolo podľa našej mienky vhodné zohľadniť moment vyčerpania po nedávnej – a dlhodobej – konfrontácii s režimom o tzv. Milénium). Vlastná invázia málokoho prekvapila. Odzrkadlilo sa ale isté rozvrstvenie spoločnosti: kritika zaznievala z ra-

dov inteligencie, z časti tiež židovského obyvateľstva, a to najmä vo Varšave a v „maloburžoáznom“ Krakove – robotnícka Lódž reprezentovala názorový protipól. Prevažujúci nezájem mal aj svoju stránku: dištancoval verejnosť od politiky štátneho vedenia, od ktorého sa výkon suverenity neočakával. Limberger ale opakovane konštatuje, že „tvrdý kurz“ voči „pražskej jari“ posilnil Gomuľkovu pozíciu v strane aj vo verejnosti (s. 56, 407, 450). Klérus si priebeh udalostí vykladal ako ideologickú porážku systému, no aj táto relatívne autonómna zložka spoločnosti podľahla projekcii „nemeckej hrozby“ (kým antisionistické, antisemitské nálady figurovali na okraji motívického repertoáru). Leví podiel na zarážajúco slabej odozve československého vývoja v Poľsku – v krajine, ktorej dejiny oplývajú príkladmi búrlivého politického života – mali podľa historika marcové udalosti – ich dopady spacificovali široké spoločenské vrstvy.

Recenzovaná monografia splnila svoj cieľ: ponúka bohatý vhľad do odrazu „pražskej jari“ a jej dôsledkov u našich severných susedov. Je trochu na škodu, že sa autor na pozadí prameňov, s ktorým pracoval, aspoň okrajovo nedotkol zaujímavej otázky: moderoval bezpečnostný aparát sledovaný diskurz? A ak áno, akým spôsobom a do akej miery? Práci možno vytknúť drobné redakčné nedostatky, najmä vo vzťahu k poznámkovému aparátu: otázna je opodstatnenosť vysokého počtu poznámok (najmä pri opakovaných odkazoch na prameň), uvádzanie vždy úplného záznamu vrátane nemeckého prekladu (aj kryptonymy!) a pod. Pochopiteľne, tieto výhrady majú marginálny význam (aj oproti kritickým poznámkam z úvodu recenzie) a nič nemenia na skutočnosti, že s Limbergerovou štúdiou by sa bádatelia mali podrobnejšie zoznámiť.

Pavol Jakubec

ZPRÁVY

Peter KÓNYA a kol.,
Dejiny Uhorska, 1000–1918,
Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
2013, 787 + XVI + XVI + XVI s.,
ISBN 978-80-555-0921-1.

Je asi osudom mnohonárodnostných ríš, formujúcich významným spôsobom a po stáročia európske dejiny, že si často (s problémami) nájdu jediného dediča a pre mnohých splynú práve s jeho národným príbehom. Najneskôr od nástupu romantizmu sme (nielen v historiografii) svedkami dramatického stretania sa naratívov „my“ vs. „oni“, ktoré výrazne komplikuje snahu o porozumenie minulých epôch, strávených v „spoločnom dome“. Jednotlivé národy celkom prirodzene akcentujú príbeh svojho teritória a etnika, výsledkom čoho býva hneď niekoľko parciálnych poňatí. Tie potom iba s ťažkosťami odovzdávajú obraz celku, navyše pod tlakom relatívneho nezájmu.

V tomto kontexte treba privítať výsledok práce autorského kolektívu okolo Petra Kónyu, združujúceho pedagógov z niekoľkých slovenských univerzít (menovite spomeňme Ivana Mrvu a Vladimíra Segeša) – rozsiahlu syntézu uhorských dejín s ambíciou uplatniť sa ako vysokoškolská učebnica (pri výuke slovenských dejín).

Práca je viacúrovňovo, no prehľadne štrukturovaná, čo prispieva k čitateľskému

komfortu. Základná periodizácia stredovek – novovek – „dlhé“ 19. storočie nezavádza nijaké novinky. Dispozícia diela – keď na uhorský stredovek pripadá menej priestoru než na obdobie habsburského dualizmu – prezrádza, že naše povedomie sa stále vyvíja v znamení „aggiornamenta“ historického poznania. Škoda. Stredovek nielenže zaujíma väčšiu časť chronologického rozsahu diela, je tiež členitou a bohatou epochou. Pri zvolenom prístupe máme však do činenia iba s (veľmi kompetentnou) rekapituláciou politických dejín (k slovu sa dostáva nejedna ich balkánska či sedmohradská stránka). Na periférii sa ale ocitá hneď niekoľko historických disciplín: dejiny cirkevne, hospodárske, sociálne či kultúrne. Takmer bez povšimnutia zostáva napr. rozvoj Cirkvi, nemecká kolonizácia či sedmohradská epizóda Rádu nemeckých rytierov za vlády Ondreja II. Načrtnutá situácia defiluje na pozadí rozsiahlejších kapitol k novším epochám, ktoré ponúkajú komplexnejší obraz. Výrečným príkladom je pomerne podrobné pojednanie o reformácií (nijako nechceme zmenšiť jej význam v nasledujúcom „konfesionálnom veku“).

Smelý zámer predstaviť Uhorsko celoplošne, bez dôrazu na národný aspekt, sa autorom v zásade vydaril. Zostáva niekoľko terminologických, resp. redakčných poznámok. Prekvapí opakovane zvolené označenie „Haličko“ (súbežne s a namiesto „Ha-

lič“) či hungarizovanie predikátu grófov z neuhorského Celje (pri inak zaužívanom slovákizovaní si možno vypomôcť formou „Celský“, obvyklou v češtine). Vzhľadom k tomu, že územie historického Uhorska je dnes rozdelené medzi viaceré národné štáty, vítame, osobitne v prípade učebnice, myšlienku miestneho registra (bez významu by nebol ani register menný, resp. vecný – k tomu poznamenajme, že najmä v anglosaskej literatúre natrafíme na veľmi podrobné registre). Pri letnom pohľade ale zistíme, že práve táto pomocná kapitola je svojím spôsobom Achillovou pätou diela, najmä pokiaľ ide o umiestnenie jednotlivých lokalít na súčasnú politickú mapu. Autori, samozrejme, neodkazovali tridsaťpäťkrát k obci Halli v okr. Lučenec, ale k rozľahlému regiónu v stredovýchodnej Európe; došlo k zámene Slavónskej a Užickej Požegy (v južnom Srbsku, ktoré nikdy netvorilo súčasť Uhorska); už spomenuté mesto Celje neleží v Chorvátsku, ale v Slovinsku; podobne v kontexte bojov s Tureckom uvádzaný Svištvov nenájde v Českej republike, ale na severe Bulharska; súčasný názov sedmohradského Ďurdeva nie je „Georgievo“, ale Gurghiu apod. Napriek výslovnému upozorneniu v úvode niekoľkokrát postretneme aj ahistorický názov „Bratislava“ (namiesto „Prešporok“). Práca je bohato ilustrovaná a zaopatrená mapovým materiálom – najmä na troch vkladkách – no hodnota veľkého množstva ilustrácií priamo v texte, často portrétov, vedút apod. je otázná. Súpis odbornej literatúry by mal, podľa nášho názoru, vzhľadom k aj v rámci historickej obce a medzi študentami stále vzácnejšej znalosti maďarského jazyka, prihliadnuť k prácam dostupným vo veľkých európskych jazykoch (preklady, pôvodné práce zahraničných bádateľov).

Tieto drobné pripomienky nemajú za cieľ znižovať kvalitu recenzovaného diela, ktoré bezpochyby bude dlhší čas slúžiť ako užitočná pomôcka nielen v pedagogickej praxi. Avšak práve táto perspektíva si vyžaduje pozornú recepciu jeho kladov a nedostatkov.

Pavol Jakubec

Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections (until 1780),

Martin Homza – Ján Lukačka – Neven Budak (eds.), Bratislava – Zagreb, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 2013, 446 s., ISBN 978-80-89567-20-1.

Publikácia o spoločnej histórii Slovenska a Chorvátska bola slovenskej verejnosti prvýkrát predstavená 21. januára 2014 v Bratislave na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Druhá slávnostná promócia sa uskutočnila 7. mája 2014 v Záhrebe v budove Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity.

Kniha *Slovakia and Croatia: Historical Parallels and Connections (until 1780)* je výsledkom vedeckej konferencie s názvom *Slovensko a Chorvátsko : Historické paralely a vzťahy (do roku 1780)* konajúcej sa 20.–24. júna 2011 v Bratislave a Levoči. Konferencia, prvá svojho druhu, bola medzinárodným projektom, ktorý zastrešovala Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Filozofická fakulta Univerzity v Záhrebe. Ústrednou témou, ako to už samotný názov konferencie napovedá, boli chorvátsko-slovenské vzťahy od stredoveku po novovek. Vychádzalo sa, okrem iného, aj z dlhodobé-

ho súžitia oboch národov v rovnakých politických zariadeniach (Uhorské kráľovstvo, Rakúsko-Uhorsko). Na základe tejto skutočnosti bola vo výskume pri riešení rôznych tém uplatňovaná okrem iných aj komparatívna metóda. Celkovo sa môžu výsledky projektu označiť za viac ako zaujímavé.

Publikácia obsahuje 50 odborných štúdií účastníkov z 9 krajín (Slovenska, Chorvátska, Česka, Ukrajiny, Maďarska, Poľska, Srbska, Ruska a Rumunska), ktoré sa zaoberajú viacerými historickými okruhmi slovenských a chorvátskych dejín. Počítajúc etnogenézou oboch krajín, historiografiou, hagiografiou, umenovedou, kráľovskými rodmi, vysokou a nižšou šľachtou po cirkevné dejiny. Zahŕňa aj kapitolu o Chorvátach na Slovensku a Slovákoch v Chorvátsku. Zvláštnosťou publikácie je aj to, že obsahuje 110 obrázkov a 17 máp. Štúdie sú publikované v anglickom jazyku (s výnimkou niektorých zverejnených v nemeckom jazyku), čo predpokladá uplatnenie publikácie v širšej medzinárodnej vedeckej obci, nielen z radov historikov, ale tiež z príbuzných vedeckých odborov.

Tatiana HutYROVÁ

Mariusz WOŁOS,

O Piłsudskim, Dmowskim i zamachu majowym. Dyplomacja sowiecka wobec Polski w okresie kryzysu politycznego 1925–1926,

Kraków, Wydawnictwo Literackie 2013, 460 s., ISBN 978-83-08-05082-8.

Není pochyb o tom, že bývalé sovietské archívy predstavujú pro historiky 20. storočia stále len veľmi obtížne dosažiteľný, ale pritom nesmierně cenný zdroj informací. Ma-

riusz Wołos patří mezi ty, kterým se podařilo nahlédnout do meandrů sovětské zahraniční politiky a představit roli Polska v sovětské diplomacii. K analýze si sice vybral jen krátké období let 1925–1926, které ovšem zaujímá klíčové postavení v dějinách druhé Rzeczpospolité. Hluboká politická krize vrcholící převratem v květnu 1926 přirozeně láká poznat, jak se na tyto události díval bolševický režim, s nímž Polsko ještě nedávno bojovalo na život a na smrt. Je přitom zřejmé, že polsko-bolševický konflikt představoval zásadní událost formující názory sovětského vedení na Polsko. Dalším signifikantním rysem v uvažování moskevských politiků byl fakt, že Polsko po více jak sto letech oddělilo Rusko od přímého sousedství s Německem, které Moskva pokládala za skutečný element zahraniční politiky v Evropě. Na Polsko pohlíželi Sověti naopak s pohrdáním a bez sympatií, vnímali ho pouze jako sezónní stát. Zároveň v něm však viděli nebezpečného protivníka a je až zarážející, s jakou obsesí připisovali západnímu sousedovi roli nástroje v rukách západních mocností, zejména pak Velké Británie. Je podivuhodné, jak často se v sovětských dokumentech objevuje britský strašák.

Diplomatickým představitelem Sovětského svazu ve Varšavě byl ve sledovaném období Pjotr Vojkov. Neměl diplomatické zkušenosti, patřil však mezi ty, kteří bývali označováni za revolucionáře z povolání. O tom, proč právě on zamířil do Varšavy, lze jen spekulovat. V každém případě Wołos na základě analýzy jeho zpráv ukazuje, že Vojkov se neukázal být dobrou volbou. Na celé řadě příkladů upozorňuje na skutečnost, že sovětské diplomatické zastoupení trpělo nedostatkem věrohodných zpráv o dění v Polsku, z čehož pak vyplývaly Voj-

kovovy zcela chybné závěry. Například koncem dubna 1926 přesvědčoval, že převrat zorganizovaný Piłsudským vnímá on i národní demokraté již jen jako anekdotu. V květnu dokonce poslal do Moskvy zprávu o možné koalici mezi Piłsudským a vůdcem agrárníků Wincentym Witosem. Nejednou si za takové raporty vysloužil pokárání od představených na lidovém komisariátu zahraničních věcí. Pro Moskvu tak paradoxně byly – pokud se jednalo o dění v Polsku – věrohodnější zprávy posílané z Berlína než z Varšavy. Vojkovovi se totiž nepodařilo proniknout do okolí maršála Piłsudského a v případě kontaktů s národními demokraty byl odkázán jen na styky s nevýznamnými politiky. Nejednou své zprávy Vojkov sestavoval na základě článků z denního tisku. Pro českého čtenáře může být zajímavé, že udržoval kontakt s československým vyslancem Robertem Fliederem, s nímž rád rozmlouval o vnitřní situaci v Polsku a od nějž získával mnoho informací (zejména negativních ve vztahu k Piłsudskému a jeho spolupracovníkům) o stavu polské armády. Piłsudského ostatně Moskva vnímala jako nepřítele, a tak i další kroky sovětské diplomacie motivovaly snahy oslabit Polsko, v němž byl od května 1926 maršál rozhodující osobou. Sovětské diplomaty se proto snažili působit mezi národnostními menšinami (zvláště Ukrajinci a Bělorusy) a pěstovat kontakty s národními demokraty stojícími v opozici proti Piłsudskému. Nedokázali však získat dobré zdroje informací, zvláště se jim nepodařilo proniknout mezi „piłsudčáky“. Odráželo se to v obsahu zpráv, které nevystavují Vojkovovi a jeho spolupracovníkům ve Varšavě dobré vysvědčení.

Jiří Friedl

Timothy SNYDER,
Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem.

Praha – Litomyšl, Prostor – Paseka 2013, 504 s., ISBN 978-80-7432-254-9 (Paseka), 978-80-7260-280-3 (Prostor).

Nestává se často, aby historik přišel se zcela novým geografickým konceptem a napsal dějiny území, které dosud neexistovalo. Americký badatel Timothy Snyder se k tomuto odvážnému kroku odhodlal a výsledkem je kniha, s níž se mohou nyní čtenáři díky překladu Petrušky Šustrové seznámit také v češtině. Oním prostorem jsou „krvavé země“, kde se v letech 1933–1945 překrývaly Hitlerovy a Stalinovy expanzivní plány a kde oba režimy povraždily přibližně čtrnáct milionů lidí. Při vymezení tohoto území tedy Snyderovi nešlo, jak sám uvádí, o „geografii říší, ale obětí“. Na mapě současné Evropy „Bloodlands“ zahrnují většinu dnešního Polska, Bělorusko, Ukrajinu, Pobaltí a úzký pás západního Ruska.

Objemná a fakty nabitá práce je rozdělena do jedenácti kapitol, v nichž se autor věnuje záměrnému vraždění, k němuž zde během přibližně dvanácti let došlo. To znamená, že např. ztráty bojujících armád během války zůstávají stranou jeho zájmu. Předválečné kapitoly se věnují hladomoru na Ukrajině, důsledkům stalinského teroru v Sovětském svazu a perzekuci Židů v nacistickém Německu. V dalších částech Snyder postupuje přes zločiny obou režimů v rozděleném Polsku, umorění hladem několika milionů rudoarmějců v německém zajetí, židovský holocaust, hrůzy partyzánské války, východoevropskou kolaboraci až k etnickým čistkám a vysídlování po skončení války. V poslední části se zabývá stalinským antisemitismem. Některým tématům se au-

tor věnuje podrobněji, některým méně, nic podstatného mu však neuniká. Nespokojuje se s perspektivou statistik a čísel a výklad doplňuje konkrétními příběhy či vzpomínkami obětí, jejich blízkých i pachatelů. Často srovnává a dochází k řadě zajímavých postřehů. Upozorňuje třeba, že sovětská mašinerie byla v zabíjení mnohem systematictější, pečlivější a organizovanější a Němci se jí svým sice také velice krutým, ale mnohem nahodilejším postupem nemohli rovnat. Při promýšlení podobností mezi oběma režimy se odvolává na spisovatele Vasilije Grossmana a myslitelku Hannah Arendtovou, ovšem v některých aspektech s ní a koncepty dalších vlivných intelektuálů, kteří se zabývali židovským holocaustem, polemizuje.

Publikace nepřináší žádná zásadně nová zjištění a její přínos tak spočívá zejména v syntéze jinak poměrně dobře známých faktů. To umožňuje hlubší vhled a lepší pochopení procesů, které se v „krvavých zemích“ odehrály a které při zkoumání jednotlivostí, jakkoli podstatných, mohou zapadnout. Snyder dokládá, jakým způsobem na sebe oba režimy v provádění teroru a vraždění reagovaly a dokonce vzájemně navazovaly. Příkladem může posloužit postup obou okupačních mocností v Polsku v letech 1939–1941 nebo tragický osud varšavských povstalců ze srpna až října 1944. Ukazuje, že vraždění nezáviselo jen na ideologii či bezpečnostní politice obou totalitních států, ale také dalších faktorech jako byl kupříkladu východoevropský antisemitismus a nacionalismus či sympatie k Německu vyvolané zkušenostmi se Stalinovou říší, jež se na Ukrajině ve 30. letech chovala doslova jako na dobytém území nepříteli. Další důležité souvislosti do výkladu dodává i jeho ukotvení do rámce vnitropolitického a zejména

ekonomického vývoje a potřeb Stalinova Sovětského svazu i Hitlerova Německa, vizí jejich vůdců a zejména vývoje druhé světové války, jejíž průběh významně ovlivnil postup nacistického Německa, zejména co do tlaku na urychlené „vyřešení židovské otázky“. Snyder tak veškeré vraždění, k němuž v tomto prostoru došlo, chápe jako jeden děj, což se minimálně s ohledem na perspektivu obětí zdá být oprávněné. Postiženým či jejich blízkým totiž mohlo být úplně jedno, zda zemřeli rukou příslušníků Einsatzgruppen či NKVD, nebo jestli je postříleli vojáci Wehrmachtu, němečtí policisté, sověští partyzáni nebo členové jedné z východoevropských kolaborantských milicí. Ve výkladu překračuje národní hranice a židovský holocaust spojuje s utrpením obětí z řad ostatních národů.

Snydera zajímá i druhý život a následná instrumentalizace těchto událostí. Vysvětluje, proč se holocaust nestal součástí oficiálního obrazu Velké vlastenecké války. Podle něj totiž během nacistické okupace nejvíce strádali Rusové a pro utrpení Židů v něm nezbývalo místo. Co víc, upozorňuje, že většina evropského Ruska zůstala hrůz německé okupace ušetřena a nejvíce tak v letech 1941–1944 vytrpěli sověští a polští občané obývající právě „krvavé země“, kteří si museli projít několika vlnami „převlékáním kabátů“, deportací a vraždění. Poukazuje také na problematičnost celého konceptu tzv. Velké vlastenecké války, která začala v roce 1941, tedy dva roky poté, co Stalin jako Hitlerův spojenec okupoval východní část Polska a později i další území ve východní Evropě. Na nich pak postupoval s obdobnou brutalitou jako záhy nacisté.

Celému tomuto dosti otřesnému čtení Snyder v závěru dává humanistické vyznění. Varuje před redukcí tragédie „krvavých ze-

mi“ na pouhé statistiky a počítání obětí a připomíná, že je za nimi třeba za každých okolností spatřovat konkrétní násilně ukončené životy s nenaplněným potenciálem a unikátním lidským příběhem. Pokud bychom totiž podle něj hovořili pouze o číslech nebo o tom, proč se vraždění jeho pachatelé dopouštěli, a tím jej zpětně racionalizovali, znamenalo by to faktické přistoupení na jejich zločinnou logiku: „A jako humanisté musíme oněm číslům vrátit lidský rozměr. Pokud to nedokážeme, znamená to, že Hitler a Stalin zformovali nejen náš svět, ale i naši lidskost.“

Alexandr Brummer

Mečislav BORÁK,
*Zatajené popravby. Češi a českoslovenští
občané popravení na sovětské Ukrajině:
z historie Velkého teroru na Volyni
a v Podolí,*

Opava, Slezská univerzita 2014, 351 s.,
ISBN 978-80-7510-037-5.

Vědecko-pedagogický pracovník Ústavu středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě Mečislav Borák předložil v anotované publikaci výsledky svého dlouhodobého výzkumu českých obětí bolševického teroru v letech 1919–1941. K prvním patřil již v roce 1919 Jan Volf – signatář kyjevského zápisu z roku 1916 mezi Československou národní radou v Paříži, zastoupenou jejími místopředsedy gen. Milanem Rastislavem Štefánikem a poslancem Josefem Dürichem, a Svazem československých spolků na Rusi, reprezentovaným jeho předsedou dr. Václavem Vondrákem a generálním tajemníkem správy Svazu Janem Volfem, rodákem z jihomorav-

ských Olbramovic. Za „třídní nepřátele“ považovali bolševici nejen prosperující české rolníky, které označili za tzv. kulaky a vysídlovali na Sibiř a do Kazachstánu, a podnikatele, ale zejména příslušníky inteligence, zvláště učitele. Oběťmi represí se stal mj. docent Nižinské univerzity Eugen Rychlík, známý svými etnografickými výzkumy české minority na Ukrajině.

Imponující je seznam pramenů a literatury. Autor prostudoval relevantní materiály nacházející se v archivech Ruska, Ukrajiny i České republiky, nepublikované rukopisy, dobovou literaturu, publikované vzpomínky i početnou odbornou literaturu ruské, ukrajinské, české, polské i americké provenience. Minuciózní práce s prameny a literaturou autorovi umožnila odhalit jména více než 600 obětí bolševického totalitního režimu na Ukrajině, zvláště na Volyni a v Podolí. Z dnešního území Ukrajiny se teror nedotkl pouze Zakarpatské Ukrajiny, která byla v letech 1919–1939 součástí ČSR a po roce 1939 Maďarska, a dnešní Černovické oblasti, která byla až do roku 1940 součástí Rumunska. Někteří ukrajinští Češi byli popraveni i na 15 místech Ruska, dvou místech v Karelii a po jednom v Kazachstánu a Baškirské autonomní republice.

Práce, která vznikla s podporou Grantové agentury ČR, obsahuje, kromě úvodu a závěru, devět kapitol. V první autor přibližuje téma svého studia a zdroje informací. Druhá kapitola seznamuje s politickým terorem na Ukrajině v letech 1918–1938. Jako symbol zločinů bolševického režimu vidí autor objevení hromadných hrobů ve Vinnycké oblasti. Rokem velkého teroru 1937–1938 na Žytomirsku a jeho českými oběťmi se zabývá čtvrtá kapitola. Za největší hromadnou vraždu Čechů považuje popravu osmdesáti Čechů převážně z východní Vo-

lyně na svátek svatého Václava 28. září 1938 v předvečer mnichovské konference, na které se rozhodovalo o osudu ČSR. Šestá kapitola je věnována konci Velkého teroru za Žytomirsku (září – říjen 1938) a sedmá poprávám Čechů v Kamenec – Podolské (dnes Chmelnycké) oblasti zahrnující rovněž část historické Volyně (Šepetivka, Slavuta, Starokostjantyniv). O Česích popravených v ostatních oblastech Ukrajiny v letech 1937–1938 se dozvídáme v osmé kapitole. Závažná je devátá kapitola, která ukazuje, jak se bolševický teror přenesl po 17. září 1939 do okupovaného východního Polska, dnešní západní Ukrajiny.

Některé uvedené údaje bude třeba dále precizovat. Např. zmíněný Jan Volf se narodil 21. listopadu 1883 a popraven byl v noci z 28. na 29. září 1919. Zohavené tělo mohlo být důstojně pohřbeno až po příchodu Dobrovolnické armády gen. Antona Děnikina do Kyjeva, a to za velké účasti zdejších českých krajanů. U inspektora českých škol Hájka chybí jméno Josef. Václav Zof se nenarodil v Dubně, ale ve Volkově v Dubenském újezdu. Jak Borák správně uvádí ve své předchozí práci *Moskevská pohřebiště* (Opa-va 2013) už v roce 1913 vstoupil do bolševické strany a v roce 1931 se stal prvním náměstkem lidového komisaře vodní dopravy, v roce 1933 byl sovětským námořním atašé v Paříži. Závěr Zofova života je ve srovnání s knihou Václava Širce *Stopy zavláté časem* (1980) zpřesněn.

Knihy je vhodně doplněna mapkami a fotografiemi, seznamem zkratk, seznamem pramenů a literatury, anglickým a ruským resumé, jmenným a místním rejstříkem a především seznamem 660 Čechů popravených na Ukrajině v letech 1919–1941.

Jaroslav Vaculík

Jerzy HOLZER,
*Historik w trybach historii.
Wspomnienia,*

Kraków, Wydawnictwo Znak 2013, 320 s.,
ISBN 978-83-240-2972-3.

U historika možno právom očakávať intímny vzťah k minulosti. V spoločnosti s vyvinutým zmyslom pre kolektívnu identitu, ukotvenú v národných dejinách, je tiež dedičom Ciceronovho motta o „učiteľke života“ a povolaným pozorovateľom súčasnosti. Aj tej vlastnej, osobnej. O tom, že Poľsko zostáva príkladom práve takéhoto „mysleného spoločenstva“, výrečne svedčí udeľenie najvýznamnejšieho domáceho literárneho ocenenia – Striebornej Niké za rok 2014 – autobiografii medievistu a politika Karola Modzelewského.

Pamäti varšavského historika a politológa Jerzyho Holzera, autora snáď prvej monografie o Solidarite s vedeckými ambíciami, zasa dokazujú, že zaujímavosť píšú aj historici komornejšieho razenia. Na pomerne malom, prehľadne štruktúrovanom priestore máme možnosť nahliadnúť do života človeka i krajiny, ktorá ho obklopuje, približne od druhej polovice 19. storočia do súčasnosti.

Jerzy Holzer (nar. 1930) štýlom rozprávania nezaprie židovský pôvod. Najrozsiahljšiu, úvodnú kapitolu venuje svojim predkom a širokej rodine (pod čo sa isto podpísal tiež „šoa“) a pred čitateľom defiluje obraz z dejín tzv. progresívnej vetvy haličského židovstva. Opisujúc detstvo v medzivojnovnej Varšave, neidealizuje (ako to často badáme v poľských memoároch), ani nedémonizuje II Rzeczpospolitą: antisemitizmus, obzvlášť v atmosfére narastajúcej hrozby vojnového konfliktu, bol jej súčasťou, našli sa však spoluobčania, ktorí mu nepodľahli. Pokročilá

asimilácia (konverzia ku katolicizmu) ešte pred vojnou pomohla rodine, inak s ľavicovými sympatiami, prežiť na rôznych varšavských adresách a my sa tak dozvedáme čo-to o každodennosti okupovanej metropoly. Nie je bez zaujímavosti, že Holzer bol istý čas žiakom elitného rádového gymnázia na Bielanach (ktoré, dodajme, o niekoľko rokov skôr navštevoval aj budúci gen. Wojciech Jaruzelski).

Tzv. ľudové Poľsko zastihlo autora v mladom veku, pri voľbe životnej dráhy. Po zmiešaných skúsenostiach s prácou v aparáte mládežníckej organizácie sa rozhodol pre štúdium histórie na Varšavskej univerzite. Holzer sa v spomienkach neodťahuje od národného a budovateľského étosu (na prahu dospelosti vstúpil do vládnucej Poľskej zjednotenej robotníckej strany), no oceňuje relatívne nižšiu mieru indoktrinácie akademického prostedia. Pre historika-polonistu je zaujímavé sledovať autorovo rozprávanie o podmienkach a osobnostiach poľskej nielen historickej vedy – mnohé z nich (napr. Bronisław Geremek, Henryk Samsonowicz, Benedykt Zientara, Leszek Kołakowski) si získali medzinárodné renomé už prácou na domácej pôde a/alebo neskôr – najmä po čistkách roku 1968 – v zahraničí. Holzer sa pohyboval v širokom okruhu ľudí a napriek osobne neutešenej situácii na pracovisku mal v polovici 60. rokov – na základe záujmu o nemecké politické dejiny – možnosť opakovane pôsobiť v oboch nemeckých štátoch (v dôsledku čoho sa po návrate do vlasti nevyhol spolupráci s bezpečnostnými službami). Ideovo sa postupne ocitol v revizionistickom orbite, no nepatril medzi jeho významnejších predstaviteľov a priznáva, že hoci sa so stranou vnútorne rozišiel už koncom 60. rokov, z prag-

matických (existenčných) dôvodov v nej napokon zotrval až do roku 1979.

Neprekvapí, že Holzer privítal spoločenský pohyb 2. polovice 70. rokov – a aj sám sa na ňom podieľal, hoci nie v prvej línii, textami a prednáškami. Po zavedení tzv. vojnového stavu v decembri 1981 sa ocitol medzi internovanými. Ako je pre autora príznačné, ani túto epizódu nedramatizuje; naopak, priznáva, že vzhľadom k celkovej situácii prežil v zásade v prívetivých podmienkach. V ďalších kapitolách môžeme s Holzerom sledovať úpadok totalitného systému (napr. atmosféru tzv. rozhovorov Okrúhlego stola, dodnes rezonujúcich v spoločenskom diskurze) a transformáciu smerom k pluralitnej demokracii. Holzer sa v tomto období aktívne zúčastňoval domáceho aj zahraničného vedeckého života (veľmi blízke kontakty udržiaval s nemeckými sociálnodemokraticky orientovanými historikmi, za všetkých spomeňme Heinricha Augusta Winklera), istý čas viedol Inštitút politických štúdií Poľskej akadémie vied. Pre záujemcov o poľskú súčasnosť nie je tajomstvom, že spracovávanie nedávnych dejín prebieha u našich severných susedov intenzívnejšie a búrlivejšie ako v Českej či Slovenskej republike (čo nás nevdojak vracia na úvod tejto recenzie), často na pozadí aktuálnej politiky či (znovuoživených) ideových orientácií. Holzer neváhal a podelil sa s čitateľmi o svoju osobnú skúsenosť. Silným dojmom na autora týchto riadkov zapôsobilo, že aj vo vypätej atmosfére dokáže oceniť intelektuálne kvality kolegov doslova antagonistického razenia (napr. Jacka Bartyzela).

Holzerove spomienky nie sú nijakým rozhovorom-riekou. Nie sú analýzou, ani apológiou vlastného životného príbehu. Do rúk sa nám dostávajú skôr obrazy z ces-

ty vnímavého človeka 20. a 21. storočím, ktorému sa – tak, ako to skicuje židovské príslovie – pritrafilo „žiť v zaujímavých časoch“. Bádania nedávnej stredoeurópskej histórie by si na ne mali nájsť chvíľu hoci aj prečanovsky „kradnutého času“.

Pri písaní týchto riadkov zastihla autora správa o úmrtí prof. Holzera. Prelom rokov 2014–2015 sa ukázal ako veľmi tragický pre poľskú humanitnú sféru – v rýchlom slede nás opustili historička Anna M.

Cienciała, literáti Stanisław Barańczak a Tadeusz Konwicki – a napokon, 14. januára 2015, Jerzy Holzer. Historici snáď najlepšie poznajú neúprosný tok času, no lúčenie zostáva smutným aktom. Všetky štyri uvedené osobnosti spájala okrem talentu a spoločenskej angažovanosti (napriek neraz nepriaznivým podmienkam) nepopierateľná vitalita. Práve vďaka nej zanechali v poľskej kultúre výraznú stopu. Česť ich pamiatke!

Pavol Jakubec

ZPRÁVY Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

5. mezinárodní vědecká konference *Colloquia Russica*, Rus a střední Evropa v 11.–14. století, 16.–18. října 2014, Spišská Kapitula, Slovensko

Ve dnech 15.–17. října 2014 se ve slovenském Spišskom Podhradí v romantickém prostředí Spišské Kapituly konal pátý ročník konference *Colloquia Russica* nesoucí podtitul *Rus a střední Evropa v 11.–14. století*. Byla věnována 800. výročí setkání polského knížete Leška Bílého s uherským králem Ondřejem II. na Spiši. Konferenci pořádala Univerzita Komenského v Bratislavě ve spolupráci s Jagellonskou univerzitou v Krakově. Na konferenci přijelo více než třicet vědeckých pracovníků, doktorandů a studentů z Polska, Slovenska, České republiky, Maďarska, Srbska, Ukrajiny, Litvy, Běloruska a Ruska.

Privítání účastníků a úvodního projevu se zhostil prorektor Univerzity Komenského Vincent Múcska. Poté přednesli referáty Martin Homza (Univerzita Komenského, Bratislava) *Príčiny uhorskej expanzie na Rus na konci 12. a v prvej polovici 13. storočí* a Dana Picková (Univerzita Karlova, Praha) *Ruská knížectví v době mongolské expanze a papežská kurie*. Odpolední blok zahájili Márta Font (Univerzita Pécs, Pécs), Ľura Harđi (Univerzita v Novém Sadu, Novi Sad) a Miroslav Vološčuk (Vasilije Štěfánika Příkarpatská univerzita, Ivano-Frankovsk) příspěvkem *Ruthení v Uhorskom kráľovstve a v juho-východnej Európe v 11.–14. storočí*. Druhý den přednesl Hieronim Grala (Univerzita ve Varšavě, Varšava) přednášku *Cargrad i Rosia Mikra: vokrug disskusionnyh voprosov vizantijsko-russkich otnošenij v 13–15 v.* Všechny přednášky vědeckých pracovníků měly vymezený čas šedesáti minut a po nich následovala v řadě případů velmi živá diskuse.

Hlavní časový prostor konference byl vyhrazen mladým historikům a historikům, aby v kratších příspěvcích představili své téma. Přednášející byli rozděleni do bloků po třech a po jejich vystoupení byl čas pro dotazy a následnou diskusi. Tematický záběr byl poměrně široký, zahrnoval diplomatické vztahy, sňatkové aliance, válečné konflikty, dotýkal se oblasti kulturních dějin, dějin umění, odivání, archeologie a v neposlední řadě také náboženství. Z geografického hlediska příspěvky obsáhly oblasti jihozápadní Rusi (Haličsko-volyňské knížectví), severozápadní Rusi (Veliký Novgorod, Pskov), Livonska, Litvy, Polska, Uherského království, Srbska, Byzance, českých zemí a území ovládané kočovníky (Polovci, Mongoly). Mladí badatelé se neomezovali jen na seznámení kolegů se svým tématem, ale v řadě případů se snažili představit vlastní řešení dosud nevyjasněných problémů dějin středověké Rusi, jejích kontaktů s bezprostředními sousedy a vzdálenými zeměmi a naopak vnímání „Ruthenů“ očima cizinců.

Závěr konference byl věnován prezentaci čtvrtého svazku sborníku *Colloquia Russica* a nejnovějších vědeckých prací, projektů a časopisů s tematikou středověké Rusi. Tohoto úkolu se ujal Dariusz Dąbrowski (Univerzita Kazimíra Velikého, Bydgošť).

Pátý ročník mezinárodní konference *Colloquia Russica* se stal jedinečným diskusním fórem mladých badatelů a zkušených vědeckých pracovníků, místem předávání zkušeností a navazování nových kontaktů. Počet účastníků, z nichž někteří se zúčastnili i předchozích ročníků, a rozmanitost příspěvků jsou dokladem, že konference si mezi zájemci o dějiny středověké Rusi vydobyla pevné místo. Organizátoři konference vynaložili nemalé úsilí při jejím pořádání a na jejím závěru seznámili posluchače s dalšími plány do budoucna. Příští ročník se bude konat na podzim 2015 v Krakově, v následujícím roce v Kاوناسu. Přáním organizátorů je, aby se konference zúčastnili mladí badatelé také ze zemí na západ od Odry a Krušných hor. K tomu je jim třeba popřát, aby se bezesbýtku naplnily všechny jejich plány a další ročníky byly přinejmenším stejně zdařilé jako ten uplynulý.

Pavel Smrž

Medzinárodná vedecká konferencia Chorvátsko a Slovensko: Historické paralely a vzťahy (od roku 1780 do súčasnosti)

V dňoch 7.–11. mája 2014 sa na pôde Filozofickej fakulty Univerzity v Záhrebe uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Chorvátsko a Slovensko: Historické paralely a vzťahy (od roku 1780 do súčasnosti)*. Organizátormi boli Katedra histórie a Katedra západoslovenských jazykov a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity v Záhrebe v spolupráci s Katedrou slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Akcia sa uskutočnila pod záštitou Ministerstva vedy, vzdelania a športu Chorvátskej republiky. Podujatie bolo pokračovaním medzinárodného projektu, ktorý sa začal v roku 2011 prvou konferenciou s názvom *Slovensko a Chorvátsko: Historické paralely a vzťahy (do roku 1780)*.

Konferencia bola zahájená 7. mája v popoludňajších hodinách. Pri slávnostnom otvorení so svojimi prejavmi okrem iných vystúpili veľvyslanec Slovenskej republiky v Chorvátsku Juraj Priputen, podpredseda Zväzu Slovákov v Chorvátsku Josip Krajči a dekan Filozofickej fakulty Univerzity v Záhrebe Damir Boras. Profesor Martin Homza z Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave pri tejto príležitosti priblížil vznik myšlienky celého slovensko-chorvátskeho projektu.

Počas trojdňového jednania, ktoré sa zaoberalo spoločnými chorvátsko-slovenskými témami, vystúpilo na konferencii cca štyridsať prispievateľov (najviac zastúpení boli historici, ďalej lingvisti, politológovia a etnológovia) z viacerých chorvátskych, slovenských a českých vedeckých inštitúcií. Jednanie prebiehalo v chorváčtine, slovenčine a angličtine pričom z chorvátskeho a slovenského jazyka bolo zabezpečené simultánne tlmočenie.

Konferencia bola členená chronologicky do viacerých sekcií. Začínala sa obdobím národného obrodovania do roku 1848, pokračovala druhou polovicou 19. storočia, prvou

polovicou 20. storočia, medzivojnovým obdobím, obdobím druhej svetovej vojny až po súčasné témy. Počas dvoch dní zazneli príspevky o chorvátskych a slovenských intelektuáloch z obdobia národného obrodzenia a prvej polovice 20. storočia (V. Švoger, Z. Grijaka a I. Šuteho zo Záhrebu, B. Ostajmera zo Slavónskeho Brodu; P. Podolana, M. Viršinskej a L. Krajčira z Bratislavy), agrárnej problematiky (R. Holeca z Bratislavy), cyrilo-metodskej tradícii (D. Kodajovej z Bratislavy). Referujúci sa taktiež zamerali na obraz Slovákov v chorvátskej tlači v čase dualizmu (napr. Ž. Holjevac zo Záhrebu) a reakciu slovenskej tlače na atentát v roku 1928 v juhoslovanskom parlamente (napr. P. Matula z Bratislavy). Prezentované boli aj chorvátsko-slovenské politické vzťahy pred a počas druhej svetovej vojny (M. Šmíd z Českých Budějovic, J. Rychlík z Prahy, G. Hutinec zo Záhrebu), kultúrne vzťahy (M. Vašš z Bratislavy, Z. Kovačević zo Záhrebu), a z osobností spisovateľ Martin Kukučín (M. Perić Kaselj zo Záhrebu), redaktor Josip Andrić (T. Hutyrova z Brna), či politik Slavko Kvaternik (P. Macho z Bratislavy).

Tretí rokovací deň, 9. mája, boli prednesené príspevky zaoberajúce sa menšinami, chorvátskej na Slovensku (K. Kuzman Šlogar zo Záhrebu), slovenskej v Chorvátsku (F. Škiljana a M. Perić Kaselj zo Záhrebu). Nemenej zaujímavé boli témy z chorvátsko-slovenskej lingvistiky (napr. M. Grčević zo Záhrebu a A. Kulihovej z Bratislavy) a eko-histórie (H. Petriča zo Záhrebu). Zazneli aj referáty zaoberajúce sa politologickými otázkami moderných dejín (napr. L. Lary Vrnogy zo Záhrebu, M. Slobodníckovej z Bratislavy).

Zaujímavé boli diskusie, ktoré nasledovali za každou sekciou. V nich sa upresňovali formulované myšlienky, či prezentovali ďalšie podnety nasmerované k zvoleným témam. Snahou každého vystupujúceho bolo zoznámiť účastníkov konferencie s novými faktami zistenými vlastným vedeckým výskumom či archívnym bádáním, čo sa v konečnom dôsledku podarilo. Významným prínosom bola aj možnosť osobne sa zoznámiť, vymieňať si informácie v kuloároch, nadviazať spoluprácu, či sa inšpirovať porovnaním vedeckej a historickej scény na Slovensku a v Chorvátsku.

Počas celého podujatia boli v konferenčnej dvorane okrem referujúcich prítomní aj mnohí poslucháči. Referáty si prišli vypočuť študenti a doktorandi Filozofickej fakulty Záhrebskej univerzity, ale aj odborní pracovníci z rôznych chorvátskych vedeckých inštitúcií.

V záverečnej reči prisľúbil v mene organizátorov podujatia profesor Željko Holjevac v blízkej budúcnosti vydanie referovaných príspevkov v publikácii s názvom *Croatia and Slovakia: Historical parallels and connections (from 1780 to present day)*.

Posledný deň podujatia sa účastníci zúčastnili exkurzie do mesta Našice, strediska slovenskej menšiny v Chorvátsku. Súčasťou tohto jednodňového programu bola aj návšteva Ústrednej knižnice Slovákov v Chorvátsku a festivalu slovenského folklóru v Jakšići, kde boli hosťami Zväzu Slovákov.

Po realizácii prvej konferencie *Slovensko a Chorvátsko: Historické paralely a vzťahy (do roku 1780)* a druhej konferencie *Chorvátsko a Slovensko: Historické paralely a vzťahy (od roku 1780 do súčasnosti)*, spolupráca medzi oboma krajinami naďalej pokračuje vytvorením spoločnej Komisie humanitných vied. V tejto komisii sa plánuje okrem histórie zastúpenie vedných disciplín ako jazykoveda, literárna veda a literárna história, neolatinistika, ale aj etnológia a umenoveda. Komisia má za úlohu na svojich pravidelných ročných zasada-

niach ešte viac prehľbovať bádanie o spoločnom kultúrnom dedičstve Slovenskej a Chorvátskej republiky.

Tatiana Hutytová

Cetinjská konferencia o Černé Hore za prvej svetovej vojny

Ve dňoch 15.–16. júna 2014 sa v Cetinji konala medzinárodná konferencia pod názvom *Černá Hora a černoohorská otázka za prvej svetovej vojny 1914–1918: udalosti a následky (Crna Gora i crnogorsko pitanje u Prvom svjetskom ratu 1914–1918. godine: događaji i posljedice)*. Sympozium, ktoré usporiadala Matica černoohorská ve spolupráci s ministerstvom školství, sa konalo v zasadacom sále ministerstva kultúry. Podobne ako v rade ďalších evropských zemí poskytlo stoeé výročí sarajevského atentátu a vypuknutí „Veľkej vojny“ vhodnou príležitosť pro bilanční hodnocení dosavadních znalostí a interpretací témat, spojených s touto problematikou i k prezentaci výsledků nových výzkumů, které dále doplňují a posouvají odborný diskurs o černoohorském jevišti tohoto zásadního konfliktu moderní doby. Zasedání se vedle historiků z Černé Hory, Chorvatska, Rakouska a České republiky účastnili také velvyslanci Rakouska a Maďarska (představitelé české ambasády v Podgorici na pozvání neregovali), zástupci několika státních institucí, včetně generálního štábu černoohorské armády, a novináři tištěných i elektronických médií. Zvláště potěšitelná byla hojná účast studentů historie z Filozofické fakulty Univerzity Černé Hory v Nikšići i několika cetinjských fakult humanitního a uměleckého zaměření.

Černá Hora se po skončení balkánských válek z let 1912–1913 nestihla zcela vzpamatovat z lidských a hospodářských ztrát ani řádně konsolidovat a integrovat nově nabytá území. S ohledem na stávající spojenecké smlouvy i převládající veřejné mínění v zemi vyhlásil přesto král Nikola 5. srpna 1914 habsburské monarchii válku. Černá Hora pak v mnoha směrech sdílela osud spojeneckého Srbska. Počátkem roku 1916 byla země okupována rakousko-uherskou armádou a panovník s částí politických představitelů odešel do francouzského exilu. Vedle témat, spojených s osudy země pod okupační správou, se historiografie tradičně zaměřuje zejména na otázku dalšího státoprávního postavení země a politické konflikty mezi černoohorskou exilovou reprezentací krále Nikoly, která prosazovala zachování samostatnosti nebo jistých forem politické svébytnosti v rámci širšího jihoslovanského celku na jedné straně, a srbské vlády na straně druhé, jež spolu s černoohorskými unionisty, kteří se postavili do jejích služeb, prosazovala program bezpodmínečného sjednocení Černé Hory se Srbskem, eliminaci stávajících politických institucí a detronizaci dynastie Petrovićů-Njegošů. V závěru roku 1918 se Rakousko-Uhersko začalo rozpadat a Černou Horu obsadila srbská vojska, což umožnilo prosadit scénář bezpodmínečného sjednocení. Černoohorská exilová vláda ovšem takové řešení neuznala, v zemi záhy vypuklo ozbrojené povstání a gerilové boje proti novému režimu trvaly ještě několik let. Černoohorský vztah k výsledkům první světové vojny je tedy značně ambivalentní. Z jednoho úhlu pohledu patřila země od počátku „k té správné straně“ a po válce

se stala součástí nového jugoslávského království, jež se přiřadilo k těm evropským zemím, které v meziválečné době sdílely „kulturu vítězství“. Z jiné perspektivy se však černohorská zkušenost jeví jako traumatická: Po skončení války byl stát, který dostal svým spojeneckým závazkům a byl v jejím průběhu okupován mocnějším nepřítelem, bez ohledu na existenci legální politické reprezentace protiprávně anektován jiným spojeneckým státem, což ostatní dohodoví spojenci akceptovali víceméně jako *fait accompli*. Černohorský případ je tedy z hlediska historické paměti v evropském měřítku v některých rysech ojedinělý, poněvadž se zde od meziválečné doby až dodnes v souvislosti s hodnocením první světové války mísila typická „kultura vítězství“, běžná i v jiných částech Jugoslávie (zejména v srbském prostředí), se specificky podmíněnou „kulturou porážky“ a traumatem ze ztráty předchozí nezávislosti.

Předseda Maticе černohorské Dragan Radulović v úvodním projevu zdůraznil, že podnětem pro uspořádání konference byla snaha přispět k dalšímu prohloubení objektivního, odborně fundovaného pohledu na problematiku první světové války v černohorském kontextu za účasti domácích i zahraničních historiků. Negativně se vymezil vůči „estrádní banalizaci“ první světové války a tendencím glorifikovat účast Černé Hory ve válce, jež byla produktem hlubokých rozporů evropské společnosti, militarizace a imperialistických zájmů. Za nepřijatelné zároveň označil snahy o označení konkrétních států nebo jednotlivců za jednoznačné viníky konfliktu. Reagoval tak zjevně na poněkud překvapivé vzklížení diskusí o „válečné vině“ v předvečer stoletého výročí sarajevského atentátu, jež byly jinak charakteristické spíše pro meziválečné období, kdy byly události „Velké války“ dosud čerstvé a chyběl od nich dostatečný odstup. Jak Radulović prohlásil, naším dnešním úkolem je první světovou válku zkoumat, nikoli slavit ani zatracovat. Ze středoevropského pohledu jde možná o samozřejmost, nesmíme ovšem pustit ze zřetele skutečnost, že významné kulaté výročí probudilo v citlivém prostředí nástupnických států bývalé Jugoslávie v průběhu roku 2014 řadu starých vášní a kontroverzí.

Program konference byl otevřen širokému spektru témat spojených s celým průběhem první světové války, jejími následky i pozdějšími interpretacemi. Většina přednesených příspěvků se však zaměřila na první roky konfliktu i období, jež válce těsně předcházelo, méně popisovala samotné válečné operace nebo následnou rakousko-uherskou okupaci. Dalo by se tedy říci, že se referáty vázaly spíše k širšímu kontextu připomínaného výročí na úkor problematiky spojené se závěrem války a postavením Černé Hory v procesu jihoslovanského sjednocení. Jak vícekrát zaznělo v následných diskusích, těmto okruhům by mohla být věnována samostatná konference u příležitosti stoletého výročí konce první světové války.

Živko Andrijašević (Filozofická fakulta Univerzity Černé Hory v Nikšići) se ve svém referátu věnoval hlavním rysům černohorské společnosti na prahu války a v první fázi konfliktu do rakousko-uherské okupace. Zdůraznil, že z hlediska sociálních dějin bylo toto období zatím reflektováno jen minimálně, přestože jsou k dispozici mnohé dosud neprozkoumané prameny. Černá Hora, jejíž teritorium vzrostlo po balkánských válkách skoro o 50%, představovala podstatně komplexnější a heterogennější společnost než v předchozím období. Značná část nových poddaných byla v minulosti vůči Černohorcům spíše ne-

přátelská (Albánci, slovanští muslimové) a pravoslavní v nově připojených krajích vzhlíželi mnohdy spíše k Bělehradu než k Cetinji. Andrijašević připomněl, že se kvůli zapojení Černé Hory do „Velké války“ nekonalý plánované volby, takže politické instituce nestihly reflektovat změnou demografickou strukturu země (v novém parlamentu by tehdy jinak mj. mohlo zasednout až 25% Albánců). Pozornost vzbudilo Andrijaševićovo tvrzení, podložené novými výzkumy, že se vnitropolitická situace v Černé Hoře v první polovině roku 1914 v mnoha směrech výrazně radikalizovala, což dosud nebylo v historiografii dostatečně reflektováno. Oponentní paternalistické vlády krále Nikoly byli připraveni „bojovat proti nedemokratickému režimu nedemokratickými prostředky“ a rychle narůstaly také protialbánské tendence, které se těsně před válkou projevíly vznikem hnutí, jež prosazovalo bojkot etnicky albánských obchodníků, hoteliérů a řemeslníků na celém černohorském území (nejen muslimů, ale i katolíků). Tyto a další rozpory se v posledních měsících před vypuknutím první světové války černohorské administraci nepodařilo překonat a následné dramatické události je tedy spíše „překryly“ než trvale vyřešily.

Ani příspěvek Ivana Tepavčeviče (Filozofická fakulta Univerzity Černé Hory v Nikšići) o vztazích mezi Černou Horou a habsburskou monarchií v posledních mírových měsících roku 1914 nevyvolával nostalgii po „starých zlatých časech“ před „Velkou válkou“. Tepavčević připomněl, že Rakousko-Uhersko představovalo pro Černou Horu nejvýznamnějšího obchodního partnera (černohorský dovoz přesahoval 50 %). Habsburská říše prostřednictvím rozvětvené sítě informátorů detailně sledovala veškeré aktivity černohorského panovníka, který si však byl této skutečnosti dobře vědom. Rakousko-uherské vyslanectví v Cetinji zároveň s černohorskými institucemi relativně dobře spolupracovalo v řadě praktických otázek (doprava, hygiena apod.). Ve vojenské oblasti byly ovšem vztahy mezi oběma státy zejména na lokální úrovni poměrně napjaté. Nová hranice Černé Hory vůči Bosně v oblasti Sandžaku nebyla dosud jasně vymezena a podrobnější vymezování hranic mezi Černou Horou a Dalmácií tehdy právě probíhalo. Docházelo k narušování černohorského státního území, nebezpečným konfrontacím a přestřelkám i k zatýkání černohorských občanů, kteří obchodovali na příhraničních trzích. V březnu 1914 došlo dokonce k útoku místní posádky rakousko-uherské armády na pohraniční strážnici v Metaljce v oblasti Sandžaku, která si na černohorské straně vyžádala několik obětí mezi vojáky i civilisty.

Rakouská historička Tamara Scheer (Ludwig Boltzmann-Institut für Historische Sozialwissenschaft ve Vídni), která se ve svém předchozím bádání zabývala mj. rakousko-uherskou vojenskou přítomností v Sandžaku v letech 1879–1908, se ve svém referátu zaměřila na postoje okupační správy vůči muslimům a Albáncům za první světové války. Místní vojenští představitelé habsburské říše měli často osobní zkušenost s jihoslovanským prostředím z působení v Bosně a Hercegovině nebo v Sandžaku. Někteří důstojníci tedy po roce 1916 působili v krajích, připojených k Černé Hoře po balkánských válkách, na stejných místech, která již důvěrně znali z dob před anexí Bosny a Hercegoviny. Také v Cetinji, kde sídlilo hlavní velitelství okupační správy, získali významné posty armádní představitelé, kteří zde před válkou pobývali v diplomatických službách. Okupační správa podle T. Scheer v praktických otázkách dělila Černou Horu na „starou“ a „novou“ podle hranic z dob před rokem 1912. V souvislosti se správou nábožensky a etnicky smíšených oblastí vyvstávala

řada problémů. V nově dobytých krajích totiž Černohorci dosadili do lokálních orgánů v letech 1913–1914 převážně pravoslavné kádry. Habsburská říše měla v souladu s Haagskou konvencí povinnost nezasahovat do složení místní správy. Muslimské obyvatelstvo, jež bylo v některých oblastech dominantní, však převahu pravoslavných kádřů považovalo za nespravedlivou a očekávalo od rakousko-uherské správy nápravu. Místní velitelé důvěřovali v každodenní praxi spíše muslimům, jejichž představitele preferovali v rámci lokální správy, poskytovali jim zbraně a dokonce je v rozporu s mezinárodním válečným právem rekrutovali do pořádkových jednotek. Z výzkumu T. Scheer vysvítá, že promuslimské tendence některých velitelů v terénu vyvolávaly periodické konflikty s ústředními vojenskými místy ve Vídni, jejichž představitelé kladli v zájmu zachování pořádku a stability důraz na rovnoprávný přístup k příslušníkům všech místních komunit a opakovaně zasahovali proti diskriminaci pravoslavných ze strany části okupační správy.

Dragutin Papović (Filozofická fakulta Univerzity Černé Hory v Nikšići) pojednal ve svém příspěvku o vlivu rakousko-uherské okupace na sociální, hospodářský a kulturní život Černé Hory. Podobně jako již předtím Ž. Andrijašević zdůraznil, že v dosavadní historiografii se v souvislosti s okupací zkoumaly především politické a vojenské otázky v úzkém slova smyslu, nikoli z hlediska dějin sociálních. Připomněl, že imperialistické pretenze habsburské říše vůči Černé Hoře bývaly často přeháněny, přičemž se někdy dokonce opomíjela skutečnost, že Černá Hora vyhlásila Rakousku-Uhersku válku jako první, nikoli naopak. Habsburská říše se po okupaci země snažila přizpůsobit dobyté území vlastním standardům a část okupační správy dokonce tento úkol vnímala poněkud idealisticky jako svou „civilizační misi.“ Bezprostředním cílem rakousko-uherské správy bylo dosáhnout hospodářské soběstačnosti země, aby pokryla své vlastní výdaje a nezatěžovala rozpočet habsburské říše. V ideálním případě měla dokonce z vlastních zdrojů financovat přítomnost okupační armády. Předpokládalo se, že po vítězné válce bude Černá Hora obnovena jako samostatný stát, ovšem politicky a hospodářsky spadající do zájmové sféry Vídně a Budapešti. Z dlouhodobého hlediska měly snahy o hospodářský rozvoj černoohorského území mj. zamezit tradiční potřebě zahraničních subvencí, která již od 18. století vedla ke značné závislosti na Rusku. V letech 1916–1918 byla v zemi zavedena klasická vojenská okupace, jež však na lokální úrovni ponechávala část moci v rukou místních představitelů. Svých maximálních cílů vzhledem ke složité válečné situaci okupační správa nedosáhla, Papović však zdůraznil, že v některých aspektech byla podstatně úspěšnější, než po většinu 20. století tvrdila zpravidla silně protihabsbursky zaujatá černoohorská a jugoslávská historiografie. Od října 1916 do konce roku 1917 Černou Horu systematicky prozkoumal nově založený statistický úřad (první svého druhu v zemi). Podle jeho závěrů disponovala Černá Hora mj. podstatně větším množstvím zemědělské půdy, než se do té doby předpokládalo. Okupační správa se aktivně snažila seznámit zemědělce s modernějšími metodami obdělávání půdy a zemědělské výroby. Příslušníci vojska na řadě míst učili domorodce novým technikám a pomáhali jim s orbou, v každé kapetaniji byl zřízen sedmičlenný hospodářský výbor, vycházely vzdělávací články o zemědělství a okupační správa dokonce vytvořila seznam 15 tisíc nejschopnějších zemědělců, kteří se měli stát opěrnými sloupy modernizace zemědělské výroby a vzorem pro své zaostalejší soukmenovce. Nesporným úspěchem okupační správy byla podle Papoviće stabilizace finančního sektoru,

kteřé se podařilo dosáhnout roku 1917, kdy svou činnost plně obnovily banky. Značný pokrok přinesla okupační správa ve sféře hygieny. Projevovala se mj. systematickou ochranou a kopáním studní, jež byly do té doby mnohdy semeništi infekcí, a stavbou moderního vodovodu zásobujícího hlavní město. V roce 1917 se v Černé Hoře objevil první popelářský vůz a začal tak systematický odvoz odpadků. Za rakousko-uherské okupace byla také postavena řada nových silnic, které často slouží dodnes, zahájena byla pravidelná autobusová doprava, ve městech akceleroval rozvoj řemesel, roku 1916 byl poprvé zaveden letní a zimní čas, ve veřejném životě se začala vedle cyrilice používat i latinka (která dnes v černohorském prostředí dominuje) a v Cetinji byly založeny dva fotbalové kluby, v jejichž řadách hráli příslušníci vojska i místní obyvatelé. Jak Papović závěrem zdůraznil, nelze samozřejmě popírat temné stránky válečné zkušenosti – oběti na životech, internace, rekvizice apod., dřívější hodnocení rakousko-uherské okupační správy však bylo v černohorské historiografii příliš jednostranné a dnes již z odborného hlediska neobstojí.

František Šístek (Historický ústav AV ČR v Praze) se v referátu věnovaném postojům Tomáše G. Masaryka k černohorské otázce za první světové války snažil korigovat některé negativní soudy, které se v černohorské historiografii objevily v posledních letech, kdy začal být Masaryk vykreslován jako rozhodný stoupenec velkosrbské politiky, jenž svým vlivem přispěl k likvidaci černohorské nezávislosti po první světové válce. Většina podobných hodnocení je ovšem založena víceméně na jediném zdroji – dopisu Jovana Plamenace, jednoho z vůdců povstání proti bezpodmínečnému sjednocení z roku 1919 a premiéra černohorské exilové vlády z let 1919–1921, který zaslal jugoslávskému králi Alexandrovi v roce 1925 (necenzurovaná verze dopisu byla objevena a publikována roku 2000). Šístek poukázal na značnou nevěrohodnost Plamenacových tvrzení a jeho nedostatečnou informovanost o Masarykově činnosti za první světové války. Kořeny Masarykova negativního postoje k režimu krále Nikoly se zformovaly již v předválečných letech, zejména roku 1909, kdy český politik obvinil černohorského panovníka z předání tzv. Revolučního statutu habsburským úřadům a rozpoutání tzv. záhřebského velezrádného procesu, s černohorskými oficiálními místy opakovaně polemizoval v tisku a v září téhož roku podnikl krátkou cestu do Cetinje. Celkově se utvrdil v názoru na nedemokratický charakter Nikolova režimu, Masarykovy představy o větší demokratičnosti jeho politických oponentů však musíme označit za idealistické. Za první světové války se černohorské problematice podle dochovaných dokumentů blíže věnoval jen dvakrát: V roce 1916 se obával, aby král Nikola neuzavřel s habsburskou říší separátní mír, v roce 1918 se pak ve Washingtonu setkal s černohorským velvyslancem A. Gvozdenovićem a zároveň jej kontaktovali černohorští unionisté, kteří se podle všeho marně pokoušeli, aby Masaryk v jejich věci intervenoval u amerických oficiálních míst.

Průběh samotných vojenských operací v letech 1914–1916 shrnuli Marko Kadić a Božidar Kasalica (Filozofická fakulta Univerzity Černé Hory v Nikšići). Oba referující zdůraznili, že Černá Hora neměla na rozdíl od předchozích válek ve světovém konfliktu jasně definovaný válečný cíl. Černohorské vojsko bylo záhy podřízeno srbskému velení a většina válečných operací tak byla vedena s ohledem na srbské cíle. Projev této strategie představoval mj. výpad černohorské armády do Bosny v říjnu 1914 (podařilo se proniknout až do blízkosti Sarajeva), který měl vázat část habsburských vojsk. Na řadě míst pak černohorští vojáci ví-

ceměně hlídali dosavadní linii hranic s menšími přesahy v jadranském přímoří, případně periodicky bojovali proti albánským gerílám pronikajícím z jihu. Jednou z mála samostatných akcí bylo v obsazení Skadaru v červnu 1915. Tento krok byl důrazně odsouzen dohodovými spojenci i Srbskem, v době ústupu srbské armády přes Albánii o několik měsíců později se však ukázalo, že šlo o strategicky prozíravý krok. Na přelomu let 1915 a 1916 pak černohorské vojsko především bránilo ustupující srbskou armádu bez ohledu na skutečnost, že v zájmu zachování budoucí akceschopnosti měla černohorská strana raději ustoupit spolu se Srby. Pokračující odpor proti mnohonásobně silnějšímu nepříteli jen zvýšil počet ztrát a okupaci země zabránit nedokázal. Vedle přílišné podřízenosti srbskému velení se projevila také nedostatečná kompetence velitele lovcenského frontu prince Petra Petroviče Njegoše. Po dobytí Lovčenu došlo v podstatě k rozkladu vojska a kolapsu černohorského odporu. Na rozdíl od Srbska se do exilu podařilo odejít jen části politických elit v čele s panovníkem, nikoli podstatné části armády, což pomohlo zpečetit pozdější osud černohorské suverenity.

Na konferenci zazněly ještě další referáty, několik textů pak autoři, kteří se jednání nemohli účastnit, přislíbili dodat alespoň do sborníku, jenž má vyjít v průběhu roku 2015. Poslední velká syntéza, věnovaná osudům Černé Hory za světové války, vyšla již před pětácti lety (Novica Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Titograd 1969). Od té doby došlo ke značnému pokroku zejména ve výzkumu mezinárodních vztahů, exilové politické reprezentace a otázek spjatých s kontroverzní problematikou sjednocení Černé Hory se Srbskem i v některých dalších dílčích otázkách. Celkově však první světová válka nepatřila v posledních desetiletích k oblíbeným tématům černohorských historiků ani historiků zahraničních, kteří se v té či oné míře černohorskou problematikou zabývali. Cetinjská konference z října 2014 však ukázala, že se zájem o toto období zvyšuje zejména mezi příslušníky mladé generace a existuje zde již značné názorové souznění mezi historiky z Černé Hory i ze zahraničí. Domácí účastníci v závěru opakovaně zdůrazňovali spokojenost s výsledným vyzněním tohoto mezinárodního setkání, které nebylo příliš ovlivněno přetrvávajícími politickými a nacionálními rozpory, jež jsou pro zdejší akademické prostředí mnohdy stále ještě typické. Bez znalosti staršího diskursu o první světové válce v tomto koutě jihovýchodní Evropy by se snad dokonce dalo konstatovat, že většina referátů nebyla ani pro černohorská, ani pro srbská, nýbrž mírně prohabsburská. Jak již však bylo řečeno, větší porozumění pro rakousko-uherské postoje vůči Černé Hoře a konkrétní kroky okupační správy, které se účastnili příslušníci mnoha národů se značně pestrou škálou sympatií a antipatií k místnímu obyvatelstvu, je u střední a mladší generace historiků logickou reakcí na starší, v hodnotových soudech značně vyhrcovanou produkci, která habsburskou monarchii vykreslovala v podstatě jen jako agresivní velmoc, jejíž vojenská a administrativní přítomnost v regionu vlastně jen předznamenala pozdější okupaci nacistickým Německem. Účastníci i organizátoři cetinjské konference se shodli na potřebě vzájemné koordinace bádání, které by mohlo být v příštích letech prezentováno na dalších konferencích u příležitosti stého výročí okupace Černé Hory Rakouskem-Uherskem (2016) a konce první světové války, konce nezávislosti černohorské monarchie a vzniku jugoslávského státu (2018).

František Šístek

Možnosti porozumění (Západ a Rusko, Rusko a Západ)

Stává se již tradicí, že na podzim připravují dva učitelé obecných dějin 19. století na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (FF MU) – kmenový pracovník Historického ústavu FF MU Jiří Hanuš a externista, pracovník Historického ústavu Akademie věd ČR, Radomír Vlček interdisciplinární kolokvia. Téma posledního setkání bylo zvoleno s ohledem na aktuální situaci reflektující nejen již několik staletí trvající frustrace Ruska ze Západu, ale i obavy či i určité pohrdání Západu vůči Rusku. Takto vymezený celodenní seminář se konal 7. listopadu 2014 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Pozvání ze strany organizátorů přijali nejen historici, ale i politologové. Ne všichni jsou ovšem badateli v oblasti ruských dějin. O to bylo setkání zajímavější, o to na něm zaznělo více inspirativních postřehů a názorů.

Připravená vystoupení byla řazena chronologicky. Historička Kateřina Hloušková se v prvním bloku semináře zaměřila na vztahy Ruska a italských států v 17. století. Ty se podle referující začaly rozvíjet z iniciativy cara Alexeje Michajloviče, aby vyvrcholily ale současně i ochladly za vlády Petra I. Alexejeviče. Upozornila na velké množství pramenů nejružnějšího charakteru, jež se k této problematice dochovaly. Přinášejí ovšem dosti nelichotivý obrázek o ruském poselstvu směřujícím na Apeninský poloostrov za účelem uznání carského titulu a značných územních zisků ve prospěch ruského panovníka, což se paradoxně i přes určitý odpor, který v italských státech poselstvo vzbudilo, podařilo. Navázání těchto diplomatických styků bylo důležité pro diplomatická jednání mezi Ruskem a evropskými státy v dalších letech, najmě v případě zapojení Ruska do protiturecké ligy. Historik a politolog Vít Hloušek se v návaznosti na tyto skutečnosti zabíral dokumentem, který vzešel z iniciativy Alexandra I., a to pod názvem Svatá aliance. Dokument, evropskou diplomacií prve odsouzený, nechal upravit Clemens L. Metternich, aby se pak stal symbolem a jedním ze základních kamenů evropské konzervativní politiky první poloviny 19. století.

S upomínkou na 110. výročí Leninova díla *Krok vpřed, dva kroky vzad* se ve stejnojmenném příspěvku pracovník brněnské pobočky Historického ústavu Akademie věd Radomír Vlček zaměřil na historické proměny mocenského postavení Ruska v Evropě. Uvedl, že až v době mongolských nájездů přestalo být Rusko respektováno jako politický a obchodní partner, přičemž připomněl knížete Daniila Haličského usilujícího o realizaci křížové výpravy proti Mongolům, jíž se snažil vyjednat u samotného papeže. Po období úpadku se začaly kontakty s Evropou čile rozvíjet především za vlády cara Ivana IV., avšak další vlnu hlubokého rozvratu Ruska přineslo období „smuty“ na počátku 17. století, kdy se pokusili tuto zemi rozvrátit Poláci. Vlček upozornil, jak byla pro ruskou pravoslavnou církev i obyvatelstvo ponižující skutečnost, že do jejich země vtrhli katolíci, vůči nimž se ještě silněji počala vymezovat. Renomé země i tolik potřebné zahraniční kontakty posléze rozvíjeli čile Romanovci. V této souvislosti referující zdůraznil výraznou kontinuitu z hlediska reformního úsilí mezi Petrem I. a jeho otcem i dědem, neboť to byli právě oni, kdo otevřeli pověstné „okno do Evropy“. Petr I. reformní politiku pouze extrapoloval. Stejně jako jeho významní následníci Kateřina Veliká či Alexander I. se především snažil vybudovat politicky stabilní, silné a hlavně soběstačné Rusko. V závěru Vlček připomněl dva důležité ruské po-

litiky – reformátory druhé poloviny 18. století a první poloviny 19. století: Alexandra A. Bezborodka usilujícího o jasné zákonné vymezení politického systému a Michaila M. Speranského prosazujícího zřetelné oddělení výkonné, zákonodárné a soudní moci, zavedení volené státní dумы, státní rady a vyřešení otázky nevolnictví, o což se posléze postupně výrazně zasadil další ruský reformátor Pavel D. Kiseljov.

Po exkurzech do starších ruských dějin byly představeny teze z oblasti dějin novějších i soudobé ruské politické scény. Pracovník Ústavu slavistiky na FF MU Josef Šaur provedl srovnání dvou netradičních děl: básně *Hanobitelům Ruska* Alexandra S. Puškina, jež vznikla v době polského povstání v rámci ruského záboru roku 1831, a soudobé populární písne Semjona Sljepakova *Patrioticko-erotická*, vzniknuvší v reakci na stávající chování Západu vůči Rusku během problematických událostí na Ukrajině. Chtěl poukázat na charakteristické protiargumenty Ruska vůči Západu, jež jsou i po téměř dvou stech letech prakticky neměnné: Západ podstatě slovanského sporu není schopen porozumět; Rusko ve prospěch Západu bojuje s nepřáteli např. s Napoleonem nebo s hitlerovským Německem, aby vykoupilo mír, svobodu a čest, a Západ se Rusku vždy odvděčí jen nepřátelským postojem, útlakem a ponížením. Západ, především Evropa, je nevďečný a autoři obou děl poukazují na faktory, jež by mohly být pro Západ nebezpečné (např. na zásadní faktor, že Rusů je mnoho, a tudíž by se nikdo neměl pokoušet je jakkoli provokovat.) Šaur konstatoval, že tato díla mohla být napsána na objednávku, přičemž reakce na ně byly i v samotném Rusku rozporné. Nicméně hlavní myšlenky, na něž chtěl v referátu poukázat a jež korespondují se současným postojem Ruska k Západu, jsou v nich obsaženy.

První blok semináře uzavřelo vystoupení Jaroslava Stříteckého (FF MU), v němž se autor v úvodu přihlásil k inspiraci v díle *Tichý Don* Michaila A. Šolochova. Podstatou Stříteckého referátu však byla ruská revolučnost, formování říše a její rozpad. To vše v analogii s rakousko-uherským prostředím, stejně jako zamyšlení se nad vznikem sovětského a „rakousko-uherského“ člověka.

Hlavní organizátor semináře Jiří Hanuš zahájil druhý blok historicko-literární vědným příspěvkem *Před očima Západu, Rusové a Rusko u Josepha Conrada*. Nejprve představil ústřední osobnost svého příspěvku – spisovatele a cestovatele Josepha Conrada – a pak se soustředil na jeho pojetí Ruska, ruské revoluce a ruského revolucionáře. U Conrada bylo toto vše shrnuto do několika let přelomu 19. a 20. století. Výsledkem tedy nemohl být „velkolepý“ popis revoluce, ale „pouze“ jistá forma zamyšlení. Hanušovi šlo v jeho výkladu především o myšlenková dilemata zrcadlící se ve vyprávění a popisu několika alegorických, avšak ve své podstatě zcela konkrétních postav. Pro dilema Rusko a Západ je tím cenné zjištění Conradova popisu rozpolcenosti, zarputilosti, ale i mesianismu ruských revolucionářů.

Po vystoupení J. Hanuše následovali politologové. Petr Suchý z Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních věd MU ozřejmil názory amerického politika George F. Kennana na politiku SSSR. Jan Holzer z Katedry politologie téže fakulty se zaměřil na tradici ruské opozice od první ruské revoluce v roce 1905. Zaznamenal, že ať už opozice z 20. let, posléze konce 50. a počátku 60. let 20. století i opozice současná kladé především důraz na otázku dodržování lidských práv a svobod, avšak nenabízí odlišný cha-

rakter politického systému účinně bránícího opětovnému vzniku autoritativního režimu. Podle Holzera se opozice v Rusku likvidovala sama už v 90. letech, tedy před nástupem Vladimíra V. Putina. Konstatoval také, že opozice, jež se snažila prosadit v období komunismu, nebyla schopná reagovat, když se naskytla skutečná příležitost ke změnám po rozpadu SSSR.

Pracovník Ústavu hospodářských a sociálních dějin Karlovy univerzity Jiří Štaif se v příspěvku *Česká politika a Rusko ve druhé polovině 19. století* soustředil především na politické kroky čelných osobností staročechů Františka Palackého a Františka L. Riegra ve vztahu k Rusku. Pozoruhodné bylo, že téma, které bylo v minulosti již častěji reflektováno, je J. Štaifem představeno nově, a to na zásadním zevrubném studiu pramenů, zejména Riegrovy korespondence. V té souvislosti také vyniká teze o příklonu staročechů k ruské politice během začátku ruských reforem a pozitivní vztah staročechů k samotnému carovi, kdy reformující se velmoc Alexandra II. vyvolávala značné sympatie v celé Evropě. Štaif mj. připomněl cestu Palackého a Riegra na Národopisnou výstavu do Ruska a její „odbočku“ přes Paříž. V kontextu Palackého a Riegrových politických aktivit upozornil rovněž na kontroverzní osobnost Jana Václíka. Nejen tím rovněž objasnil, do jaké míry česká politika využívala obvyklé klišé o podpoře „velkého slovanského bratra“ na Východě i skutečnost, že byla ve své době značně ovlivněna romantickou představou o ruské přívětivosti, náklonnosti a schopnosti pomoci, jež ústila v nepříjemné vystřízlivění.

Seminář uzavřela svým vystoupením Denisa Nečasová z FF MU, která nastínila obraz SSSR ve veřejném diskurzu po roce 1948. Naznačila, jakým způsobem byl uplatňován nedostizný sovětský vzor v Československu v praxi, a poukázala na skutečnost, že úspěšnost aplikace byla dosti sporná. Zároveň přiblížila posluchačům metody komunistické propagandy.

Tematický seminář, nejen v závěrečné fázi provázený podnětnou diskusí, byl hojně navštíven studenty fakulty. To potvrzuje nejen značný zájem o historii Ruska i soudobé dění v této zemi, ale potřebu organizovat další akce podobného tematického zaměření.

Lenka Vlčková Kryčerová

Mezinárodní konference „Přesídlování a vyhlazování obyvatelstva – syndrom moderních dějin“

Jednání, jež se uskutečnilo v Praze ve dnech 11. a 12. listopadu 2014, bylo součástí projektu týmu pracovníků oddělení dějin 20. století Historického ústavu Akademie věd České republiky v Praze (HÚ AV ČR). Ten vyvrcholil účastí na XXII. Mezinárodním kongresu historických věd koncem srpna 2015 v Jínanu (Čínská lidová republika). Analýzy, jejichž výsledky byly na pražské konferenci předloženy a diskutovány, představují základ připravované kolektivní monografie, která bude součástí prezentace ve společném panelu *Frontiers, Massacres and Resettlement of Population* (Specialized Theme 12), jehož garanty jsou profesorka Lyndall Ryan (Centre for the History of Violence, University of Newcastle, Austrálie) a docentka Zlatica Zudová-Lešková (HÚ AV ČR).

Cílem dvoudenní mezinárodní konference bylo zkoumat dějinná fakta z aspektu dvou ústředních témat mezinárodního a mezikontinentálního rozměru – přesídlování a vyhlazování obyvatelstva, proč se tak dělo a za jakým účelem. Šlo však rovněž o to objasnit, zda docházelo k masakrům náhodně nebo svojí četností a různorodostí posloužily k vypracování systémového masového vraždění; jaké mělo a má přesídlování národů a vyhlazování obyvatelstva v moderních dějinách hospodářské, kulturní a populační důsledky; známe všechna fakta o přesídlování a vyhlazování obyvatelstva zvláště v průběhu 18.–20. století?

Konferenci zahájila ředitelka HÚ AV ČR Eva Semotanová. Poukázala na různorodost násilných přesunů obyvatelstva v dějinách a na jejich širokou typologii, přeplněnou odstrašujícími příklady násilí. Zdůraznila, že ani již probíhající 21. století zdaleka není ušetřeno těchto hrůz, naopak přináší nové momenty. O to více je nutné tuto problematiku důkladně analyzovat, zkoumat. Jan Němeček, statutární zástupce ředitelky HÚ AV ČR, vedoucí oddělení dějin 20. století, kde výzkumný projekt vznikl, se zamyslel nad širšími souvislostmi. Název konference by totiž mohl navozovat dojem, že se jedná pouze o problematiku týkající se novodobé historie. Jak Němeček zdůraznil, jde pochopitelně o problém širší, který se v různých formách a podobách dotýká celých dějin lidstva; původní náboženský podtext byl stále více doplňován na jedné straně expanzí evropských i mimoevropských národů a států do jiných oblastí světa, na straně druhé v procesu národního uvědomování Evropy růstem národní nesnášenlivosti, která ve svém důsledku ústila v procesy vyhánění a přesídlování, v nichž se kumulovaly prvky religiózní i národnostní. Jednalo se tedy o násilnou formu eliminace velkých skupin obyvatelstva, které se od většinové společnosti určitým způsobem odlišují, ať jazykem, kulturou či náboženstvím.

Na konferenci vystoupilo na třicet historiků ze dvou kontinentů. Tematicky byla v návaznosti na strukturu připravované monografie rozdělena do čtyř bloků. Podívejme se na profilující vystoupení, resp. klíčové problémy zde diskutované. V prvním bloku byla pojednána témata obecnějšího, metodologického charakteru. Úvodní vystoupení pracovní části bylo svěřeno vzácnému hostu z University of Newcastle v Austrálii, profesorce Lyndall Ryan. V rámci tématu *Hranice, masakr a nucené vysídlování australských domorodých populací* seznámila s rozsáhlým rejstříkem výzkumných metod, aby jej zasadila do kontextu výzkumu násilí – jeho souvislostmi, příčinami, komparativně i interdisciplinárně se ostatně zabývá celý svůj profesní život. Soustředila se ovšem na rozsáhlou tematiku osudů australských domorodců v posledních zhruba 250 letech a následků britské okupace Austrálie. Zdůraznila, že i v tomto případě, obdobně jako i v jiných kolonizovaných zemích, zde však na celém světě, došlo k rychlému poklesu původní populace. Ve vývoji vydělila L. Ryan chronologicky období 1788–1820 (osídlování trestanci) a 1820–1901 (resistence místního obyvatelstva). Jako názorný příklad případové studie prezentovala situaci v Tasmánii v letech 1823–1833, kde počet místního obyvatelstva v průběhu deseti let klesl z osmi tisíc na tři sta (poslední čistokrevná Tasmánka zemřela v roce 1876). Současně L. Ryan rozebrala příčiny poklesu obyvatelstva v kontextu reakce koloniální moci a proměn její politiky. Zdůraznila, že s pokračujícím výzkumem je stále více překvapena rozsahem násilí a brutalitou, k nimž docházelo.

S výrazně teoretickým, zobecňujícím pohledem přispěl Radek Soběhart (Katedra práva a politologie, Fakulta sociálně ekonomická Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem) v referátu s názvem „*Pověsit, postřílet, vyhladovět. Bez výjimek!*“ *Limity moderní biopolitiky na příkladu povstání v Německé jihozápadní Africe*. Vyšel z hodnocení 20. století pohledem známého britského historika Iana Kershaw. Uvedl, že charakteristickými pro toto století jsou čtyři fenomény, a sice: utopie, násilí, blahobyť a technologie. Násilí považuje nejen omezeně za evropský rys první poloviny 20. století, nýbrž globální fenomén, týkající se celého století a všech kontinentů. Podstatné na vystoupení bylo, že referent do konference v českém prostředí přenesl znalost intenzivní diskuse tématu z německého intelektuálního prostředí, včetně konceptu „dehumanizace lidského těla“ v čase „modernity“, konceptu civilizačního procesu Norberta Eliase, studií sociologa Zygmunta Baumana o vztahu modernity a holocaustu, konceptu prostoru násilí Jörga Baberowského a dalších. Tento přístup velice přispěl k věcné a potřebné inspirativní diskusi.

Obdobně, k teoretickému rámci, přispěl Michal Šmigel (Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici). Prezentoval závěry studie *Etnická čistka – symptomatické znaky a vonkajšie prejavy (v kontexte historickej skúsenosti a pamäti)*, na které se podíleli jeho kolegové Pavol Tišliar (Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave) a Branislav Šprocha (Výskumné demografické centrum – INFOSTAT Bratislava a Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave). Předložil k diskusi širší škálu čistek, počínajíc emigrací pod nátlakem až po genocidu. Autor též připomněl i poněkud opomíjenou koncepci democidy Rudolfa J. Rummela, zejména výhody její aplikace. Diskuse v tomto panelu otevřela další neřešené otázky, včetně otázky proč i dnes nadále strádají miliony lidí ve světě (mj. Palestinci), i včetně utrpení obyvatel východní Ukrajiny, kde zřejmě počet uprchlíků z oblastí bojů již přesáhl milion osob.

Druhý blok byl směřován k evropskému regionu. Uvedl jej komplexně pojatý referát: *Přesídlování a vyhlazování obyvatelstva – syndrom evropských dějin 20. století*, v němž autorka projektu Zlatica Zudová-Lešková nastínila rozsáhlý obraz nucených migrací-deportací ve 20. století. Nepochybně bylo stoletím válek a uprchlíků, „století lidí bez vlasti“, byť začátek století „jakoby tomu nenasvědčoval?“. Začátek 21. století naopak vyznívá pesimističtěji, jakoby problémů, pronásledování, vyhánění atd. v dnešním světě přibývalo. Samotná Evropa v posledních dvou desetiletích se také nevyhnula rozsáhlým etnickým čistkám, mj. ve válkách v bývalé Jugoslávii, nejnověji na východní Ukrajině. Zásadní otázkou však zůstává, jaké jsou naděje na poučení se z brutality 20. století? Co by se mělo učinit, aby se nic podobného nejen v Evropě, nýbrž v celém světě neopakovalo? Kdo může reálně zamezit dalším čistkám a genocidám? Více kvalitativně pojatou analýzu, s širokou faktografickou bází tak úspěšně spojila s teoreticky posazenými předchozími vystoupeními. Následující diskuse se nesla ve znamení směřování, jednak úsilí o ověřování a precizování základních definic, ale i hledání nových dosud málo užívaných metod interdisciplinárního výzkumu. Petr Prokš (HÚ AV ČR) se v příspěvku *Plány velmocí na řešení státoprávních a národnostních problémů střední Evropy v letech 1914–1918/1919 (Německo, Rakousko-Uhersko, Rusko, Francie, Velká Británie, Spojené státy)* pokusil na základě výsledků nových výzkumů o nové kvalitativní zhodnocení přístupu velmocí. Charakterizoval zájmy, které v této době

uvedené mocnosti měly, jejich machiavelistický přístup. Jan Kuklík (Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze), společně s J. Němečkem (HÚ AV ČR) se soustředili na otázku *Vysídlování německého obyvatelstva ve střední Evropě 1944–1947*. Zdánlivě podrobně zpracované téma předkládá nicméně celou řadu otázek. Z nich se autoři zaměřili na komparativní rovinu výzkumu; zejména na genezi myšlenky odsunu, jež se projevy v československé, polské a jugoslávské exilové vládě, a jejich reflexi vládou britskou a americkou. Známý historik hospodářských dějin Jörg Roesler (Berlín, Německo) se soustředil na komparaci dvou migračních proudů do různě spravovaných území poválečného Německa ve studii *Přesídlení Němců z „nového Polska“ do západního a východního Německa po druhé světové válce. Podobnosti a rozdíly ze strany příslušných orgánů a výsledky integrace*. Komparoval životní podmínky, kdy bylo dosaženo sociální integrace (zhruba polovina 50. let v obou případech), jakož i rozdíly v přístupu institucí NDR a SRN. Jan Rychlík (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze) představil srovnávací studii *Regulace cestovního styku a vystěhovalectví v tzv. socialistických státech 1945–1989*. Vycházel mj. ze srovnání právního určení emigrace v sovětském bloku, které se kupodivu v jednotlivých zemích podstatně lišilo (např. Polsko či Maďarsko ve srovnání s Československem).

Třetí blok přinesl pohled na deportace obyvatelstva a migrační politiku jako součást státní politiky. Emil Voráček (HÚ AV ČR) přispěl představením základních výsledků dlouhodobého výzkumu nucených migrací národů Sovětského svazu za více než tři desítky let jeho existence: *Deportace obyvatelstva v SSSR 1917–1952. Výsledky výzkumu a nové otázky*. Tomuto tématu je sice věnována systematická pozornost v západní literatuře, naopak v Rusku a dalších zemích postsovětského prostranství se jedná o výzkum, který byl v patřičném rozsahu možný teprve po rozpadu SSSR a následné „archivní revoluci“, kdy se otevřely brány dosud těžko přístupných fondů i celých archivů. Autor nejdříve charakterizoval pět hlavních po sobě následujících vln deportací, načež se zaměřil v případové studii na příklad deportace v období kulminace násilné kolektivizace v zemědělství (1930–1934), s pozorností upřenou na národnostní deportace. Za cíl si stanovil definovat některé dosud ne zcela jasné momenty výzkumu, mj. vývoj přístupu centra moci Politbyra, kam až bylo ochotno jít v rozhodování o milionech lidí. Na téma navazovala do jisté míry Helena Nosková (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze) s otázkou zaměřenou na *Poválečné přesídlování v pohraničí a tzv. rozptyl nedůvěryhodného obyvatelstva pod tlakem politické moci*. Vycházela z dlouhodobých výzkumů v ruských archivech, v nichž sledovala postup sovětských orgánů. Jejich aplikaci pak ověřovala na realitě v poválečném Československu.

Jana Škerlová (HÚ AV ČR, pobočka Brno) přehledně vyhodnotila migrace v prostoru Balkánu ve 20. století (se zaměřením na země bývalé Jugoslávie). Odkazem těchto násilných i živelných procesů je, že zde problémy dosud nejsou vyřešeny. Zvláště palčivá je reintegrace uprchlíků. Obsáhlé „staronové“ téma bylo cílem výzkumu Vojtěcha Kyncla (HÚ AV ČR): *Nacistický plán „Nové Evropy“ z aspektu přesídlování národů*. Autor se vrátil k tématu „nových technologií hromadné likvidace lidí“. Odtud postupuje ke zjištění výsledků stíhání a potrestání osob vinných těmito válečnými zločiny, jež nejsou příliš uspokojivé.

S velkými tématy pochopitelně souvisejí i ta menší či zdánlivě detailní. Proto také část konferenčních vystoupení byla orientována na určité dílčí, ale symptomatické otázky,

zejména ty, které dosud nebyly předmětem hlubšího bádání. Příkladem bylo vystoupení Michala Schvarce, který společně s Matejem Hanulou (oba z Historického ústavu Slovenské akademie vied v Bratislavě) deskriptivním způsobem zmapovali téma *Evakuácia nemeckeho obyvateľstva zo Slovenska 1944/1945 ako súčasť nacionálno-socialistickej „Volkstumspolitik“ v juhovýchodnej Európe*. Podobně se Marek Jakoubek (Katedra antropologie, Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni) soustředil na *Reemigrace obyvatel Vojvodova do ČSR aneb Stát versus krajanská komunita* a Ondřej Žíla (Katedra jihoslovanských a balkanistických studií, Filozofická fakulta Karlovy univerzity v Praze) pojednal kvalitativní proměny v referátu *Od multietnické rozmanitosti k hegemonii: rekonstrukce dopadů přesídlování obyvatelstva během občanské války v Bosně a Hercegovině*. Jiří Friedl (HÚ AV ČR, pobočka Brno) přispěl s tématem zachycující jinou rovinu migrací: *Československo jako tranzitní území migrací polských občanů v letech 1945–1948*, přičemž zdůraznil okolnost, že tehdejší Československo bylo regionem, kde probíhala „obousměrná tranzitní migrace“. Akcentoval, že se jedná o předběžné výsledky zahajovaného výzkumu problematiky, již dosud nebyla věnována potřebná pozornost.

Do historikovy práce náleží i celkové zhodnocení dosavadní produkce, v našem případě české. Historiografický pohled na sledovanou problematiku přinesla jako jediná Václava Horčáková (HÚ AV ČR) a to v příspěvku *Česká (a československá) historiografie k příčinám, prostředkům a důsledkům přesídlování národů v letech 1918–1989*. Závěrečné shrnutí připravili společně E. Voráček a Z. Zudová-Lešková. Zdůraznili, že struktura projektu a jednotlivých analýz, jejichž výsledky byly prezentovány a ověřovány v diskusi, vycházela koncepčně z postupu od obecného ke konkrétnímu, s důrazem na interdisciplinaritu, pečlivou deskripci a následné vyvozování závěrů. Podtrhli, že vědecký výzkum tak, jak je v projektu nastaven, ovšem předpokládá především historickou analýzu. Tu je třeba činit v obecném i jednotlivém. K tomu zejména připomněli, že v rovině drobnokresby českého a slovenského prostoru stále ještě postrádáme širší zařazení do celkového kontextu; v rámci makroregionů se sledují dané problémy jen ojediněle. Dále je také nutno prohloubit terminologické diskuse. Výsledkem musí být jednak sjednocení, ale také upřesnění terminologie. Ocenili, velkou užitečnost, že v živé diskusi tyto momenty byly zachyceny a vyhodnoceny. To jistě zásadně přispěje k potřebnému precizování závěrů připravované publikace.

Emil Voráček

Profesor Mečislav Borák jubilující

Na konci ledna 2015 oslavil sedmdesáté narozeniny jeden z předních českých historiků profesor Mečislav Borák. Jeho cesta k historickému řemeslu nebyla přímá. Původně rodák z valašské Růždky vystudoval žurnalistiku na Karlově univerzitě, avšak jeho kroky nevedly do žádné z redakcí významných novin v Československu. Můžeme konstatovat, že naštěstí, protože na prahu začínající normalizace by určitě nenabídly ten správný prostor k realizaci jeho záměrů. Několikaleté působení na pozici psychologa v ostravském družstvu Zlatník se

může zdát být poněkud velkým vybočením z kariéry historika – žurnalisty, profesor Borák ovšem na ně vždy rád vzpomíná jako na obohacující zkušenost. Naplno se práci historika a také muzejníka začal věnovat od roku 1975, kdy nastoupil do Slezského muzea v Opavě, odkud po devíti letech přešel do Slezského ústavu Československé akademie věd. Do opavského muzea se ovšem v roce 1993 opět vrátil, kdy se Slezský ústav jako autonomní jednotka stal součástí nejstarší muzejní instituce u nás. Od 90. let začal M. Borák pedagogicky působit na vysokých školách – zpočátku na Ostravské univerzitě a Palackého univerzitě (zde se v roce 2001 úspěšně habilitoval), posléze také na Slezské univerzitě v Opavě. Nejprve na Filozoficko-přírodovědecké fakultě, a když v roce 2009 vznikla Fakulta veřejných politik, stala se tato část Slezské univerzity jeho kmenovým pracovištěm. Dodnes působí na tamním Ústavu středoevropských studií, kde vede doktorský studijní program Moderní dějiny střední Evropy.

Profesní dráha M. Boráka dává tušit pestrost jeho vědecké činnosti.¹ Hlavním předmětem zájmu a odrazovým můstkem jubilanta pro další vědecké výzkumy však především byly okupace a odboj na Těšínsku, resp. v Horním Slezsku, za druhé světové války. Pokud totiž sledujeme další badatelskou činnost M. Boráka, tak vidíme, jak ostatní zkoumaná témata vybíhají jako tykadla právě odtud. Zkoumání odboje na Těšínsku vyústilo jednak v obhájení kandidátské disertační práce v roce 1988, a dále pak v množství časopiseckých a knižních studií, v nichž M. Borák přenášel tuto problematiku do širšího povědomí (zvláště zločin v Živicích, kde nacisté v srpnu 1944 povraždili více jak třicet osob odvetou za odbojovou činnost; Borákovy publikace na toto téma se dočkaly mnoha vydání v češtině i v polštině). Do té doby se totiž výzkum odboje a okupace zaměřoval na teritorium protektorátu, Těšínsko – připojené v té době k Říši – zůstávalo stranou zájmu. Přitom zdejší okupační režim měl řadu specifik, které způsobily, že Těšínsko patřilo k oblastem postiženým ze všech částí českých zemí nejvíce nacistickými represemi.² V této souvislosti se M. Borák pochopitelně setkával i s problematikou Židů. Jeho zájem o tuto oblast vyústil zejména v publikaci o prvním transportu evropských Židů do Niska nad Sanem.³

Zájem o dějiny Těšínska přivedl profesora Boráka k problematice tamního polského obyvatelstva. Otevřelo to před ním další a mnohem širší spektrum výzkumu česko-polských vztahů, resp. polských dějin ve 20. století. Začínal nacházet další souvislosti, z nichž nejvýznamnější, ba objevná, byla skutečnost, že zločin v Katyni má spojitost i s českými ze-

1 Publikační činnost M. Boráka je natolik bohatá, že by její úplná prezentace výrazně překračovala rozsahové možnosti tohoto příspěvku. Jsou zde proto zmíněny jen nejdůležitější práce. Podrobnější přehledy jsou k dispozici (kromě *Lexikonu českých historiků* [1999, 2010] nebo bibliografické databáze Historického ústavu AV ČR, v. v. i., dostupné na <http://biblio.hiu.cas.cz/>) také v: Dušan JANÁK, *K životnímu jubileu doc. PhDr. Mečislava Boráka, CSc.*, Časopis Slezského zemského muzea 54, série B, 2005, č. 3, s. 280–282; Rudolf ŽÁČEK, *Mečislav Borák – historik lidských osudů*, Slezský sborník 103, 2005, č. 4, s. 306–318; Dan GAWRECKI, *Mečislav Borák – historik Těšínska*, Těšínsko 48, 2005, č. 1, s. 29–32.

2 Mečislav BORÁK, *Na příkaz gestapa*, Ostrava 1990.

3 Idem, *The first deportation of European Jews. The transport to Nisko nad Sanem (1939–1940)*, Opava 2010.

měmi. Nikoli však pouze díky známému angažmá patologa Františka Hájka či spisovatele Františka Kožíka. Mečislavu Borákovi se podařilo objevit několik set obětí pocházejících z Těšínska a většinou i zrekonstruovat jejich životní příběhy.⁴ Ač se vesměs jednalo o Poláky, přesto skutečnost, že i z území České republiky pocházely (nebo měly k němu nějaký vztah) oběti masakrů spáchaných NKVD v roce 1940, je velmi významná pro české historické myšlení. Mečislav Borák je ostatně – vedle množství studií na toto téma – autorem knihy *Vraždy v katyňském lese*, první komplexní publikace na toto téma, jež se českému čtenáři již v roce 1991 dostala do rukou. Dějiny polské menšiny (ale také její současnost) a česko-polské vztahy na Těšínsku přitom dodnes patří k oblastem živého badatelského zájmu M. Boráka. Lze bez přehánění konstatovat, že je v současné době nejlepším znalcem polské menšiny na Těšínsku.⁵ Nikdy se přitom nevyhýbal palčivým tématům (jichž je v dějinách česko-polských vztahů početně mnoho) a zároveň nezůstával z chronologického hlediska „v zajetí“ druhé světové války. „Vycházel“ před i za toto období a dokázal ve svých pracích přinést nejen nové poznatky, ale také se zamýšlet nad československo-polskými územními spory, či vztahy mezi Čechy a Poláky na Těšínsku.⁶ Jeho zásluhy na poli výzkumu dějin česko-polských vztahů a při odkrývání životních osudů obětí katyňského zločinu z řad obyvatel Těšínska ocenil v roce 2001 i polský prezident Aleksander Kwaśniewski udělením Důstojnického kříže Řádu za zásluhy Polské republiky.

Od zájmu o zločin v Katyni byl už jen krůček k výzkumu sovětských represí vůči československým občanům v Sovětském svazu, který M. Boráka absorbuje zejména v posledních letech. Výsledkem dílčích výzkumných projektů na toto téma je vedle množství článků několik monografických studií mapujících pohnuté osudy československých občanů z území České republiky – obětí stalinistického teroru.⁷

Výzkum odboje a okupační politiky zavedl M. Boráka také k problematice retribučního soudnictví. Příslušné materiály jsou totiž dodnes důležitým zdrojem informací pro badatele nacistických zločinů. Mečislav Borák přitom jako první komplexně zpracoval téma vzniku a fungování retribučního soudnictví v poválečném Československu a na příkladu mimořádného lidového soudu v Ostravě ukázal, jak takový tribunál fungoval, s jakými problémy se potýkal, a jaké jsou možnosti využití soudních spisů historiky. Není třeba dodávat,

4 Idem, *Ofiary zbrodni katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*, Opava 2011.

5 Idem, *Očiima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992*, Opava 2010.

6 Zejména: Mečislav BORÁK – Rudolf ŽÁČEK, „Ukradené vesnice“. *Musí Češi platit za 8 slovenských obcí?*, Český Těšín 1993; Mečislav BORÁK, *Česká diverze na Těšínsku v letech 1938–1939*, Slezský sborník 94, 1996, s. 45–53; Idem, *Památník letecké tragédie v Těrlicku – symbol proměn česko-polských vztahů na Těšínsku v letech 1932–1938*, Časopis Slezského zemského muzea 51, série B, 2002, s. 269–288. Velmi cenné jsou studie a edice dokumentů k delimitaci československo-polské hranice na Těšínsku v roce 1938, které vyšly v *Časopise Slezského zemského muzea* v roce 1997 a 2000.

7 Idem, *České stopy v gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechy a občanů ČSR v Sovětském svazu*, Opava 2003; Idem, *Zatajené popravky. Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*, Opava 2014; Idem, *Moskevská pohřebiště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*, Opava 2013.

že vzhledem k teritoriální působnosti ostravského mimořádného lidového soudu představuje jeho dokumentace zajímavý zdroj pro studium nejen nacistické okupační politiky, ale také česko-polských vztahů na Těšínsku. Zkoumanou problematiku Borák samozřejmě zasadil do širších mezinárodních souvislostí,⁸ což platí i o jeho výzkumu táborů nucených prací v letech 1948–1954, na kterém se podílel s Dušanem Janákem.⁹

V popředí zájmu M. Boráka zůstával vždy člověk. Ač se jeho práce často zabývají pohnutými stránkami nejnovějších dějin, do popředí vystupují vždy konkrétní lidské osudy. Je tedy velmi výstižné charakterizovat M. Boráka jako „historika lidských osudů“, jak to učinil svého času opavský historik a Borákův dlouholetý kolega Rudolf Žáček. Bezpochyby se v tom odráží i Borákova žurnalistická průprava, díky níž dokáže nejen poutavě psát, ale patří mezi to málo českých historiků, kteří se intenzivně věnují popularizaci. Vedle množství článků v denním tisku (zvláště na Ostravsku a Těšínsku – včetně polsky tištěného) či příprav výstav (zvláště pro Slezské zemské muzeum) je záslužná jeho spolupráce s rozhlasem a zvláště s Českou televizí, pro niž připravil několik scénářů dokumentárních pořadů. Za popularizaci obdržel mnoho ocenění. Mezi nejvýznamnější patří Cena křepelek udělená Českým literárním fondem v roce 1997, nebo cena Trilobit (2007) za televizní dokument *Zločin jménem Katyň*.

Nelze zapomenout ani na pedagogickou činnost M. Boráka zmíněnou zatím jen okrajově. Měl jsem možnost navštěvovat jeho přednášky na Slezské univerzitě a mohu potvrdit, že každý, kdo se chtěl vědecké práci věnovat profesionálně, našel v M. Borákovi zaslíbeného a přátelského učitele a rádce s ohromným přehledem. Díky značné rozvětvenosti svých vědeckých zájmů dokázal poradit prakticky ve všech oblastech dějin 20. století, nebo začínajícímu badateli zprostředkovat kontakt s vědci u nás i v zahraničí, kde ostatně vyšlo mnoho jeho prací. Svědčí to o značném renomé M. Boráka. Zcela zaslouženě ho proto prezident České republiky jmenoval v roce 2010 profesorem.

Nedávno vydané monografie o sovětských represích vůči československým občanům před druhou světovou válkou určitě neuzavírají vědeckou dráhu M. Boráka. Dávají tušit, že má ještě mnoho vědeckých plánů. Nejen jménem svým, ale také jménem redakce *Slovanského přehledu*, na jehož rozvoji se coby člen redakční rady aktivně podílí, mu proto přeji hodně zdraví, sil a elánu do další práce.

Jiří Friedl

Osmdesátiny slavisty a balkanisty Ivana Dorovského

Dne 18. května 2015 oslavil významné životní jubileum přední český slavista a balkanista a zároveň i překladatel, básník a publicista prof. PhDr. Ivan Dorovský, DrSc., emeritní profesor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Narodil se před osmdesáti lety ve

8 Idem, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Šenov u Ostravy 1998.

9 Mečislav BORÁK – Dušan JANÁK, *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*, Opava 1996.

vsi Čuka v egejské (řecké) části Makedonie. Jako třináctiletý chlapec makedonské národnosti musel na jaře 1948 spolu s několika tisíci dalších makedonských a řeckých dětí opustit svou vlast v důsledku občanské války v Řecku. Přes Albánii, Jugoslávii a Maďarsko dorazil v květnu 1948 transport dětí pocházejících ze severního Řecka do tehdejšího Československa. Země ve středu Evropy se stala Ivanu Dorovskému druhou vlastí: V následujících letech mu poskytla základní a posléze i střední a vysokoškolské vzdělání, dala celoživotní oporu v české manželce Dance a konkrétně v Brně mu umožnila vytvořit si nový, trvalý domov.

Ivan Dorovský vystudoval v 50. letech na filozofické fakultě v Brně ruštinu a bulharštinu. Krátce působil jako středoškolský profesor a poté v letech 1961–1968 pracoval na brněnské univerzitě na katedře jazyků. V polovině 60. let zde získal tituly PhDr. a CSc. Koncem 60. let přešel I. Dorovský na filozofické fakultě na katedru historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy, kde byl pro své široké jazykové schopnosti zaměstnán v nově ustaveném kabinetu hungaristiky a balkanistiky, což bylo jediné specializované pracoviště svého druhu v Československu. (U zrodu kabinetu stáli v roce 1966 významní brněnští profesori – historikové Josef Macůrek a Josef Kabrda.) Právě na tomto pracovišti se naplno mohly rozvinout Dorovského odborné a organizační schopnosti. Kabinet hungaristiky a balkanistiky systematicky sbíral a pod vedením I. Dorovského posléze průběžně vydával důležitou *Bibliografii československé balkanistiky* (celkem vyšlo sedm svazků bibliografie mapujících balkanistickou produkci z let 1966–1990) a zároveň také organizoval celostátní, resp. později i mezinárodní balkanistická sympozia. Ivan Dorovský vydal jako editor z těchto sympozií pět sborníků příspěvků s názvem *Studia Balkanica Bohemoslovaca (Bohemo-Slovaca) I–V* (Brno 1970, 1976, 1987, 1995, 2002).

V 70. a 80. letech se I. Dorovský začal rychle profilovat také jako vědec. Charakteristické přitom bylo, že se nikdy neomezoval pouze na jeden vědní obor, ale věnoval se hned několika disciplínám – historii, literární vědě, lingvistice, folkloristice, etnografii i kulturologii.

První významnou monografickou prací Ivana Dorovského byla kniha *České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků* (Brno 1973). Autor se v ní pokusil o zmapování česko-makedonských kulturně politických kontaktů v průběhu 19. a začátku 20. století. Na základě této práce se I. Dorovský na brněnské filozofické fakultě posléze také habilitoval. Odborně přínosnou byla rovněž další Dorovského monografie o zakladateli české, resp. i evropské historické balkanistiky, jež vyšla pod názvem *Konstantin Jireček – život a dílo* (Brno 1983). Publikace poukázala na zdroje a podněty, které ovlivnily Jirečkovu balkanistickou orientaci, sledovala jednotlivé etapy jeho vědeckého růstu a v neposlední řadě také rozebrala a zhodnotila Jirečkovy nejdůležitější práce o dějinách, historickém zeměpisu, národopisu a literárním a kulturním vývoji balkánských národů.

V roce 1985 se podařilo I. Dorovskému získat titul DrSc. a dva roky poté se stal na brněnské univerzitě profesorem. (Osobně si velmi cenil také zvolení řádným členem Makedonské akademie věd a umění, k němuž došlo v roce 1979.)

Již v průběhu 80. let začalo v odborné činnosti I. Dorovského zřetelně převažovat nad výzkumem historickým literárněvědné bádání. Od prací víceméně literárně historické povahy, např. monografií *Rajko Žinzovov. Vozdžstvije ruskoj i ukrainskoj literatury na jeho*

tvorčestvo (Brno 1988); *Studiot na makedonskiot literaturnen proces vo 19 i 20 vek* (Skopje 1992); *Dramatik Miroslav Krleža* (Brno 1993); *Dramatické umění jižních Slovanů I, 1918–1941* (Brno 1995), se Dorovský přibližně od poloviny 90. let, kdy se na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně stal pracovníkem nově ustaveného Ústavu slavistiky, posouval k pracím komparatistického, resp. výrazně teoretického zaměření. Největší odborný význam mají jeho publikace, v nichž poukázal na široké kulturní vlivy (antické, byzantské, mediteránní, osmanské, západo- i východoevropské), které v minulosti společně formovaly specifické balkánské literární společenství, a také ty práce, v nichž rozebral a charakterizoval problematiku literárního bilingvismu, resp. na Balkáně se poměrně často vyskytující literární vícedomosti tamějších spisovatelů. Za všechny Dorovského knihy o této problematice uvedme alespoň: *Balkánské meziliterární společenství* (Brno 1993); *Balkán a Mediterán* (Brno 1997); *Slované a Evropa* (Brno 2000); *Slovanské meziliterární shody a rozdíly* (Brno 2004).

Ivan Dorovský se zároveň autorsky podílel na vzniku řady literárněvědných informačních kompendií, jakými byly např. *Slovník spisovatelů – Řecko* (Praha 1975); *Slovník spisovatelů – Bulharsko* (Praha 1978); *Slovník slovanských spisovatelů* (Praha 1984); nejrozsáhlejší byla pak příručka, o jejíž vznik se zasloužil jako vedoucí autorského kolektivu – *Slovník balkánských spisovatelů* (Praha 2001).

Zásluhy I. Dorovského o rozvoj literárněvědné slavistiky a balkanistiky při příležitosti dřívějších kulatých narozenin jubilanta fundovaně zhodnotil jeho blízký kolega z Ústavu slavistiky FF MU profesor Ivo Pospíšil. Odvolejme se na jeho hodnocení i v tomto medailonu. (Srov. Ivo Pospíšil, *Balkanolog, slavista a komparatista s duší umělce. K šedesátinám prof. PhDr. Ivana Dorovského, DrSc.*, in: Ivan Dorovský. Bibliografie, Brno 1995, s. 7–14; Idem, *Hloubka a syntéza. Ivan Dorovský v druhé polovině 90. let*, in: Ivan Dorovský. Bibliografie, Brno 2000, s. 11–14; Idem, *Hodnoty a rovnost v literatuře. Dvě knihy a jejich inspirativní hodnota*, in: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VI*, Brno 2006, s. 757–767.)

Brněnský slavista a balkanista dopomohl na svět i několika praktickým jazykovým slovníkům: *Česko-makedonský a makedonsko-český slovník* (Ivan Dorovský společně s Dragi Stefanijou, Brno 1994, 1995, 2002); *Česko-charvátský slovník* (společně s Věrou Bartošovou, Praha 1996).

Odborně přínosné a cenné jsou také Dorovského práce folkloristické a etnografické, zejména ty, v nichž se zabýval problematikou jihoslovanských národnostních menšin žijících na území České republiky. Jako příklad uvedme sborníky: *Charváti ještě žijí mezi námi* (Brno 1996); *Makedonci žijí mezi námi* (Brno 1998); *Makedonci žijí mezi námi II* (Brno 1998); *Šedesát let od příchodu makedonských a řeckých dětí do Československa* (Brno 2008).

Vyzdvihnout je třeba také velké zásluhy Ivana Dorovského v oblasti kulturně-osvětové, vydavatelské a organizátorské práce. Již více než dvacet let (od roku 1992) předsedá Společnosti přátel jižních Slovanů (SPJS) v České republice a zároveň obsahově vyvážené a s neobyčejně širokým kulturním rozhledem rediguje a vydává časopis tohoto občanského sdružení, jenž se původně jmenoval *Pro přátele jižních Slovanů* a od roku 2001 nese název *Slovanský jih*. Společnost vedená I. Dorovským nemá žádné politické cíle, zato organizuje

četné kulturní akce (přednášky, výstavy, vydávání knih, překladatelské soutěže), jejichž cílem je rozvíjení přátelských kontaktů Čechů se všemi národy bývalé Jugoslávie – bez rozdílů – a také s Bulhary. Ivan Dorovský zorganizoval za více než dvě desetiletí v SPJS mnoho desítek a možná i stovek zajímavých přednášek a výstav o životě a kultuře jižních Slovanů. Zároveň edičně připravil a posléze také v Knihovniče poezie a prózy jižních Slovanů, kterou vydává SPJS, uveřejnil více než dvacet titulů různých překladů a výborů z poezie i prózy všech jihoslovanských národů. V několika knihách přitom prezentoval také výsledky vlastní básnické tvorby. Jak trefně napsal o obdivuhodné činnosti I. Dorovského přední český historik a znalec jihoslovanské kultury profesor Jaroslav Pánek: „Balkán se [po období četných zpráv o tamějších válkách a krutostech] zásluhou Ivana Dorovského vrátil do českého myšlení o Evropě ve své pročištěné a zlidštěné [po kulturní stránce velice pestré a bohaté] podobě.“ (Srov. Jaroslav Pánek, *O zakotvenosti Ivana Dorovského v české kultuře*, in: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca* VI, Brno 2006, s. 787–790; Idem, *Vklad Ivana Dorovského do nové formulace česko-jihoslovanských vztahů na sklonku 20. století*, in: *Litteraria Humanitas. Slavistika a balkanistika*, Brno 2001, s. 107–116.)

V neposlední řadě je třeba připomenout a ocenit také působení Ivana Dorovského jako vysokoškolského profesora. V 90. letech se zásadním způsobem zasloužil o to, že se v Ústavu slavistiky FF MU v Brně podařilo v situaci, kdy se radikálně proměnila státně-politická mapa Balkánu, etablovat prakticky kompletní systém výuky jihoslovanských filologií, tj. slovenistiky, kroatistiky, serbistiky, makedonistiky a bulharistiky. Nadto podnítl ještě i vznik dalšího přednášeného oboru – areálově koncipované balkanistiky. Tento systém výuky se v Brně daří realizovat – po věcné i personální stránce – dodnes. Za více než čtyřicet let svého pedagogického působení I. Dorovský na brněnské filozofické fakultě vychoval a ovlivnil stovky studentů. Snažil se jim předat své široké znalosti a zároveň v nich pěstovat pozitivní vztah ke všem národům jihovýchodní Evropy, zejména pak k jejich svébytné kultuře. Pro balkanistiku získal i řadu mladých vysokoškolských učitelů a vědeckých pracovníků. Za to mu náleží upřímné poděkování.

Co říci o Ivanu Dorovském na závěr? Snad jen to, že v uplynulých desetiletích představoval – a stále představuje – v českém prostředí mimořádný typ slavisty a balkanisty vynikajícího se velice širokým (takřka jirečkovským) oborovým i tematickým ražením. Zároveň je příkladem silné, činnorodé osobnosti s „velkým životním příběhem“. Vše čeho dosáhl, dosáhl vlastní houževnatostí a vytrvalostí. Jeho život se mohl v jistém smyslu „uzavřít“ již v roce 1948 někde na albánské hranici. Třináctiletý chlapec odcházející z válkou zmítané Makedonie se však nevzdal ...

Cesta k pochopení složitého života I. Dorovského a zároveň i k porozumění jeho svérázné duše nevede ani tak přes jeho vědecké práce jako spíše přes knížky jeho veršů a vzpomínek. Z jejich velkého počtu zmiňme opět jen několik: *Stesk po jihu* (Brno 1985); *Odjíždím do Austrálie, neoplakávejte mne* (Brno 1985); *Ve snu se stále vracím domů* (Brno 1993); *Balkáne, láska moje* (Brno 1994); *Slavista s duší básníka* (Brno – Boskovic 2005); *S domovem v srdci* (Brno 2014).

Popřejme profesorovi Ivanu Dorovskému, ať ještě mnohokrát v dobrém zdraví oslaví nejen 18. květen, ale také 30. červenec a 30. srpen. Jak jsou všechna tato data v jeho

životě důležitá, ví nejlépe on sám. A ať mu tužka a list papíru ještě dlouho přináší radost a potěšení z tvůrčí práce.

Ladislav Hladký

Za profesorem Jerzym Tomaszewským

Před koncem roku 2014 přišla velmi smutná zpráva. Ve věku 84 let zemřel 4. listopadu ve Varšavě profesor Jerzy Tomaszewski. Uzavřela se tak životní etapa jednoho z předních znalců dějin 20. století a zejména vědce, jehož profesní dráha byla do značné míry spjata také s výzkumem dějin Československa a česko/československo-polských vztahů. Dodnes mám v živé paměti syrový říjnový den roku 2003, kdy jsem se vydal do domu v ulici Stefana Czarneckého ve varšavské čtvrti Żoliborz představit se profesorovi Tomaszewskému, jenž se stal mým školitelem během měsíční stáže na Varšavské univerzitě. Jeho prostorná pracovna s dech beroucí knihovnou se v následujících letech stávala častým (ne však jediným) místem našich setkání a rozhovorů zejména o nejnovější odborné literatuře. Profesorovo hodnocení, že ta která kniha je „hodna hříchu“, představovalo záruku dobře zvolené koupě.

Jerzy Tomaszewski se narodil v Radomsku ve středním Polsku, ale jeho otec pracující jako inspektor v pojišťovně byl brzy přeložen do Varšavy, kde se rodina usadila ve čtvrti Żoliborz. Tomaszewski vzpomínal, že i když se jeho otec před první světovou válkou účastnil anticarské konspirace a vysloužil si za to vyhnanství na Sibiři, nikdy se o Rusech (ale také o žádném jiném národu) nevyjadřoval s pohrdáním či nenávistí. Naopak si zachoval jistý sentiment k ruské společnosti a kultuře. Jak profesor Tomaszewski později dodával, „boj za nezávislost neznamenal nacionalismus“.¹ Je možné, že tato tolerantní rodinná atmosféra stála na počátku pozdějšího zájmu J. Tomaszewského o národnostní menšiny. Nejprve se však jeho vědecká dráha ubírala jiným směrem. Na Hlavní škole plánování a statistiky (Szkola Główna Planowania i Statystyki; dnes Hlavní obchodní škola – Szkola Główna Handlowa) ve Varšavě absolvoval obor hospodářské dějiny, kterému se profesionálně věnoval i v následujících letech. Působil nejprve na Hlavní škole venkovského hospodářství (Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego) a od roku 1970 na Varšavské univerzitě. Nejprve v Institutu politických věd a od roku 1990 v Historickém institutu. O deset let dříve byl jmenován profesorem.

Zájem o hospodářské dějiny přivedl J. Tomaszewského ke spolupráci s jiným významným polským historikem Zbigniewem Landauem, s nímž zpracoval čtyřsvazkové hospodářské dějiny meziválečného Polska.² Vedlejším efektem se pak stala práce o materiálních

1 Jerzy TOMASZEWSKI, *Odpowiedzi na niektóre pytania*, Midrasz, 2013, č. 5 (175), s. 59. Další údaje o profesním životě J. Tomaszewského čerpám z textu Eugeniusze Mironowicze a Jolanty Żyndul uveřejněném ve sborníku studií věnovaných k osmdesátým narozeninám profesora Tomaszewského. Srov. *Narody i polityka. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Tomaszewskiemu*, August Grabski – Artur Markowski (eds.), Warszawa 2010, s. 9–12.

2 Jerzy TOMASZEWSKI – Zbigniew LANDAU, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, Warszawa 1967–1989.

podmínkách pracovníků v průmyslu v Polsku let 1918–1939.³ Zároveň bylo již od 60. let patrné, jak se postupně vědecký zájem J. Tomaszewského o hospodářské dějiny začínal prolínat s problematikou národnostních menšin. Příkladem je jedna z prvních knih J. Tomaszewského o dějinách Polesí na východě Polska.⁴ Při analýze společensko-ekonomických podmínek nejzaostalejší části druhé Rzeczpospolité se nutně musel setkávat s běloruskou otázkou. Detailnější studium ho přivedlo k napsání ceněné studie o běloruských dělnících, v níž prezentoval pokus představit národnostní strukturu severovýchodních částí meziválečného Polska.⁵ Zájem o problematiku menšin v Polsku v období 1918–1939 Tomaszewski dále prohluboval. Výsledky získané výzkumem a také pečlivým promyšlením vztahu státu a menšin vyústily v 80. letech v monografii,⁶ v níž představil druhou Rzeczpospolitou jako mnohonárodnostní stát, který však za celou dobu své existence nedokázal vytvořit koncepční politiku vůči jinonárodním společenstvím. Obě knihy dodnes představují základní zdroj informací pro každého badatele, jenž by se chtěl národnostními menšinami v meziválečném Polsku zabývat. Z mého pohledu je ovšem na nich nejceněnější Tomaszewského jazyk, s nímž dokázal vztahy mezi etniky popsat. Nevidí je černobíle, nýbrž naopak velmi barevně, není útočný ani vůči Polákům ani vůči menšinám. Snaží se pochopit postoje a motivy jednání a na tomto základě pak vyložit mnohdy komplikované mezinárodnostní vztahy v meziválečném Polsku. S určitou dávkou nostalgie později vzpomínal na národnostní pestrost Polska. Byl přesvědčen, že s vyhlazením Židů za druhé světové války „jsme ztratili součást polské tradice, kultury, jazyka a zvyků“.⁷

Odtud zcela přirozeně vyrůstal také zájem J. Tomaszewského o dějiny polských Židů. Druhá nejpočetnější národnostní a náboženská skupina v Polsku, kterou potkal tragický osud za druhé světové války, vyvolává dodnes značný zájem badatelů po celém světě. Komplikované polsko-židovské vztahy ve 20. století pak leckdy vyvolávají velmi emotivní diskuse, při nichž racionální vědecké argumenty často zůstávají bohužel stranou. Jerzy Tomaszewski se vedle psaní prací o Židech v Polsku a vztazích mezi Poláky a Židy snažil zejména vychovat novou generaci historiků židovských dějin. Pomáhal založit na Varšavské univerzitě Centrum výzkumu a výuky dějin a kultury Židů v Polsku a vedl řadu magisterských prací nebo byl školitelem doktorandů, z nichž někteří dnes patří mezi uznávané odborníky. Inicioval vznik a redigoval velmi cenný lexikon *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura* (Warszawa 2001) a podílel se na zpracování přehledu nejnovějších dějin Židů v Polsku. Spolu s profesorem Andrzejem Chojnowským napsal také syntézu dějin Izraele.⁸

3 Eosdem, *Robotnicy przemysłowi w Polsce. Materialne warunki bytu 1918–1939*, Warszawa 1971.

4 Jerzy TOMASZEWSKI, *Z dziejów Polesia 1912–1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963.

5 Idem, *Robotnicy Białorusini w Polsce w latach 1918–1939*, Acta Baltico-Slavica, 1967, sv. 5, s. 93–116.

6 Idem, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985; Idem, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.

7 Idem, *Odpowiedzi na niektóre pytania*, s. 66.

8 Jerzy TOMASZEWSKI – Andrzej CHOJNOWSKI, *Izrael*, Warszawa 2001.

Dějiny států ostatně patřily k další oblasti zájmu J. Tomaszewského. V roce 1989 publikoval práci o Bulharsku a později také o Československu a Slovensku.⁹ Zaujetí pro dějiny jižního souseda Polska projevoval Tomaszewski už od 60. let. V 80. letech připravil (opět se svým dlouholetým spolupracovníkem Z. Landauem) dodnes fundamentální edici polských pramenů k září 1938.¹⁰ Logicky se proto badatelský zájem Tomaszewského musel dotknout československo-polských vztahů. V této souvislosti udržoval i kontakty s významným českým historikem a znalcem dějin Polska a česko/československo-polských vztahů Jaroslavem Valentou. Ve skutečnosti, že oba v roce 1979 spolu publikovali v Polsku stať o postoji Polska k Československu v roce 1933, se odráží nejen odlišná realita v Československu, kde Valenta v době normalizace nesměl publikovat, ale také ochota Tomaszewského pomoci příteli, který jinak neměl možnost své poznatky zveřejnit.¹¹ S Valentou ostatně spolupracoval i po roce 1989 a péčí obou historiků vyšel sborník o Židech v české a polské společnosti.¹²

O československo-polské vztahy se Jerzy Tomaszewski zajímal intenzivně¹³ a pečlivá edice polských dokumentů k prvním šesti měsícům existence Protektorátu Čechy a Morava a tehdejší československé emigraci v Polsku je dodnes důležitým zdrojem informací pro každého, kdo by se chtěl věnovat československo-polským stykům v tomto období.¹⁴ Zabýval se problematikou národnostní struktury meziválečného Československa a mezietnických vztahů zvláště s ohledem na Těšínsko,¹⁵ Oravu a Spiš.¹⁶ Zajímavé je také jeho zamyšlení nad sčítáním lidu z let 1921 a 1930 ve vztahu k polskému obyvatelstvu na Těšínsku.¹⁷ Cizí mu nebylo ani téma volyňských Čechů v meziválečném Polsku.¹⁸ A nebyl by to Jerzy Tomaszewski, kdyby nezkoumal hospodářské aspekty československo-polských kontaktů¹⁹ či

9 Jerzy TOMASZEWSKI, *Czechosłowacja*, Warszawa 1997; *Idem*, *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2006.

10 *Monachium. Polskie dokumenty dyplomatyczne*, Jerzy Tomaszewski – Zbigniew Landau (eds.), Warszawa 1985.

11 Jerzy TOMASZEWSKI – Jaroslav VALENTA, *Polska wobec Czechosłowacji w 1933 roku*, *Przegląd Historyczny* 70, 1979, č. 1, s. 695–721.

12 *Židé v české a polské občanské společnosti – Żydzi w polskim i czeskim społeczeństwie obywatelskim*, Jerzy Tomaszewski – Jaroslav Valenta (eds.), Praha 1999.

13 Např.: Jerzy TOMASZEWSKI, *Edvard Beneš v názorech polských diplomatů 1916–1944*, *Střední Evropa* 8, 1992, č. 26, s. 54–60; *Idem*, *Najnowsze czeskie publikacje o polityce Edvarda Beneša*, *Przegląd Historyczny* 85, 1994, č. 3, s. 315–317.

14 *Idem*, *Protektorat Czech i Moraw w dokumentach polskiej służby zagranicznej*, *Teki Archiwalne*, 1982, č. 19, s. 177–255; *Idem*, *Czechosłowacka emigracja polityczna w dokumentach polskiej służby zagranicznej z roku 1939*, *Teki Archiwalne*, 1987, č. 20, s. 92–198.

15 *Idem*, *Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918–1938. Śkic statystyczny*, *Przegląd Historyczny* 61, 1970, s. 645–670.

16 *Idem*, *Czechosłowacka propaganda plebiscytowa na Spiszu i Orawie (1919–1920)*, in: Václav Veber (ed.), *Střední a východní Evropa v krizi 20. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Praha 1998, s. 323–334.

17 *Idem*, *Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych*, *Slezský sborník* 96, 1998, č. 2, s. 95–105.

18 *Idem*, *Raporty poselstwa Republiki czechosłowackiej w Warszawie o położeniu Czechów na Wołyniu (1929–1938)*, in: Helena Nosková (ed.), *K problémům minorit*, Praha 1999, s. 7–36.

19 *Idem*, *Zprávy polských diplomatů o československém hospodářství z let 1929–1939*, Praha 2000.

ekonomické dopady připojení Těšínska k Polsku v roce 1938.²⁰ Využíval přitom možnosti publikovat v polštině ve *Slezském sborníku*,²¹ našel si však i cestu do *Slovanského přehledu*,²² jehož význam pro rozvoj české historické slavistiky ocenil u příležitosti 100. výročí založení tohoto periodika.²³

Není možné zde na omezeném prostoru (a ani to není cílem tohoto příspěvku) vyjmenovávat a podrobně charakterizovat všechny práce Jerzyho Tomaszewského k dějinám Československa a česko/československo-polských vztahů. Ostatně už jen výše uvedené dostatečně dokazuje jeho přínos pro výzkum v této oblasti a zároveň dokládá, že Medaile Františka Palackého udělená Akademií věd České republiky v roce 2004 mu náležela plným právem. A konečně je třeba zdůraznit, že v osobě profesora Tomaszewského ztrácíme nejen špičkového vědce, ale také pilného recenzenta, který pozorně sledoval českou historickou produkci a prostřednictvím recenzí či komentářů ji přibližoval polské vědecké obci.

Všichni, kdo profesora Tomaszewského znali, budou vzpomínat nejen na jeho odbornou erudici, ale také na vlídnost a přátelství s jakou vítal každého badatele a zájemce o polské dějiny. Pravidelně mě zásoboval zásilkami se zajímavým materiálem (knihy, kopie článků, časopisy), který vždy doprovodil pohlednicí s ručně napsaným vzkazem, někdy podepsaným jako „také Jiří“. Když zjistil, že moje dcera projevila zájem o sbírání známek, kterých na zásilkách bylo vždýcky početně (a často byly výtvarně zajímavé, byť nevím, nakolik se v tom odrážel vkus profesora a nakolik se jednalo o náhodný výběr pracovníka polské pošty), poslal soubor známek z doby zákazu Solidarity (výtěžek z prodeje šel na podporu opozičních aktivit). Tyto známky najdou (alespoň věřím) uplatnění jako obrazový doprovod v připravované syntéze dějin Polska pro Nakladatelství Lidové noviny. Další zásilka od profesora Tomaszewského již ale nepříjde.

Jiří Friedl

Prof. Růžena Dostálová, CSc. (22. dubna 1924 – 18. srpna 2014)

Dne 18. srpna 2014 zemřela významná představitelka české byzantologie a neogrecistiky profesorka PhDr. Růžena Dostálová, CSc., která se podstatnou měrou zasloužila o etablo-

20 Idem, *Położenie klasy robotniczej Śląska Zaolziańskiego (październik 1938 – wrzesień 1939)*, Kwartalnik Historyczny 75, 1968, č. 2, s. 337–353.

21 Idem, *Sprawozdania z ustanowienia polskiej administracji na Zaolziu w 1938*, Slezský sborník 99, 2001, č. 4, s. 280–309; Idem, *Polska wobec Czechosłowacji w 1938 r.*, Slezský sborník 94, 1996, č. 1, s. 4–19; *Sytuacja w okręgu Konsulatu RP w Morawskiej Ostrawie w grudniu 1938 r. (raport kierownika Konsulatu RP)*, Slezský sborník 100, 2002, č. 1, s. 57–61; Idem, *Projekty polityki polskiej wobec Czechów na Zaolziu po 1 października 1938 r.*, Slezský sborník 100, 2002, č. 4, s. 305–310.

22 Idem, *Sporné problémy české a polské historiografie*, Slovanský přehled 88, 2002, č. 2, s. 233–243; Idem, *K dějinám českého radikálního nacionalismu před r. 1939 (Několik dokumentů)*, Slovanský přehled 85, 1999, č. 4, s. 527–536; Idem, *Ministerstvo zahraničních věcí RP a židovská emigrace*, Slovanský přehled 90, 2004, č. 4, s. 581–586.

23 Idem, *Století důležitého časopisu*, Slovanský přehled 84, 1998, č. 1, s. 55–56.

vání byzantských studií a o znovuzavedení novořečtiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě UK v Praze a Filozofické fakultě MU v Brně.

Růžena Dostálová se narodila 21. dubna 1924 v Bratislavě v rodině důstojníka československé armády. V roce 1935 se její rodina přestěhovala do Prahy, kde v době druhé světové války absolvovala klasické akademické gymnázium. V letech 1945–1950 vystudovala klasickou filologii na FF UK. Po ukončení studií začala pracovat v epigrafické komisi České akademie věd a umění. Ve stejné době zahájila paralelní studium novořečtiny. Po zrušení epigrafické komise jistý čas působila jako dokumentaristka v Ústředním ústavu geologickém a poté, od roku 1953, přešla do Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV. Ve stejném roce na UK obhájila rigorózní práci *Řecký román o Ninovi na papyrových zlomcích* a získala titul PhDr. V roce 1959 pak získala titul CSc. Odborně se zaměřovala v prvé řadě na byzantská a novořecká studia a o několik let později byla jmenována vedoucí byzantologického oddělení Akademie věd. Od roku 1987 byla zvolena do funkce předsedkyně Československého byzantologického komitétu, vedle toho byla dlouhá léta rovněž členkou komitétu balkanistů. V roce 1993 se habilitovala pro obor byzantská a novořecká filologie na Univerzitě Karlově a v roce 1996 byla jmenována profesorkou v oboru klasické filologie.

Profesorka Dostálová rozšířila svou odbornost o řadu dalších příbuzných oborů. Doma i v zahraničí se seznámila a spolupracovala s největšími odborníky v oborech klasické filologie, byzantologie a neogrecistiky. Zároveň od 50. let až téměř do svého skonu přednášela v Ústavu řeckých a klasických studií FF UK novořeckou literaturu a novořecký jazyk. Po dočasném zrušení katedry novořečtiny v Praze, od roku 1994, přenesla sídlo novořeckých studií na Masarykovu univerzitu do Brna, kde dvacet let pravidelně přednášela a vedla práce desítkám studentů. Díky její iniciativě mohl být také od roku 2009 znovu akreditován a zahájen obor novořecké filologie na FF UK v Praze.

Vedle rozsáhlého pedagogického snažení zanechala profesorka Dostálová po sobě rovněž bohatou vědecko-výzkumnou a překladatelskou práci. Zaměřila se zejména na témata literární a kulturněhistorická: helénistický a byzantský román, byzantskou historiografii, problémy přechodu od antiky ke středověku, antickou teorii překladu a literární estetikou. Vedle toho se také věnovala problematice historického a kulturního vývoje byzantské říše a dějinám česko-řeckých vztahů. Své široké znalosti o byzantském období, stejně tak jako o řecké kultuře 19. a 20. století, uplatnila ve své monografii *Byzantská vzdělanost* (Praha 1990, 2003) a mj. i jako spoluautorka dvou rozsáhlých syntéz *Dějiny Byzance* (Praha 1992) a *Dějiny Řecka* (Praha 1998, 2009). Velmi intenzivní byla rovněž její překladatelská činnost. Do češtiny přeložila řadu děl antické a byzantské literatury (Juliána Apostatu, Michaéla Psellose, Annu Komnénu, Laonikose Chalkokondylise), ale i to nejlepší, co vůbec vyšlo v novořecké literatuře (Odyssea Elytise, Konstantina Kavafise). Posléze přeložila i básně nobelisty Jorgose Seferise. Byla také spoluautorkou první učebnice pro výuku novořečtiny *Základní kurz novořeckého jazyka* (Brno 2000, Praha 2004).

S tak rozsáhlým badatelským záběrem si profesorka Dostálová vydobyla nezastupitelnou pozici nejen v české byzantologii a neogrecistice, ale i v řadě dalších oborů, ve kterých se významně podílela na dalším rozvoji vědních disciplin. Za svou překladatelskou

činnost byla v roce 2004 vyznamenána Zlatou medailí Řecké společnosti překladatelů. Ve stejném roce jí byla udělena Medaile UK u příležitosti 85. výročí Evangelické teologické fakulty. V roce 2010 jí prezident Řecké republiky Karolos Papulias udělil státní vyznamenání Commandeur de l'Ordre du Phénix za celoživotní dílo. V roce 2011 jí byla předána medaile Učené společnosti ČR Za zásluhy a rozvoj vědy.

Konstantinos Tsivos

Česko-ruské kulturní vztahy utrpěly velkou ztrátu (Irina Makarovna Poročkina, 1. února 1925 – 20. prosince 2014)

V sobotu 20. prosince 2014, pouhý měsíc před svými devadesátými narozeninami, zemřela v Sankt Peterburgu doc. Irina Makarovna Poročkina, poslední účastnice zakladatelské generace petrohradské univerzitní bohemistiky – oboru, který se v tomto městě konstituoval na počátku 50. let minulého století. Její smrtí přišla česká společnost o výraznou propagátorku české kultury v Rusku, která celý život zasvětila rozvoji česko-ruských kulturních styků a úsilí o hlubší poznání české společnosti v ruském prostředí (mj. vyučovala češtinu a překládala českou literaturu do ruštiny). Irina Poročkina vynikala neutuchající pracovní pílí, skromností i brilantní znalostí tajů českého jazyka. Ačkoliv mnoho energie věnovala zajištění zázemí pro vědeckou a literární práci svého manžela, mimořádného znalce české kultury Igora Vladimiroviče Inova (1930–2003), v odborné sféře se přesto prosadila jako nepřehlédnutelná osobnost svého oboru.

Irina Poročkina se narodila 1. února 1925 v Leningradu. Její dospívání poznamenala druhá světová válka, kterou prožila částečně v obklíčeném Leningradu, částečně v evakuaci na jižním Uralu. Po válce se vrátila domů a začala studovat na univerzitě, studia ukončila v roce 1949. Díky značnému rozvoji slovanské filologie (tento trend byl pravděpodobně zčásti podpořen ideologickými požadavky tehdejší doby) se stala koncem 40. let na katedře slovanské filologie Leningradské státní univerzity vůbec první aspirantkou, která se specializovala na český jazyk a literaturu. Poslední rok aspirantury (od prosince 1951 do prosince 1952) strávila pod odborným vedením Jana Mukařovského v Československu. Poté přijížděla do Prahy a dalších českých i slovenských měst pravidelně. V jarních měsících roku 2014 navštívila Českou republiku naposledy ...

Orientace na českou kulturu ovlivnila rovněž soukromý život I. Poročkiny. Roku 1954 se provdala za bohemistu Igora Vladimiroviče Ivanova (známého spíše pod pseudonymem Inov), básníka, teatrologa a překladatele české literatury, přítele celé řady čelných osobností českého kulturního života. Spolu s ním (a jejich synem) zažila v Praze, jako účastnice Letní školy slovanských studií, sovětskou okupaci 21. srpna 1968. Tento zážitek bezpochyby přispěl k formování jejích občanských postojů. Demokratické názory ostatně dávala najevo do posledních chvil, kdy sice nenápadně, ale přesto jednoznačně hodnotila současný stav i vývoj své vlasti.

Se svou alma mater, Leningradskou (dnes Sanktpetersburskou) státní univerzitou, konkrétně s katedrou slovanské filologie Filologické fakulty, byla nepřetržitě spjata nejen

jako stálý zaměstnanec v letech 1953–1987, ale i nadále až do konce života. Roku 1964 zde získala docenturu. Její pravděpodobně nejdůležitější odbornou prací na poli ruské literatury je kniha *L. N. Tolstoj i slavjanskije narody* z roku 1983, která patří mezi základní díla k danému tématu.

Svou pozornost však I. Poročkina věnovala převážně česko-ruským kulturním vztahům a popularizaci české kultury v Sovětském svazu (Rusku). Podrobně se zabývala dějinami české literatury a literární vědy, pro Rusko objevovala řadu zásadních jmen české literatury zejména 20. století: J. Wolkera, K. Světlou, V. Dyka, K. Čapka, S. K. Neumanna, K. Poláčka, M. Kunderu, J. Škvoreckého a další. Texty mnoha z nich rovněž překládala do ruštiny. Stranou jejího zájmu nezůstaly ani osudy ruské emigrace v Československu, s nimiž se mohla díky svým zdejšími kontaktům důkladně seznámit. O problematice české kultury a o česko-ruských kulturních vztazích publikovala několik knih a více než šedesát studií. V roce 2003, v době oslav 300. výročí založení Petrohradu, vydala doc. Poročkina se svým mužem precizně zpracovanou knihu *Čechi v Sankt-Peterburge (1703–2003)*, která sleduje české stopy zanechané v této ruské metropoli.

Velkým tématem pro ni byl po celý život Tomáš Garrigue Masaryk a jeho dílo, soustředila se zejména na Masarykův zájem o Rusko. Z její iniciativy se např. roku 1997 v Sankt Peterburgu uskutečnila první všeruská konference věnovaná Masarykově osobnosti. Spolu s manželem byla hlavní iniciátorkou odhalení pomníku T. G. Masaryka v Sankt Peterburgu. Původní záměr, totiž odhalit pamětní desku na domě, kde Masaryk bydlel během svého petrohradského pobytu, sice nevyšel, nakonec se jim však podařilo v roce 2003 prosadit odhalení Masarykovy busty na nádvoří Filologické fakulty Sanktpetersburské státní univerzity (Masaryk byl roku 1916 jmenován čestným profesorem této univerzity). Ostatně, poslední (bohužel nedokončenou) monografii, jejíž přípravě se do svých posledních dní věnovala, byla práce o Masarykově vztahu k Rusku.

Tak jako se nikdy nepřerušilo spojení Iriny Poročkiny s univerzitou, trval i její zájem o českou kulturu. Nepolevil ani po společensko-politických změnách v Československu a v Sovětském svazu na přelomu 80. a 90. let. V roce 1995 založila společně se svým manželem a s Olegem Michajlovičem Malevičem, jeho manželkou Viktorií Alexandrovnou Kamenskou a několika dalšími přáteli dodnes aktivní Společnost bratří Čapků. Za celoživotní činnost ve prospěch české kultury a „za šíření dobrého jména České republiky v zahraničí“ byla Irině Poročkině a Igoru Inovovi v roce 2003 udělena cena českého ministerstva zahraničních věcí *Gratias Agit*.

Odchodem Iriny Makarovny Poročkiny citelně utrpí ruská bohemistika, obor, jehož moderní podobu I. Poročkina pomáhala zakládat. Česká republika pak přišla o jednoho z nejpracovitějších a nejoddanějších propagátorů své kultury na území Ruské federace: Ztratila člověka, který rozuměl všem spletitostem českých kulturních a politických dějin.

Lukáš Babka

Prof. PhDr. Josef Kolečka, DrSc. (7. března 1924 – 9. února 2015)

V loňském ročníku *Slovanského přehledu* jsme otiskli medailon z pera Vladimíra Goňce, v němž autor připomenul významné životní jubileum historika prof. PhDr. Josefa Kolečky, DrSc., emeritního profesora Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (*Josef Kolečka devadesátiletý*, *Slovanský přehled* 100, 2014, č. 2, s. 456–458). Medailon prezentoval Josefa Kolečku jako jednoho z nejtalentovanějších žáků zakladatele brněnské historické slavistiky profesora Josefa Macůrka. Kolečka představoval v 60.–80. letech 20. století bezesporu jednu z nejvýraznějších a nejpracovitějších osobností brněnské historické vědy. Řadu let v tomto období byl také členem redakční rady *Slovanského přehledu* a častým přispěvatelem tohoto časopisu. Kolečkovou hlavní specializací bylo studium idejí, konkrétně působení a významu ideje slovanské vzájemnosti v moderní době a také rozličných náhledů na vývoj a způsob řešení národnostní otázky v prostoru střední, východní a jihovýchodní Evropy v 19. a 20. století. Mezi jeho nejlepší díla patřila monografie *Národy habsburské monarchie v revoluci 1848–1849* (Praha 1989).

Počátkem února letošního roku přišla smutná zpráva, že profesor Josef Kolečka ve věku nedožitých 91 let zemřel. Jeho rozsáhlé celoživotní dílo je podchyceno v několika bibliografických soupisech:

- *Bibliografie prací Josefa Kolečky (1950–1984)*, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická – C 31, 1984, s. 12–24;
- *Bibliografie prací Josefa Kolečky za léta 1985–1998*, in: Ivan Dorovský (ed.), *Historik Josef Kolečka*, Brno 2004, s. 109–110.

Všichni, kdo profesora Josefa Kolečku znali, na něj budou jistě ještě dlouho vzpomínat.

Ladislav Hladký

SEZNAM AUTORŮ

doc. PhDr. Ladislav Hladký, CSc.

Historický ústav AV ČR, v. v. i.,
pobočka Brno,
Veveří 97, 602 00 Brno
hladky@brno.avcr.cz

Bc. Anežka Hrebíková

Ústav světových dějin,
Filozofická fakulta Karlovy univerzity,
Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
HrebikovaAnezka@seznam.cz

PhDr. Petra Košťálová, Ph.D.

Provozně ekonomická fakulta,
Česká zemědělská univerzita,
Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchbátka
pkohoutkova@gmail.com

doc. PhDr. František Stellner, CSc.

Ústav světových dějin,
Filozofická fakulta Karlovy univerzity,
Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
Frantisek.Stellner@ff.cuni.cz

PhDr. Lenka Šínová

Ústav světových dějin,
Filozofická fakulta Karlovy univerzity,
Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
sinovalenka@seznam.cz

Mgr. et Mgr. Lukáš Tichý

Ústavu mezinárodních vztahů,
Nerudova 3, Praha 1, 118 50
tichy@iir.cz

Redakce / Editorial Board:

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

Redakční kruh / Associate Editors:

Roman Baron, Eva Irmanová, František Šístek

Redakční rada / Editorial Council:

Lukáš Babka, Pavel Boček, Mečislav Borák, Marcel Černý, Vladimír Goněc, Petr Kaleta, Bohuslav Litera, Nicolas Maslowski, Jan Němeček, Jiří Padevět, Jan Pelikán, Přemysl Rosůlek, Václav Štěpánek, David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Vykoukal

Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha), Václav Veber (Pardubice), Irena Gantar Godina (Ljubljana), Tatiana Ivantyšinová (Bratislava), Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Miloš Řezník (Warszawa), Jelena Pavlovna Serapionova (Moskva)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.

Časopis vychází třikrát ročně / The journal is published three times a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: friedl@hiu.cas.cz

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 101.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s.p.,

Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.

Příjem objednávek: telefonicky na bezplatné lince zpracovatele 800 300 302; na webu zpracovatele www.postabo.cz; písemně na adrese Česká pošta, s.p., oddělení předplatného tisku, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz.

Objednávky přijímá též:

Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)

Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)

Jednotlivá čísla je možné koupit též
v Knihkupectví Academia nebo přímo
v Historickém ústavu AV ČR, v.v.i.,
Prosecká 76, 190 00 Praha 9,
tel. 286 882 121, l. 230
e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

